

تاریخچه و تحلیل

روزنامه‌های آذربایجان

۱۳۸۰ - ۱۲۳۰

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

تاریخچه و تحلیل روزنامه‌های آذربایجان

۱۳۸۰ - ۱۲۳۰

تدوین:

دکتر موسی مجیدی

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

تهران ۱۳۸۲

فهرست‌نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

مجیدی، موسی

تاریخچه و تحلیل روزنامه‌های آذربایجان ۱۳۸۰-۱۳۳۰ / تدوین موسی مجیدی. -
تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۲.
۲۹۲ ص.

ISBN 964-446-091-x ریال ۲۰۰۰۰

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

۱. مطبوعات - ایران - آذربایجان - تاریخ. ۲. روزنامه‌ها - ایران - آذربایجان -
تاریخ. الف. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. ب. عنوان.
۰۷۹/۵۵۳ PN۵۴۴۹/الف ۹م۳۲

۴۵۸۶ - ۸۲م

کتابخانه ملی ایران

ISBN: 964-446-091-x

شابک: x-۰۹۱-۴۴۶-۹۶۴

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

عنوان کتاب: تاریخچه و تحلیل روزنامه‌های آذربایجان ۱۳۸۰-۱۳۳۰

تدوین: موسی مجیدی (استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال)

نظارت فنی: احمد امیرگانی، پرویز بختیاری

ناشر: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران با همکاری استانداری و اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی آذربایجان

شرقی

تیراژ: ۱۵۰۰ نسخه

چاپ: اول

لیتوگرافی: تصویر

چاپ و صحافی: رودکی

تاریخ انتشار: ۱۳۸۲

قیمت: ۲۰۰۰۰ ریال

فهرست مندرجات

۹	پیشگفتار ناشر
۱۱	پیشگفتار
۱۳	سپاسگزاری

بخش نخست:

۱۷	مقدمه
۱۸	پیشینه پژوهش
۱۸	تعریف پژوهش
۱۹	تعریف عملیاتی اجزای پژوهش
۲۰	هدف و فایده پژوهش
۲۱	روش‌ها و فنون
۲۱	جامعه مورد مطالعه
۲۱	شیوه‌ها و ابزارهای گردآوری اطلاعات
۲۲	شیوه‌های تجزیه و تحلیل یافته‌ها
۲۲	چند نکته درباره پژوهش

بخش دوم:

بررسی یک یک روزنامه‌ها (به ترتیب الفبایی نام روزنامه‌ها) ۲۶

بخش سوم:

- بررسی مجموع روزنامه‌های آذربایجان از ۱۲۳۰ تا ۱۳۸۰ ۱۹۰
- تعریف روزنامه ۱۹۰
- تاریخچه پیدایش روزنامه در جهان ۱۹۱
- تاریخچه پیدایش روزنامه در ایران ۱۹۴
- بررسی مجموع روزنامه‌های آذربایجان از ۱۲۳۰ تا ۱۳۸۰ ۱۹۸
- چند نکته ۱۹۸
- دوره‌های تاریخی روزنامه‌ها ۱۹۸
- دوره اول - از ۱۲۳۰ تا ۱۲۸۵ش (۱۲۶۸ تا ۱۳۲۴ق) ۱۹۹
- دوره دوم - از ۱۲۸۵ تا ۱۳۰۰ش (۱۳۲۴ تا ۱۳۴۰ق) ۲۰۵
- دوره سوم - از ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ ۲۱۳
- دوره چهارم - از ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ ۲۱۵
- دوره پنجم - از ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷ ۲۲۰
- دوره ششم - از ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۱ ۲۲۱
- دوره هفتم - از ۱۳۶۱ تا ۱۳۷۶ ۲۲۴
- دوره هشتم - از ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۰ ۲۲۶
- بررسی آماری ویژگی‌های روزنامه‌های آذربایجان ۲۲۸
- نمودار ۱: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک چاپ ۲۲۹
- نمودار ۲: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک زبان ۲۳۱
- نمودار ۳: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک دوره انتشار ۲۳۴
- نمودار ۴: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک جای انتشار ۲۳۹
- نمودار ۵: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک فاصله انتشار ۲۴۱
- نمودار ۶: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک گرایش به بعضی موضوع‌ها ۲۴۳
- نتیجه‌گیری ۲۴۷

بخش چهارم:

۲۵۶ نمایه روزنامه‌ها
۲۶۴ فهرست نام‌ها
۲۷۱ فهرست مآخذ

پیوست شماره ۱: جدول روزنامه‌های بی‌نشان و کم‌نشان

۲۷۵ (به ترتیب الفبایی نام روزنامه‌ها)
۲۸۱ پیوست شماره ۲: تصویر سرلوحه یا صفحه اول تعدادی از روزنامه‌های آذربایجان
۲۸۲ تصویرهای روزنامه‌ها

پیشگفتار ناشر

بی‌شک، احوال هر ملت ریشه در گذشته‌های آن دارد و تنها با شناخت دقیق گذشته و نیز حال است که می‌توان آینده‌ای روشن ترسیم کرد. متأسفانه هنوز گوشه‌هایی از تاریخ ایران اسلامی، برای نسل امروز که تشنه آگاه شدن از آن است، در پرده‌ای از ابهام قرار دارد و این امر، در کشوری که با انقلاب اسلامی تحولی عظیم یافته است، خلئی تأثیرگذار می‌نماید. برماست که هرچه عمیقتر ریشه‌ها را بشناسیم و هرچه بیشتر در اعماق سایه روشن‌های گذشته کنکاش کنیم و بیندیشیم تا سره را از ناسره بازشناسیم. چه بسا، بسیار کسان هنوز به درستی ندانند که در تاریخ ملت بزرگ ایران، چه پیکارهای عظیم و سهمگینی در راه حفظ استقلال و پرورش نهال آزادی و مردم‌سالاری رخ داده است و چه آزادمردانی برای تسلیم نشدن به زور و زر، زیر رگبار گلوله‌های بیگانه پرستان جان‌باخته‌اند. اکنون که مجالی درخور، برای بازیابی و شناسایی ارزش‌ها و اصالت‌های لگدمال شده در گذرگاه چکمه‌پوشان تاریخ فراهم آمده است، می‌بایست از این فرصت استفاده نماییم.

در جهان معاصر، روزنامه‌ها از منابع مهم و اساسی برای تحقیق و تفحص در پیشینه تاریخی اقوام و ملل و نیز آگاهی از اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، هنری، ادبی و... آن‌ها به شمار می‌روند. با مطالعه و بررسی یک نشریه در طول دوره انتشار، می‌توان تصاویری نسبتاً گویا و ملموس از جریان‌ات و فضای حاکم در آن دوره به دست آورد؛ و پس از آن است که قیاس‌های بجای و تعمیم‌های منطقی - به دور از هرگونه

بی‌خردی و تعصب و غرض‌ورزی - استنتاج‌های درستی را در پی خواهند داشت که می‌توانند علاوه بر روشن کردن گوشه‌های مبهمی از دیروز، به حلّ و فصل بسیاری از مسائل امروز نیز بینجام‌اند.

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران وظیفه خود می‌داند از تلاش ارزنده جناب آقای دکتر موسی مجیدی که تاریخچه و تحلیل روزنامه‌های آذربایجان را با قلم توانای خود نگارش نموده‌اند و از استانداری محترم آذربایجان شرقی که با پشتیبانی و مشارکت مالی، زمینه انتشار این مجموعه را فراهم آورده‌اند صمیمانه تشکر و تقدیر نماید.

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

پیشگفتار

آذربایجان بلحاظ موقعیت حساس جغرافیایی خود در محل تلاقی تمدن‌ها و سرراه جاده ابریشم، از دیرباز مهد تمدن و تجارت و کانون تحولات فرهنگی و سیاسی بوده است. با اینحال در نوشته‌های مورخان از آن بعنوان مستحکم‌ترین دروازه ایران یاد شده است. وجود کتیبه‌های اوراتویی، ردّپایی از تمدنهای کهن در تاریخ این سرزمین را نمایان می‌سازد و کاوشهای اخیر باستان‌شناسی در اطراف مسجد کبود تبریز، از عمر سه هزار ساله تبریز حکایت دارد و شاید بهمین دلیل است که تاکنون وجه تسمیه این شهر تاریخی بدرستی مشخص نشده است. از سویی دیگر، تنوع شرایط اقلیمی آذربایجان از جلگه‌های پست تا قله مرتفع و رودخانه و جنگل و دریاچه، تابلوهای بدیع و خیال‌انگیزی را پدید آورده و موجب شکوفائی هنر و موسیقی و رشد مکتب‌های ادبی و نقاشی گردیده و نه تنها ادبیات شفاهی (بایاتی) تاکنون حتی در بیان افراد بیسواد نیز رایج بوده و سینه به سینه به نسلهای بعدی منتقل شده، بلکه آذربایجان و تبریز سهم بزرگی در اشاعه ادبیات فارسی نیز داشته، بطوری که مکتب آذربایجان در شعر فارسی از قرن پنجم هجری پرچمدار ادب فارسی گردیده و با ظهور چهره‌هایی مانند قطردان تبریزی، فلکی شیروانی، خاقانی، نظامی و همام و دیگران، شهر تبریز قبله عارفان و اندیشمندان معروف شده و بزرگانی مانند ظهیرالدین فاریابی، اسدی طوسی، لسانی و مانی شیرازی، مجیرالدین بیلقانی، کمال خجندی و مولانا جلال الدین مولوی را به سوی خود جذب نموده و با تأسیس شهر دانشگاهی ربع رشیدی توسط خواجه رشیدالدین فضل‌الله در آغاز قرن هشتم هجری به کانون علم و هنر و صنعت در دنیای آنروز مبدل گردیده است. ظهور مکتب اول و دوم

مینیاتور و ابداع خط نستعلیق فارسی توسط سیدعلی کاتب تبریزی و پیشگامی شهر تبریز در آموزش و پرورش، صنعت چاپ، هنر نمایش، کتابخانه و مطبوعات در تاریخ معاصر کشورمان، آن را به شهر اولین‌ها معروف کرده است. انتشار دومین نشریه ایران در تبریز می‌تواند دلیل اهمیت فرهنگی و سیاسی این شهر باشد. چه مطبوعات یکی از مهم‌ترین بسترهای فکری، عاطفی و زیباشناسی و در عین حال انتقال دانش و تجربه بیان مردم و جوامع مختلف بوده و در تحولات و بحرانهای اجتماعی نقش مهم و استثنایی ایفاء نموده‌اند. بهمین دلیل از مطبوعات بعنوان قوه چهارم در انقلاب مشروطه یاد شده و اصولاً آزادی مطبوعات، شاخص آزادیهای سیاسی و اجتماعی تلقی می‌گردد و بهمین سبب، جریان مطبوعات، بیش از سایر زمینه‌ها و ابزارهای فرهنگی دستخوش ساختار و مشی حکومت‌ها شده است. از سویی دیگر نمی‌توان تأثیرگذاری مطبوعات را همواره مثبت ارزیابی کرد و شواهد و نمونه‌های فراوانی هستند که لُبّه دیگر آن را به عنوان ابزار دروغ و تهمت و تسویه‌های شخصی و حزبی برای تحکیم قدرت معرفی می‌کند. بنابراین رشد کمی مطبوعات را با اطمینان کافی نمی‌توان نشانه توسعه فرهنگی، اجتماعی و سیاسی دانست ولی می‌توان آن را شاخص تحوّل اجتماعی بحساب آورد که در دراز مدت نتایج خوبی به بار می‌آورد. هرآنچه از مطبوعات برجا می‌ماند، واقعیتی از یک اجتماع مردمی است که تحلیل منطقی آن می‌تواند راهگشای بسیاری از مسائل و مشکلات اجتماعی باشد. بنابراین رشد کمی مطبوعات را همواره باید مثبت ارزیابی کرد. جریان نسبتاً قوی مطبوعات در آذربایجان و بویژه تبریز در دو سده اخیر با نقش این شهر در تعیین سرنوشت سیاسی و غیره رابطه معنی‌داری پیدا می‌کند.

تلاش آقای دکتر موسی مجیدی را در پژوهش و تدوین تاریخچه مطبوعات تبریز ارج می‌نهمیم و از اهتمام جناب آقای رحمانی، مدیریت محترم انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران سپاسگزاریم که به امر چاپ و نشر این اثر اقدام نموده‌اند تا انشاءالله دریچه‌ای تازه به افقهای موضوع باز شود.

استاندارای آذربایجان شرقی

سپاسگزاری

در انجام این پژوهش بنابر ماهیت کار مدیون فرهیختگان و عزیزان بسیاری هستم که لازم می‌دانم برحسب وظیفه از راهنمایی‌ها و یاری‌های ارزنده‌شان از صمیم دل سپاسگزاری و قدردانی کنم.

بنابر نیاز به بسیاری از کتابخانه‌ها و مراکز اسناد موجود در کشور، به ویژه به کتابخانه‌های موجود در تهران و آذربایجان مراجعه کردم. خوشبختانه در همه آن‌ها با اندیشه‌های روشن، چهره‌های گشاده و دست‌های سخاوتمند کتابداران و اطلاع‌رسانان عزیز و محترم روبه‌رو گشتم و به اصطلاح با دستی دامنی پُر از اطلاعات و آگاهی و دل شاد و رضایتمند برگشتم. به همه آنان که پاسدار اندیشه و آگاهی هستند درود می‌فرستم و از محبت‌های بی‌دریغشان تشکر و قدردانی می‌کنم. لازم می‌دانم در زیر به عنوان نمونه از چند کتابخانه نام ببرم و از کارکنان آنها سپاسگزاری کنم:

- همه کارکنان و کتابداران کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران (۳۰ تیر)
- کارکنان و کتابداران کتابخانه شماره ۱ مجلس شورای اسلامی ایران
- کارکنان و کتابداران کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران
- کتابدار مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها
- کارکنان و کتابداران کتابخانه سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
- کارکنان و کتابداران کتابخانه ملی تبریز
- کارکنان و کتابداران کتابخانه شهید مدنی (خانه مطبوعات) تبریز

بخش نخست

مقدمه

زمان ما را عصر اطلاعات و ارتباطات نامیده‌اند. با پیدایش ابزارهای اطلاعاتی و ارتباطی جدید و پیشرفته مانند: رادیو، تلویزیون، ویدئو، تلفن سیار، انواع نرم افزارها و سخت افزارهای کامپیوتری، مدارهای ماهره‌ای، و انواع بانک‌ها و شبکه‌های کوچک و بزرگ اطلاعاتی از آن جمله اینترنت؛ ابزارهای اطلاعاتی و ارتباطی کهن مانند کتاب و مطبوعات، نه تنها ارزش و اعتبار سابق خود را از دست نداده‌اند، بلکه همچنان و بیش از گذشته جزء بزرگ‌ترین وسایل اطلاعاتی و ارتباطی به شمار می‌روند. و از میان مطبوعات و کتاب، روزنامه ارزان‌ترین و سهل‌الوصول‌ترین وسیله اطلاعاتی و ارتباطی است که با مطالعه آن می‌توان به انواع اطلاعات علمی، فنی، سیاسی و اجتماعی جدید و به انواع گزارش‌ها، خبرها، آگهی‌ها و نیازمندی‌های روزمره زندگی دست یافت و بهره‌مند شد. روزنامه وقتی اهمیت دو چندان پیدا می‌کند که متعلق به سرزمین ما و به ویژه متعلق به زمان گذشته کشور ما باشد. بررسی تاریخی روزنامه‌های آذربایجان، از آن رو برگزیده شده است که نخست موضوع تا حدودی محدود شود و به انجام رساندن آن در مدت مناسب عملی باشد. دوّم به خاطر آن برگزیده شده است که در عین حال بخش عمده‌ای از روزنامه‌های تاریخی ایران را در بر می‌گیرد. چرا که نتیجه بررسی‌ها نشان می‌دهد که پس از شهر تهران که اکثریت روزنامه‌های ایران در آن منتشر شده، تبریز مرکز اصلی رویدادهای یک قرن و نیم اخیر بوده، هم از نظر رویدادهای تاریخی و هم از نظر کثرت انتشار روزنامه در درجه دوّم اهمیت پس از تهران قرار داشته است. بنابراین امیدوار است بررسی تاریخی روزنامه‌های آذربایجان به گردآمدن کم و بیش اطلاعات پراکنده

سرزمینمان، در یک مجموعه قابل دسترسی کمک کند.

پیشینه پژوهش

روزنامه‌های آذربایجان به طور مستقل و در مقاطع و زمان‌های مختلف و از دیدگاه‌های گوناگون مورد بررسی بعضی از دانشجویان و پژوهشگران تاریخی و اجتماعی قرار گرفته‌اند. اغلب بررسی‌ها به زمان‌های محدود و روزنامه‌های محدود و به طور عمده به ویژگی‌های ظاهری روزنامه‌ها مانند نام مدیر مسؤول، نام سردبیر، سال انتشار و غیره اختصاص دارند. اما هیچ‌کدام از این بررسی‌ها حتی همه آن‌ها به مطالب عمده آمده در پژوهش را دربر نمی‌گیرند. بررسی و معرفی در زمینه روزنامه‌های نخستین تا پایان قرن ۱۳ خورشیدی بیش‌تر از بررسی‌های سال‌های قرن ۱۴ است. به ویژه آن‌که تعداد بررسی‌های سطحی و ساده نیز برای دهه‌های ۲۰ تا امروز با خلاء بسیار زیاد مواجه است و اصلاً کار تحقیقی قابل توجهی صورت نگرفته است.

تعریف پژوهش

در این بررسی همه روزنامه‌های به زبان فارسی و ترکی آذربایجانی و دیگر زبان‌ها که از آغاز ورود چاپخانه به آذربایجان و ایران به صورت انواع چاپ در شکل رسمی و استاندارد و قابل قبول از نظر معیارهای موجود، در محدوده آذربایجان ایران و یا در خارج از ایران از سوی آذربایجانی‌ها، برای آذربایجانیان و ایرانیان چاپ شده‌اند، مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در بررسی تاریخی هر روزنامه‌ی، اطلاعات به دست آمده مربوط به مشخصات و نکته‌های زیر ذکر شده است: نام روزنامه، نام صاحب امتیاز یا مدیر مسؤول، نام سردبیر، محل انتشار، سال انتشار، ترتیب انتشار، تاریخ انتشار نخستین و آخرین شماره (تاریخ آمده در خود روزنامه و تطبیق تاریخ‌های هجری قمری با هجری خورشیدی و در صورت لزوم تطبیق با سال میلادی)، زبان روزنامه، نوع چاپ، اندازه روزنامه به سانتی متر، تعداد صفحه، بهای اشتراک (تک شماره و سالانه) نام نویسندگان یا همکاران روزنامه، اشاره‌ی به سوابق و فعالیت‌های اجتماعی و نقش افراد مؤثر در

انتشار روزنامه مانند مدیر مسئول یا صاحب امتیاز و سردبیر و بعضی از همکاران حایز اهمیت، ذکر موضوع‌های مهم و مشی سیاسی و اجتماعی روزنامه و بستر تاریخی آن و این که در چه زمان و شرایط تاریخی و اجتماعی منتشر می‌شدند و از منافع و حقوق کدام قشر و طبقه حمایت می‌کردند و چه هدف‌هایی را پی می‌گرفتند؛ اشاره به روزنامه‌هایی که به دنبال هم و برای جایگزینی یکدیگر منتشر می‌شدند. بنابراین برای روشن شدن یا روشن کردن گوشه‌هایی ولو کوچک از تاریخ و شرایط سیاسی و اجتماعی سرزمین آذربایجان، بررسی تاریخی روزنامه‌ها، به ویژه از آغاز تا زمان حاضر اهمیت دارد.

در زمینه ضرورت پرداختن به پژوهش باید گفت آذربایجان دارای شرایط جغرافیایی ویژه‌ای است. از یک سو از نظر فاصله به اروپا نزدیک‌تر از استان‌های دیگر است. به همین دلیل جامعه آن اغلب در معرض تأثیر اندیشه‌های نوین دموکراسی و آزادیخواهی است. از سوی دیگر مردم آن دارای ویژگی‌های ملی و قومی یک پارچه متمایز از استان‌های دیگر است. و در این ویژگی‌ها با جمهوری آذربایجان دارای اشتراک تاریخی و قومی است. این اشتراک ویژگی و هم‌مرزی با جمهوری آذربایجان سبب تأثیرات فکری و تحولات اجتماعی در طول بیش از یک سده گذشته شده است. امواج این تأثیرات و تحولات در کل ایران نیز همیشه مشهود بوده است، که از جمله آن‌ها می‌توان از دگرگونی‌های اجتماعی دوره مشروطیت، قیام خیابانی، قیام لاهوتی، وقایع سال‌های ۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ (قیام فرقه دموکرات آذربایجان) و قیام ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ یاد کرد.

تعریف عملیاتی اجزای پژوهش

روزنامه: به نشریه‌ای اطلاق می‌شود که در فاصله‌های معین (روزانه، دو سه روز یک بار، ده روز یک بار، هفتگی، دو هفتگی، ماهیانه و غیره) برای منتشر کردن انواع خبرها، گزارش‌های گوناگون خبری، اجتماعی، سیاسی، ورزشی و غیره چاپ و منتشر شده است و دارای مشخصات شکل معمول و شناخته شده آن و در اندازه‌های گوناگون است. این روزنامه‌ها به زبان‌های فارسی، ترکی آذربایجانی و دیگر زبان‌های موجود در ایران هستند.

آذربایجان: منظور از آذربایجان سرزمین‌هایی است که از گذشته تا امروز، یعنی از حدود یک قرن و نیم پیش، آذربایجان ایران نامیده شده‌اند. بدین ترتیب آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، استان اردبیل، استان زنجان و بخش‌هایی از استان گیلان مانند آستارا (در گذشته) در حوزه کار پژوهش قرار می‌گیرند.

بررسی تاریخی: در بررسی تاریخی، شروع و طول زمان یا مدت انتشار یک روزنامه‌ها و نیز همه مشخصات و نکته‌های مربوط به روزنامه‌ها از مدیر مسئول یا صاحب امتیاز، سردبیر و نویسندگان و موقعیت سیاسی و اجتماعی آن‌ها گرفته، تا شرایط تاریخی و اجتماعی، موضوع و مشی سیاسی و اجتماعی و هدف روزنامه مورد نظر بوده و به طور اختصاری و سودمند ذکر شده است.

از ۱۲۳۰ تا ۱۳۸۰: انتشار نخستین روزنامه در آذربایجان از ۱۲۳۰ خورشیدی، مبداء پژوهش را تشکیل می‌دهد و انتهای آن پایان سال ۱۳۷۹ و آغاز سال ۱۳۸۰ است. زمان انتشار روزنامه در این مدت درست به یک قرن و نیم یعنی ۱۵۰ سال می‌رسد.

هدف و فایده پژوهش

هدف پژوهش این است که جنبه‌های گوناگون روزنامه‌ها مانند آغاز و تاریخ و فلسفه انتشار، چگونگی انتشار از نظر نوع چاپ و تعداد صفحه و از نظر بانیان انتشار مانند مسئول یا صاحب امتیاز، سردبیر و نویسندگان، از جهت موضوعی و نقش تاریخی مورد بررسی قرار گیرند. از آن‌جا که پدید آورندگان روزنامه‌ها در انتشار آن‌ها نقش اساسی دارند، سعی شده است در صورت امکان اشاره‌یی به تاریخچه فعالیت و سرگذشتنامه آنان به طور اختصار بشود.

آذربایجان یکی از استان‌های عمده ایران است و طی سالیان دراز به ویژه در یکی دو سده و در دهه‌های اخیر مرکز انواع قیام‌ها و جنبش‌های مردمی و آزادیخواهی و دموکراسی بوده است. در میان رسانه‌های جمعی تنها رسانه‌یی که از نظر انعکاس وقایع تاریخی و اجتماعی آذربایجان نقش گام به گام و اساسی داشته و جزئیات جنبش‌ها و حرکت‌ها را در خود جای داده است، روزنامه‌های آذربایجان می‌باشد. بنابراین فهرست

کردن همه روزنامه‌های آذربایجان در یک جا و بررسی تاریخی آن‌ها در یک مجموعه، به طور مسلم نمی‌تواند خالی از فایده باشد. نخستین و فوری‌ترین فایده این پژوهش در این خواهد بود که مراجعه‌کننده به آن خواهد توانست در کوتاه مدت با همه مشخصات ظاهری روزنامه مورد نظر مانند مسؤول، سردبیر، اندازه، نوع چاپ و با خط مشی و هدف‌ها و محتوای اختصاری و تاریخچه آن آشنا شود.

روش‌ها و فنون

روش پژوهش، روش پژوهش تاریخی است. همان‌طور که از عنوان موضوع پیداست، همه روزنامه‌های موجود مورد نظر و نیز مقاله‌ها و کتاب‌های تألیف شده در این زمینه، در کتابخانه‌ها، مراکز اسناد و غیره، عملاً مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته‌اند و این امر ممکن نبود مگر به روش پژوهش تاریخی و کتابخانه‌یی.

جامعه مورد مطالعه

منظور از روزنامه‌های آذربایجان، همه روزنامه‌هایی هستند که طی ۱۵۰ سال گذشته در سرزمین آذربایجان ایران یا در خارج از ایران از سوی آذربایجانی‌ها چاپ و منتشر شده‌اند. و اکنون نسخه‌هایی از این روزنامه‌ها در انواع کتابخانه‌ها، مراکز اسناد و بایگانی‌های معتبر در تهران و تبریز و دیگر شهرستان‌ها موجودند. بنابراین در درجه نخست نسخه‌های اصلی روزنامه‌های موجود در مراکز مختلف، جامعه مورد نظر مطالعه را تشکیل می‌دهند. همه این روزنامه‌ها که تعدادشان در سطح کشور محدود هستند از نزدیک رؤیت شده و مورد مطالعه قرار گرفتند. در درجه دوم همه نوشته‌های تاریخی سودمند و انواع فهرست‌های مربوط به روزنامه‌های آذربایجان در کتاب‌ها، روزنامه‌ها و مجله‌ها و منابع دیگر مورد بررسی و استفاده قرار گرفتند.

شیوه‌ها و ابزارهای گردآوری اطلاعات

شیوه گردآوری اطلاعات در مورد این پژوهش به طریق مراجعه مستقیم به

کتابخانه‌ها، مراکز اسناد، و بایگانی‌ها، برای یافتن و بررسی یک یک روزنامه‌ها بوده است. و دسترسی و مطالعه مستقیم کتاب‌ها، مجله‌ها و روزنامه‌هایی که در زمینه مورد نظر مطلب داشتند نیز، به همان ترتیب بوده است.

شیوه‌های تجزیه و تحلیل یافته‌ها

از آن‌جا که نسخه‌های زیادی از روزنامه‌ها با گذشت سالیان دراز از میان رفته و دیگر در دسترس نیستند و به همین دلیل بسیاری از منابع در مورد بسیاری از روزنامه‌ها فقط به ذکر مشخصات ظاهری باقی مانده اکتفا کرده‌اند، با استفاده از اطلاعات به دست آمده، نخست مشخصات کتابشناختی هر روزنامه ذکر شده، سپس به بررسی تاریخی روزنامه از جهات گوناگون پرداخته شده است. بعضی از روزنامه‌ها به دلایلی با تعطیلی موقت یا طولانی مواجه شده‌اند؛ یا صاحب امتیاز و مدیر مسؤول و سردبیران یا نویسندگان آن دستخوش تغییر قرار گرفته‌اند. یا خط مشی و موضوع روزنامه‌ها به دلایلی تغییر یافته‌اند و مسایل دیگر مانند شرح زندگی و معرفی کوتاه بانیان روزنامه‌ها که اغلب نقش اصلی و اساسی را در پدید آوردن آن‌ها داشته‌اند، مورد بررسی و تجزیه تاریخی قرار گرفته‌اند.

چند نکته درباره پژوهش

* در این بخش یک یک روزنامه‌ها هم از نظر شکل ظاهری مانند: نام روزنامه، نام صاحب امتیاز و مدیر مسؤول، نام سردبیر، محل انتشار، سال انتشار، اندازه و غیره، و هم در صورت امکان و دسترسی از نظر موضوع و محتوا و هدف و سرگذشتنامه و فعالیت اداره کنندگان آن‌ها مورد بررسی و بحث قرار گرفته‌اند.

* در زمینه نام اشخاص مانند صاحب امتیاز و مدیر مسؤول و سردبیر و غیره، سعی شده است از آوردن القاب متعدد مانند: حاج، میرزا، خان، مهندس و مانند آن‌ها، تا آن‌جا که به اصل نام و شناخت شخص آسیب نرساند خودداری شده است.

* همه سال‌های مورد بررسی در مورد ۱۵۰ سال به هجری خورشیدی (سال ایرانی) محاسبه و نگاشته شده‌اند. متنها برای رفع مشکل مقایسه و تطبیق، معادل

سال‌های هجری قمری تا سال ۱۳۰۰ خورشیدی در داخل دو () آورده شده‌اند. در موارد نیاز و استثنایی معادل سال میلادی نیز ذکر شده است.

* اگر زبان روزنامه غیر از فارسی به زبان‌های دیگر مانند: فارسی - ترکی، ترکی، کردی، ارمنی و کلدانی بوده به دقت ذکر شده است. چون اکثر روزنامه‌ها به فارسی منتشر شده‌اند، از ذکر زبان روزنامه‌ها در صورتی که تنها به زبان فارسی بوده‌اند خودداری شده است.

* موضوع پژوهش ایجاب می‌کرد که به دو گروه از منابع اهمیت بیشتر داده شود. این دو گروه عبارت بودند از: ۱ - همه کتابخانه‌ها و مراکز اسنادی که نشریاتی را از گذشته تا امروز گردآوری کرده و در آرشیو خود نگهداری کرده‌اند. ۲ - همه کتاب‌ها و نشریه‌ها و اسنادی که از گذشته تا کنون، به مطالعه و بررسی و تجزیه و تحلیل نشریه‌ها پرداخته‌اند. اسناد گروه دوم در اغلب کتابخانه‌ها و مراکز اسناد معتبر وجود دارند و به همین دلیل دسترسی به آن‌ها در فرصت‌های ممکن آسان بود. اما اسناد گروه نخست، یعنی اصل نشریه‌ها در کتابخانه‌ها و مراکز اسناد محدودتر یافت می‌شوند. نخستین گام مهم شناسایی این مراکز بود. این مراکز شناخته شدند. آن‌هایی که فهرست موجودی روزنامه‌ها را به صورت چاپ شده و مجموعه تهیه کرده بودند، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفتند. و مراکزی که فهرست موجودی نداشتند از نزدیک مورد استفاده واقع شدند.

نگارنده در ضمن پژوهش، در مجموع به نام ۳۹۶ روزنامه آذربایجانی برخورد. از این تعداد ۲۰۹ روزنامه آن‌هایی هستند که یا در کتابخانه‌ها و مراکز اسناد شماره‌هایی از آن‌ها وجود دارد و از نزدیک مورد رؤیت و بررسی قرار گرفتند؛ یا آن‌هایی هستند که وسیله پژوهشگران و علاقه‌مندان از سال‌ها پیش مورد رؤیت و بررسی دقیق قرار گرفته و به طور کامل توصیف شده‌اند. بنابراین ۲۰۹ روزنامه مذکور در حد اطلاعات موجود مورد بررسی و توصیف لازم قرار گرفته‌اند. ۱۰۰ روزنامه دیگر آن‌هایی هستند که شماره یا شماره‌هایی از آن‌ها در دسترس نیست و وسیله پژوهشگران نیز مورد بررسی و توصیف قرار نگرفته‌اند. فقط مشخصات لازم این روزنامه‌ها، در منابع و مآخذ مورد بررسی

وجود دارند. کوشش شده است همهٔ مشخصات این روزنامه‌ها آورده شود. بدین ترتیب مجموع این دو گروه روزنامه یعنی روی هم ۳۰۹ روزنامه، یک به یک در ترتیب الفبایی تا آنجا که اطلاعات به دست آمده اجازه می‌داده، به دقت مورد بررسی و توصیف قرار گرفته‌اند. اما ۸۷ روزنامه بقیه که جز نام و محل و تاریخ نشر احتمالی آن‌ها در دست نیست، از این فهرست کنار گذاشته شده‌اند و فقط به تهیه فهرست آن‌ها در یک جدول جداگانه اکتفا شده است.

در زیر بررسی تاریخی ۳۰۹ روزنامهٔ مذکور با رعایت ترتیب الفبایی نام آن‌ها آورده

می‌شود:

بخش دوم

بررسی یک یک روزنامه‌ها (به ترتیب الفبایی نام روزنامه‌ها)

آذر

روزنامه آذر در سال ۱۳۰۳ با دو شماره در هفته در تبریز منتشر شده است. این روزنامه در ۴ صفحه و اندازه ۵۶ × ۳۶ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه داخلی ۴۰ قران، خارجی ۵۰ قران و تک شماره ۷ شاهی، با چاپ سریبی و به نشانی (تبریز رو به روی سربازخانه) انتشار یافته است. مدیر مسئول آن از شماره ۱ تا ۲ ج. موسوی، از شماره ۳ تا ۱۴ حسن تبریزی ملقب به رشیدیه و از شماره ۱۵ به بعد دکتر علی اکبر پیشوا بوده است.

هدف‌های روزنامه، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اعلام شده است. شماره ۱۴ روزنامه به تاریخ سال اول ۱۶ جوزای ۱۳۰۳ (ذی‌قعدة ۱۳۴۲ ق) در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) رؤیت شد. مضمون این شماره را موضوع‌هایی مانند مقاله‌های بهداشتی نظیر متن سخنرانی یک پزشک، محاسن ترک اعتیاد، گزارش رویدادها و خبرهای اقتصادی تبریز و استان، خبرهای یک شهرستان‌ها و خبرهای خارجی در بر می‌گیرد. (سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۲۷ - ۲۶؛ رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه)

آذر

روزنامه آذر به مدیریت منوچهر سعید وزیری در سال ۱۳۲۴/۲۵ به زیان ترکی آذربایجانی در زنجان منتشر شده است. از این روزنامه شماره‌ی رؤیت نشد. آن چه مسلم است این روزنامه سیاسی و خبری بوده و نقش ارگان فرقه دموکرات آذربایجان در زنجان را داشته است. یعنی خبرها و گزارش‌های مربوط به نحوه فعالیت مجلس ملی و فرقه دموکرات آذربایجان و فعالیت‌های زنجان را منعکس می‌کرده و هدف‌های آن سوسیالیستی بوده است. این نشریه از آذر ۱۳۲۵ یعنی از زمان شکست فرقه دموکرات متوقف شده است. (حسین ترییان، ۱۳۶۶، ص ۱۷۰ - ۱۶۹؛ مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۶).

آذر آبادگان

روزنامه آذر آبادگان به مدیریت دکتر علی اکبر پیشوا در سال ۱۳۰۳ در تبریز منتشر شده است. ترتیب انتشار آن هفته‌ای دوبار و چاپ آن سربی بوده است. روزنامه در ۴ صفحه، در اندازه ۵۶ × ۳۴ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه ۵۰ قران و تک شماره دو عباسی (۴ شاهی) و به نشانی (تبریز جنب مطب دکتر علی اکبر پیشوا) انتشار یافته است. شماره ۲ روزنامه به تاریخ ۲۲ سرطان ۱۳۰۳ (۱۱ ذی حجه ۱۳۴۲ ق) در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) رؤیت شد. این شماره با تأخیر و وقفه منتشر شده و مشخص نیست شماره‌های بعدی آن تا چند و کی ادامه داشته است. در این شماره از گذشته حاکمیت ایران گلایه دارد و از این که حکومت در حال انتقال به سلسله پهلوی است، اظهار امیدواری کرده است. روزنامه چند خبر داخلی و استانی را نیز شامل می‌شود. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

آذر آبادگان

روزنامه آذر آبادگان به صاحب امتیازی محمد دیهیم و سردبیری عبدالله زهتابی از سال ۱۳۲۷ در تبریز شروع به انتشار کرده و با پشت سرگذشتن چند سال تعطیلی و چند دوره انتشار، نشر آن تا ۲۲ اسفند سال ۱۳۵۶ به طور روزانه ادامه یافته است. روزنامه در ۸ صفحه و اندازه ۴۸ × ۳۴ سانتی متر، با بهای تک شماره ۵ ریال و اشتراک سالانه ۱۰۰۰ ریال، به نشانی (تبریز خیابان تربیت) منتشر شده است.

هدف روزنامه «سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، ادبی» اعلام شده و دارای سرمقاله، اخبار استان و کشور و خارج و مقاله‌های تألیفی و ترجمه بهداشتی، ادبی، سرگذشتنامه مشاهیر، انواع آگهی‌ها و نیازمندی‌ها بوده است. نکته قابل توجه آن که شخص محمد دیهیم، یا از افراد وابسته به دربار سلطنتی بوده و یا آن که همیشه سعی می‌کرده خود را شاه دوست و هوادار دربار و حکومت پادشاهی نشان دهد. به همین دلیل اغلب روزها صفحه نخست روزنامه به عکس‌های بزرگ شاه و درباریان آراسته شده و خبرهای مربوط به زندگی روزمره و اقدامات آنان آورده می‌شد. روزنامه زمانی از هواداران

سرسخت و جدی حزب ملیون بوده است. بی دلیل نیست که با اوج گرفتن مخالفت مردم با نظام شاهنشاهی در سال ۱۳۵۶، این روزنامه از انتشار باز می ماند. و دیگر منتشر نمی شود. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آذربایجان

پسر علی قلی صفراوف (مدیر روزنامه) در خاطرات خود می نویسد که پدرش در اوآن جوانی در تجارتخانه پدرش در روسیه و ترکیه مشغول کار بوده و با آزادیخواهان آذربایجان ارتباط داشته است. نامبرده در سایه عشق به میهن، تجارتخانه پدر را ترک می کند و به تبریز می آید و به یاری و کمک مادی و معنوی آزادیخواهان دست به انتشار چند روزنامه، از آن جمله روزنامه آذربایجان می زند و پیش از انتشار روزنامه، به نام‌های مستعار حاج بابا و خورتدان (لولو) در روزنامه ملانصرالدین آذربایجان شمالی مقاله می نوشت. علی قلی صفراوف پیش از انتشار روزنامه آذربایجان، ناشر و سردبیر ارگان دموکراتیک به نام‌های شبنامه (۱۲۷۱)، احتیاج (۱۲۷۷) و اقبال نیز بوده است.

انتشار روزنامه آذربایجان در آذربایجان ایران، با انتشار روزنامه معروف ملانصرالدین در آذربایجان شوروی سابق (جمهوری آذربایجان امروز) هم زمان بود. به همین دلیل هم از نظر مضمون و هم از نظر شکل، از آن تأثیر پذیرفته است. خلق‌های روسیه تزاری، انقلاب ۱۹۰۵ را پشت سر گذاشته بودند. تحت تأثیر آن، انقلاب مشروطه در ایران و تحولاتی در ترکیه به وقوع پیوسته بود. روزنامه ملانصرالدین را ضرورت‌های شرایط سیاسی و اجتماعی روسیه به وجود آورده بود. خط مشی روزنامه ملانصرالدین عبارت بود از افشای اعمال ضد خلقی حکومت روسیه، انتقاد از شیوه حکومت مطلقه در بین ملت‌های مسلمان خاور نزدیک، مبارزه علیه خرافات دینی و تعصب‌ها و جهالت‌ها، مبارزه علیه نژادپرستی، دفاع و تبلیغ اتحاد و دوستی بین ملت‌ها، دفاع از حقوق کارگران و دهقانان، دفاع از تساوی حقوق زنان. (محمد پیفون، ۱۳۵۵، ص ۱۶ و ۱۷).

هم زمان با انقلاب ۱۹۰۵، انقلاب مشروطه در ایران روی داده بود و مظفرالدین شاه را به امضای آن مجبور کرده بودند. اما فرزند او محمدعلی شاه از پذیرفتن مشروطه

سرباز می‌زد. این بود که مردم آذربایجان در شرایطی که اسلحه را زمین نگذاشته بودند، به مبارزه ادامه می‌دادند. در چنین شرایطی روزنامه آذربایجان به همت و مدیریت علی قلی صفراوف مرد روشن و مبارز در سال ۱۲۸۵ (۱۳۲۵ ق) در تبریز منتشر شده است. این نشریه به دوزبان فارسی و ترکی آذربایجانی منتشر شده و نخستین روزنامه بود که در تبریز با حرف سربی چاپ شده است و در عین حال نخستین روزنامه فکاهی و مصور است که در تبریز منتشر شده است. در هفته‌نامه آذربایجان به مدیریت علی قلی صفراوف و سردبیری میرزا آقا تبریزی (تا شماره ۱۵)، و بابا تبریزی (تا شماره ۲۳) انتشار یافته است. روزنامه در ۸ صفحه، به اندازه ۳۵ × ۲۴ سانتی‌متر در چاپخانه ناموس منتشر شده و بهای سالانه آن ۴ تومان و تک شماره آن ۱۴ شاهی بوده و نشانی آن (تبریز تیمچه حسینی) معرفی شده است.

این نشریه یکی از جراید مهم تاریخ مطبوعات آذربایجان به شمار می‌رود. زیرا که در ضربه زدن به دژخیم استبداد و روشن کردن افکار مردم نقش به‌سزایی داشته است. افزون بر پیروی از نشریه معروف ملانصرالدین، حرف‌های اساسی را در قالب طنز مطرح می‌کرد و با تصویر کاریکاتورهای مضحک تیشه به ریشه مستبدان می‌زد.

افرادی که در چاپ و انتشار روزنامه نقش داشتند عبارت بودند از:

- **حاج میرزا آقا تبریزی** (بلوری) آزادیخواه معروف و کارمند دولتی از آن جمله فرماندار مراغه، با چاپ روزنامه در چاپخانه ناموس متعلق به خود که آن را از محمدعلی میرزا خریداری کرده بود. بعداً این چاپخانه را برادران زین‌العابدین و حاج میرزا آقا خریداری می‌کنند.

- **ستارخان سردار ملی** که برای چاپ روزنامه رهنمون داده بود و انتشار آن را از صفراوف خواسته بود و پس از انتشار نیز به شدت از آن حمایت می‌کرد.

- **میرزا مهدی خان** مدیر روزنامه حکمت در ترجمه مطالب از ترکی به فارسی به ویژه در ترجمه اشعار میرزا علی اکبر صابر به فارسی.

- **حاج علی قلی نمک فروش** و حسن خان ناظمی از طریق کمک‌های مادی و معنوی

- **میرزا علی قلی صراف نگارنده** و شاعر روزنامه

- خازن و صراف با ارائه شعرهای مناسب به روزنامه

- تصویرگری که اسم آن مشخص نشده است.

- مهم‌ترین و اصلی‌ترین نقش را علی قلی صفراوف مدیر روزنامه با نوشتن و شعر

گفتن و... داشته است

- محمدعلی تربیت دانشمند معروف تبریزی که در نوشتن مقاله شرکت داشته است.

ویژگی‌ها و محتوای روزنامه را موضوع‌ها و نکات زیر در برمی‌گیرند: اخبار شهرستان‌ها و کشورها، بهره‌گیری از تصویرها و کاریکاتورهای نفیس و رنگی و جذاب و نیشدار از جمله درباره وطن فروشی رجال و شاه قاجار، انتشار روزنامه به دو زبان فارسی و ترکی آذربایجانی برای تأثیرگذاری بیشتر، افشای اعمال ضد مردمی سلسله قاجار و دیگر رجال آن، به ویژه افشای اعمال ضد انسانی فتودال‌های ستمگر ایران، دفاع از مشروطه و کمک به استقرار آن، مبارزه با خرافات و خرافه‌پرستی دینی و جهالت، دفاع از حقوق زنان و کارگران و کشاورزان، انتقاد از اطاعت‌های کورکورانه مردم از حکومت و پیشوایان دینی، تشویق مردم ایران به بیداری و اتحاد و اتفاق در مبارزه با دشمنان مشروطه و دفاع از آزادی و دموکراسی، انتشار اخبار مربوط به مبارزه‌ها و آزادی‌های مردم کشورهای جهان. روزنامه آذربایجان به زبان ساده مردم منتشر می‌شده و بعضی مطالب و اشعار میرزا علی‌اکبر صابر عیناً یا با ترجمه فارسی در روزنامه آورده می‌شد.

سرانجام روزنامه آذربایجان از سوی نیروهای مرتجع تعطیل می‌شود و مدیر آن به استامبول فرار می‌کند و سال‌های بعد احتیاج را منتشر می‌کند. بعدها علی قلی صفراوف به تبریز می‌آید. ولی چون حکومت وقت خود کامه بود، نمی‌تواند فعالیت کند. وی به دلیل قابل تحمل نبودن شرایط در همان روزها (۱۲۸۶ شمسی برابر با ۱۳۲۶ قمری) دست به خودکشی می‌زند.

(احمد کسروی، ۱۳۵۵، ص ۳۷۱؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۱۰ -

۱۰۶؛ صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۳۵ - ۱۲۶؛ ناظم آخوند اوف، ۱۳۵۸، ص ۳۳۴ -

۳۳۰؛ یحیی آرین‌پور، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۲۳؛ محمد پیفون، ۱۳۵۵، ص ۶۲ - ۱۲)

آذربایجان

مدیر مسؤول: محسن خان

زیر نظر: مجدالسلطنه افشار

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۷ (۱۳۳۷ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: سربی

(محمد صدرهاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۱۰؛ سیدمحمد صدری طباطبایی، ۱۳۷۸، ص ۸).

آذربایجان

با ادامه جنگ جهانی دوم و ورود متفقین به ایران، رضاشاه از سلطنت برکنار و تبعید شد. در نتیجه روزنامه‌های متعددی با آزادی عمل در نقاط مختلف ایران منتشر شدند. آذربایجان یکی از روزنامه‌های وابسته به حزب توده ایران بود که با آزادی عمل بیشتر منتشر می‌شد. این روزنامه دارای دو دوره انتشار است. دوره نخست آن با نام آذربایجان دموکرات از دی ماه ۱۳۲۰ آغاز شده و هفته‌ای دوبار به فارسی در تبریز منتشر می‌شد و ناشر اهداف و خواسته‌های حزب توده ایران بود. اهداف روزنامه در قسمت بالای روزنامه زیر عنوان چنین قید شده است «روزنامه آذربایجان از طرف یک جمعیت و برای رساندن آن به جامعه آذربایجان منتشر می‌شود و رویه آن تشریح حال گذشته، تشخیص علل مفساد اجتماعی، پیدا کردن راه چاره عملی برای رفع آن‌ها می‌باشد.» اهداف آن در دوره نخست عبارت بودند از دفاع از حقوق دهقانان و کارگران، دفاع از اداره امور آذربایجان به دست خود مردم آذربایجان، انتقاد شدید از حکومت مرکزی، مخالفت با ادامه نفوذ و قدرت امریکا و انگلیس در ایران، کمک به حکومت مردمی و دموکراتیک در ایران و آذربایجان. سر دبیری روزنامه در این دوره با اسماعیل شمس بوده است.

با قیام سید جعفر پیشه‌وری در آذربایجان در شهریور ماه سال ۱۳۲۴ و با روی کار

آمدن و مسلط شدن فرقه دموکرات آذربایجان، دوره دوم این روزنامه با عنوان آذربایجان آغاز شده و به ارگان رسمی فرقه دموکرات آذربایجان تبدیل گشت و دوره جدید آن (دوم) به زبان ترکی آذربایجانی انتشار یافت. دوره دوم در ۲ تا ۴ صفحه، به اندازه $21 \times 41/5$ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه ۲۵۰ ریال و تک شماره ۱ ریال و به نشانی (تبریز خیابان ستارخان) انتشار می‌یافت و در هفته دو شماره منتشر می‌شد. سردبیری روزنامه در سال ۱۳۲۴ با احمد موسوی و در سال ۱۳۲۵ با فتحی خشکناپی بوده است. این بار اهداف روزنامه عبارت بودند از ملی شدن زمین‌ها، دفاع از حقوق همه قشرهای رنجبر، گسترش سریع فرهنگ و آگاهی و علم و هنر بین توده‌ها، دفاع از خودمختاری آذربایجان و شرکت گسترده مردم در اداره امور آذربایجان. علی شیبستری صاحب امتیاز روزنامه، پس از روی کار آمدن فرقه دموکرات و حکومت خودمختار، ریاست مجلس ملی آذربایجان را به عهده داشت. پس از وی فتحی خشکناپی مدیریت روزنامه را به عهده می‌گیرد.

اکثر سرمقاله‌ها نوشته سیدجعفر پیشه‌وری با امضای «پ» یا دکتر سلام‌اله جاوید با امضای «ج» بوده است. پس از شکست فرقه دموکرات آذربایجان در آذر ماه سال ۱۳۲۵، انتشار این روزنامه به کلی متوقف شد. شماره‌های قابل توجهی از دوره اول و دوم در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) موجود است. (حسین ترابیان، ۱۳۶۶، ص ۲۲ و ۱۷۰؛ مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۹۷ اطلاعات متفرقه، رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آذربایجان

این روزنامه به صاحب امتیازی و مسؤولیت دکتر ابوالهیم برزگر از ۶ مهر ماه سال ۱۳۲۲، نخست با نام آذری در تهران منتشر می‌شده است از آغاز سال ۱۳۲۳ با عنوان آذربایجان به صورت روزانه (نامنظم) در تبریز انتشار یافته و از دی ماه سال ۱۳۲۳ به کلی متوقف شده است. (سید محمد صدری طباطبایی نائینی، ۱۳۷۸، ص ۸؛ ولی مراد صادق نسب، ۱۳۶۰، ص ۳ و ۴).

آذربایجان

هفته‌نامه آذربایجان به صاحب امتیازی بیوک اردبیلی و مدیریت داخلی علی معصومی از سال ۱۳۳۶ در تهران (به نشانی فخرآباد کوچه مریضخانه) منتشر شده است. تعداد صفحه روزنامه ۴ و اندازه آن ۴۸×۳۴ سانتی‌متر و بهای اشتراک سالانه ۱۰۰ ریال و تک شماره آن ۲ ریال بوده است.

هفته‌نامه هدف خود را، خبری، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی اعلان کرده است. خبرهای داخلی ایران و جهان را بدون اولویت قایل شدن به گزارش‌های ویژه آورده است. نگاهی به اخبار آذربایجان و خبرها و گزارش‌های آنجا دارد. روزنامه‌ای است انگار بی‌طرف و محافظه‌کار و اگر هم گهگاهی انتقادی به دولت مردان دارد، ملایم ولی بی‌ضرر است. خلاصه آنکه روزنامه از هیچ نوع جاذبه‌ای برخوردار نیست. با این حال تا سال ۱۳۴۹ منتشر شده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آذربایجان

روزنامه آذربایجان یکی از حدود ۵۰ نشریه‌ای است که در دهه ۱۳۵۰ علیه حکومت پهلوی در خارج از کشور انتشار یافت. این نشریه سیاسی و تئوریک از سوی کمیته مرکزی فرقه دموکرات آذربایجان و حزب توده ایران بر علیه پهلوی منتشر شد و تا سال ۱۳۵۶ ادامه یافت. و معلوم نیست اکنون هم منتشر می‌شود یا نه. از شماره‌های این نشریه رؤیت نشد. (مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۸).

آذربایجان

هفته‌نامه آذربایجان دنباله همان روزنامه‌یی است که در سال ۱۳۲۴/۲۵ از سوی فرقه دموکرات آذربایجان با همان نام منتشر می‌شده است. این هفته‌نامه از اردی‌بهشت ۱۳۵۸ تا اردی‌بهشت ۱۳۵۹ به زبان ترکی آذربایجانی از سوی کمیته مرکزی فرقه دموکرات آذربایجان در تبریز منتشر شده است. نشریه در ۴ تا ۶ صفحه، به اندازه ۴۴×۳۰ سانتی‌متر به نشانی (تبریز: خیابان خمینی، میدان باغ گلستان) به بهای تک شماره ۲۰

ریال انتشار یافته است.

نشریه «آذربایجان» ارگان رسمی کمیته مرکزی فرقه دموکرات آذربایجان بوده که آن هم از نظر تشکیلاتی وابسته به حزب توده ایران بوده است. محتوای عمده نشریه را مطالب زیر در بر می‌گیرد: اعلامیه‌ها و اطلاعیه‌های حزب توده ایران درباره تشکیل پلنوم کمیته مرکزی، اعلام برنامه‌های اقتصادی و اجتماعی حزب توده و فرقه دموکرات آذربایجان، نظر حزب درباره مسایل ملی و اجتماعی و اقتصادی ایران، دعوت از هواداران به شرکت در مراسم گوناگون مانند مراسم روز کارگر (اول ماه مه) روز مشروطه و روز دانشجو...، تحلیل از شخصیت‌ها و شهدای فرقه دموکرات آذربایجان و معرفی آن‌ها، درخواست کمک مالی از اعضا، و اعلام میزان کمک‌ها، پخش پیام تشکیلات جوانان دموکرات، مصاحبه با اعضای برجسته حزب و فرقه دموکرات، نظر حزب و فرقه درباره قانون اساسی، درخواست تشکیل شوراهای محلی و کارگری و دهقانی، خبرها و گزارش‌های شهرستان‌ها و روستاهای آذربایجان، انعکاس بعضی از خبرها و گزارش‌های عمده جهانی، مطالب ضد امپریالیستی و ضد امریکایی و هواداری از اتحاد شوروی.

در هر شماره چند شعار همانند «زحمتکشان جهان متحد شوید» و «شوراهای دهقانی را تشکیل دهید» با خط درشت آورده شده است. شماره‌های یک سال نشریه از اردی‌بهشت ۱۳۵۸ تا اردی‌بهشت ۱۳۵۹ دیده شد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آذربایجان

هفته‌نامه آذربایجان به صاحب امتیازی و مدیریت اکبر رضایی تبریزی از سال ۱۳۷۲ در تبریز به فارسی و ترکی آذربایجانی منتشر می‌شود. اندازه روزنامه ۳۴ × ۴۸ سانتی‌متر و نشانی آن صندوق پستی ۴۷۴۴ - ۵۱۳۳۵ است و در چاپخانه مهر چاپ می‌شود. گزارش‌ها و خبرها به فارسی است. و در بخشی از آن به زبان ترکی آذربایجانی نیز شعر و مطلب آورده می‌شود.

هدف روزنامه فرهنگی، سیاسی و اجتماعی ذکر شده است. محتوای روزنامه را خبرها و گزارش‌های کوتاه معمولی، انتقاد از بعضی از مسئولان دولتی، مطالب مذهبی، تجلیل از شهدا و شهادت‌طلبی و آگهی تشکیل می‌دهند و در مجموع سمتگیری راست و محافظه‌کارانه دارد و از تأیید دولت خاتمی و مسئولان دولتی و برنامه‌های آن پرهیز دارد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آذربایجان آینده

هفته‌نامه آذربایجان آینده گویا دارای دو دوره انتشار است. شماره ۲۴ دوره دوم آن در تاریخ ۵۸/۷/۸ منتشر شده که در کتابخانه ملی ایران موجود است. صاحب امتیاز و مدیر مسئول و سردبیر آن اکبر مدرس اول است و دارای هیأت تحریریه است. روزنامه ۴ صفحه دارد و تک شماره آن ۱۰ ریال است. این هفته‌نامه که در اوایل انقلاب و در شرایط آزادی کامل مطبوعات در تهران منتشر شده، دارای خط مشی سیاسی و اجتماعی تند و تیزی است. همه مسئولان نظام و خط مشی آن‌ها را با عناوینی مانند ارتجاع و شوونیسم مورد حمله قرار داده است. معلوم نیست روزنامه در چه تاریخی از انتشار بازمانده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آذربایجان اولدوزی

هفته‌نامه آذربایجان اولدوزی به معنی (ستاره آذربایجان) به صاحب امتیازی هلال ناصری و زیر نظر هیأت تحریریه در سال‌های ۱۳۲۴/۲۵ در زمان حکومت فرقه دموکرات آذربایجان به زبان ترکی آذربایجانی در تبریز انتشار یافته است. از این روزنامه تنها شماره ۴ دوره دوم آن به تاریخ ۱۹ بهمن سال ۱۳۲۴ در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) رؤیت شد.

این روزنامه در ۸ صفحه به اندازه ۲۶×۴۲ سانتی‌متر به نشانی (تبریز بالاتر از کتابخانه هلال) به بهای تک شماره ۲ قران منتشر شده است. یکی از نویسندگان آن اسماعیل شمس روزنامه نگار سرشناس فرقه دموکرات است. مطالب عمده این هفته

نامه را موضوع‌های زیر در بر می‌گیرد: بررسی مباحث اجلاس شورای امنیت درباره ایران، ارزش و اهمیت فعالیت اجتماعی زنان، معرفی قطران تیریزی شاعر فارسی‌گوی آذربایجان، روابط آذربایجان با کشورهای همسایه. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آذربایجان دموکرات

هفته‌نامه آذربایجان دموکرات همانند هفته‌نامه «نامه آذربایجان» به عنوان «ارگان جمعیت آذربایجان» به صاحب امتیازی مصطفی واعظی زیر نظر هیأت تحریریه (به نشانی شاه آباد جمعیت آذربایجان) در تهران منتشر می‌شود. گویا در این زمان یعنی اواسط سال ۱۳۳۱ روزنامه «نامه آذربایجان» به دلایلی تعطیل شده و این روزنامه جای آن را می‌گیرد. این روزنامه در آغاز به زبان فارسی و ترکی آذربایجانی و پس از مدتی به ترکی آذربایجانی منتشر می‌شود.

این روزنامه نخست در یک برگ دو صفحه‌ای و بعداً در ۴ صفحه به بهای ۲ ریال و به اندازه ۲۹ × ۴۳ سانتی‌متر انتشار می‌یابد. روزنامه اهداف سیاسی و سوسیالیستی دارد و انتشار آن با حکومت دکتر مصدق هم زمان است. ضمن هواداری از مصدق‌نگران سازگاری وی با آمریکا است. محتوای آن موضوع‌هایی مانند هواداری از کشورهای سوسیالیستی، درخواست آزادی زندانیان صلح، دفاع از آزادی‌های سیاسی و غیره را در بر می‌گیرد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آذربایجان سسی (صدای آذربایجان)

نوع: سیاسی، اجتماعی، فرهنگی

محل انتشار: تبریز (؟)

سال انتشار: ۱۳۵۸

ترتیب انتشار: ۱۵ روز یک بار

زبان: ترکی آذربایجانی و فارسی

(سیدفرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۱۲).

آذربایجان غربی

نوع: سیاسی، خبری

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: خیرالله آجری

محل انتشار: ارومیه

سال انتشار: ۱۳۳۰

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: فارسی؟

نوع چاپ: سربی

بهای اشتراک سالانه: ۱۵۰ ریال

(سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۳۲؛ سید محمد صدری طباطبایی نائینی، ۱۳۷۸، ص ۹).

آذربایجان غیور

هفته‌نامه آذربایجان غیور از شهریور ۱۳۳۰ به صاحب امتیازی جواد کریمی نسب، در تهران منتشر شده است. نشریه در ۴ صفحه، به اندازه ۳۴ × ۲۴ سانتی متر به بهای تک شماره ۱/۵ ریال به نشانی (تهران خیابان سعدی رو به روی شرکت کوراوغلی) انتشار یافته است.

نشریه در تهران منتشر شده ولی از آذربایجان و برای دفاع از آذربایجانیان نوشته شده است.

این نشریه به عنوان ارگان جمعیت ملی مبارزه با استعمار و در دفاع از زندانیان و صلح انتشار یافته است. شعار زیر در سرلوحه نشریه دیده می‌شود: «صلح پایدار همیشه شعار خلق مبارز آذربایجان است». نشریه از دکتر مصدق و حقوق نفت ایران مطالبی دارد. فقط شماره دوم ۱۲ شهریور سال ۱۳۳۰ نشریه دیده شد. معلوم نیست روزنامه تا چه تاریخی منتشر شده است. (رؤیت و بررسی شماره روزنامه).

آذربایجان ما

آذربایجان ما ۱۵ روز یک بار از ۲۴ مرداد ماه سال ۱۳۳۰ به صاحب امتیازی دکتر قاسم آزاد و زیر نظر هیأت تحریریه در تبریز منتشر شده است. این روزنامه در ۴ صفحه و به اندازه 28×39 سانتی متر با بهای اشتراک سالانه ۳۰۰ ریال به نشانی (تبریز خیابان تربیت) در چاپخانه اختر شمال انتشار یافته است. آخرین شماره موجود آن در کتابخانه ملی به شماره ۱۰ به تاریخ ۲۰ بهمن ۱۳۳۰ است.

روزنامه خط مشی قابل ذکر ندارد. اغلب اخبار کم اهمیت و در تأیید نظام و اخبار مربوط به ورود و خروج نمایندگان آذربایجان به آن خطه را آورده است. از آن روزنامه‌هایی است که گویا برای اهداف ویژه شخصی ناشران آن منتشر شده است. (رؤیت و بررسی شماره روزنامه).

آذربایجانیان ← نامه آذربایجانیان

آذر پیام

پیش شماره ۱ و ۲ روزنامه به ترتیب در تاریخ‌های ۲۱ بهمن و ۲۵ اسفند ۱۳۷۶ و شماره اول آن ۱۴ اردیبهشت سال ۱۳۷۷ در تبریز انتشار یافته است. صاحب امتیاز و مدیر مسئول روزنامه محمدعلی سارخانی و سردبیر آن احمد بادیران نام دارد. ترتیب انتشار هفتگی و شمارگان آن ۵۰۰۰ نسخه و بهای اشتراک سالانه ۳۰۰۰۰ ریال و تک شماره آن ۵۰۰ ریال است. اندازه روزنامه 43×30 سانتی متر، به نشانی (تبریز خیابان شریعتی شمالی، ساختمان ۱۱۰ طبقه ۲، صندوق پستی ۴۸۱۸ - ۵۱۳۳۵) وسیله چاپ تمدن در ۱۲ صفحه چاپ و توزیع می‌شود.

هدف روزنامه فرهنگی، اجتماعی و سیاسی اعلام شده است. نشر روان و صفحه آرایی زیبا دارد. صفحه نخست و آخر آن رنگی چاپ می‌شود. می‌توان گفت که روزنامه حامی دولت خاتمی است. مضمون روزنامه مسایل و موضوع‌های زیر را شامل می‌شود: حمایت از دولت خاتمی، طرح کار و فعالیت شورای شهر و استانداری، دفاع از آثار

میراث فرهنگی و تاریخی استان و موسیقی و هنر آذربایجانی، مطالب ورزشی، ادبیات فارسی، مشکلات و مسایل جوانان و زنان، انتشار ویژه‌نامه شهرهای استان، معرفی شخصیت‌های ادبی، تاریخی و سیاسی آذربایجان. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آذر مرد

هفته‌نامه آذر مرد از دی ماه ۱۳۲۹ در تبریز منتشر شده است. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن محمدعلی اشرفی‌گنجه‌ای و مدیر داخلی اش امواله غزنوی بوده است. نشریه در ۲ تا ۶ صفحه، به اندازه ۳۴ × ۲۴ سانتی‌متر و به نشانی (تبریز خیابان تربیت) و به بهای اشتراک سالانه ۲۵۰ ریال و تک شماره اریال انتشار یافته است. نشریه از دکتر مصدق و برنامه‌های او و از حقوق نفت ایران دفاع کرده و به دولت انگلیس و سیاست‌های آن حمله کرده است. مطلبی در تعریف از شاه نوشته است. نکته‌هایی از بزرگان و اندیشمندان جهان و خبرها و گزارش‌های روز جهان و ایران و آذربایجان را ذکر کرده است. به قرار معلوم مدتی آذر مرد تعطیل شده و نشریه «ارگان اصناف» به جای آن و به دنباله شماره مسلسل آن انتشار یافته است و پس از چند شماره انتشار مجدداً آذر مرد منتشر شده است. شماره‌های نشریه تا آذر ۱۳۳۱ دیده شد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آذر مهر

روزنامه آذر مهر به صاحب امتیازی و سردبیری رحیم سعید دانش و مدیریت رحیم راسخ راد در سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۴ به زبان فارسی و بخشی از آن به ترکی آذربایجانی به طور ماهانه در تهران منتشر شده است. این روزنامه در ۲۸ تا ۳۲ صفحه، در اندازه ۳۰ × ۴۵ سانتی‌متر و به بهای اشتراک سالانه ۶۰۰۰ ریال در کشور و ۱۶۰۰۰ ریال در خارج به نشانی (تهران: خیابان انقلاب دروازه دولت خ خاقانی شماره ۷۸ صندوق پستی ۱۵۸۱۵/۳۵۳۱ به شمارگان ۳۰۰۰۰ نسخه انتشار یافته است. چون روزنامه از سوی

آذربایجانی‌ها و به زبان فارسی و ترکی منتشر شده و اخبار و گزارش‌های آذربایجان را شامل می‌شده است، در این فهرست آمده است. روزنامه اساساً فرهنگی، اجتماعی، ادبی و ورزشی بوده و مطالب وزینی را در زمینه موضوع‌های مذکور در برمی‌گرفته است. دلیل عدم انتشار روزنامه مشخص نیست. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آذری ← آذربایجان

آراز (ارس)

مؤسس: دکتر محمدباقر صدری، آیدین تبریزلی

محل انتشار: تبریز

تاریخ انتشار: ۱۳۵۸

ترتیب انتشار: هفتگی

(سعید جلیلی، ۱۳۵۷، ص ۳۵).

آراوت

روزنامه آراوت (به معنی سحر یا صبح) Aravod [یا] Aravot به مدیریت بازیل و همکاری هایرابت بانیریان هوسپ [یا] یوسف هوانسیان (سرمدیر بعدی روزنامه آلیک)، از سال ۱۲۸۷ (۱۶ اوت ۱۹۰۹ م)، نخست هفتگی بعداً دو شماره در هفته به زبان ارمنی در تبریز منتشر شده و ارگان حزب داشناکسیون بوده است. حزب داشناکسیون خواستار استقلال ارمنستان و اداره آن وسیله ارمنی‌ها بود.

این روزنامه دارای اهداف ادبی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی بوده است و در دفاع از بی‌عدالتی‌ها و آزادی‌های مشروع مقاله می‌نوشته است. چون در دفاع از آزادی‌ها و حقوق اجتماعی و اقتصادی و بر علیه استثمار خارجی و داخلی و حکومت ایران و روسیه مقاله‌های تند سیاسی و انتقادی تهیه می‌کرده و اخبار و گزارش‌های مهم رسیده از

تهران و کشورهای خارج را منتشر می‌ساخته است، در منطقه قفقاز هوادارانی داشته است. به همین دلیل نیز ورود آن به روسیه تزاری ممنوع شده بود. در ضمن با روزنامه شفق که در تبریز به ترکی آذربایجانی منتشر می‌شده، بر سر مسایلی به مباحثه می‌پرداخته است. آخرین شماره روزنامه محرم ۱۳۲۹ ق (ژوئن ۱۹۱۱ م) انتشار یافته است. به قرار معلوم این روزنامه پس از چند سال انتشار در تبریز، سال‌های بعد در تهران نیز منتشر شده است. شمارگان این روزنامه را بین ۷۰۰ تا ۸۰۰ نسخه در هفته ذکر کرده‌اند. (محمد صدر هاشمی، ج ۱، ص ۱۱۱ - ۱۱۰؛ جعفر خماسی‌زاده، ۱۳۷۲، ص ۵ - ۲۶۴؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۰۵).

آراود ← آراوت

آرشالوویس (به معنی بامداد) Arshaloois

صاحب امتیاز: هایک عیسی‌خانین

سرمدیر: آندره در اوهانیان، و آشوت مرادخانین قره‌داچی

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۷/۸ (۱۹/۱۹۱۸ م)

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: ارمنی

آرشالوس هم ثبت شده است

وابسته به حزب دانشناکسیون (در ۲۱ شماره چاپ شده است)

(محمدعلی تربیت، ص ۴۰۵؛ مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۱۰).

آروِلک (به معنی خاور) Arevilk [یا] Arevilk

نوع: سیاسی

سرمدیر: آرمائیس آرزومانیان

زیر نظر هیأت تحریریه

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۲۲/۲۴

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: ارمنی

موضوع: سوسیالیستی

وابسته به شوروی سابق (ارتش سرخ شوروی در سالهای جنگ جهانی دوم) پس از توقیف هاگافاشیت منتشر شده است. (حسین ابوترایان، ۱۳۶۶، ص ۱۷۳؛ مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۱۱)

آرویلک ← آرولک

آره ویلک ← آرولک

آریا

روزنامه، آریا به صاحب امتیازی و مدیریت احمدزاده دهقان و سردبیری حبیب‌الله آقازاده، دهم مهر ۱۳۲۰ در تبریز منتشر شده است. روزنامه در ۴ صفحه در اندازه ۲۵ × ۴۴ سانتی‌متر و بهای اشتراک سالانه ۱۰۰ ریال و تک شماره ۵۰ دینار انتشار یافته است. تنها شماره ۱-۱۷ (شاید به معنی سال اول شماره ۱۷) این روزنامه در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) رؤیت شد. مضمون و محتوای این شماره را موضوع‌های زیر در بر گرفته‌اند: سر مقاله‌ای درباره آزادی و نفرین بر استبداد، بررسی نیاز مردم محروم، مقایسه حقوق کارمندان و نمایندگان و اخبار کوتاه کشوری.

آزاد

هفته نامه آزاد زیر نظر کتابفروشی تربیت و مدیریت رضا ترویبت (برادر محمد علی

تربیت) و محمود اشرف‌زاده از سال ۱۲۸۴ (۲۴ ذی‌حجه ۱۳۲۴ ق) در تبریز منتشر می‌شد. روزنامه در ۴ صفحه، به اندازه $۳۳ \times ۱۶/۵$ سانتی‌متر با چاپ سنگی و خط زیبا انتشار می‌یافت. اشتراک سالانه آن در تبریز ۷ ریال و شهرستان‌ها و کشورهای خارج ۱۵ ریال و تک شماره ۳ شاهی بوده است.

این روزنامه ضمن هواداری کامل از آزادی‌ها و آزادیخواهان و مشروطه‌طلبی و انتشار مقاله‌های تند و ضد حکومت، تصویر اشخاص سرشناس و وطن‌پرستان نامی را نیز به چاپ می‌رساند. از این نظر که این روزنامه زیر نظر کتابفروشی تربیت و مدیریت مسوول آن چاپ می‌شد، در واقع می‌توان گفت سرنوشت آن با کتابفروشی تربیت گره خورده بود. بنابراین مناسبت دارد که اشاره‌ای به نحوه فعالیت کتابفروشی بشود. کتابفروشی تربیت به سال ۱۲۷۷ (۱۳۱۶ ق) وسیله رضا تربیت در تبریز تأسیس شده بود. این کتابفروشی نخست کوچک بوده، سال‌های بعد گسترش بیشتری یافته، تا حدی که به خاطر وارد کردن و ارائه انواع کتاب‌های داخلی و خارجی به زبان‌های گوناگون، به بزرگ‌ترین کتابفروشی در سطح ایران تبدیل شده بود. در آن زمان مانند کتابفروشی‌ها و ناشران خارجی فهرست موجودی خود را منتشر می‌کرد. به همین مناسبت این کتابفروشی مرکز پخش و توزیع کتاب و روزنامه و فعالیت‌های سیاسی و آزادیخواهی شده بود. بی دلیل نبود که در جریان کودتای محمدعلی میرزا و غائله ۲۳ جمادی‌الاول ۱۳۲۶ ق (۲۳ ژوئن ۱۹۰۸ میلادی) که از سوی ارتجاعیون و اجامر و اوباش پیرو رحیم‌خان قره‌داغی پیش آمد، کتابفروشی به غارت رفت و سوزانده شد و روزنامه نیز تعطیل شد. (صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۸-۱۰۷؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱-۱۴۰، جعفر خمایی‌زاده، ۱۳۷۲، ص ۶-۳۵).

آزاد

هفته‌نامه آزاد از سال ۱۳۰۰ (ربیع‌الاول ۱۳۴۰ ق) به مدیریت ابوالقاسم مراغه ملقب به آزاد با چاپ سربی در تبریز منتشر می‌شد. این هفته‌نامه در دو صفحه (یک ورقی)، به اندازه ۴۶×۳۰ سانتی‌متر، به بهای سالانه ۲۰ قران و تک شماره ۶ شاهی، به نشانی

مغازه‌های مجدالملک انتشار یافته است. از این روزنامه ۶ شماره چاپ شده است. شماره مربوط به دهم قوس ۱۳۰۰ (۲ ربیع‌الثانی ۱۳۴۰ ق) موجود در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) رؤیت شد. عنوان سرمقاله این شماره «یک نامه آزاد برای یک ملت آزاد» است.

ابوالقاسم مراغه که ابوالقاسم آزاد نیز امضا می‌کرده فرزند حاج میرزا عبدالمحمد ثقة‌العلماء از مجتهدان آذربایجان بوده که تحصیلات کامل دینی در نجف انجام داده بود. نامبرده پس از برگشت به ایران نخست روزنامه آسایش را در تهران منتشر می‌کرده سپس دست به انتشار روزنامه آزاد در تبریز زده است. وی از هواداران جدی تغییرالقبای فارسی به یک القبای لاتین آسان بود و برای رسیدن به همین هدف نیز «گروه طرفداران القبای آسان» را تأسیس کرده بود و در روزنامه خود مطالبی را در این زمینه درج می‌کرد. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۴۱ - ۱۴۳؛ رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

آزاد لیق

روزنامه **آزاد لیق** (به معنی آزادی) ناشر افکار فرقه آزادیخواهان آذربایجان به مسؤولیت و سردبیری **حسین دوزگون**، ۱۵ فروردین سال ۱۳۵۸ به طور هفتگی انتشار یافته است. روزنامه به زبان فارسی و ترکی آذربایجانی است. اندازه روزنامه ۴۳ × ۲۸ سانتی‌متر و بهای آن ۱۰ ریال است. همان روزهای اوّل فقط چهار شماره (شماره‌های ۱ تا ۳ در ۴ صفحه و شماره ۴ در ۸ صفحه) از آن در تهران چاپ شده و برای همیشه تعطیل شده است. روزنامه سمتگیری سوسیالیستی داشته و از حقوق کارگران و دهقانان و از فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی گوناگون و از جوانان و افکار انقلابی آن‌ها دفاع کرده است. شماره اوّل روزنامه در کتابخانه ملی موجود است. بقیه اطلاعات به طور غیر مستقیم از دوستان سردبیر کسب شده است. (اطلاعات متفرقه و رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

آزاد مردم [مردم آزاد]

نوع: سیاسی، خبری

صاحب امتیاز: میر محمدعلی مصطفائی

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۳۱ ش

ترتیب انتشار: هفتگی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۱۳؛ سید محمد صدری طباطبایی، ۱۳۷۸، ص ۱۸).

آزاد ملت

روزنامه آزاد ملت به معنی ملت آزاد به مدیریت اسماعیل شمس از ۵ اسفند ۱۳۲۴ تا آذر ۱۳۲۵ در تبریز منتشر شده است. (روزنامه در ۴ صفحه به اندازه ۴۳ × ۲۸ سانتی متر انتشار می‌یافت) این روزنامه به عنوان ارگان رسمی مجلس ملی آذربایجان خودمختار تشکیل شده از سوی فرقه دموکرات آذربایجان، یک روز در میان (هفته‌ای سه بار) به ترکی آذربایجانی منتشر می‌شد.

هفت شماره از این روزنامه در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) رؤیت شد. محتوای این شماره‌ها را موضوع‌های زیر در بر می‌گیرد. خبرها و گزارش‌ها و تصمیم‌های مجلس ملی آذربایجان، آزادی‌های سیاسی و اجتماعی، معرفی شخصیت‌های سرشناس آذربایجانی، مسایل عمده آذربایجان و مردم آن، گزارش‌ها و تفسیرهای خبرهای خارجی و داخلی، و آگهی‌های ثبتی و دولتی. پس از شکست فرقه دموکرات در آذر ۱۳۲۵ این روزنامه برای همیشه تعطیل شد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آزادی

روزنامه آزادی هشتم محرم سال ۱۲۸۷ ش (۱۳۲۷ ق) از سوی آذربایجانیه‌ها به مدیریت حسن ناجی خوبی - قاسم زاده در استامبول به زبان فارسی منتشر شده است. این روزنامه خود را مدافع سیاست و مشروطیت و حقوق کشور ایران و ناشر

اندیشه‌های آزادیخواهان معرفی کرده است، و تنها یک شماره از آن منتشر شده است. (جعفر خمایی زاده، ۱۳۶۶، ص ۳۸؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۴۴ - ۱۴۶؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۰۵).

آزدارار (به معنی اطلاعات) Azdarar

مدیر مسؤول: ماشدتس پایازیان نایب خلیفه ارمنی‌های آذربایجان
محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۸۶-۱۲۸۲ (۱۳۲۲/۲۶ ق)

تعداد شماره چاپ شده: ۳۴ شماره

(محمدعلی تربیت، ص ۴۰۵؛ جعفر خمایی زاده، ۱۳۷۲، ص ۲۶۵).

آسایش

روزنامه آسایش به صاحب امتیازی و مدیریت زین‌العابدین قیامی (ملقب به سالار جعفر) در سال ۱۳۰۳ (۱۳۴۳ ق) هفته‌ای دوبار در تبریز با چاپ سربی منتشر شده است. روزنامه در ۶ صفحه با بهای اشتراک سالانه ۲۵ قران و تک شماره ۳ شاهی و به نشانی مهارمیه، داش مغازالار (مغازه‌های سنگی) و به شمارگان ۶۰۰ نسخه انتشار یافته است.

بالای روزنامه نوشته شده بود «طرفدار عظمت اسلام و ترقی و تعالی و سعادت». شماره ۸ روزنامه به تاریخ ۲۶ برج میزان ۱۳۰۳ (۱۸ ربیع‌الاول ۱۳۴۳ ق) سال اول در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) رؤیت شد.

در این شماره مقاله‌یی درباره نابودی شیخ خزعل نگاشته شده و متن تعداد زیادی از تلگراف‌های رسیده از شهرستان‌ها در تأیید کار رضاخان درج شده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آلاله

نوع: سیاسی، ادبی

مدیر مسئول: حسن قزلچی (ملقب به استاد)

سال انتشار: ۱۳۲۵

محل انتشار: بوکان

زبان: کردی

وابسته به سازمان جوانان فرقه دموکرات کردستان

(سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۴۳)

آملاعمو ← آی ملاممو

آنادیلی (زبان مادری)

روزنامه آنادیلی به زبان ترکی آذربایجانی به پیوست روزنامه عدالت به مدیریت سیدحسین تبریزی (ملقب به عدالت) در سال ۱۲۸۷ (۱۳۲۷ ق.) در تبریز منتشر می شده است. در زمان انتشار این روزنامه هنوز به دلیل وجود مخالفان، جنگ به خاطر مشروطه ادامه داشت. انتشار آن پس از چند شماره متوقف می شود. سیدحسین عدالت ناشر روزنامه های عدالت، حدید، آنادیلی از پیشگامان و آزادیخواهان به نام بوده و با افراد سرشناس و بزرگ مشروطه همگام و همراه بوده است و نوگرایی و تمدن و آزادی زنان را تبلیغ می کرده است. (صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۹۷۵ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۲۸۲؛ جعفر خممامی زاده، ۱۳۷۲، ص ۴۱).

آنالار (مادران)

تنها شماره روزنامه آنالار در کتابخانه ملی (مرکزی) تبریز رؤیت شد. این روزنامه به اندازه ۲۸ × ۴۲ سانتی متر در دو صفحه یک ورقی در چاپخانه آذربایجان تبریز به زبان ترکی آذربایجانی چاپ شده است. در بالای روزنامه این شعار دیده می شود: «زننده باد

مادران قهرمان آذربایجان که پسران فداکار پرورش داده‌اند». روزنامه تاریخ ندارد ولی از محتوای آن معلوم می‌شود که در سالی چاپ شده که فرقه دموکرات آذربایجان حاکمیت داشته است (۱۳۲۴/۲۵). چند مقاله روزنامه به موضوع‌های: وصف شکوه و عظمت ۲۱ آذر ۱۳۲۴ روز قیام هواداران فرقه دموکرات آذربایجان، اهمیت آزادی زنان و ارزش پایگاه اجتماعی مادران، مربوط می‌شود. (رؤیت و بررسی شماره‌ی روزنامه).

آوای اردبیل

روزنامه آوای اردبیل به صاحب امتیازی و مسؤولیت محسن حافظی‌فر و سردبیری علی آچاک در اردبیل (به نشانی خ سی متری طبقه بالایی بازار تهران صندوق پستی ۵۹۱-۵۶۱۳۵) از سال ۱۳۷۵ منتشر می‌شود. این روزنامه پانزده روز یک بار (ولی نامرتب) در ۱۰ صفحه و به اندازه ۳۴ × ۴۸ سانتی‌متر و به زبان فارسی و ترکی آذربایجانی انتشار می‌یابد. بهای اشتراک سالیانه آن ۸۰۰۰ ریال و تک شماره آن ۴۰۰ ریال است. روزنامه خط مشی خود را فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و ورزشی اعلام داشته است. گرچه از دولت خاتمی حمایت می‌کند ولی در عمل میانه‌رو و محافظه‌کار است تا مورد اتهام و تعطیلی واقع نشود. ویژگی‌های یک روزنامه معمولی را دارد. یک تا دو صفحه آن به ادبیات و مطالب ترکی آذربایجانی اختصاص دارد. اخبار و آگهی‌های محلی بخش عمده‌ای از روزنامه را شامل می‌شود. کار این روزنامه در خرداد ۱۳۸۰ به دادگاه کشیده ولی از اتهام وارده تبرئه شد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

آوای ماکو

نوع: فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، ورزشی
صاحب امتیاز و مدیر مسؤول: رضا منصورف
تاریخ انتشار: پیش شماره اول بهمن ۱۳۷۷
ترتیب انتشار: دو هفته‌نامه

اشتراک تک شماره: ۵۰۰ ریال
(پوری سلطانی، ۱۳۷۸، ص).

آیق ← آیک

آیک ← آیک

آیک (به معنی طلوع) AYG

مدیر مسئول: بارون کسپرها قوپانس

سر دبیر: مگر دوم ساهاکیان و گاسپار ها کوپیان زیر نظر هیأت تحریریه

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۱ (۱۹۱۲ م)

ترتیب انتشار: ماهانه، دو شماره در ماه

زبان: ارمنی

ارگان کمیته مرکزی حزب دانشناکسیون

به جای هفته نامه قره داغ و به دنبال شماره های آن منتشر شده است.

(محمد علی تربیت، ص ۴۰۶؛ مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۲۴).

آی ملا عمو

روزنامه آی ملا عمو به مدیریت احمد کاتب تبریزی معروف به احمد بصیرت و به قول دیگر به مدیریت حسن سعید السلطان به سال ۱۲۸۶ (۱۳۲۶ ق)؛ با چاپ سنگی در تبریز منتشر شده است. احمد بصیرت روزنامه های ارتجاعی اخوت، اتحاد، و اسلامیه را منتشر می کرده است. روزنامه در اندازه خشتی ۲۱ × ۱۷ سانتی متر چاپ شده است. این روزنامه در واقع ارگان ارتجاعیون و وابستگان به دربار محمد علی میرزا و انجمن اسلامیه بودند که در کوی دوه چی تبریز بر علیه مشروطه و مشروطه خواهان به شدت فعالیت

می‌کردند. این روزنامه به طور عمده به زبان ترکی آذربایجانی و نیز به فارسی مطلب می‌نوشت و به بهانه نامسلمان بودن مشروطه خواهان، مردم عامی را بر علیه آن‌ها تحریک می‌کرد. برای نمونه چون از علی مسیور هبر مرکز غیبی تبریز نقطه ضعفی نیافته بودند، عنوان مسیور برای نامبرده را دلیل بی‌دینی وی قلمداد می‌کردند. چون احمد کاتب تبریزی در انتخابات از سوی مردم به عضویت انجمن انتخاب نشده بود، از شدت خشم بر علیه نمایندگان انجمن مطالبی را در روزنامه می‌آورد. (صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۵-۱۰۴؛ جعفر خمایی زاده، ۱۳۷۲، ۴۴-۴۲).

ابلاغ

هفته نامه ابلاغ به مدیریت محمود اشرف‌زاده اسکندانی، از سال ۱۲۸۴ (روز عید غدیر خم ذی‌حجه ۱۳۲۴ ق) با چاپ سنگی در تبریز منتشر شده است. هفته‌نامه در ۴ صفحه، به اندازه ۳۰ × ۱۷ سانتی‌متر انتشار یافته است. جزء روزنامه‌هایی بوده که در آغاز مشروطه در آذربایجان منتشر شده است. محمود اسکندانی نویسنده روزنامه نظمیّه تبریز نیز بوده است.

ادوارد براون شماره یک آن را که به خط نسخ ممتاز بوده دیده و از بهای سالانه آن به مبلغ ۸ قران در تبریز و ۱۰ قران در شهرستان‌ها اطلاع داده است. تاریخ فرهنگ آذربایجان سرلوحه آن را که در عین حال نشانگر هدف و خط مشی روزنامه است، چنین نقل می‌کند: «این جریده آزاد، از هر گونه مقالات نافع به حال ملت و دولت و فواید مشروطه سخن خواهد راند.» (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۴-۴۳؛ جعفر خمایی زاده، ۱۳۷۲، ص ۴۴؛ حسین مید، ۱۳۳۴، ص ۲۰؛ صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۹-۱۰۸).

ابهر رود

هفته‌نامه ابهررود در سال ۱۳۳۱ در ابهر منتشر شده است. صاحب امتیاز و مدیر مسؤول آن محمدعلی افشاری راد بوده است. این هفته‌نامه در چهار صفحه و اندازه ۲۵ ×

۳۵ سانتی متر و به بهای اشتراک سالانه ۷۲ ریال و تک شماره ۱/۵ ریال به نشانی (ابهر خیابان شهرداری) در چاپخانه خرمی لاله‌زار [تهران] انتشار یافته است. این هفته‌نامه در واقع زائیده شرایط و فضای بازی است که با برگزیده شدن دکتر محمد مصدق به نخست وزیری در سال ۱۳۳۰ فراهم شده بود. چند شماره مورد رؤیت نشان می‌دهد که روزنامه دارای اهداف میهن دوستانه و آزادیخواهانه است. در مدت کوتاه انتشار خود که از مرداد ۱۳۳۲ تجاوز نکرده است، از کار و اقدامات قانونی مصدق تجلیل کرده و مسایل مبتلا به ایران و خیرها و گزارش‌های مربوط به شهر ابهر و اطراف آن را در بر گرفته است. در نوشته‌های خود از نارسایی‌های اداره‌های ابهر و از اوضاع خراب کشور انتقاد کرده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

اتحاد

روزنامه اتحاد به مدیریت احمد کاتب تبریزی معروف به بصیرت یا بصیرالعلماء و از سوی انجمن اسلامی به سال ۱۲۸۴ (۱۳۲۴ ق) در پنج شماره با چاپ سنگی در تبریز منتشر شده است. کاتب تبریزی در همان سال دو روزنامه اخوت و اسلامی را نیز در تبریز منتشر کرده است.

محتوای این روزنامه را مستایل و اخبار مربوط به امور خیریه و اهداف انجمن اسلامی به ویژه مخالفت جدی با مشروطه و مشروطه‌خواهی تشکیل می‌داده است. در شرایطی که در اثر مبارزات طولانی مردم مشروطه در حال استقرار بود، این روزنامه به مخالفت با آن برخاسته بود و نقش ارتجاعی داشت. (صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۴ - ۱۰۳؛ ادوارد براون، ۱۳۳۸، ص ۱۸۶ و ۱۹۷؛ محمد صدر هاشمی، ج ۱، ص ۴۴؛ جعفر خمami زاده، ۱۳۷۲، ص ۴۴).

اتحاد

روزنامه اتحاد به همت و مدیریت محمدعلی تربیت، دانشمند سرشناس آذربایجانی و ابوالقاسم ضیاء‌العلمای تبریزی و زیر نظر انجمن اتحاد از انجمن‌های غیر رسمی

مشروطه‌خواهان در تبریز منتشر شده است. نخستین شماره آن در سال ۱۲۸۶ (ماه صفر ۱۳۲۶ ق) در آمده و مدت انتشار آن چهار ماه طول کشیده است مجموعاً ۲۵ شماره از چاپ در آمده است. روزنامه ۴ صفحه داشته و دو شماره در هفته و به بهای ۱۴ قران در تبریز انتشار می‌یافته است.

این روزنامه در جریان کشمکش و ستیزی که میان ارتجاعیون مخالف مشروطه (مجمع در کوی دوه‌چی)، و مشروطه‌خواهان تبریز در گرفته بوده از آزادیخواهان دفاع کرده است. یکی از سبک‌های پسندیده و مترقی روزنامه که در آن زمان کار بدیع و تازه‌ای بوده است، انتشار یک سلسله پاورقی با عنوان تاترا اشرف‌خان، حاکم عربستان» نوشته میرزا ملکم خان معروف مدیر روزنامه قانون بوده که از روی نسخه تنظیم شده وسیله سیدحسین تقی‌زاده تهیه شده بود. هدف از انتشار این سلسله نمایشنامه افشای نمونه اعمال و کردار رجال و حاکمان قاجار و زیر ضربه قرار دادن حکام رژیم استبدادی از آن جمله مستبدان گذشته سلطنت و حکومت ایران به طور کلی بوده است.

هدف عمده و پیگیر روزنامه اتحاد دفاع و پشتیبانی از مشروطه و آزادی و دموکراسی و نشانه رفتن استبداد و اختناق حاکم بر ایران بوده است. (محمد صدر هاشمی، ج ۱، ص ۴۴-۵؛ جعفر خمami زاده، ۱۳۷۲، ص ۴۴-۵).

اتفاق

نوع: سیاسی آزادیخواهی

مدیر مسئول: ابراهیم افشار (تهرانی)

محل انتشار: ارومیه

سال انتشار: ۱۲۸۹ (۱۳۲۹ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

(محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۵۳؛ جعفر خمami زاده، ۱۳۷۲، ص ۴۷؛

محمدعلی تربیت؛ ص ۴۰۶).

احتیاج

علی قلی صفراوف که در سال ۱۲۷۱ (۱۳۱۰ ق) برای نخستین بار شبنامه را منتشر می‌کرد، در سال ۱۲۷۷ (۱۶ محرم سال ۱۳۱۶ ق) دست به انتشار هفته نامه احتیاج زده است. احتیاج سوّمین روزنامه غیردولتی و مردمی پیش از مشروطه در تبریز است. این روزنامه با چاپ سنگی در هفت شماره در تبریز منتشر شد و پس از مدت کوتاه از طرف حسنعلی خان گروسی امیر نظام (حکمران و عامل آذربایجان در دوره ولایت محمدعلی میرزا) توقیف شد و ناشر را به کیفر توهین آمیز چوب و فلک محکوم کردند. علی قلی صفراوف پس از توقیف روزنامه شماره هشتم را در ۲۹ ربیع الاوّل همان سال با نام اقبال منتشر کرد و آن هم دیری نپائید و تعطیل شد.

با آنکه در سرلوحه روزنامه ذکر شده که «این نامه در صنایع و تجارت و مطالب مقید ملی سخن خواهد گفت»، روزنامه احتیاج عملاً جنبه انتقادی داشته اوضاع را تا آنجا که محیط اجازه می‌داد انتقاد و مردم را به ترقی و آزادی دعوت می‌کرد و از خواب غفلت و نادانی بیدار می‌ساخت. احتیاج تنها روزنامه‌یی است که برخلاف اکثر روزنامه‌های آن زمان، بی‌پرده و جسورانه از وابستگی شدید ایرانیان به صنایع و علوم و دست آوردهای نوین اروپا سخن به میان آورده است.

نکته جالب آنکه علی قلی صفراوف پس از تعطیل روزنامه در دستگاه محمدعلی میرزا رئیس و مدیر پلیس خفیه (راپورتچی باشی) شد. گرچه نام و کار این دستگاه مورد نفرت و بدبینی مردم بود، ولی علی قلی خان بنابر خصلت انسانی خود، محرمانه با بسیاری از آزادیخواهان و نهضت طلبان مانند علی موسیو، سیدحسین تقی‌زاده و دیگران ارتباط داشته و خدمات با ارزش و نقش مؤثری را ایفا کرده است. یعنی با افشای بعضی تصمیم‌گیریهای دستگاه و با همراهی و همدردی با آزادیخواهان، با رسانیدن آگاهیهای لازم در هنگام ضرورت، آنان را یاری کرده و از گرفتاری رهانیده است. به طوری که می‌بینیم بنابر نیت اصلی و انسانی خود و انجام خدمات مردمی، در سال ۱۳۲۶ (۱۲۸۶ ش) مجدداً دست به انتشار روزنامه ارزشمند انتقادآمیزی دیگری به نام آذربایجان زده است. (صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۴-۶۲، حسین امید، ۱۳۳۴، ص ۱۸؛ ادوارد

براون، ج ۲، ص ۲-۱۴۱؛ احمد کسروی، ۱۳۵۵، ص ۱۵۱).

احرار

هفته‌نامه احرار از ۲۱ شهریور ۱۳۷۱ نخست هفتگی و بعدها روزانه به صاحب امتیازی و سردبیری محمدحسین کوزه‌گر و سردبیری انصاف علی هدایت به فارسی و ترکی آذربایجانی در تبریز منتشر می‌شود. روزنامه در ۸ صفحه و به اندازه ۲۹ × ۳۲ سانتی‌متر به شمارگان ۱۰۰/۰۰۰ نسخه انتشار می‌یابد. بهای اشتراک سالانه ۳۵۰۰۰ ریال و تک شماره آن ۵۰۰ ریال و نشانی آن (تبریز چهارراه شریعتی هتل آذربایجان کوچه میارمیار غربی ساختمان برلیان طبقه ۴) است.

خبرها و گزارش‌های عمده روزنامه را مسایلی مانند خبرهای مربوط به شورای شهر و شهرداری تبریز و خبرهای استان و مسایل روزگشوری در بر می‌گیرد.

خط مشی روزنامه نسبتاً چپ‌گرا و هوادار جدی خاتمی و به اصطلاح معمول، دوّم خردادی است. از آزادی انتشار روزنامه‌ها و زندانیان سیاسی و آزادی‌های مورد درخواست رئیس‌جمهور دفاع می‌کند. صاحب امتیاز روزنامه به خاطر آنکه از ورود افرادی به دفتر روزنامه با هدف تهدید مدیر مسؤل خبر داده بود، به دادگاه کشیده شده و پس از محاکمه در تاریخ ۷۹/۹/۱۹ به عنوان نشر اکاذیب به مبلغ ۵۵/۰۰۰/۰۰ ریال جریمه نقدی و توقیف سه ماهه محکوم شده است! (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

اخباردار السلطنه آذربایجان

این روزنامه به نام‌های گوناگون، اخباردار السلطنه آذربایجان، روزنامه ملتی، وقایع مملکت محروسه آذربایجان، و نام‌های دیگر در تبریز منتشر شده است. روزنامه در ۴ صفحه، احتمالاً ماهانه و با چاپ سنگی نشر یافته است و نشانی آن (تبریز کاروان سرای امید، حجره حاج عبدالله تبریزی) بوده است. نخستین روزنامه به زبان فارسی است که به سال ۱۲۳۷ (۱۲۷۵ ق) در اوایل پادشاهی ناصرالدین شاه، پس از وقایع اتفاقیه در

شهرستان انتشار یافته است.

از این روزنامه جز یک شماره مربوط به سال ۱۲۷۶ ق که صفحه اول را ندارد و در کتابخانه دولتی برلن محفوظ است، شماره دیگری در دسترس نیست. خبر انتشار آن در شماره ۱۵ شوال ۱۲۷۵ و شماره‌های دیگر وقایع اتفاقیه ذکر شده است.

این روزنامه از جمله روزنامه‌هایی بوده (شاید سومین روزنامه) که از سوی حکومت با نام روزنامه ملتی، برای پخش خبرهای دستگاه حکومت قاجار منتشر می‌شده است. این روزنامه پس از یک تعطیلی گویا به سال ۱۲۸۹ یا ۱۲۹۰ ق انتشار می‌یابد. سرانجام در سال ۱۲۹۶ با پشت سرگذاشتن تعطیلی دوم، به دستور مظفرالدین میرزا ولی عهد به نام تبریز منتشر می‌شود. این روزنامه حاوی مطالب و اخبار سیاسی دولتی از داخل و خارج بوده است. (صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۲۴-۲۰؛ یحیی آربین پور، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۲۴۶؛ حسین امید، ۱۳۳۴، ص ۶-۱۵؛ گوئل کهن، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۴۱).

اختر

روزنامه اختر به مدیریت آقا محمد طاهر تبریزی قرچه داغی و نویسندگی مهدی اختر و همکاری تعداد دیگری از دانشمندان و آزادیخواهان و روشنفکران آذربایجان و ایران مانند شیخ احمد روحی، میرزا مهدی تبریزی، میرزا آقا کرمانی و میرزا علی محمد کاشانی (ناشر ثریا و پرورش)، به طور هفتگی یا هفته‌ای دوبار در شهر استامبول منتشر شده است. این روزنامه در هشت صفحه با چاپ سربی (نخستین) از سال ۱۲۵۳ تا ۱۲۷۴ (۱۲۹۲ تا ۱۳۱۳ ق) به مدت ۲۰ سال با نثری روان و دلنشین و مؤثر، منتشر و توزیع شده است.

هدف روزنامه آگاهی و بیداری و تحریک به قیام ایرانیان مقیم خارج و داخل کشور بوده است. تأثیر روزنامه در حدی بوده که باعث تشکیل و استحکام نخستین هسته‌های مبارزه با استبداد دستگاه ناصری در بیرون از کشور شد. اختر به زودی در ایران، قفقاز، عثمانی، هندوستان و عراق چنان شهرتی به دست آورد که در برخی نواحی قفقاز و آذربایجان افراد متعصب و نادان که روزنامه خواندن را گناه می‌شمردند، خوانندگان اختر

را، اختری مذهب خواندند. ناصرالدین شاه به صدراعظم خود امین السلطان دستور می‌دهد از ورود آن به ایران به شدت جلوگیری کند و محسن خان معین الملک را پس از ۱۷ سال سفارت در استامبول به تهران خواستند. زیرا اجازه داده بود در روزنامه اختر، مقاله‌ای علیه شاه منتشر شود.

جمله آمده در زیر عنوان روزنامه، نشان از خط مشی آن دارد: «در این روزنامه از هر گونه وقایع و اخبار و سیاسیات و پلیتیک و هنر و ادب و دیگر منافع عمومی سخن گفته می‌شود.» اختر نخستین روزنامه ایرانی بود که به سبک نو در خارج کشور منتشر شده و در عین حال مهم‌ترین روزنامه پیش از مشروطه هم بوده است. محتوای روزنامه را مطالب مربوط به هر گونه وقایع از خیر و سیاست گرفته تا هنر و ادب و نیازمندی‌های روحی و اجتماعی مردم، بررسی‌های مربوط به قانون اساسی کشورها به ویژه بررسی در زمینه قانون اساسی ۱۱۹ ماده‌ای مدحت پاشا و آزادی اجتماعی کشور ترکیه تشکیل می‌دهد. این روزنامه برای بیداری مردم ایران و آشنایی بیشتر با حقوق اجتماعی و سیاسی و آزادی‌های موجود در کشورهای مترقی، روی قوانین موجود اجتماعی و سودمندی آن‌ها در مدیریت جامعه، مطالب جالب و متنوع و هیجان‌انگیزی می‌نوشته است. تا حدی که به خاطر وجود مبحث زیاد در زمینه قانون در روزنامه به روزنامه قانون نیز معروف شده است. حاج زین‌العابدین مراغه‌ای در تأسیس چاپخانه خورشید در استامبول و چاپ کتاب ابراهیم بیگ ترجمه میرزا مهدی تبریزی نقش داشته است. پس از تعطیل شدن روزنامه اختر در سال ۱۲۷۴ (۱۳۱۳ ق)، روزنامه‌های دیگری مانند ثویا، پرورش، قانون، جبل‌المتین و شمس که همه خارج از ایران منتشر شده‌اند، تحت تأثیر شدید خط مشی روزنامه اختر بوده‌اند.

روزنامه اختر در مخالفت با امتیازهای واگذار شده به اروپائیان و در افشای پیامدهای ناگوار آن‌ها، به ویژه در مسأله افشای مضرات واگذاری امتیاز تنباکو به شرکت تالبوت انگلیس وسیله ناصرالدین شاه نقش اساسی داشت. روزنامه قانون مدت ۲۰ سال پیاپی با سرافرازی و جنگندگی ویژه در بیداری مردم ایران و آشنا کردن آنان با اوضاع کشورهای مترقی درخشیده است و در آماده کردن مردم ایران به ویژه مردم آذربایجان

برای مشروطه خواهی و متزلزل کردن پایه حکومت قاجار نقش ارزشمند داشته است. تا آن که روزنامه اختر در سال ۱۲۷۴ ش از سوی دولت عثمانی برای همیشه توقیف شد. (صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۴۰-۲۵؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۵-۶۳؛ یحیی آراین پور، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۱-۲۵۰؛ جهانگیر صلح جو، ۱۳۴۸، ص ۶۴ و ۵۸-۱۵۴؛ گوئل کهن، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۱۰۵-۱۰۰ و ۱۵۶).

اختر آذربایجان

نوع: اجتماعی، ادبی، سیاسی

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: ابوالقاسم جوان، حمید جوان

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۲۸

ترتیب انتشار: هفته‌ای دوبار

اندازه: ۳۴ × ۴۸ سانتی متر

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۳۵؛ سید محمد صدری طباطبایی نائینی، ۱۳۷۸، ص ۵۸).

اختر شمال

روزنامه اختر شمال احتمالاً دارای دو دوره انتشار است. دوره نخست آن به نوشته محمد صدر هاشمی از سال ۱۳۰۶ به طور هفتگی در تبریز منتشر شده است. چون شماره‌ی از روزنامه آن زمان در دسترس نیست از صاحب امتیاز و مدیر انتشار و محتوای آن نیز اطلاعاتی در دست نیست.

دوره دوم آن با همان نام از سال ۱۳۲۳ به صاحب امتیازی سید باقر کروی شروع به انتشار کرده است. در سال ۱۳۲۴ پس از درج مطالبی به صورت اظهار اشتیاق در تخلیه آذربایجان از ارتش شوروی، صاحب امتیاز آن به دستور روس‌ها از آذربایجان تبعید شده و کار روزنامه نیز به تعطیلی کشیده است. با سرکار آمدن اعضای فرقه دموکرات در آذربایجان، این روزنامه امکان انتشار نیافته است. پس از شکست حکومت خودمختار

آذربایجان در آذر ماه ۱۳۲۵، بار دیگر این روزنامه به صورت یک نشریه هوادار حکومت مرکزی و تقریباً به عنوان ارگان استانداری آذربایجان (محافظه کار و راست‌گرا) شروع به انتشار کرده و تا سال ۱۳۳۴ (مجموع دوره اول و دوم آن به مدت سیزده سال) ادامه یافته است.

روزنامه در ۴ صفحه و اندازه ۴۸ × ۳۴ سانتی متر به نشانی (تبریز خیابان تربیت) و به بهای تک شماره ۲ ریال منتشر شده است. در صفحه‌های اول و چهارم آن خبرها و گزارش‌های روز ایرانی و خارجی از جنبه سیاسی آمده و صفحه‌های ۲ و ۳ آن به آگهی‌های دولتی اختصاص یافته است. محتوای روزنامه در سال‌های حکومت مصدق به مقتضای زمان کمی بهبود یافته و افراد سرشناس مانند خلیل ملکی، مجتبی مینوی، حسام الدین امامی و افشار و دیگران در آن مطالبی ارائه کرده‌اند.

(محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۶۶؛ حسین ابوترابیان، ۱۳۶۶، ص ۳۴؛ رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

اخوت

هفته‌نامه **اخوت** نیز مانند روزنامه‌های **اتحاد** و **اسلامیه** به مدیریت **احمد کاتب تبریزی** معروف به بصیرت (بصیرالعلماء) به سال ۱۲۸۴ (۱۳۲۴ ق) با چاپ سنگی در تبریز منتشر شده است. **احمد کسروی** و **صمد سرداری** نیا از آن به عنوان روزنامه ارگان انجمن اسلامی و ضد مشروطه و ارتجاعی نام برده‌اند. (صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۰۴؛ احمد کسروی، ۱۳۳۸، ص ۹۵؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۷۵؛ جعفر خمایی‌زاده، ۱۳۷۲، ص ۵۱).

ادب

محمد صادق ادیب الممالک که در نوشته‌ها از او به عنوان پیشخدمت خاصه همایونی نام برده شده است، روزنامه **ادب** را هر ده روز یک بار از سال ۱۲۷۷ تا ۱۲۷۹ (۱۳۱۶ تا ۱۳۱۸ ق) در ۲۲ شماره، با چاپ سنگی در تبریز منتشر کرده است. روزنامه در ۸

صفحه، به اندازه ۳۱ × ۱۹ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه در تبریز یک تومان و ۲/۵ قران، در شهرستان‌ها یک تومان و ۶ قران و تک شماره آن ۵ شاهی، به نشانی (تبریز دارالسلطنه) انتشار یافته است. ادیب الممالک که به همراه امیر نظام پیشکار آذربایجان به تبریز رفته و نایب ریسی مدرسه لقانیه را داشته است، دارای اطلاعات دینی و طبع شعر بوده است. به همین دلیل بعداً معمم شده و موعظه نیز می‌کرده است.

این روزنامه تصاویر دانشمندان و مردان بزرگ جهان مشتمل بر بعضی مقالات علمی و ادبی را چاپ می‌کرده و بار سیاسی و اجتماعی نداشته است. ادیب الممالک بعداً به مشهد رفته و در سال‌های ۱۲۷۹ تا ۱۲۸۱ (۱۳۱۸ تا ۱۳۲۰ ق) روزنامه را با همان نام در آن جا انتشار داده است. سال سوم روزنامه ادب با شماره ۱۴ در مشهد پایان یافته و حدود یک سال نیز با همان نام در تهران منتشر شده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۸۳ - ۸۰، جعفر خمami زاده، ۱۳۷۲، ص ۵۵ - ۵۳؛ یحیی آرزین پور، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۲۴۸).

ادبیات صحیفه سی

هفته نامه ادبیات صحیفه سی به معنی برگ ادبیات به مدیریت محمد بی‌ریا به زبان ترکی آذربایجانی در تبریز منتشر شده است هفته‌نامه در ۲ صفحه (یک برگ) به اندازه ۲۲ × ۳۶ سانتی متر و به بهای تک شماره ۵۰ دینار به نشانی (تبریز خیابان تربیت کانون ضد فاشیستی) انتشار یافته است تنها شماره مورد رؤیت شماره ۱۵ در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) است این شماره تاریخ ندارد ولی مدیریت محمد بی‌ریا که وزیر آموزش و پرورش پیشه‌وری بوده به نشانه آن است که این روزنامه در فاصله یک سال خدمت فرقه دموکرات آذربایجان یعنی ۱۳۲۴/۲۵ منتشر شده است.

محتوای روزنامه را شعرهای میهنی، مسایل مربوط به انواع شوراها و سیاسی تشکیل می‌دهد. (رؤیت و بررسی شماره روزنامه).

اراده آذربایجان

هفته‌نامه اراده آذربایجان از سال ۱۳۲۸ به صاحب امتیازی شکوفه مهدی‌زاده (رحیمی) و مدیریت و سردبیری رحیم زهتاب فرد در تهران منتشر شده است. هفته‌نامه در ۱۲ صفحه سال‌های نخست به اندازه ۳۴×۴۸ سانتی‌متر و سال‌های بعد به اندازه ۲۸×۴۳ سانتی‌متر به نشانی (تهران: میدان بهارستان اول صفی علی شاه کوی مولا) و بهای تک شماره ۵ ریال انتشار یافته است هفته‌نامه، انتشار از سال ۱۳۴۶ را به نام دوره جدید و با شماره‌گذاری جداگانه آغاز کرده است. شماره‌هایی از هفته‌نامه تا سال ۱۳۵۲ دیده شد.

نشریه‌ای است و زین که در سطح ایران منتشر شده و مقاله‌ها و خبرهای سودمندی را درباره جهان و ایران دارد. از نظر خط مشی سیاسی محافظه کار بوده است. مقاله‌هایش سیاسی و ادبی و ورزشی است و برخلاف عنوانی که دارد در زمینه آذربایجان مطلب کمتری دارد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

اردبیل

هفته‌نامه اردبیل از سال ۱۳۷۴ در اردبیل منتشر می‌شود. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن رجب ایزدی و سردبیر و رئیس هیأت تحریریه آن ناصر هم‌رنگ است. این هفته‌نامه در ۸ صفحه به اندازه ۳۴×۴۸ سانتی‌متر به بهای تک شماره ۲۰۰ ریال به نشانی (اردبیل، منصوریه، رو به روی گرمابه مرمر صندوق پستی ۵۶۱۳۵/۵۸۶) وسیله چاپخانه چهر تبریز منتشر می‌شود. هدف روزنامه فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی اعلان شده است. محتوای روزنامه را به طور عمده گزارش‌ها و خبرها مربوط به اردبیل و شهرهای اطراف آن و نیز اخبار خارجی مربوط به جمهوری آذربایجان و روسیه و رویدادهای مربوط به تشکیل نمایشگاه‌ها و همایش‌های محلی تشکیل می‌دهد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

اردی بهشت

هفته‌نامه اردی بهشت به مدیریت علی اصغر حویری در سال‌های ۱۳۰۴ (۱۳۴۳ ق) در تبریز منتشر شده است. هفته‌نامه در ۴ صفحه به اندازه ۳۶ × ۵۴ سانتی‌متر، به اشتراک سالانه ۳۰ قران و تک شماره ۴ شاهی انتشار یافته است.

از این هفته‌نامه فقط شماره ۱ سال اول آن به تاریخ ۱۴ اردی بهشت ۱۳۰۴ (۱۰ شوال ۱۳۴۳ ق) در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) رؤیت شد. در این شماره هدف از انتشار روزنامه را توضیح می‌دهد و به مناسبت آغاز روی کار آمدن رضا خان که در اوایل از حسن شهرت و محبوبیت بسیار برخوردار بود، به آینده ایران امیدوار است. داستانی را از سیروس آورده است و خلاصه خبرهای داخلی و خارجی را ذکر کرده است (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

ارس

روزنامه ارس از سال ۱۳۲۳ در تهران آغاز به انتشار کرده است. شماره ۱۳ مربوط به دوره دوم که در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) موجود است، حاکی از آن است که این روزنامه در زمان حکومت فرقه دموکرات (۱۳۲۴/۲۵) نیز منتشر شده است. اندازه روزنامه در سال ۱۳۲۴، ۲۶ × ۴۲ سانتی‌متر و در سال ۱۳۲۵، ۳۴ × ۴۲ سانتی‌متر و بهای اشتراک سالانه آن ۲۰۰ ریال بوده است. دلیل این که این روزنامه چاپ تهران در این فهرست آمده است این است که اولاً دارای نام آذربایجانی است ثانیاً مضمون و محتوای آن را مسایل مربوط به آذربایجان تشکیل می‌دهد. در شماره مورد رؤیت از قیام پیشه‌وری و روی کار آمدن فرقه دموکرات به طور جدی هواداری شده و اخبار و گزارش‌های آن را مسایل مربوط به فرقه دموکرات و آذربایجان تشکیل می‌دهد. روزنامه با اشاره به مسایل آذربایجان، حکومت مرکزی را به عبرت گرفتن از این قیام و رعایت حقوق مردم دیگر استان‌ها دعوت کرده است. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

ارسباران

نوع: سیاسی خبری

مدیر مسئول: دکتر رحیم هویدا

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۳۱

ترتیب انتشار: هفتگی

(سید محمد صدری طباطبایی، ۱۳۷۸، ص ۶۵).

ارشاد

روزنامه ارشاد به مدیریت احمد بیگ آقایف قراباغی به سال ۱۲۸۳ - ۱۲۸۴ (از ۱۶ ذی قعدة ۱۳۲۳ قمری تا ۲۷ صفر ۱۳۲۴ ق) مجموعاً در ۱۳ شماره به طور روزانه و هفتگی در شهر باکو منتشر شده است بهای روزنامه سالانه ۷ منات بوده است. اصل روزنامه به زبان روان ترکی آذربایجانی با همکاری افرادی مانند ملافتحعلی آخوندوف منتشر می شده است. در سر لوحه روزنامه نوشته شده بود: حرمت، مساوات، عدالت این شعار نشان از آزادیخواهی و مشروطه طلبی و هواداری آن از استقلال و سعادت و آزادی ملل قفقاز است. روزنامه‌های آذربایجان شوروی سابق که به زبان ترکی آذربایجانی منتشر می شدند مانند: تازه حیات به مدیریت هاشم بیگ، ملانصرالدین به مدیریت میرزا جلیل و همچنین ارشاد به مدیریت احمد بیگ آقایف قراباغی عموماً از به پا خاستن و بیداری و مشروطه خواهی مردم ایران پشتیبانی می کردند... به همین دلیل وقتی ادیب الممالک روزنامه‌نگار و نویسنده ایرانی به باکو رفت، اجازه دادند یک ورقه به زبان فارسی به پیوست روزنامه منتشر کند. (جعفر خمایی زاده، ۱۳۷۲، ص ۵۷ - ۵۶؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ص ۱۱۷ - ۱۱۵).

ارشالویس ← آرشالویس

ارک

روزنامه ارک از ۱۴ آبان ۱۳۷۰ نخست ۱۵ روز یک بار و بعداً هفتگی در تبریز انتشار می‌یابد. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن محمد اشراقی و مدیر اجرایی آن کریم شفقانی اسنجان است. روزنامه در ۴ صفحه و به اندازه ۲۹ × ۴۲ سانتی متر به فارسی و ترکی آذربایجانی منتشر می‌شود. بهای تک شماره ۵۰۰ ریال و نشانی آن (تبریز، میدان شهرداری اول ارتش شمالی پلاک ۱۲ طبقه ۲ و صندوق پستی ۵۱۷/۱۷۸) است. شمارگان روزنامه ۵۰۰۰ نسخه ذکر شده است.

سرلوحه و هدف روزنامه علمی، فرهنگی، ادبی و هنری بیان شده است. و عملاً با آوردن موضوع‌های مناسب به هدف خود پایبند است. عمده مطالب روزنامه را مسایل هنری و آثار تاریخی تبریز یا داستان، ادبیات آذربایجان، خبرهای مربوط به شهرداری و شورای شهر و رویدادها و خبرهای ورزشی و ادبی شامل می‌شود. از نظر خط مشی سیاسی از خاتمی و اهداف جبهه دؤم خرداد هواداری می‌کند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

ارگان اصناف ← آذر مرد

آرمیا ارتدکسیانا ← اورمیا اورتودوکسایتا

ارومی اورتودوکسانا ← اورمیا اورتودوکسایتا

ارومیه ← اورمیه

استقلال

روزنامه استقلال به مدیریت میرزا آقا معروف به ناله ملت از ۱۲۸۷ تا ۱۲۸۸ به مدت یک سال و هفته‌ای دو بار بعداً هفته‌ای ۳ بار در تبریز منتشر شده است. روزنامه چهار

صفحه و قطع وزیری (۳۲ × ۲۰ سانتی‌متر) و چاپ سربی داشته است. بهای سالانه روزنامه در تبریز ۱۶ قران، در شهرستان‌ها ۲۰ قران و در خارج ۱۵ فرانک و تک شماره آن به ترتیب ۲ و ۳ و ۵ شاهی بوده است.

از ویژگی‌های روزنامه این بوده که افزون بر اخبار داخلی و حاصل مذاکرات انجمن ایالتی آذربایجان، رویدادهای مختلف شهرستان‌ها و خارجی را در خود درج کرده است. روزنامه حکمت چاپ مصر، از این که پس از آن همه کشمکش و مبارزات و استبداد جریان مشروطه، روزنامه استقلال از سوی آزادیخواهان در شرایط سخت منتشر می‌شود و از کوچک‌ترین فرصت برای انتشار روزنامه بهره‌گیری می‌شود، آفرین و تحسین می‌گردد. روزنامه در سال ۱۲۸۸ (۱۳۲۸ ق) تعطیل می‌شود.

میرزا آقا (ناله ملت) علاوه بر این روزنامه، قبلاً روزنامه‌های سودمند و انتقادی ناله ملت و حشرات الارض را منتشر می‌کرده است. **میرزا آقا** در زمان حکومت مخبرالسلطنه در تبریز در سال ۱۳۲۹ مدتی زندانی شده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۶۱ - ۱۵۹؛ جعفر خمami زاده، ۱۳۷۲، ص ۵۹ - ۵۸).

اسلامی بیرلیک

هفته‌نامه **اسلامی بیرلیک** (اتحاد اسلامی) به سردبیری **مالک کایا** و مدیر مسئولی **حبیب‌اله صمیمی** از سوی سازمان تبلیغات اسلامی از ۱۹ اسفند ۱۳۶۸ در تهران منتشر شده است. روزنامه دارای ۸ صفحه است که به طور کلی به زبان ترکی آذربایجانی است. منتها ۴ صفحه آن به الفبای فارسی و ۴ صفحه دیگر آن به سی ریلیک روسی است. اندازه روزنامه ۲۸ × ۴۰ سانتی‌متر بهای آن ۵۰ ریال و شمارگان آن ۱۰۵۰۰ نسخه ذکر شده است. نشانی روزانه (تهران میدان امام حسین، خواجه نصیر طوسی پلاک ۸۵) است.

اهداف روزنامه اجتماعی، عقیدتی، سیاسی و ادبی ذکر شده است و مطالب عمده آن را خبرهای سیاسی و اقتصادی و مراسم و تشریفات، شعرهای آذربایجانی، گزارش‌ها و مسایل ما بین ایران و جمهوری آذربایجان شامل می‌شود. محتوای روزنامه

را اطلاعات و خبرهای رسمی دولتی و به طور عمده تبلیغاتی از نوع رادیویی و تلویزیونی در بر می‌گیرد. این روزنامه تبلیغاتی تا سال ۱۳۷۳ منتشر شده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

اسلامیه

هفته‌نامه اسلامیه به مدیریت ابوالقاسم ضیاء العلمای تبریزی فرزند شمس العلماء به سال ۱۲۸۴ (۱۳۲۴ ق) به چاپ سنگی در تبریز منتشر شده است. میرزا ابوالقاسم از خانواده توانگر و فاضل برخاسته و تحصیلات قدیم و جدید را با کامیابی سپری کرده و به زبان فرانسه و روسی آشنایی داشته است. وی یکی از دوستان صمیمی محمدعلی تربیت و از مشروطه‌خواهان و وطن‌پرستان جدی بوده است. جزء کسانی بوده که در سال ۱۲۸۴ (رجب ۱۳۲۴ ق) در کنسولگری انگلستان اجتماع کرده و اعلام مشروطه و امضای محمدعلی میرزا را خواستار شده بودند و نیز در پیکار ملیون آزادی با مرتجعان نیز شخصاً حضور داشته است. او که سمت‌های عضویت انجمن معارف تبریز و ریاست دادگستری دوره انقلاب و ریاست محکمه استیناف را به عهده داشته، شش سال دوران آخر زندگی خود را وقف خدمت به مشروطه و مردم کرده است. طی تجاوز عمال روسیه تزاری که منجر به قتل عام آزادیخواهان در تبریز شد، در عاشورای ۱۳۳۰ ق (= ۳۱ ژانویه ۱۹۱۲ م) ضیاء العلماء و هفت تن دیگر به جرم آزادیخواهی و وطن‌دوستی و هواداری از منافع مردم و مخالفت با استبداد به دار آویخته شدند. (صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۷-۱۰۶؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۷۰).

اسلامیه

روزنامه اسلامیه به مدیریت احمد کاتب تبریزی به سال ۱۲۸۴ (۱۳۲۴ ق) در تبریز منتشر می‌شده است. مدیر این روزنامه، روزنامه‌های اخوت و اتحاد را نیز منتشر می‌کرده است. از آن جا که مدیر این روزنامه در هر سه روزنامه خود در برابر مشروطه جبهه گرفته و به مخالفت با آن برخاسته است، محمدعلی تربیت به مناسبت از هر سه

روزنامه، به عنوان روزنامه‌های ارتجاعی نام برده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۷۰؛ محمد علی تربیت، ص ۴۰۷).

اصلاح

هفته‌نامه اصلاح به مدیریت علی حسین زاده خویی به سال ۱۲۸۹ (۱۳۲۹ ق) در خوی منتشر شده است. روزنامه در ۴ صفحه، به اندازه وزیری متوسط، به اشتراک سه ماهه در خوی ۴ قران و شهرستان‌ها ۵ قران و تک شماره ۳ شاهی، به نشانی (خوی بازارچه جعفر قلی خان) انتشار یافته است. زبان روزنامه فارسی و ترکی آذربایجانی و چاپ آن سربی بوده است. در نخستین شماره روزنامه، هدف آن چنین اعلام شده است: «.. روزنامه‌یی است آزاد و صاحب مسلک مستقیم و طرفدار اصلاح ایران و حامی رنجبران، سیاسی، اقتصادی، اکونومی، اخلاقی عام‌المنفعه و از هر مقوله سخن می‌راند...». روزنامه علاوه بر آوردن اخبار شهری، به درج نامه‌های متظلمانه مردم نیز می‌پرداخته است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۵ - ۱۸۴).

اصناف ← آذر مرد

اطلاعات آذربایجان

هفته‌نامه اطلاعات آذربایجان، از سوی مؤسسه اطلاعات با یک خط مشی برای همه استان‌ها و از آن جمله برای استان‌های آذربایجان منتشر می‌شده و دارای همان ویژگی روزنامه اطلاعات است که در تهران چاپ شده و وسیله نمایندگی استان‌ها پخش شده است. این روزنامه ۵ خرداد سال ۱۳۶۳ در ۴ تا ۸ صفحه با بهای اشتراک سالانه ۵۰۰ ریال و تک شماره ۱۵ ریال، به اندازه ۳۸ × ۲۸ سانتی‌متر، به فارسی و به نشانی (تهران اول خیابان خیام) منتشر می‌شده است. شمارگان آن در سال ۱۳۷۱ که آخرین سال انتشارش هست ۱۵۰۰۰ نسخه ذکر شده است. این روزنامه که هدف سیاسی اجتماعی داشته است غیر از آوردن مجموعه اخبار و اطلاعات و مسایل روزمره مربوط به

آذربایجان، کار ویژه‌یی را انجام نداده است. و گویا با انتشار روزنامه‌های محلی در سال‌های بعد، نیازی به این روزنامه احساس نشده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

افتخارات ملی

هفته‌نامه **افتخارات ملی** نخست (دوره اول) در سال ۱۳۳۰ در تبریز و بعداً (دوره دوم) در تهران منتشر شده است صاحب امتیاز آن دکتر **جلال غنی‌زاده** مدیر مسؤل آن م **غنی‌زاده** و مدیر داخلی آن **خسرو محتشمی** بوده است.

هفته‌نامه در ۴ صفحه، به اندازه ۳۶×۴۸ سانتی متر به بهای سالیانه ۱۵۰ ریال و تک شماره ۲ ریال و به نشانی (تبریز خیابان تربیت کوچه انجمن) انتشار یافته است. شماره ۱ آن در کتابخانه ملی و شماره‌های ۸ و ۳۲ آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است.

مطالب چند شماره روزنامه عبارت‌اند از: مسایل و مشکلات آذربایجان، فکاهی‌ها و دانستنی‌ها، اخبار جهان و ایران و آذربایجان، انتقاد از مسؤلان (مخاطب استاندار). (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

افلاطون

هفته‌نامه **افلاطون** به صاحب امتیازی **سید محمد توحیدی**، به سردبیری **محمد تقی نظمی**، و مدیریت داخلی **رسول سرحددار** و زیر نظر هیأت تحریریه به سال ۱۳۳۱ در تبریز منتشر شده است. این هفته‌نامه در ۴ صفحه، به اندازه ۴۵×۳۲ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه ۱۰۰ ریال و تک شماره ۱/۵ ریال انتشار یافته است. تنها شماره موجود این روزنامه مربوط به شماره ۳۰ سال اول ۱۳۳۱ است که در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است. زیر عنوان روزنامه نوشته شده است که «ناشر افکار جامعه لیسانسیه‌های مقیم آذربایجان» است. عناوین این شماره را موضوع‌های زیر دربر می‌گیرند: بررسی تحریم اجناس خارجی، خبر تقلیل کارمندان، کتاب‌های مناسب برای

خواندن، مهم‌ترین اخبار جهان و کشور یک مطلب بهداشتی و چند آگهی. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

اقبال

روزنامه اقبال که دنباله و به جای شماره هشتم روزنامه احتیاج است. در سال ۱۲۷۷ (۲۹ ربیع‌الاول ۱۳۱۶ ق) بلافاصله پس از تعطیلی روزنامه احتیاج در یک شماره به مدیریت علی قلی صفراوف در تبریز با چاپ سنگی منتشر شده است. علی قلی صفراوف روزنامه شبنامه را در سال ۱۲۷۱ و روزنامه احتیاج را در سال ۱۲۷۷ منتشر می‌کرده است. هر دو روزنامه و از جمله شماره هشتم با نام اقبال در زمینه انتقاد از حکومت و دعوت مردم به ترقی و بیداری بوده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۲۲۲).

الحدید ← حدید

الفاظ

نوع: خبری

مدیر مسؤول: عباس لفظی

محل انتشار: ارومیه

سال انتشار: ۱۳۳۸

ترتیب انتشار: هفتگی

نشانی: خیابان پهلوی (سابق)

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۵۵).

امانت

هفته‌نامه امانت از بهمن سال ۱۳۷۰ به صاحب امتیازی و مدیریت عبدالصمد اسلامی

و زیر نظر شورای سردبیری در ارومیه منتشر می‌شود. هفته‌نامه در ۸ صفحه، و به اندازه ۳۴×۴۸ سانتی‌متر به بهای اشتراک سالانه ۲۰/۰۰۰ انتشار می‌یابد، شمارگان آن حدود ۳۰۰۰ نسخه به طور عمده به فارسی ست و بخشی از روزنامه را به ترکی آذربایجانی اختصاص داده است

هدف روزنامه فرهنگی اجتماعی و دینی اعلان شده است. مطالب عمده روزنامه را اخبار و گزارش‌های محلی و دهقانی، زبان و ادبیات ترکی و مسایل دینی در بر می‌گیرد. روزنامه دارای سمتگیری ویژه‌ای نیست و خط مشی مشخص و روشنی هم ندارد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

امید

امید از نخستین روزنامه‌هایی است که به همت چند تن از دانش‌آموزان مدرسه لقمانیه تبریز در اوایل مشروطه در تبریز منتشر شده است. این روزنامه هفتگی و مصور بوده و در ۴ صفحه با چاپ سنگی چاپ می‌شده است. امید یک روزنامه علمی-ادبی سودمند بوده که در سال ۱۳۲۴ تا ۱۳۲۵ نزدیک به هفت ماه به تعداد ۲۴ شماره انتشار یافته است. در سرلوحه روزنامه نوشته شده بود: «جریده‌یی است آزاد دایر به ترقی دولت و ملت و انتشار علوم و معارف.» این عبارت نشان از آن است که روزنامه افزون بر مسایل مترقی کشوری، مسایل مربوط به آموزش و پرورش را نیز مورد بررسی قرار می‌داده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۲۷۶؛ صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۰۰).

امید زنجان

هفته‌نامه امید زنجان از خرداد ارسال ۱۳۷۲ به زبان فارسی و ترکی آذربایجانی در زنجان منتشر می‌شود. صاحب امتیاز و مدیر مسؤل و سردبیر آن احمد حکیمی‌پور است. و زیر نظر شورای نویسندگان اداره می‌شود. این هفته‌نامه در دوازده صفحه و به اندازه ۴۸×۳۴ سانتی‌متر و بهای اشتراک سالانه ۲۵۰۰۰ ریال و تک شماره ۵۰۰ ریال انتشار

می‌یابد. شمارگان آن ۵۰۰۰ نسخه و نشانی اش (زنجان خیابان استانداری، ساختمان دکتر مزدا پلاک ۶۹/۱، صندوق پستی ۴۵۱۹۵/۵۶۸) است.

هدف روزنامه به جا و به مناسبت: فرهنگی، هنری، اجتماعی، سیاسی و ورزشی اعلان شده است در زمینه‌های مورد نظر مطالب سودمندی دارد. خبرها و گزارش‌های کشوری و مطالب و مصاحبه‌های تاریخی و هنری سودمند محلی را در بر می‌گیرد. هفته‌نامه از اصول قانون اساسی در زمینه آزادی‌های فردی و اجتماعی و مطبوعاتی و از اهداف و برنامه‌ها و اصلاحات دولت خاتمی و جبهه دؤم خرداد به طور جدی و اصولی با آوردن مقاله‌ها و خبرهای وزین و گزیده در سطح کشور و استان دفاع می‌کند. افزون بر آن زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی بخشی از نشریه را به خود اختصاص می‌دهد. حتی ادبیات ترکی برای کودکان و نوجوانان را از نظر دور ندارد. علاوه بر آن با طرح مقاله‌های با ارزش، فرهنگ و تمدن و تاریخ و موسیقی زنجان و آذربایجان را به خوانندگان خود می‌شناساند. از اینکه هفته‌نامه در حجم ۱۲ صفحه‌ای، با آگهی کمتر و محتوا و مضمون ارزشمند و گیرایی دارد و بازتاب عصر اصلاحات است، جای تحسین و تقدیر دارد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

امین

روزنامه امین به صاحب امتیازی میرایوب پیرایش هر دو هفته یک بار از سال ۱۳۷۶ در تبریز انتشار می‌یابد.

تعداد صفحه روزنامه ۴، اندازه ۳۴ × ۴۸ سانتی متر و بهای تک شماره ۵۰۰ ریال و نشانی آن (خیابان جمهوری اسلامی پاساژ شمس تبریزی طبقه ۲ پلاک ۱۰ صندوق پستی ۵۱۳۳۵/۱۹۴۴) است.

هدف نشریه «سیاسی، فرهنگی و اجتماعی» ذکر شده است. از نشریه‌هایی است که پس از دؤم خرداد ۱۳۷۶ منتشر می‌شود. مطالب عمده آن را اخبار و گزارش‌های کشوری و استانی، هواداری از طیف جبهه دؤم خرداد و حمایت از خاتمی و ورزشی تشکیل می‌دهد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

انجمن تبریز

پس از آن که محمدعلی شاه از پذیرفتن قانون مشروطه که در سال ۱۲۸۴ (۱۳۲۴ ق) به امضای پدرش مظفرالدین شاه رسیده بود، سرباز زد. به دستور او مجلس شورای ملی به توپ بسته شد. مجلس شورای ملی عملاً از بین رفت. آزادی و دموکراسی برقرار شده پس از امضای فرمان را عملاً در تهران و همه ایالت‌ها و شهرستان‌ها به جز تبریز از بین بردند و به قلع و قمع آزادیخواهان و هواداران مشروطه و دموکراسی در سطح ایران پرداختند. مردم تبریز و مشروطه‌خواهان آذربایجان بر پایه تجربیاتی که کسب کرده بودند، به پایداری مسلحانه خود ادامه دادند. دارالشورای مردمی و انقلابی به نام **انجمن ایالتی آذربایجان یا مجلس شورای ملی تبریز** را بر پا داشتند.

پس از سقوط مجلس شورای ملی ایران، انجمن ملی تبریز به کانون اصلی هدایت و رهبری آزادیخواهان داخلی و خارجی تبدیل شد و به ایجاد نقش اساسی پرداخت. طی تلگرافی به اغلب کشورهای جهان اطلاع داد که جانشین مجلس شورای ملی ایران است. کارهای خودسرانه و غیرقانونی محمدعلی میرزا را نمی‌پذیرد. و به تمام شهرهای ایران تلگراف کرد که چون شاه قاجار سوگند خود را شکسته است از این تاریخ وی را از سلطنت خلع می‌کند. برای آذربایجان والی تعیین کرد، دادگاه استیناف تشکیل داد و نخستین شهربانی تبریز را به وجود آورد، به بسیج گسترده مردم پرداخت و روزنامه‌یی را نخست به نام **ملی**، بعداً به نام **جریده ملی** و سرانجام پس از شش ماه انتشار از شماره ۳۸ با نام **انجمن تبریز**، به هزینه و نظارت خود، به عنوان ارگان رسمی **انجمن ملی تبریز** منتشر کرد. بدین ترتیب روزنامه **انجمن تبریز** به زبان انجمن ملی تبریز و زبان گویای انقلابیان و مشروطه‌خواهان ایران تبدیل شد. نخستین شماره آن در سال ۱۲۸۴ (رمضان ۱۳۲۴ ق) به مدیریت **سید علی اکبر وکیلی** از هر سه روز یک بار با چاپ سنگی منتشر شد. مدیریت آن بعداً به **محمود غنی‌زاده** واگذار شد و یک روز در میان انتشار یافت. بهای اشتراک سالانه روزنامه در تبریز ۱۰ قران، در شهرستان‌ها ۱۵ قران، روسیه ۳/۵ منات، عثمانی ۳۰ غروش، اروپا ۱۰ فرانک، و بهای تک شماره آن در تبریز ۲ شاهی و شهرستان‌ها ۳ شاهی بوده است. اندازه روزنامه $۳۴ \times ۲۱/۵$ سانتی متر به خط نسخ دو

ستونی بوده و به نشانی (تبریز راسته بازار، دم سرای میرزا مهدی، دکان آقا میر محمد سیگار فروش) توزیع می شده است.

در سر لوحه روزنامه چنین آمده است: «روزنامه‌ی است منسوب به انجمن مقدس ملی تبریز، مذاکرات اعضای انجمن مبارک و مقالات مفید و سودمند را درج می نماید. مقالات و مندرجات با الفاظ سهل و ساده نوشته خواهد شد که موجب انتفاع عموم گردد.» از زمانی که روزنامه به نام انجمن نامیده شد، نشان شیر و خورشید در بالای روزنامه نقش بست. پس از امضای فرمان مشروطه و کسب آزادی نخستین روزنامه در ایران و آذربایجان بود که منتشر می شد. مندرجات شماره دوم سال سوم نشان می دهد که روزنامه نخست با چاپ سربی در چاپخانه امید ایران چاپ می شده است. در آغاز سال سوم چاپ، سواران رحیم خان و شجاع نظام، یعنی مخالفان مشروطه و هواداران شاه به چاپخانه حمله کرده و آن را به غارت بردند. از آن پس ناگزیر شدند از چاپ سنگی استفاده کنند.

این روزنامه از یک سو خود زائیده و حاصل مبارزه‌های طولانی مردم تبریز بود و از سوی دیگر آینه‌ای بود که مسایل و رویدادهای آن زمان را در خود درج کرده است. چون نتیجه مذاکرها و گفتگوها و تصمیم‌های اعضای انجمن در آن آورده می شد، این روزنامه برای بررسی اوضاع تاریخی و سیاسی و اجتماعی و فرهنگی سال‌های ۱۲۸۴ تا ۱۲۸۹ (۱۳۲۴ تا ۱۳۲۹ ق)، به ویژه برای آگاهی از سیر تحول و تطور تاریخ آغاز مشروطیت در آذربایجان و تلاش‌های انجمن ملی تبریز و مردم آذربایجان، مرجع قابل اعتماد و معتبری است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۸۸ - ۲۸۶؛ صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۰۹ - ۱۰۰؛ احمد کسروی، ۱۳۵۵، ص ۱۸۳، حسین امید، ۱۳۳۴، ص ۱۹؛ اردوآورد براون، ۱۳۳۸، ج ۲، ص ۲۲ - ۴۲۱).

انقلاب زنجان

هفته‌نامه انقلاب زنجان به صاحب امتیازی و مدیریت رحمان افشارچی و زیر نظر شورای نویسندگان از سال ۱۳۵۹ در زنجان انتشار یافته است. روزنامه دارای ۴ صفحه و

اندازه ۳۴ × ۴۸ سانتی متر و بهای تک شماره ۱۰ ریال است. نشانی روزنامه (خیابان امام خمینی چهار راه انقلاب صندوق پستی ۱۰۰) ذکر شده است.

آخرین شماره موجود روزنامه در کتابخانه ملی شماره ۵۵ سال دوم ۳۱ شهریور ۱۳۶۰ است. هدف روزنامه «سیاسی، اجتماعی و خبری» ذکر شده و عبارت ن والقلم و مایسترون در زیر عنوان روزنامه آمده است. بخش عمده صفحه اول روزنامه را سر مقاله‌های طولانی و شعارهای آن به مناسبت‌های گوناگون پر می‌کند. به طوری که گاهی با خواندن چند شماره روزنامه، خواننده نمی‌داند کجای زمان است و در مملکت چه می‌گذرد.

بیشتر محتوای روزنامه را اخبار و گزارش‌های استان زنجان و آگهی‌ها و مطالب کم اهمیت در بر می‌گیرد. در عین حال خط مشی آن محافظه کارانه و بدون تحلیل و نقد مسایل روزمره کشوری و استانی است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

اوحدی

هفته‌نامه اوحدی به صاحب امتیازی و مدیریت حمید مقدم‌فر از سال ۱۳۶۴ تا ۱۳۷۱ در مراغه و از سال ۱۳۷۲ تاکنون در تبریز منتشر می‌شود. اندازه روزنامه ۳۰ × ۴۵ سانتی متر تعداد صفحه آن ۴ و تک شماره آن ۴۰۰ ریال است. نشانی روزنامه (تبریز، خیابان تربیت، جنب بازار آزادی، صندوق پستی ۵۱۳۳۵/۳۱۳۱) ذکر شده است.

هدف روزنامه «اجتماعی، اقتصادی، ورزشی» قید شده است. مضمون روزنامه را مسایل مربوط به اخبار کشوری و اخبار و گزارش‌های همه آذربایجان (شرقی و غربی و اردبیل)، مسایل جمهوری آذربایجان و جمهوری‌های شوروی سابق و ورزشی در بر می‌گیرد. روزنامه دارای خط مشی میانه‌رو محافظه کارانه است یعنی خط مشی سیاسی مشخصی ندارد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه)

اورمیا اورتودوکسایتا

پس از ورود چاپ به تبریز، تهران، شیراز و اصفهان؛ ارومیه نیز از سال ۱۲۱۸

(۱۲۵۶ق) وسیله یک مسیحی به نام بریت دارای چاپخانه شده و در آن چاپخانه به انتشار روزنامه و کتاب‌های مذهبی و غیر مذهبی دست زده‌اند. از جمله این نشریه‌ها هفته‌نامه اورمیا اورتو دوکسایتا بوده که از سوی هیأت روحانیان ارتودوکس به سال ۱۲۸۵ (۱۹۰۷ م) به زبان کلدانی در ارومیه منتشر شده و محتوای آن به مذهب ارتدوکس مربوط شده است. (جعفر خمایی زاده، ۱۳۷۲، ص ۲۷۲؛ ادوارد براون، ۱۳۳۸، ص ۲۰۶؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۳۶).

اورمیه

نوع: سیاسی

محل انتشار: ارومیه

سال انتشار: ۴ بهمن ۱۳۲۴

زبان: ترکی آذربایجان

نوع چاپ: سربی

موضوع: ارگان فرقه دموکرات آذربایجان در ارومیه

توضیح: پس از شکست فرقه دموکرات انتشارش متوقف شد (آذر ۱۳۲۵)

(حسین ابوترابیان، ۱۳۶۶، ص ۱۷۰).

اولدوز

نوع: سیاسی

مدیر مسؤل: حمید احمدزاده (تیلیم خانلی)

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۵۸

ترتیب انتشار: روزانه بعداً دو هفته‌نامه

زبان: ترکی آذربایجانی

(سید فرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۵۳، ص ۵۳؛ سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۶۹).

ایران پاینده

نوع: خبری، اجتماعی

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: حسین زینالپور

محل انتشار: ارومیه

سال انتشار: ۱۳۳۰/۳۱

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: سربی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۶۸؛ سید محمد صدری طباطبایی، ۱۳۷۸، ص ۱۱۱).

ایره‌لی

نوع: سیاسی

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۵۸

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: ترکی آذربایجانی

وابسته به: سازمان جوانان دانشجویان دموکرات ایران، تشکیلات ایالت آذربایجان

معنی: پیشرو

(سیدفرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۵۸).

بازار روز آذربایجان (ویژه‌نامه استان آذربایجان)

نوع: اقتصادی، اجتماعی، علمی و فرهنگی

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: جمشید طاهری

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۵۹

ناشر: روزنامه بازار روز تهران

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: فارسی

وابسته به: روزنامه بازار روز تهران

نشانی: تبریز، اول مقصودیه، شماره ۱۷۷، ساختمان آلومینیوم، کدپستی ۵۱۳۳۷

بهای تک شماره: ۲۰ ریال

شمارگان: ۱۵۰۰

تعداد صفحات: ۴

اندازه: ۳۵ × ۵۰ سانتی‌متر

(احمد صباگردی مقدم، ۱۳۶۸، ص ۲۰).

بایکار ← پایکار

برجیس

روزنامه برجیس به معنی ستاره مشتری به سال ۱۲۹۸/۹ (جمادی الاول ۱۳۳۸ ق) به صاحب امتیازی و مسؤلیت اسدالله شریف رازی ملقب به مصورالسلطان ارژنگ در تبریز منتشر شده است. این روزنامه مصور و فکاهی و هزلی بوده و با چاپ سربی چاپ می‌شده است. روزنامه در ۴ تا ۸ صفحه، به اندازه $۲۱/۵ \times ۳۴$ سانتی‌متر، به بهای اشتراک سالانه در تبریز ۲۰ قران و شهرستان‌ها ۲۲ قران و خارجه ۴۸ - ۳۰ قران و تک شماره ۸ شاهی و به نشانی (تبریز ششکلان) انتشار یافته است. روزنامه نخست ماهانه بوده بعداً ۱۵ روز یک بار منتشر شده است.

عنوان روزنامه با تصویر دو مار نوشته شده است. از شماره ۱ تا ۵ این روزنامه در کتابخانه ملی تبریز موجود است. که همه آن‌ها بررسی شد. صفحه‌های اول و آخر روزنامه مصور و رنگی است و محتوای آن را تصویرها و شعرهای هزلی و خبیرها و گزارش‌های داخلی و خارجی تشکیل می‌دهند. حتی در بعضی گزارش‌ها و خبیرها چاشنی هزل به کار رفته است. (رویت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

برگ سبز

روزنامه برگ سبز به سال ۱۲۸۶ (۱۳۲۶ ق) با چاپ سنگی در اردبیل چاپ شده است. را بینو معتقد است که به مدیریت میر احمد و هر هفته دو شماره منتشر می شده است. در حالی که براون می نویسد که من شماره های ۴، ۷، ۹، ۱۰، ۱۲ روزنامه برگ سبز را دیده ام. به مدیریت فضل الله شیخ الاسلام زاده ۱۵ روز یک بار منتشر شده است. روزنامه به خط نسخ و اندازه ۲۲ × ۳۰ سانتی متر و به بهای اشتراک سالانه ۱۰ قران در اردبیل و ۱۵ قران در شهرستان های و ۴ منات در روسیه و ۱۰ فرانک در اروپا منتشر شده است. در محل مشخصات نشریه این شعر: «برگ سبزی است تحفه درویش چه کند بی نوا همین دارد.» در بین دو واژه اتحاد و اتفاق نوشته شده است. و این نشان از این دارد که مشروطه خواهان و هواداران آن ها سعی داشته اند، اتحاد لازم را داشته باشند. این روزنامه از دستاورد مشروطه پاسداری می کرده و بخش عمده نوشته های آن به اخبار ولایتی مربوط می شود. (جعفر خماسی زاده، ۱۳۷۲، ص ۸۶؛ محمد صدر هاشمی، ج ۲، ص ۱۴؛ ادوارد براون، ۱۳۳۸، ص ۵۵).

برید شمال

مدیر: بابا معصوم زاده

محل نشر: خوی

سال انتشار: ۱۳۰۰

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: سنگی

روش: تعقیب و ترویج مسلک دموکراسی

نشانی: خوی کوچه زمان خان

شمارگان: ۳۰۰

(محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۴)

بشیر آینده

روزنامه بشیر آینده به عنوان ارگان جمعیت آذربایجان، به صاحب امتیازی باقر دیانت به نشانی (شاه آباد رو به روی کوچه سید هاشم) در تهران منتشر شده است. روزنامه به زبان ترکی آذربایجانی است. در ۴ صفحه و اندازه ۴۳ × ۲۹ سانتی متر در سال‌های ۱۳۳۰/۳۱ منتشر شده است.

خط مشی این روزنامه شبیه خط مشی روزنامه‌های نامه آذربایجان و آذربایجان دموکرات است. یعنی روزنامه صرفاً سیاسی و دارای اهداف سوسیالیستی است. از کشورهای سوسیالیستی دفاع می‌کند و شخصیت‌های سیاسی و مبارز هوادار سوسیالیسم خارجی و ایرانی را معرفی می‌کند و از مصدق به خاطر محدود کردن آزادی‌های آذربایجانیان و کردها انتقاد می‌کند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

بقاء

هفته‌نامه بقاء در سال‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۳۱ در تبریز منتشر شده است. صاحب امتیاز آن احمد قره‌چایی، مدیر مسئول و سردبیر آن اکبر رحیمی و مدیر داخلی اش حمید ناظری بوده است. هفته‌نامه در یک برگ دو صفحه‌ای و به اندازه ۲۴ × ۳۴ سانتی متر انتشار یافته است. در کتابخانه ملی یک شماره و در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران دو شماره از آن موجود است.

هدف روزنامه «سیاسی، اجتماعی، انتقادی، ادبی» ذکر شده است. صفحه اول روزنامه مقاله‌ها و اشعار میهنی و صفحه دوم آن خبرها و آگهی‌ها را در بر می‌گیرد. از علت عدم انتشار آن اطلاعی در دست نیست. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

بلدیه

مدیر مسئول: احمد میرزا

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۸۷ (۱۳۲۷ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: سنگی

ناشر: انجمن بلدی تبریز

روش: اخبار و اطلاعات و مذاکرات بلدیّه تبریز

(ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۲، ص ۱۷۲؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۹).

بو قلمون

هفته‌نامه بو قلمون به مدیریت محمود غنی‌زاده سلماسی (دیلمقافی) در سال ۱۲۸۷ (۱۳۲۷ ق) در تبریز منتشر شده است. شماره دوم روزنامه در ۲۴ رجب ۱۳۲۷ انتشار یافته است روزنامه دارای اندازه کوچک نیم ورقی بوده است مدیر این روزنامه ناشر روزنامه‌های انجمن، فریاد، شفق نیز بوده است. روزنامه خط مشی ضد استبداد و فکاهی و انتقادی داشته است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۶؛ جعفر خماسی‌زاده، ۱۳۶۶، ۱۳۷۲، ص ۸۹، محمد علی تربیت، ص ۴۰۶؛ صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۴۱).

بهار آذربایجان

بهار آذربایجان دارای دو دوره مشخص است. دوره اول آن از سال ۱۳۲۱ آغاز و در اندازه کوچک ۳۵ × ۲۶ سانتی‌متر و ۱۵ روز یک بار منتشر می‌شود. به طور دقیق مشخص نیست تا چه سالی منتشر شده است. خط مشی روزنامه در این مدت طوری است که با چاپ عکس‌های درشت از محمدرضا شاه خود را هوادار پادشاهی و دربار نشان می‌دهد و شعارهای ویژه‌ی را در پشتیبانی از شاه می‌آورد. مطلب و مضمون روزنامه را در این دوره تعریف و توصیف از شاه و آگهی‌های دولتی مانند اداره ثبت تشکیل می‌دهد.

دوره دوم آن از ۲۹ تیر ماه ۱۳۵۸ در ۸ صفحه و با اندازه بزرگ‌تر ۴۸ × ۳۴ سانتی‌متر آغاز می‌شود و معلوم نیست تا چه سالی ادامه یافته است. البته مدت آن به طور مسلم

کوتاه بوده است. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن در هر دو دوره محمود صالحی و سردبیر علی یار صالحی است، روزنامه به زبان ترکی و فارسی است و نشانی آن در تهران (خیابان طالقانی چهار راه بهار پلاک ۳۵۶ طبقه ۳) و در اردبیل (خیابان جام جم، ساختمان سیاه کوهی طبقه ۲) ذکر شده است. روزنامه در این دوره ۱۸۰ درجه تغییر جهت داده است و یک باره به شدت مذهبی و هوادار حکومت اسلامی است. و به مناسبت‌ها و روزهای گوناگون شعارهای درشت و مبالغه‌آمیز مذهبی و پشتیبانی از نظام اسلامی را طرح می‌سازد. همانند پیش از انقلاب از مزایای آگهی‌های دولتی برخوردار است. یعنی مضمون روزنامه را در این دوره شعارهای بی‌رویه و مبالغه‌آمیز مذهبی و هواداری از نظام تشکیل می‌دهد. می‌توان به سادگی نتیجه گرفت که این روزنامه سخت فرصت طلب و نان به نرخ روز خور است و به اصطلاح معروف روزی نامه به تمام معنی است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

پیرلیک

مؤسس: دکتر حسین قلی کاتبی، دکتر جواد هیأت

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۵۸

زبان: ترکی آذربایجانی

ناشر: انجمن آذربایجان و جمعیت روشنفکران مترقی ترک ایران

روزنامه یا مجله بودنش نامشخص

معنی عنوان روزنامه: یگانگی، اتحاد

(سعید جلیلی، ۱۳۵۷، ص ۷۵).

پایکار (به معنی پیکار)

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۷/۹۸ (۱۹/۱۹۱۸ م)

ترتیب انتشار: ۱۵ روز یک بار

زبان: ارمنی

ارگان سازمان جوانان حزب هنجاکیان - شاخه آذربایجان

(محمدعلی تربیت، ص ۴۱۸).

پروین خمسه

روزنامه پروین خمسه به صاحب امتیازی و مدیریت عیسی قانونخواه زنجان در زنجان منتشر شده است. عیسی قانونخواه چون در سال ۱۳۰۲ روزنامه ناصرالملله را در تهران منتشر می‌کرد، به ناصر الملله هم ملقب شده است. این روزنامه به مدت سه سال (تا زمان نشر آن) هفته‌یی سه شماره (روزهای فرد) با چاپ سربی و قطع بزرگ سال‌های ۱۱ - ۱۳۰۹ منتشر شده است. روزنامه در ۴ صفحه به بهای تک شماره زنجان ۲۵ دینار (۵ شاهی)، به نشانی (زنجان سبزه میدان) انتشار یافته است.

محتوای روزنامه را سر مقاله ناشر، درج اعلان‌های ثبتی و آگهی (اعلان‌های دولتی و خصوصی در دو سه صفحه)، خبرهای خارجی و داخلی و وقایع محلی تشکیل می‌داده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۸ - ۶۷).

پیام آذربایجان

پیام آذربایجان از سال ۱۳۳۰ به صاحب امتیازی محمدعلی علامی به طور هفتگی یا دو هفته یک بار در تبریز منتشر شده است. روزنامه در ۴ صفحه به نشانی (تبریز خیابان پهلوی میارمیار) و بهای تک شماره ۲۰۰ ریال انتشار یافته است و انتشار آن تا سال ۱۳۵۴ ادامه داشته است. بخش عمده ۴ چهار صفحه روزنامه را آگهی‌های ثبتی تشکیل می‌دهد.

روزنامه به شدت و در حد افراطی از شاه و دربار دفاع کرده و بر مخالفان آن مدام تاخته است. در مدت دو سال نخست وزیری مصدق یعنی در سال‌های ۳۱ و ۳۲ پیوسته برنامه‌ها و کارهای مصدق را با بدبینی مورد حمله و هجوم قرار داده و کارهای او را

جاهلانه ویرانگر خوانده و تخطئه کرده است. پس از سرنگونی مصدق، آمدن زاهدی را خوش آمد گفته و از وی تجلیل کرده است. با این که در تبریز منتشر می‌شده گویا فراموش کرده که مسایل آذربایجان را مطرح بسازد. با آنکه این روزنامه پس از سالها شکست فرقه دموکرات منتشر می‌شود، در شماره‌های مختلف به مناسبت‌های گوناگون به اهداف و سران فرقه دموکرات و حزب توده ایران حمله می‌کند و بر علیه آن‌ها بد و بیراه می‌گوید. گرچه در سال‌های مختلف با تقسیم زمین و دگرگونی‌های اجتماعی مخالفت می‌کرده، پس از شروع اصطلاحات توسط محمدرضا شاه، آنها را با آب و تاب مورد پشتیبانی قرار می‌دهد. در مجموع روزنامه‌یی است فرصت طلب و برای جلب آگهی بیشتر و مزایای شخصی در تلاش و تکاپو بوده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

پیام اردبیل

هفته‌نامه پیام اردبیل از شهریور ۱۳۷۳ به زبان فارسی و ترکی آذربایجانی در اردبیل منتشر می‌شود. صاحب امتیاز و مدیر مسؤول آن رسول ناصر آزاد و سردبیر آن مسعود ناصر آزاد است.

هفته‌نامه در ۸ صفحه و به اندازه ۲۸ × ۴۱ سانتی‌متر و به بهای اشتراک سالیانه ۱۵۰۰۰ ریال و تک شماره ۶۰۰ ریال و به نشانی (اردبیل، چهارراه امام، مجتمع تجاری صدف، طبقه اول صندوق پستی ۵۶۱۳۵/۵۷۹) انتشار می‌یابد. شمارگان آن ۵۰۰۰ نسخه است.

هدف‌های هفته‌نامه «سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، ادبی» است. بخشی از هفته‌نامه به مقاله‌ها و اشعار نغز ترکی و گاهی به واژه‌نامه ترکی فارسی برای آشنایی خواننده اختصاص داده می‌شود. این روزنامه به مسایل کشوری کمتر و به اخبار و گزارش‌های محلی و استانی بیشتر می‌پردازد. در زمینه ورزش و هنر و فیلم محلی و زبان ترکی آذربایجانی مقاله‌های ارزشمند و جدی مطرح می‌کند و آوردن اخبار شهرداری و شورای شهرستان اردبیل را در اولویت قرار می‌دهد. از نظر خط مشی سیاسی در مجموع هوادار

طیف جبهه دوّم خرداد و خاتمی است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

پیام ارومیه

این هفته‌نامه دارای دو دوره انتشار است. دوره نخست آن با نام پیام رضائیه از ۲۴ شهریور ۱۳۲۹ در ارومیه آغاز شده و سال‌ها انتشار آن ادامه یافته است. شماره‌های متفرقه از این هفته‌نامه مربوط به سال‌های ۱۳۴۷ و ۱۳۵۵ و ۱۳۵۷ در دسترس است. مشخصات نشان می‌دهند که هفته‌نامه دوره دوّم انتشار خود را از اواخر سال ۱۳۵۷ با تغییر عنوان به پیام ارومیه آغاز کرده است و شماره‌هایی مربوط به سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۰/۲/۶ در کتابخانه ملی موجود است. در سال‌های نخست حیدر نخجوانی صاحب امتیاز و مدیر مسؤل بوده و کاظم نخجوانی و خلیل لاهیجانی با وی همکاری داشته‌اند. از سال ۱۳۵۷ (بعد از انقلاب) صاحب امتیاز حیدر نخجوانی، مدیر مسؤل کاظم نخجوانی و مدیر داخلی ابراهیم شهبازی بوده است. این هفته‌نامه در سال‌های نخست در اندازه ۲۸ × ۴۴ سانتی‌متر و از ۱۳۵۵ به بعد در اندازه ۳۴ × ۴۴ سانتی‌متر منتشر شده است. هفته‌نامه بیشتر در ۴ تا ۸ صفحه انتشار یافته و نشانی آن (ارومیه اوّل خیابان طرزی) ذکر شده است.

در دوره اوّل انتشار صفحه اوّل به تعریف و توصیف از محمدرضا شاه و اعضای خانواده دربار اختصاص داشته (حتی در دوره اعتصاب‌ها و اعتراض‌های سال ۱۳۵۶)، و آگهی‌های دولتی در صفحه ۲ و ۳ آمده است. در دوره دوّم انتشار اخبار مهم روز کشور و اخبار استان در صفحه نخست و آگهی‌های دولتی در صفحه ۲ و ۳ و اخبار کم‌اهمیت استان در صفحه ۴ نقل شده است. در دوره پس از انقلاب هفته‌نامه خط مشی محافظه کارانه و خنثی دارد و هیچ نوع گرایش و جاذبه‌یی که دلیلی برای جذب و جلب خواننده باشد، در آن دیده نمی‌شود می‌توان نتیجه گرفت که این هفته‌نامه «روزی نامه» فرصت‌طلبی بوده که به خاطر آگهی‌ها به موجودیت خود ادامه داده است. تاریخ دقیق توقف انتشار هفته‌نامه نامشخص است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

پیام ارومیه

هفته‌نامه پیام ارومیه از ۱۵ شهریور ۱۳۷۷ در ارومیه به جرگه روزنامه‌ها پیوسته است. صاحب امتیاز و سردبیر مهران تبریزی، مدیر داخلی مهرداد تبریزی، مدیر فنی محمدعلی عبدالله‌زاده و سردبیر سرویس ترکی رسول کامران کشتیبان است. هفته‌نامه در ۸ صفحه و به زبان فارسی و ترکی آذربایجانی انتشار می‌یابد. روزنامه به اندازه ۴۸ × ۲۴ سانتی‌متر و به بهای اشتراک سالانه ۳۰/۰۰۰ ریال و تک شماره آن ۵۰۰ ریال و به نشانی (ارومیه، خیابان دانش ۲، جنب کامپیوتر دهخدا، صندوق پستی ۵۷۱۳۵/۱۷۴) منتشر می‌شود. شمارگان روزنامه ۵۰۰۰ نسخه است. محتوای عمده روزنامه را مطالب زیر در بر می‌گیرد: اخبار و گزارش‌های کشورهای استانی، خبرها و گزارش‌های مربوط به کشورهای همجوار، انتقاد از تخریب فرهنگ و ادبیات ترکی آذربایجانی، مسایل شهرداری و شورای شهر و استانداری، معرفی شخصیت‌های تاریخی و ادبی و آذربایجانی در برنامه ترکی آذربایجانی. روزنامه زاینده فضای باز دوم خرداد است. به همین دلیل از طیف جبهه دوم خرداد و آرمان‌ها و برنامه‌ها و برنامه‌های اصلاحات دولت خاتمی به طور جدی پشتیبانی می‌کند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

پیام پان ایرانیسم

صاحب امتیاز: بلال سهرابی پسیان

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۱؟

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۱۱۴).

پیام رضائیه ← پیام ارومیه

پیام زنجان

هفته‌نامه پیام زنجان از ۲۸ آذر ۱۳۶۷ در زنجان به فارسی و ترکی آذربایجان منتشر

می شود. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن **مصطفی ناصری**، سردبیر آن **مهدی اسکندری** و مدیر اجرایی آن **یوسف ناصری** است. هفته نامه در ۸ صفحه، به اندازه ۳۴×۴۸ سانتی متر و به نشانی (زنجان خیابان امام، بین سبزه میدان و امیرکبیر تکیه حاج نوروز، صندوق پستی ۴۵۱۹۵/۳۶۷) به شمارگان ۵۰۰۰ نسخه انتشار می یابد.

هفته نامه هدف خود را «اجتماعی، عقیدتی، سیاسی» اعلان کرده است. از نظر کادر اجرایی کامل است و دارای دبیرهای اجرایی برای گروه های خبری، اجتماعی، سیاسی، هنری، ادبی، ورزش، کودک، و روابط عمومی است. و در همه زمینه های مذکور دارای مطلب مناسب است. خبرها و گزارش ها ایران و استان را می آورد. هوادار جدی جبهه دؤم خرداد است و از خاتمی و برنامه های وی پشتیبانی می کند. می توان گفت یک روزنامه کامل و پیشرو و نوگرا است. (رؤیت و بررسی شماره هایی از روزنامه).

پیام سولدوز

پیام سولدوز نشریه یی است که از ۴ شهریور ۱۳۷۷ دو هفته یک بار در شهر نقده منتشر می شود. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن **عیسی یگانه** است. به دو زبان فارسی و ترکی آذربایجانی انتشار می یابد. اندازه نشریه نخست ۲۹×۴۶ سانتی متر بوده که بعداً به ۳۴×۴۸ سانتی متر تبدیل شده است. بهای تک شماره آن ۵۰۰ ریال و شمارگانش ۵۰۰۰ نسخه تعداد صفحه هاتش ۴ و بعداً ۸ و نشانی اش (نقده، خیابان امام، پاساژ دلیری، طبقه ۲) است. هدف نشریه «سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی» اعلان شده و در گوشه یی از آن این عبارت به چشم می خورد: «نشریه به هیچ حزب و گروهی تعلق ندارد. بلکه چشمه ای است از رسالت روشنگری و ظلم ستیزی.» اخبار و مسایل کشوری و استانی و محلی نقده را می آورد. شخصیت های سیاسی و ادبی و عاشق های آذربایجان را در ضمن زبان ترکی آذربایجانی طرح می کند. از شوینسم و مرکزیت طلبی که حاصل آن بی توجهی به زبان ترکی آذربایجانی شده است، انتقاد می کند. از برنامه های سیاسی و اقتصادی خاتمی و آزادی های اجتماعی در چارچوب قانون اساسی به طور

جدی دفاع می‌کند. می‌توان گفت که نشریه به حق به اهداف و شعارهای خوب عملاً پای بند است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

پیام قوانین

نوع: فرهنگی، مذهبی

محل انتشار: تبریز

تاریخ انتشار: ۱۳۶۰

ترتیب انتشار: ماهانه

وابسته به: کانون ارشاد اسلامی دانشگاه تبریز

روزنامه یا مجله بودنش نامشخص

(سیدفرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۹۱).

پیام نو

هفته‌نامه پیام نواز سال ۱۳۷۶ به زبان فارسی و ترکی آذربایجانی در تبریز منتشر می‌شود. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن علی اکبرزاده و سردبیر و مدیر داخلی اش محمد حافظزاده است. هفته‌نامه با اشتراک سالانه ۳۰۰۰۰ ریال و تک شماره ۵۰۰ ریال اندازه ۳۴ × ۴۸ سانتی‌متر به نشانی خیابان امام (چهارراه شریعتی رو به روی هتل کیهان پلاک ۴۵) انتشار می‌یابد. به مناسبت‌های مختلف تعداد صفحه‌های آن از ۴ تا ۱۴ متغیر است.

اهداف هفته‌نامه «سیاسی، اقتصادی، اجتماعی» ذکر شده است. گزارش‌ها و مسایل کشوری و استان و شهر تبریز را مطرح می‌کند. هوادار جدی خاتمی و جبهه دؤم خرداد و آزادی‌های اساسی و اجتماعی است. بر اصل پانزدهم قانون اساسی که تدریس ادبیات زبان‌های قومی و محلی را در آموزشگاه در کنار زبان فارسی آزاد اعلام کرده است، پافشاری می‌کند و از اینکه زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی اجازه تدریس در آموزشگاه‌ها را ندارد و در رادیو و تلویزیون نیز به طور جدی و اصولی مطرح نمی‌شود،

همواره گلایه دارد. بر هنر و تمدن و فرهنگ کهن آذربایجان به مناسبت‌های گوناگون اشاره می‌کند. آگهی کم دارد و ورزش را به طور جدی مطرح می‌سازد. در مجموع هفته‌نامه‌ی مترقی و مدافع آزادی‌های مردم است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

پیغام آشنا

روش: سیاسی، خبری

صاحب امتیاز: عبدالله حریری کاشانی

محل انتشار: اردبیل

سال انتشار: ۳۲ - ۱۳۲۸

ترتیب انتشار: هفته‌نامه

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۱۱۸).

پیکار آذربایجان

روش: سیاسی

محل انتشار: آذربایجان

تاریخ انتشار: ۱۳۶۰

ترتیب انتشار: ماهانه

وابسته به: سازمان پیکار در راه آزادی طبقه کارگر تشکیلات آذربایجان

(سیدفرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۱۰۱).

پیک روز

هفته‌نامه پیک روز به صاحب امتیازی و مدیریت علی علایی موسوم به علایی اردبیلی

در سال ۱۳۲۹ در اردبیل منتشر شده است. این روزنامه در ۴ صفحه، به اندازه ۲۸ × ۳۹

سانتی‌متر به بهای اشتراک سالانه ۱۲۰ و تک شماره ۱ ریال به نشانی (اردبیل خیابان

پهلوی) انتشار یافته است.

سه شماره از این روزنامه در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است و این شماره‌ها حاکی از انتشار روزنامه تا سال ۱۳۳۳ است. انتشار روزنامه که مصادف با نخست‌وزیری دکتر مصدق بوده، معلوم نیست در آن زمان چه موضعی داشته است. محتوای این چند شماره را موضوع‌هایی مانند انتخابات مجلس سال ۱۳۲۹، تقسیم اراضی و املاک، انتقاد از وضعیت رکود فرهنگ، لزوم مبارزه با انواع فساد اجتماعی، شعرهای بخش ادبی و چند آگهی و مناقصه در بر می‌گیرند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

تاو ریزی هایدا را روتیونر

(به معنی اعلامیه‌های تبریز) Tavrizi Haidararutiuner

سر دبیر: کاراپت در مگردیچیان خلیفه ارمنی‌های آذربایجان

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۸۸/۹۰ (۱۲/۱۹۱۰ م)

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: ارمنی

وابسته به خلیفه‌گری ارمنی‌های آذربایجان

در مجموع ۲۱ شماره از این روزنامه منتشر شده است (جعفر خماسی‌زاده، ۱۳۶۶، ص ۲۶۶).

تبریز

اعتقاد بر این است که این روزنامه دنباله همان روزنامه اخبار السلطنه آذربایجان است که به نام‌های ملی، روزنامه وقایع شهر مملکت محروسه آذربایجان در سال ۱۲۳۷ (۱۲۷۵ ق) زمان ولیعهدی مظفرالدین منتشر شده و پس از سال‌ها مجدداً اقدام به انتشار آن شده است. در واقع روزنامه تبریز به سال ۱۲۵۷ (۱۲۹۶ ق) بنابر دستور و تقلید

مظفرالدین ولیعهد از پدرش ناصرالدین شاه، یا بنابر علاقه شخصی وی و در عین حال از سوی دولت، در تبریز منتشر شده است. مدیر مسؤل روزنامه علی نقی حکیم الممالک بوده و سردبیری آن را شخصی به نام حسین طبیبزاده معروف به کمال بر عهده داشته و ۱۵ روزیک بار انتشار یافته است.

موضوع روزنامه، مسایل سیاسی و اخبار و مسایل متفرقه داخلی و خارجی بوده است. محمدعلی تربیت شماره سوم (محررم ۱۲۹۷ ق) و شماره ۲۵ سال سوم (شعبان ۱۲۹۹) روزنامه مذکور را در اختیار داشته است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۰۰ - ۹۹؛ صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۴۴ - ۴۵؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۰۸؛ یحیی آراین پور، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۲۴۷، گوئل کهن، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۴۱).

تبریز

روزنامه دیگری به نام تبریز در سالهای نخست مشروطیت، یعنی به سال ۱۲۸۸ و ۱۲۸۹ (۱۳۲۸ و ۱۳۲۹ ق) به مدیریت اسماعیل یگانی با هفته‌یی دو شماره در تبریز انتشار یافته است. از شماره پنجم علاوه بر نام اسماعیل یگانی، صاحب امتیاز و ناشر ح.ف نیز ذکر شده است. از اول صفر ۱۳۲۹ ق مدیریت روزنامه به شخص دیگری به نام حسین کمال واگذار شده و تغییراتی نیز در خط مشی روزنامه به وجود آمده است و انتشار روزنامه به سه شماره در هفته تبدیل شده است. پس از وقایع خونین عاشورای ۱۳۳۰ ق که حدود ده نفر از مشروطه خواهان بنام آذربایجان را کشتند و مراکز فعالیت آن‌ها را تار و مار کردند، روزنامه به مدت هفت سال یعنی تا سال ۱۲۹۷ (۱۳۳۷ ق) تعطیل شده است. مدیر روزنامه یعنی حسین کمال که در این مدت در مهاجرت و سفر بوده، پس از بازگشت مجدداً به انتشار روزنامه ادامه داده است.

شماره ۱۳۲ سال ۲۸ روزنامه تبریز از اول اسفند ۱۳۱۶ شمسی در چهار صفحه به قطع بزرگ ۳۴×۵۲، با چاپ سری، به صاحب امتیازی و مدیریت حسین تبریزی (کمال) و کفالت و سردبیری حسین امید در چاپخانه اسکندانی چاپ و منتشر شده است. پس از مدتی تعطیلی، دور جدید روزنامه از سال ۱۳۲۲ به مدیریت حسین

فشننگچی تبریزی تا زمان تأسیس فرقه دموکرات آذربایجان انتشار یافته است. پس از یک سال تعطیلی مجدداً انتشار روزنامه ادامه یافته است. این روزنامه جز روزنامه‌هایی است که به مدت طولانی در آذربایجان منتشر شده است.

در سر لوحه سال‌های نخست روزنامه این نوشته به چشم می‌خورد: روزنامه‌یی است آزاد، ملی، اجتماعی، سیاسی اقتصادی، در طرفداری عامه سخن می‌راند. و در شماره‌های دیگر روزنامه عبارت «فنی، ادبی، اخلاقی» نیز ذکر شده است.

اسماعیل یگانی مدیر نخست روزنامه از سران حزب عامیون دموکرات آذربایجان و از قضات برجسته و عالی رتبه دادگستری بوده و مدتی نیز ریاست شعبه اول دیوان کیفر را به عهده داشته و انشاءکننده رأی مختاری خود او بوده است. حسین تبریزی معروف به کمال، مؤسس دبستان کمال (پس از مشروطه) بوده و به خاطر افکار روشنی که داشته مورد نفرت ارتجاعیون بوده است. تا جایی که چند سالی ناگزیر به ترک ایران شده و در مصر روزنامه کمال را (که در تبریز منتشر می‌کرده) انتشار داده است. حسین امید که مدتی سردبیر روزنامه بوده از ادیبان سرشناس زمان خود بوده و کتاب‌هایی را در زمینه فرهنگ آذربایجان نگاشته است. دیگر همکاران روزنامه عبارت بوده‌اند از: ا. س. امیر خیزی (شاعر)، م. ع. پورحسین، عظیم‌زاده، اسکویی، خ. ب. جاوید، محمد صفارزاده، علی اکبر مشهور، اسدالله طلعت (شاعر)، دکتر رفیع امین‌زاده و شمس کسمایی. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۰۰-۱۰۲؛ جعفر خمایی‌زاده، ۱۳۷۲، ص ۹۹؛ حسین ابوترابیان، ۱۳۶۶، ص ۶۵-۶۶؛ بیژن سرتیب‌زاده، ۱۳۵۶، ص ۷۴-۷۵).

تبریز

«روزنامه دیگری که باید از آن در این زمینه یاد گردد «تبریز» بود که (به فرانسه و فارسی) به چاپ می‌رسید». (جعفر خمایی‌زاده، ۱۳۷۲، ص ۲۶۳).

تجدد

هفته‌نامه تجدد به مدیریت شیخ محمد خیابانی تبریزی با چاپ سربی از سال ۱۲۹۵-

۱۳۳۵ ق) به مدت پنج سال در تبریز منتشر شده است. محمدعلی تربیت معتقد است که مدیریت روزنامه را شیخ محمد خیابانی و ابوالقاسم فیوضات از صاحب منصبان وزارت آموزش و پرورش مشترکاً به عهده داشته‌اند. شیخ محمد خیابانی از مردان شجاع و مبارز و آزادیخواهی است که یادش برای همیشه جاودان خواهد ماند. شیخ محمد در دوران جوانی اش در تجارتخانه پدرش در روسیه کار می‌کرد از دورهٔ دوم به نمایندگی مجلس برگزیده شد، پس از انقلاب اکتبر روسیه، حزب دموکرات را در تبریز تأسیس کرد. حزب وی به دست ترکهای عثمانی تعطیل و سران آن توقیف شدند. در انتخابات دورهٔ چهارم به نمایندگی مجلس برگزیده شد، اما به مجلس نرفت. پس از آنکه خیابانی و رفقاییش کنفرانس ایالتی مرکب از ۴۸۰ تن نمایندگان شهر تبریز و شهرستانهای آذربایجان را تشکیل دادند، کمیته‌ای به نام کمیتهٔ ایالتی را به وجود آوردند. شیخ محمد روزنامه تجدد را به هدف ترویج و گسترش نظریات و خواسته‌های کمیته و بیداری افکار عمومی و تبلیغ آزادی و استقلال تأسیس کرد. در فروردین سال ۱۲۹۹ بر ضد و ثوق‌الدوله که قرارداد ۱۹۱۹ را منقذ کرده و مقدمات اجرای آن را فراهم می‌ساخت، قیام کرد تبریز را به تصرف در آورد. پس از روی کار آمدن مشرال‌دوله و اعزام مخبرالسلطنه با اختیار تام به آذربایجان، وی را به شهادت رساندند.

روزنامه تجدد در آن زمان مبلغ آزادی و استقلال ملی و مردم سالاری بوده است و از نظر شکل و محتوا مصداق و مفهوم یک روزنامه کامل و مترقی آن زمان را داشته است (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۰۵ - ۱۰۶؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۰۸؛ غلام حسین مصاحب، ۱۳۴۵، ج ۱، ص ۹۲۹).

تکامل

هفته‌نامه تکامل به مدیریت میرعلی اکبر سراج (سید سراج) در سال ۱۲۹۹ (۱۳۳۹ ق) به مدت دو سال در تبریز منتشر شده است. این روزنامه در ۴ صفحه به اندازه ۳۸ × ۵۴ سانتی‌متر به بهای اشتراک سالانه در تبریز ۴۰ قران در شهرستان‌ها ۴۵ قران و خارج ۵۰ قران و تک شماره در تبریز ۸ شاهی به نشانی (تبریز کوچه جبّه خانه) انتشار یافته

است از این روزنامه تنها شماره ۱۴ مربوط به سال ۱۲۹۹ (جمادی الاخر ۱۳۳۹ ق) در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران رؤیت شد. انتشار این شماره در شرایطی است که کودتای ۱۲۹۹ انجام گرفته و سید ضیاءالدین طباطبایی و رضاخان سرکار آمده‌اند. محتوای این شماره را موضوع‌های مربوط به بیانیه ریاست وزرا و رئیس قزاقخانه، اخبار خارجی و اخبار شهری، مقاله‌ای دربارهٔ اوقاف و نامه‌های رسیده در بر می‌گیرند. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

تنقید

این روزنامه به نوشتهٔ حسین امید تفریحی و انتقادی بوده و در سر صفحه آن چنین نوشته شده است «محل اداره (فراموشخانه)، صاحب امتیاز (من)، سردبیر (شما)، مدیر مسئول (آن‌ها). بنابراین نویسنده و ناشر و سال انتشار آن نامعلوم است. این روزنامه در تیویز به فارسی منتشر شده است. در واقع شبنامه بوده است. (صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۴۱).

توحید افکار

هفته‌نامه **توحید افکار** از سال ۱۳۳۰ در تبریز منتشر شده است. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن محمد مجتهدی، سردبیر آن دکتر علی اکبر مجتهدی بوده و اندازه هفته‌نامه ۳۴ × ۴۸ سانتی‌متر تعداد صفحه آن ۴ و اشتراک سالانه ۱۵۰ ریال و نشانی (تبریز اول راسته کوچه مشهور به دیک باشی) بوده است. از این هفته‌نامه شماره ۱۱ اردی‌بهشت ۱۳۴۰ و ۱۲ اسفند ۱۳۴۲ در کتابخانه ملی موجود است.

هفته‌نامه سیاسی و اجتماعی بوده و صفحه اول آن خبرها و گزارش‌های جهانی و کشوری و اخبار استان را در بر می‌گرفته است. صفحه‌های ۲ و ۳ به آگهی‌های دولتی اختصاص داشته است و در صفحه ۴ بقیه خبرها و گزارش‌های صفحه اول یا خبرهای تبریز و استان می‌آمده است. برابر شماره‌های موجود در کتابخانه ملی این هفته‌نامه تا

۱۲ اسفند ۱۳۴۲ یعنی ۱۲ سال انتشار یافته است. این هفته‌نامه بر خلاف روزنامه‌های هم عصر خود فرصت طلب نبوده و خبرهای مربوط به محمدرضا شاه را اغلب در درجه دوّم اهمیت هفته‌نامه ذکر کرده است. (بیژن سرتیب‌زاده، ۱۳۵۶، ص ۹/۸. رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

توفیق

هفته‌نامه توفیق به صاحب امتیازی حسین معاون دیوان ملقب به معاون السلطنه به سال ۱۲۹۱ (محرم ۱۳۳۱ ق) با چاپ سربی در تبریز منتشر شده است این هفته‌نامه در ۴ صفحه و به اندازه ۳۶ × ۲۶/۵ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه در تبریز ۲۰ قران در شهرستان‌ها ۳۰ قران و در خارج ۴ تومان و تک شماره در تبریز ۳ شاهی انتشار یافته است.

این روزنامه ارتجاعی بوده و به جای روزنامه فکر تأسیس شده است (محمدعلی تربیت، ص ۴۰۸). ارتجاعی به روزنامه‌هایی می‌گفتند که به طور عمد با مشروطه مخالفت می‌کردند. از این روزنامه تنها شماره ۳۱ مربوط به سال دوّم (۲۲ صفر ۱۳۳۲ ق) در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران رؤیت شد موضوع این شماره را اخبار تازه، خبرها و اعلان‌ها، گزارش شهری و متن یک نامه و چند مطلب متفرقه کم اهمیت در بر می‌گیرند. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

تیر

صاحب امتیاز: علی‌اکبر فیاض

محل انتشار: اردبیل

سال انتشار: ۳۲ - ۱۳۲۰

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: فارسی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۱۳۸).

جام جم

صاحب امتیاز: تقی حسینی میلانی

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۵۱ - ۱۳۲۰

نوبت انتشار: هفتگی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۱۴۰).

جریده اسلامی

روش: اسلامی، ارتجاعی (ضد مشروطه)

مدیر مسؤول: علی ادیب خلوت

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۲ (۸ ربیع الاول ۱۳۳۲ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: سربی

(محمد علی تربیت، ص ۴۰۸)

جریده ملی ← انجمن تبریز

جوان لار

روش: سیاسی، اجتماعی، خبری

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: از ۲۸ اردیبهشت تا آذر ۱۳۲۵

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: ترکی آذربایجانی

ارگان سازمان جوانان فرقه دموکرات آذربایجان

(حسین ابوترایان، ۱۳۶۶، ص ۱۷۵؛ مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۱۵۱)

جودت

روزنامه جودت برای نخستین بار مرداد ۱۳۰۶ به مدیریت حسن فرزند محمدحسین اردبیلی حسن جودت با دو شماره در هفته در اردبیل منتشر شده و انتشار آن تا سال ۱۳۱۷ ادامه یافته است. در این مدت روزنامه در ۴۵۰ نسخه به بهای هر شماره ۳۰ دینار منتشر شده است.

صاحب امتیاز روزنامه حسن اردبیلی یا حسن جودت مرد مرقی و متجددی بوده که در آن زمان برای نخستین بار به تأسیس قرائتخانه و باشگاه نمایش و وارد کردن چاپخانه سربی «در اردبیل دست زده است و هدف از تأسیس روزنامه و مقاله‌های آمده در آن بیداری مردم و آشنا کردن آنان با زندگی نو بوده است.

این روزنامه پس از ۵ سال تعطیلی مجدداً در سال ۱۳۲۲ به صاحب امتیازی غلام حسین حبیب‌اللهی و سردبیری حسن جودت انتشار خود را آغاز کرده است. روزنامه در این دوره در نوشته‌های خود از هدف جبهه آزادی دفاع می‌کرده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲ ص ۱۷۸؛ حسین ابوترایان، ۱۳۶۶، ص ۷۱).

جهان هنر

هفته‌نامه جهان هنر به صاحب امتیازی و مدیریت شفیق نور احمدی و مدیریت داخلی حسن حبیبی از سال ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۲ در تبریز منتشر شده است. نشانی آن (تبریز خیابان توپخانه) اندازه آن در آغاز ۲۴×۳۵ سانتی متر بوده و بعداً به ۳۴×۴۸ سانتی متر تبدیل می‌شود و آخرین شماره موجود از این هفته‌نامه در کتابخانه ملی ۴ خرداد ۱۳۳۲ است. هدف هفته‌نامه «خبری، سیاسی، اجتماعی» اعلان شده است. انتشار هفته‌نامه با نخست‌وزیری دوران دکتر مصدق هم زمان است. با این حال ذکر خیری از مصدق نمی‌کند. محتوای اصلی هفته‌نامه را اخبار و گزارش‌های مربوط به تعریف و توصیف از محمدرضا شاه و شاهنشاهی در بر می‌گیرد و در مورد استان اخبار و گزارش‌های کمتری

دارد. در سایه افزایش آگهی‌های دولتی حجم هفته‌نامه از ۴ صفحه به ۸ صفحه می‌رسد. به فرقه دموکرات آذربایجان و مسیبان آن که سال‌ها از رویداد آن سپری شده است حمله می‌کند و از عاملان ۳۰ تیر ۱۳۳۱ انتقاد می‌کند. نام بی‌مسامی دارد و تنها مطلبی که در آن دیده نمی‌شود هنر است. این هفته‌نامه را می‌توان جزو «روزی‌نامه»ها به شمار آورد. (ولی مراد صادقی نسب، ۱۳۶۰، ص ۶۷).

چکاو

هفته‌نامه چکاو از ۴ آبان سال ۱۳۲۹ در تبریز منتشر شده است. صاحب امتیاز و مدیر مسؤول آن ابوالقاسم برادران و سردبیر آن امیر مولوی بوده است، هفته‌نامه در ۲ تا ۴ صفحه، به اندازه ۴۸ × ۳۶ سانتی‌متر (در شماره‌های نخست) و ۴۴ × ۳۰ سانتی‌متر (در شماره‌های بعدی)، به نشانی (تبریز خیابان تربیت) و به بهای اشتراک سالانه ۱۲۰ ریال و تک شماره ۱/۵ ریال انتشار یافته است. شماره‌های روزنامه تا آذر ۱۳۳۱ دیده شد. نشریه در مورد شاه مطلبی ننوشته و از مصدق و برنامه‌های او پشتیبانی کرده است. از مسؤولان اداره‌ها انتقاد کرده و انتقادهایش مستدل و منطقی و وزین نیست. خبرها و گزارش‌های جهانی و کشوری و استانی را در صفحه‌های ۱ و ۴ و آگهی‌ها را در صفحه ۲ و ۳ آورده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

چنلی بئل

هفته‌نامه چنلی بئل^۱ از سوی «گروه بررسی مسایل آذربایجان» از ۱۹ خرداد ۱۳۵۸ در تهران منتشر شده است. زبان نشریه ترکی آذربایجانی است. نشریه در ۶ تا ۸ صفحه، به اندازه ۴۴ × ۲۸ سانتی‌متر، به نشانی (تهران صندوق پستی ۳۱۴/۱۵۸۸) و به بهای تک شماره ۲۰ ریال انتشار یافته است.

نشریه سم‌گیری سوسیالیستی و چپ ضد امپریالیستی دارد و شعارهایی مانند: «برقرار باد یکپارچگی خلق‌های ایران»، «حقوق ملی، اجتماعی و فرهنگی خلق‌های

ایران باید به رسمیت شناخته شود»، «زنده باد آزادی، مرگ بر ارتجاع» و «پایدار باد مبارزه متحد دهقانان و کارگران» را با خط درشت مطرح ساخته است. به ویژه مسایل ملی، تشکیل شوراهای و خودمختاری مردم آذربایجان را مطرح کرده است. از این که هنر و موسیقی و زبان آذربایجانی مورد بی‌اعتنایی حکومت مرکزی است به شدت انتقاد کرده است.

هوادار خط مشی و هدف‌های فرقه دموکرات آذربایجان است و شخصیت‌ها و شهدای برجسته آذربایجان در زمان مشروطه و حکومت کوتاه فرقه دموکرات را معرفی می‌کند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

حدید

پس از تهران تبریز نخستین شهری بود که صاحب روزنامه غیردولتی و ملی پیش از مشروطه شد.

روزنامه حدید یا الحدید در سال‌های نخست پادشاهی مظفرالدین شاه یعنی ۱۲۷۶ (۱۳۱۵ ق) به طور هفتگی در تبریز شروع به انتشار یافته است. در این زمان حکومت پادشاهی از فتوایسم به عنوان عامل بالقوه و بالفعل بهره می‌گرفت. چند سالی بود در ایران روزنامه منتشر می‌شد و اغلب روزنامه‌ها دولتی بودند. در حقیقت ناصرالدین شاه و پس از آن مظفرالدین شاه به انتشار روزنامه تن در داده بودند، در حدی که روشنگری نکنند و روزنامه‌های غیردولتی مواظب بودند دست از پا خطا نکنند. روزنامه حدید از جمله این روزنامه‌های غیردولتی و غیروابسته و نخستین روزنامه مردمی بود که در تبریز منتشر می‌شد. این روزنامه دارای دو دوره انتشار است. دوره اول آن با نام حدید به مدیریت و صاحب امتیازی سیدحسین عدالت (ناشر روزنامه‌های صحبت، عدالت و خبر) در سال ۱۲۷۶ در ۸ صفحه منتشر شده است. برای دو سه شماره نخست، رضا رفعت تقریظ نوشته و لعلی تبریزی شعر داده است و نوبت انتشار هفتگی است. سه شماره از آن منتشر می‌شود (شماره اول و دوم با چاپ سربی و شماره سوم با چاپ سنگی). به دلیل استخدام و اشتغال سید حسین عدالت در دایره گذرنامه کنسول روسیه تزاری در

تبریز، متوقف می‌شود.

پس از هشت سال تعطیلی دوره دوم آن در دوم جمادی الاول ۱۳۲۳ با همان نام حدید ولی این بار با مدیریت و صاحب امتیازی سیدمحمد شبستری (ناشر روزنامه‌های مجاهد و ایران نو)، در ۴ صفحه منتشر می‌شود. این بار روزنامه هفته‌یی دوبار انتشار می‌یابد. انتشار روزنامه پس از مدتی تعطیل و مجدداً با استفاده از مسافرت مظفرالدین شاه به اروپا آغاز می‌شود. در شماره نخست این دوره هدف روزنامه گفتگو از صنعت و تجارت و زراعت اعلام می‌شود. در دوره دوم پس از ۱۸ شماره، نام روزنامه از حدید به الحديد تغییر می‌کند. روزنامه در ۸ صفحه به اندازه ۳۰ × ۱۷ سانتی متر، به نشانی (تبریز، دارالسلطنه، محله ارمنستان، چاپخانه خلیفه‌گری ارامنه) انتشار می‌یابد. اشتراک سالانه آن در تبریز ۱۵ قران، در شهرستان‌ها ۱۸ قران، در روسیه ۳ منات، در اروپا ۱۰ فرانک و تک شماره آن ۳ شاهی بوده است. انتشار روزنامه تا سال دوم شماره ۱۴، یعنی تا اوایل اعلام مشروطیت ادامه می‌یابد و پس از مشروطیت به عدالت تغییر نام داده و به مدیریت مجدد سیدحسین عدالت، منتها با سبک و سیاق دیگری منتشر می‌شود.

در زیر عنوان روزنامه این عبارت درج شده است: «این روزنامه از قید رسمیت آزاد است، مکاتبات سودمند به حال دولت و ملت با کمال امتنان به امضای صاحب آن قبول خواهد شد.» در متن سبب نگارش، به عبارت‌های زیر بر می‌خوریم: «... اکنون که به عون عنایت یزدانی و تأیید دولت آسمانی و عین معدلت اعلیحضرت قدر قدرت ظل‌الله مظفرالدین شاه قاجار لازالت رایت عدله...»، نوشته حاکی از آن است که هنوز شاه سایه خداست و روزنامه نمی‌خواهد یا جرأت ندارد اصطلاح کمتر از آن را به کار برد و در عین حال هدف آن است که مردم را به کسب دانش و معرفت و وطن دوستی و بیداری و روشنگری دعوت کند. روزنامه تجددگراست و می‌خواهد خوانندگان خود را با مسایل و مشکلات کشور و تجدد در کشورهای دیگر آشنا سازد. هنوز نسیم مشروطه خواهی به باد و طوفان تبدیل نشده است.

چون دو شخصیت سیدحسین عدالت و سید محمد شبستری در انتشار این روزنامه نقش اساسی داشته‌اند، در این جا اشاره مختصری به سرگذشتنامه آنان می‌شود.

سیدحسین عدالت در جوانی به روسیه پیش عموزاده خود رفته و در آن جا با زبان روسی و تمدن اروپایی آشنایی پیدا کرده و مدت دو سال در پترسبورگ مصاحب و انیس سیدجمال الدین شده است. وی پس از آمدن به تبریز با سیدمحمد شبستری و سیدحسین تقی‌زاده و محمدعلی تربیت آشنا شده و مجموعاً هسته مرکزی مروجان اندیشه‌های نو را تشکیل داده‌اند. وی از همراهان طباطبایی و در عین حال هوادار سرسخت زنان در ایران بود. سید محمد شبستری ملقب به ابوالضیاء پیش از مشروطیت و پس از آن نیز از آزادیخواهان روشنفکر و مشروطه‌طلبان بوده است. وی افزون بر شرکت در انتشار روزنامه حدید، به کمک حاج میرزا بلوری روزنامه مجاهد را در تبریز منتشر کرده است و پس از وقایع آذربایجان و اذیت و آزار ارتجاعیون به تهران آمده، روزنامه مترقی ایوان نورا از نظر شکل ظاهر و محتوا به سبک و سیاق روزنامه‌های اروپا منتشر کرده است. (صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۵۱ - ۶۰؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۵۲-۲۵۷؛ یحیی آرین‌پور، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۲۴۷؛ گوئل کهن، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۱۸۳-۱۸۵).

حدید

روش: خبری

صاحب امتیاز: علی اکبر صحت

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۳۱

ترتیب انتشار: هفتگی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۱۶۲).

حرف حق

هفته‌نامه حرف حق به مدیریت و نگارش سید نعمت‌اله اصفهانی (جاوید)، اواخر

سال ۱۲۸۵ (۱۳۲۵ ق) به وسیله اداره سابق روزنامه عدالت، با چاپ سری در تبریز

منتشر شده است. هفته‌نامه در ۴ صفحه، به اندازه ۳۴ × ۲۱ سانتی‌متر، به بهای اشتراک سالانه در تبریز ۱۰ قران، در شهرستان‌ها ۱۵ قران و در خارج از ایران ۲۰ قران انتشار یافته است.

حسین امید و ادوارد براون معتقدند که این روزنامه از نظر سیاسی محافظه‌کار و مشروطه‌طلب اعتدالی بوده و در عین ملی و آزاد بودن، گرایش اسلامی داشته و در همه حال خط مشی میانه و اعتدالی را حفظ کرده است. (ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۲، ص ۳۴۵ و ۴۷۶؛ صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۱۰ - ۱۱۱؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۱۴؛ حسین امید، ۱۳۳۴، ج ۲، ص ۲۳).

حشرات الارض

دومین روزنامه آذربایجانی است که به صورت فکاهی و مصور از سال ۱۲۸۶ (۱۳۲۶ ق) به طور هفتگی در تبریز منتشر شده است. مؤسس و ناشر و نویسنده روزنامه حاج میرزا آقابوری ملقب به ناله ملت بوده است. این روزنامه در ۴ صفحه با چاپ سری و به همت و دستگیری شرکت معارف چاپ می‌شده است. روزنامه در اندازه ۳۳ × ۱۸ سانتی‌متر، به بهای اشتراک سالانه در تبریز ۱۲ قران، در شهرستان‌ها ۱۶ قران، در خارج ۱۰ فرانک و تک شماره یک عباسی (۴ شاهی) و به نشانی (تبریز تیمچه حسینیه) انتشار یافته است.

دوره اول حشرات الارض تا آغاز جنگ و قیام تبریز منتشر شده و ظاهراً بیش از ۱۱ شماره در نیامده است. پس از مدتی تعطیلی در دوره دوم مشروطه یعنی سال ۱۲۸۷ (۱۳۲۷ ق) از نو و فقط در یک شماره منتشر شده و مجدداً توقیف شده است. شماره ۱۵ سال سوم آن پس از وقایع تبریز (محرم سال ۱۳۲۹ ق) چاپ و منتشر شده است. صفحه‌های یک و چهار آن مصور و دارای کاریکاتورهای رنگین بوده است. طراح و نقاش آن کریم طاهرزاده بهزاد نام داشته است.

در یکی از شماره‌های روزنامه به جای «حریت، عدالت، مساوات و اخوت» که در برخی از جراید صدر مشروطه بر پیشانی صفحه اول نوشته می‌شد، این چهار کلمه را

نوشته است: «کسالت، عداوت، نفاق، بیماری». یکی از سمبل‌ها و شخصیت‌های مورد نظر روزنامه غفار وکیل (دیوانه معروف بازار تبریز) بوده و بسیاری مطالب از زبان او و منتسب به وی نقل شده است. روزنامه نثری روان و وزین و در عین حال ساده و طنزآمیز داشته است. کاریکاتورهایی که در روزنامه تصویر می‌شده، به قدری مضحک و تمسخرآمیز و در عین حال انتقادآمیز و آگاه‌کننده بوده که لرزه بر اندام استبداد، از محمدعلی میرزا گرفته تا مأموران دولتی می‌انداخته است. شخصیت‌ها و روزنامه‌های آن زمان، از روزنامه حشرات الارض به عنوان روزنامه فکاهی و سودمند و مؤثر یاد کرده و مردم را به خواندن آن تشویق کرده‌اند. (ناظم آخوندوف، ۱۳۵۸، ص ۳۳۰ - ۳۳۴؛ صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۳۵ - ۱۴۱؛ محمد صدرهاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۱۵ - ۲۱۷؛ محیط طباطبایی، ۱۳۷۵، ص ۲۲۱).

حقایق

روزنامه حقایق به مدیریت علی محمد خان اویسی در سال ۱۲۸۵ (۷ صفر ۱۳۲۵ ق) جمعاً ۸ شماره به صورت ماهانه در باکو پایتخت جمهوری آذربایجان منتشر شده است: میرزا محمدعلی خان اویسی که سمت نیابت کنسولی ایران در باکو را داشت، دست به انتشار این روزنامه زده است. این که این روزنامه به کدام یک از زبان ترکی آذربایجانی و فارسی منتشر شده اطلاعی به دست نیامده است. (حسین ابوترابی‌ان، ۱۳۶۶، ص ۱۲۵).

حق جم

هفته‌نامه حق جم از سال ۱۳۳۱ به صاحب امتیازی و مسئولیت محمد حسینی در تبریز منتشر شده است. نشانی هفته‌نامه (تبریز اول کوچه پست و تلگراف) بوده است. اندازه هفته‌نامه سال‌های نخست ۲۸ × ۴۴ سانتی‌متر و آخرها ۳۴ × ۴۸ سانتی‌متر بوده و در ۴ صفحه انتشار یافته است.

هفته‌نامه از نظر خط مشی سیاسی هوای محمدرضا شاه و دربار را داشته یعنی مدام از آن‌ها به مناسبت‌های گوناگون تعریف و توصیف کرده است. در برابر این مشی خود با

هوچگیری و با هدف باجگیری و داشتن آگهی بیشتر به زمامداران سطح پائین ساخته است. ۲ صفحه روزنامه به آگهی اختصاص دارد. کارهای دکتر محمد مصدق و حزب توده ایران را مورد حمله و هجوم قرار داده و پس از روی کار آمدن زاهدی از وی پشتیبانی کرده است. آخرین شماره موجود در کتابخانه ملی شماره ۷۴ مربوط به ۱۱ خرداد ۱۳۳۴ است. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

حکمت

از دیگر روزنامه‌هایی که در خارج از کشور وسیله آذربایجانیها منتشر شده و نور آزادیخواهی در ایران تابانده روزنامه حکمت است که به مدیریت دکتر محمد مهدی بیگ تبریزی، از سال ۱۲۸۹ - ۱۲۷۱ (۱۳۱۰ - ۱۳۲۹ ق) به مدت ۱۹ سال به صورت ده روز یک بار در قاهره در ۸ صفحه و اندازه خشتی با چاپ سربی منتشر شده است.

در این روزنامه از سیاست، علوم، طب، صنایع، اختراعات و ادبیات و اخبار مصر و ایران و جهان سخن می‌رفته است و نوشته‌های آن به ویژه نوشته‌های مربوط به ایران برای مورخان قابل اطمینان است. روزنامه در نوشتن پارسی سره اصرار داشت. هدف عمده مهدی تبریزی مدیر شجاع و روشنفکر حکمت، بیدار کردن مردم ایران و ترغیب و تشویق آن‌ها برای انجام نهضت مشروطه بوده است و عقیده صاحب نظران بر آن است که این روزنامه ۱۵ سال تمام نور تمدن و آزادمنشی را در ایران تابانده و مردم ایران را از خواب سنگین پیش از نهضت مشروطه بیدار کرده است.

کسروی می‌نویسد که میرزا مهدی تبریزی از نیکان و مرد دانشمندی بوده چند کتاب تألیف کرده و شعر میهن نیز سروده است اتابک به او مهربانی کرده و لقب زعیم الدوله و قول سالانه ۳۰۰ تومان حقوق را برای او از شاه گرفته ولی او زیر بار نرفته است. آگهی موجود در شماره ۲۳ سال دوم روزنامه ثریا حکایت از آن دارد که میرزا مهدی قاموسی با عنوان «فرهنگ مهدی» با گردآوری ۴۰/۰۰۰ واژه فارسی و ۴۰۰۰۰ واژه عربی با شواهد و مثال‌های بسیار به روش فرنگی در سه مجله به بهای ۱۸۰ قران تألیف کرده بوده است. وی در ۸۰ سالگی در اثر بیماری در قاهره درگذشته است.

(جهانگیر صلح جو، ۱۳۴۸، ص ۱۸۳ - ۱۸۵؛ یحیی آرزین پور، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۲۵۱؛ صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۴۰ - ۴۵؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۲۸ - ۲۳۰).

خاور

هفته‌نامه خاور در ۲۳ شوال ۱۲۹۲ (۱۳۳۲ ق) به مدیریت سیدحسن تبریزی و همکاری افرادی مانند: ر. ش تبریزی، محمد توفیق، اشرف گیلانی، جعفر ایلمقانی، و حسین علی تبریزی در اسلامبول منتشر شده است. اندازه هفته‌نامه ۲۵ × ۴۰ سانتی‌متر، تعداد صفحه آن ۸ و اشتراک سالیانه آن (ایران ۳۵ قران، ممالک اسلام ۶۰ قران، و هند ۱۰ روپیه) و بهای تک شماره ۱ فروش بوده در چاپخانه شمس انتشار می‌یافته است. هفته‌نامه خط مشی خود را چنین اعلان کرده است: «در این جریده هر قسم مقالات تاریخی و سیاسی و ادبی درج و از منافع دول و ملل اسلامی بحث می‌شود». هفته‌نامه هوادار اتحاد اسلام و مخالف سیاست روس و انگلیس است. این هفته‌نامه پس از یک سال، مدت کوتاهی تعطیل شده به صورت مجله وزین و ارزشمند خاور سال‌ها منتشر شده است. (محمد علی تربیت، ص ۴۰۹؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۴۲؛ بهمن اسفندیاری، ۱۳۵۸، ص ۹۳؛ با رؤیت و بررسی چند شماره هفته‌نامه).

خاور نو

هفته‌نامه خاور نواز اسفند ۱۳۲۲ به صاحب امتیازی و مدیریت محمود ترابی زیر نظر هیأت تحریریه در تبریز منتشر شده است. این روزنامه ارگان حزب توده ایران در آذربایجان بوده است در سال‌های ۱۳۲۲ و ۱۳۲۳ تا آبان ۱۳۲۴ به زبان فارسی و از آذر ۱۳۲۴ تا آذر ۱۳۲۵ در دوره زمامداری فرقه دموکرات به ترکی آذربایجانی منتشر شده است. اندازه روزنامه در آغاز ۳۲ × ۴۶ سانتی‌متر و بعداً ۲۸ × ۴۲ سانتی‌متر بوده است. محتوای روزنامه را خبرها و گزارش‌های گوناگون مربوط به مسایل آذربایجان،

اقدامات و عملکردهای مجلس ملی آذربایجان، خبرها و گزارش‌های شهرستان‌های آذربایجان و آگهی‌ها در بر می‌گیرند. پس از شکست فرقه دمکرات آذربایجان در آذر ماه ۱۳۲۴ این روزنامه از انتشار باز ماند. شماره‌های مربوط به تاریخ‌های ۲۰ اسفند ۱۳۲۳ و دی ۱۳۲۴ در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) موجود است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

خبو

روش: سیاسی، خبری

محل انتشار: مهاباد

تاریخ انتشار: ۱۳۵۹

ترتیب انتشار: ۱۵ روز یک بار

وابسته به چریک‌های فدایی خلق ایران، اکثریت

(سید فرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۱۴۵).

خبر هشتروند

هفته‌نامه خبر هشتروند از ۱۰ مرداد سال ۱۳۷۷ به صاحب امتیازی و مسئولیت محمدشاهی عربلو و سردبیری ایرج قره داغی در هشتروند از شهرهای آذربایجان شرقی منتشر می‌شود. اندازه هفته‌نامه ۳۴ × ۳۰ سانتی‌متر، تعداد صفحه آن ۸، بهای تک شماره ۵۰۰ ریال و نشانی آن (هشتروند، پاساژ میثم، صندوق ۱۵۶) است. هدف هفته‌نامه «خبری، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی» ذکر شده است. صفحه اول و چهارم هفته‌نامه رنگی چاپ می‌شود. هفته‌نامه اخبار اختصاری جهان و ایران و استان را می‌آورد. ولی جهت‌گیری ویژه ندارد و هیچ نوع گزارشی و مسأله‌یی را تجزیه و تحلیل نمی‌کند. (رؤیت و بررسی شماره‌یی از روزنامه).

خلافت

از جمله جرایدی که همزمان با آغاز مشروطیت از سوی آذربایجانی‌ها در خارج از کشور منتشر شده روزنامه **خلافت** است. روزنامه **خلافت** به مدیریت **شیخ حسن تبریزی** که مدتی استاد دانشگاه کمبریج بوده و با همکاری یک شخصیت فراری مصری به نام **نجیب هندیه شاهی** ناشر معروف قاهره و **امین هندیه** از ۱۲۸۴ (۹ جمادی الاول ۱۳۲۴ ق برابر با ژوئن ۱۹۰۶ م) در ۴ صفحه و ۱۵ روز یک بار، به تناوب به زبان فارسی، عربی و ترکی در لندن منتشر شده است. اندازه روزنامه $۲۵ \times ۳۷/۵$ سانتی متر و بهای اشتراک سالانه آن در ایران ۲۰ قران، در انگلستان ۸ شلینگ و روسیه ۴ منات بوده است.

ادوارد براون می‌نویسد که شماره ۱ تا ۱۳ روزنامه را که متعلق به ژوئن ۱۹۰۶ تا ۱۵ فوریه ۱۹۰۷ است، در اختیار دارد و معتقد بوده که این روزنامه به همه کشورهای جهان فرستاده می‌شده و تأثیر به‌سزایی در بیداری و روشن شدن ملت‌های شرق به طور اعم و ملت‌های مسلمان به طور اخص داشته است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۴۷؛ ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۳، ص ۳۶، ج ۲، ص ۳۶۸؛ صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۱۷-۱۱۹).

خلد برین

مدیر مسؤل: محمدحسین تهرانی

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۶ (۱۳۳۶ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: سربی

(محمدعلی تربیت، ص ۴۰۹).

خلق سوزو (به معنی حرف مردم)

روش: سیاسی، سوسیالیستی

محل انتشار: اردبیل

سال انتشار: ۱۳۵۸

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: ترکی آذربایجانی

(سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۱۰۰ - ۱۰۱).

خورشید

مدیر مسوول: الکساندر درواریانانس

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۲ (۱۳۳۲ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: سربی

موضع: طرفدار روسیه، ارتجاعی

(محمدعلی تربیت، ص ۴۰۹).

خوی

هفته‌نامه خوی از ۳۱ اردیبهشت ۱۳۷۶ در شهر خوی منتشر می‌شود. صاحب امتیاز و مدیر مسوول آن علی رنجبر حقیقی، مدیر داخلی محمد صفاجو و مدیر بخش خواهران [!] معصومه نوجوان است. مدتی اندازه هفته‌نامه ۲۵ × ۳۵ سانتی‌متر بوده و بعداً ۳۲ × ۴۳ سانتی‌متر شده است. تعداد صفحه آن بین ۴ تا ۸، بهای تک شماره آن ۵۰۰ ریال و نشانی آن (خوی جنب مصلاهی نماز جمعه صندوق پستی ۵۵۳) است. هدف هفته‌نامه «فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، علمی، ورزشی» است. در زمینه مسایل کشوری مطلب کمتر و در زمینه استان به ویژه شهر خوی اخبار و گزارش‌های بیشتری را شامل می‌شود. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

خیراندیش

روزنامه خیراندیش که صاحب امتیاز یا مدیر مسوول آن مشخص نیست به سال ۱۲۸۶ (۱۳۲۶ ق) به ترکی آذربایجانی با چاپ سنگی در تبریز منتشر شده است. این روزنامه در ۲ صفحه به اندازه ۱۶/۵ × ۳۰ و به بهای تک شماره در تبریز یک شاهی و شهرستان‌ها ۱/۵ شاهی انتشار یافته است. (ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۱، ص ۸۳؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۰۹؛ محمد صدر هاشمی، ج ۲، ص ۲۶۰-۲۵۹).

دامن حق

هفته‌نامه دامن حق از سال ۱۳۳۱ به صاحب امتیازی محمد ذکری و مسؤلیت سید مهدی مصطفوی در اردبیل انتشار یافته است. هفته‌نامه دارای ۴ صفحه بوده و به اندازه ۳۸ × ۳۶ سانتی‌متر و نشانی (اردبیل خیابان پهلوی) و بهای سالیانه ۱۰۰ ریال و تک شماره ۱ ریال منتشر شده است. شماره ۴ سال اول آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و شماره‌هایی از ۱۳۳۱ تا ۱۳۳۴ در کتابخانه ملی موجود است.

هدف روزنامه «دینی، سیاسی، انتقادی، علمی، ادبی» اعلان شده است. هفته‌نامه «دامن حق» از آن روزی نامه‌هایی است که دو صفحه از ۴ صفحه را به آگهی اختصاص داده و در صورت کم شدن آگهی در یک برگ (۲ صفحه) منتشر شده است. از محمدرضا شاه و خاندان او تجلیل کرده و در سایه این نوشته‌ها از دیگر زمامداران کم‌اهمیت برای جلب آگهی انتقاد کرده است. از مسایل شهر و شهرداری و انجمن شهر اردبیل در درجه دوم اهمیت مطالبی را ذکر کرده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

دانشگاه ارومیه، نشریه خبری

نوع: خبری

محل انتشار: ارومیه

تاریخ انتشار: تیر ۱۳۶۶

ترتیب انتشار: ماهانه

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

تعداد صفحه: ۳۷

اندازه: ۲۹ × ۲۱

(احمد صباگردی مقدم، ۱۳۶۹، ص ۲۳).

دانشگاه تبریز، اخبار

ماهنامه دانشگاه تبریز به شکل روزنامه در چهار صفحه در اندازه ۳۶ × ۲۴ از سوی روابط عمومی دانشگاه تبریز منتشر می‌شود. محتوای ماهنامه را خبرهای مربوط به دانشگاه مانند اعزام دانشجوی، نمایشگاه، خبرهای کتاب، آزمون‌ها، بازدیدها، جشن‌ها، همکاران هیأت علمی و استخدام و غیره تشکیل می‌دهد. تیراژ آن ۱۰۰۰ نسخه و به طور رایگان پخش می‌شود. این ماهانه از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷ به طور مرتب منتشر می‌شده و دور جدید آن از مهر ۱۳۶۶ آغاز شده است. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

دبستان

مدیر مسوول: عبدالحسین جهانشاهی (ملقب به احتشام السلطان)

محل انتشار: تبریز

تاریخ انتشار: ۱۲۸۴ (۱۳۲۴ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: سنگی

وابسته به مدرسه دبستان (مؤسس مدرسه محمدتقی جهانشاهی)

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۱۸۹).

دفاع مردم

مدیر مسوول: اسماعیل حسینی

محل انتشار: اردبیل
 سال انتشار: ۱۳۳۰
 ترتیب انتشار: هفتگی
 (مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۱۹۲).

دلیران رضائیه

روش: سیاسی، اجتماعی
 مدیر مسئول: نخجوانی
 سردبیر: کاظم نخجوانی
 محل انتشار: ارومیه
 سال انتشار: ۱۳۳۰
 ترتیب انتشار: هفتگی
 (سید محمد صدری طباطبایی نائینی، ۱۳۷۸، ص ۳۲۵).

دوست ایران

روش: سیاسی، خبری
 محل انتشار: تبریز
 سال انتشار: ۲۵ - ۱۳۲۱
 ترتیب انتشار: دو شماره در هفته
 زبان: ترکی آذربایجانی
 وابسته به سفارت شوروی سابق
 (سید محمد صدر طباطبایی نائینی، ۱۳۷۸، ص ۳۳۳).

ده نگی لاوان (به معنی صدای خوب)

روش: سیاسی

محل انتشار: مهاباد

تاریخ انتشار: ۱۳۶۰

ترتیب انتشار: ۱۵ روز یک بار

وابسته به حزب دموکرات کردستان

(سید فرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۱۷۴).

راننده

روزنامه راننده از ۲۹ اسفند ۱۳۲۹ در تبریز منتشر شده است. صاحب امتیاز و مدیر مسؤل آن محمود مهاجری بوده وزیر نظر هیأت تحریریه اداره می شده است. روزنامه در ۸ صفحه، به اندازه ۴۸ × ۳۶ سانتی متر و به نشانی (تبریز: خیابان آتش نشانی) انتشار یافته است.

فقط شماره ۱ مربوط به اسفند ۱۳۲۹ دیده شد. در سرمقاله روزنامه آمده است که: «این روزنامه ارگان رسمی برادران راننده و در عین حال برای همه طبقات است. مرام روزنامه مبارزه با فساد اخلاقی، بر علیه هر گونه استعمار و استثمار، مبارزه با بعضی جرایم مزدور، مبارزه با خائنان و میهن فروشان، دفاع از حقوق کارگران، تأمین بهداشت عمومی و پیدا کردن راه عمومی برای اصلاحات و...» (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

راه

مدیر مسؤل: حسن قزلچی (ملقب به استاد)

محل انتشار: مهاباد

سال انتشار: ۱۳۲۵

ترتیب انتشار: روزانه؟

زبان: کردی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۱۹۲).

رستگار

هفته‌نامه رستگار از ۱۰ مهر سال ۱۳۳۰ در تبریز منتشر شده است. صاحب امتیاز محمدحسین رستگارازی، سردبیر جلیل نوبری و مدیر داخلی آن محمد موسوی بوده است. هفته‌نامه در زمان‌های مختلف در اندازه‌های ۳۴×۴۸ و ۲۵×۳۸ و به نشانی (تبریز خیابان آتش‌نشانی) انتشار یافته است. شماره‌هایی از هفته‌نامه در سال‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۳۱ (آخری ۳ خرداد ۱۳۳۱ شماره ۱۶) دیده شد. محتوای شماره‌های سال ۱۳۳۱ نشان می‌دهد که با دکتر مصدق و سیاست‌های وی مخالفت می‌ورزیده است و همچنین بر علیه سیدجعفر پیشه‌وری که رهبری فرقه دموکرات را در سال ۱۳۲۴/۲۵ در آذربایجان داشته مطالبی نوشته است. انگار روزنامه وسیله‌ای برای گرفتن آگهی و باجگیری از مسؤلان است. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

رصد، مراغه

هفته‌نامه رصد از ۱۴ خرداد ۱۳۷۰ نخست در مراغه و سال‌های بعد در تبریز منتشر می‌شود. صاحب امتیاز و مدیر مسؤل هفته‌نامه حسین حسن نژادگوگر و سردبیر آن منصور سریع‌القلم است. زبان هفته‌نامه فارسی و ترکی آذربایجانی است. تعداد صفحه ۴، اندازه ۲۳×۳۴ سانتی‌متر (سال‌های نخست) و ۳۶×۴۸ سانتی‌متر (سال‌های اخیر) و نشانی آن در مراغه (خیابان خواجه نصیر، پاساژ بانک سپه صندوق پستی ۴۱۱) و در تبریز (کوچه پستخانه قدیم) است. هفته‌نامه به بهای اشتراک سالانه ۲۰/۰۰۰ ریال و تک شماره ۲۰۰ ریال و به شمارگان ۳۰۰۰ نسخه انتشار می‌یابد.

هدف هفته‌نامه فرهنگی، اجتماعی [پخش] اخبار محلی» ذکر شده است. خبرهای مهم کشور و استان و تبریز و مراغه را عملاً می‌آورد و بر اخبار محلی مراغه تأکید بیشتری دارد. با ملایمت و محافظه‌کاری از دولت خاتمی حمایت می‌کند و با اصلاحات جبهه دؤم خرداد موافقت دارد.

رضائیه

روزنامه رضائیه به مدیریت امیر نظامی افشار (ملقب به امیر تومان) از ۱۴ اسفند سال ۱۳۰۹ به طور هفتگی با چاپ سربی در ارومیه چاپ و منتشر شده است. این روزنامه مدتی تعطیل شده و مجدداً در سال ۱۳۱۲ به صورت مجله انتشار یافته و بار دوم تعطیل شده است. (محمد صدر هاشمی، ج ۲، ۱۳۶۳، ص ۳۲۰؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۰۹).

روز

روش: ادبی، سیاسی

مدیر مسئول: سلیمان معینی

محل انتشار: مهاباد

سال انتشار: ۱۳۴۵/۴۶

ترتیب انتشار: روزانه (۹)

زبان: کردی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۲۱۴).

روزنامه انجمن تبریز ← انجمن تبریز

روزنامه انجمن ملی تبریز ← انجمن تبریز

روزنامه صاحب ← صاحب

روزنامه گفتار - کردار ← گفتار - کردار

روزنامه ملتی آذربایجان ← اخبار دارالسلطنه آذربایجان

روزنامه ملی ← انجمن تبریز

روزنامه مملکت محروسه آذربایجان ← اخباردارالسلطنه آذربایجان

10. Reutery Heragirner (به معنی تلگراف‌های رویت) رویتری هراگیرنر

مدیر مسؤول: هوالد غریببیان

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۸ (۱۹۱۹ م)

ترتیب انتشار: سه شماره در هفته

زبان: ارمنی

در مجموع ۹۹ شماره در آمده است

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۲۱۸؛ سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۱۲۰-۱۱۹).

ریگایگل (به معنی راه خلق)

محل انتشار: مهاباد

سال انتشار: ۱۳۵۸

زبان: کردی

وابسته به سازمان چریک‌های فدایی خلق

زاراریت باهرا ← زازاریت باهرا

زازاریت باهرا

روزنامه زازاریت باهرا (به معنی شعاع روشنایی) از سوی مبلغان مسیحی امریکایی به صورت ماهانه، با چاپ سری در ارومیه منتشر شده است. این روزنامه برای نخستین بار از سال ۱۲۳۰ (اول ژانویه ۱۸۵۱ برابر با ۲۷ صفر ۱۲۶۷ ق) اوایل حکومت

ناصرالدین شاه یعنی دو ماه پیش از روزنامه وقایع اتفاقیه (دومین روزنامه ایرانی پس از کاغذ اخبار) انتشار یافته و به مدت ۶۳ سال تا سال ۱۲۹۲ (۱۹۱۴ م) ادامه یافته است. بنابراین می‌توان گفت قدیمی‌ترین روزنامه ایرانی پس از کاغذ اخبار است.

مبلغان امریکایی نخست دو نفر به نام‌های اسمیت و دوایت در سال ۱۲۴۴ (زمان پادشاهی محمدشاه)، برای مطالعه و تهیه گزارش به آذربایجان می‌آیند. سال‌های بعد کشیشی به نام پرکینز اعزام می‌شود و سال‌ها در آذربایجان می‌ماند. کتابخانه و چاپخانه و مدرسه در ارومیه دایر می‌کند. هدف اصلی روزنامه تبلیغ دین مسیحیت (پروتستان) بین کلدانی‌ها و ارمنی‌های آذربایجان بوده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۱؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۱۰؛ جعفر خمami زاده، ۱۳۷۲، ص ۲۷۱).

زانگ

روش: سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، و ادبی

صاحب امتیاز و سرپرست: الکساندر دروار تانیانس

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۸۸ (۱۹۱۰ م)

ترتیب انتشار: هفتگی، بعداً دوبار در هفته

زبان: ارمنی

شمارگان: ۴۵۰ - ۳۵۰ نسخه

ارگان حزب سوسیال دموکرات هانچاک (فرقه‌ها نچاکیست)

(ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۲، ص ۲۳۲؛ جعفر خمami زاده، ۱۳۷۲، ص ۲۶۶).

زرین سپهر

هفته‌نامه زرین سپهر در سال ۱۳۳۰ در تبریز منتشر شده است. صاحب امتیاز و سردبیر آن غفار زرین کفش بوده است و زیر نظر هیأت تحریریه اداره می‌شده است. هفته‌نامه در ۴ صفحه، اندازه متوسط به نشانی (تبریز کوچه غرب دفتری‌ها) انتشار یافته

است.

زیر عنوان هفته‌نامه این عبارت دیده می‌شود. «نامه‌ای است سیاسی، ادبی، اقتصادی و اجتماعی و به هیچ حزب و جمعیت بستگی ندارد.» شماره‌های ۱۳ (۳۰ مهر ۱۳۳۱)، و ۳۹ (تیر ۱۳۳۳) دیده شد. نشریه‌ی است محافظه‌کار که بر له و علیه جناحی مطالبی ننوشته است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

زنجان

مدیر مسؤول: عبدالاحد صفاری

محل انتشار: زنجان

سال انتشار: ۳۲ - ۱۳۳۰

ترتیب انتشار: هفتگی

(سید محمد صدر طباطبایی نائینی، ۱۳۷۸، ص ۳۷۷).

زنگ ← زانگ

سبازن

مدیر مسؤول: ابوالقاسم امامی

محل انتشار: اردبیل

سال انتشار: ۳۲ - ۱۳۳۰

ترتیب انتشار: هفتگی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۲۳۴).

سپهر آذربایجان

هفته‌نامه سپهر آذربایجان به صاحب امتیازی و مدیریت ولی قرشی [یا قریشی] از

سال ۱۳۳۱ در تبریز منتشر شده است. هفته‌نامه در ۴ صفحه و به اندازه ۳۴ × ۴۸

ساتنی متر انتشار یافته است.

انتشار روزنامه تا سال ۱۳۳۳ ادامه داشته است. هدف هفته‌نامه «سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، کشاورزی» ذکر شده است با اینکه این هفته‌نامه در اوج نخست وزیری دکتر مصدق منتشر می‌شده، به تعریف و توصیف محمدرضا شاه و تأیید دربار پادشاهی پرداخته است. در صفحه اول خبرهای مهم جهان و ایران و آذربایجان را به طور اختصار ذکر می‌کرده است. هفته‌نامه ویژگی برجسته و چشمگیری ندارد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

ستارخان با پراغی (پرچم ستارخان)

نوع: سیاسی و خبری

سردبیر: باقر مرتضوی خسرو شاهی

سال انتشار: ۱۳۵۷ - ۱۳۵۶

محل انتشار: تبریز

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: ترکی آذربایجانی

نشانی: تبریز خیابان شریعتی شماره ۱۱۸ طبقه ۴

هوادار حزب توده ایران

(سید فرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۲۰۱؛ مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۲۳۶).

ستاره آذربایجان

هفته‌نامه ستاره آذربایجان از ۶ دی ۱۳۲۳ به صاحب امتیازی و سردبیری محمدعلی

هلال ناصری با همکاری لعل دل در تبریز منتشر شده است.

روزنامه در ۶ تا ۸ صفحه، به اندازه ۲۴ × ۳۴ سانتی‌متر و به بهای اشتراک سالانه

۱۸۰ ریال و تک شماره ۵ ریال به نشانی تبریز جنب کتابفروشی هلال ناصری ساختمان

بالایی) انتشار یافته است. این روزنامه انتقادی و طنزآمیز بوده و به عنوان ارگان اتحادیه

زحمتکشان و کارگران حزب توده ایران با صفحه اول مصور و رنگی به زبان فارسی و ترکی آذربایجانی منتشر شده است. هشت شماره از این روزنامه در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) موجود است. مقاله‌های روزنامه را موضوع‌های انتقادی و طنزآمیز اجتماعی تجزیه و تحلیل مسایل با دیدگاه سوسیالیستی و روشنگرانه تشکیل می‌دهد. نویسنده تعدادی از مقاله‌ها، هلال ناصری است. معلوم نیست انتشار روزنامه تا چه تاریخی ادامه یافته است. آنچه که مسلم است پس از شکست فرقه دموکرات نمی‌توانست انتشار یابد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

ستاره تبریز

مدیر مسئول: عبدالرحیم ظهیری

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۳۱

(سیدمحمد صدر طباطبایی نائینی، ۱۳۷۸، ص ۴۲۳).

ستاره روز

هفته‌نامه ستاره روز به صاحب امتیازی و مدیریت و سردبیری محمدعلی دادران در سال ۱۳۳۲ در تبریز منتشر شده است. شماره ۱۶ آن به تاریخ ۲۱ تیر ماه ۱۳۳۲ در کتابخانه ملی دیده شد. ۴ صفحه دارد تک شماره آن ۲ ریال است. آرم ستاره قرمز دارد و شعر زیر در زیر عنوان هفته‌نامه درج شده است:

«من نمی‌گویم سمندر باش یا پروانه باش / چون به فکر سوختن افتاده‌ای مردانه باش»
هفته‌نامه به طور عمده سیاسی است. خبرها و گزارش‌های خارجی و داخلی را در صفحه نخست ذکر کرده است. با شاه و اعضای دربار به شدت مخالف است. علی رضا را دزد ناموس می‌خواند و آیت‌الله کاشانی را مطرود و میر اشرافی را منفور می‌داند. (رؤیت و بررسی شماره‌یی از روزنامه).

ستاره سحری

روش: خبری

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۸۵/۸۶ (۱۳۲۳/۲۶ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۲۳۷).

سده

روش: اجتماعی

مدیر مسئول: اسماعیل مهندس

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: بهمن ۱۳۰۰

ترتیب انتشار: ماهانه

نوع چاپ: سنگی

(محمدعلی تربیت، ص ۴۱۰).

سرحد

روش: خبری

محل انتشار: خوی

سال انتشار: ۱۳۰۳

ترتیب انتشار: هفتگی

(محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۳۳).

سروش

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۰
 ترتیب انتشار: هفتگی
 (مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۲۴۱-۲۴۲).

سعادت

روزنامه سعادت به مدیریت سعیدزاده ناظم مدرسه سعادت به سال ۱۲۸۹ (۱۳۲۹ ق) پانزده روز یک بار با چاپ سربی در تبریز منتشر شده است. روزنامه در چهار صفحه به اندازه خشتی بزرگ و بهای سالانه در تبریز ۵ قران، شهرستان‌ها ۸ قران، خارج ۱۰ قران و تک شماره ۳ شاهی انتشار یافته است.

در شماره نخست، روزنامه خط مشی خود را بدین گونه معرفی می‌کند: «این جریده ابداً به امورات سیاسی مداخله ندارد. فقط طرفدار ترویج علم و ازدیاد مدارس در ایران خصوصاً آذربایجان بوده و از معارف ملل متمدنه عالم صحبت خواهد نمود...» در بخشی از مقاله [شماره اول] چنین می‌نویسد: «هیأتی از معلمین مدرسه سعادت بر این مقام برآمدند که این مختصر را فقط در لزوم علم از برای خدمت به هم میهنان محترم طبع و نشر نمایند و در ضمن از معارف و مدارس ملل متمدنه عالم و طریق انتشار معارف و تشکیل مدارس و اجرای قانون تعلیمات اجباری و تهیه اساس پیشرفت آن به عرض اولیای محترم برسانند و از هموطنان معارف خواه تقاضای مساعدت می‌نمائیم.» محمدعلی تربیت در فهرست خود ابراهیم شمس را به عنوان مدیر روزنامه معرفی کرده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۳۷-۳۸؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۱۰).

سها

روش: خبری

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: شریف امیر مولوی

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: بهمن ۱۳۳۱

ترتیب انتشار: هفتگی

(سید محمد صدر طباطبایی، ۱۳۷۸، ص ۴۴۲؛ مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۲۴۶).

سهند

روزنامه سهند به صاحب امتیازی محمود غنی زاده سلماسی و مدیریت احمدزاده دهقان سردبیری محمود ترابی به سال ۱۳۵۰ روزانه و با چاپ سربی و در تبریز منتشر شده است. پس از فوت صاحب امتیاز به سال ۱۳۱۳، روزنامه با همکاری ف غنی زاده ادامه یافته است. شماره ۵۱ سال دوازدهم (شماره مسلسل ۱۷۷۱) آن، سال ۱۳۱۶ در ده صفحه بزرگ که هشت صفحه آن ویژه آگهی‌های ثبت بوده، منتشر شده است. مدت انتشار سهند طولانی بوده و چون با سال‌های سختگیری و خفقان دوره رضاشاه مصادف بوده، به مقاله‌های سیاسی و اجتماعی اساسی کمتر پرداخته است. عمده محتوا و مندرجات روزنامه را سرمقاله‌های اصلی و مطالب مربوط به اخبار محلی آذربایجان، خلاصه اخبار جهان، و آگهی‌های ثبتی اداره ثبت اسناد و اداره‌های دولتی تشکیل می‌داده است. این روزنامه در سال ۱۳۱۷ شمسی هفته‌ای سه بار و هر نوبت ۸۰۰ نسخه منتشر می‌شده و بهای آن ۲۰ دینار بوده است. از شهریور ۱۳۲۰ محمود ترابی سردبیری آن را به عهده گرفته است و گویا انتشار آن تا سال ۱۳۲۲ ادامه یافته است. محمود غنی زاده صاحب امتیاز آن در برقراری مشروطه پا به پای دیگر مبارزان مانند عدالت، صفراوف و تقی زاده و دیگران فعالیت داشته است. وی مدتی نویسندگی روزنامه «فریاد» را که به مدیریت حبیب آقازاده در ارومیه منتشر می‌شده، داشته و از ذوق شعر نیز برخوردار بوده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۴۸ - ۴۹).

سهند

روش: سیاسی، اجتماعی

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: بهمن ۱۳۵۸

(سید فرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۲۰۹).

سهند

هفته‌نامه سهند یا «تورکجه اطلاعات» (به معنی اطلاعات ترکی) از ۱۸ اسفند ۱۳۶۸ به زبان ترکی آذربایجانی در تهران منتشر می‌شود. در این هفته‌نامه تا شماره ۴۷ از مدیر مسئول یا سردبیر نامی برده نشده از شماره ۴۷ سردبیری و مدیریت آن به علی اصغر شعر دوست سپرده شده است. این هفته‌نامه از سوی مؤسسه اطلاعات و با بهره‌گیری از امکانات آن به طور مرتب انتشار می‌یابد. هفته‌نامه در ۴ صفحه و به اندازه ۲۸ × ۳۹ سانتی‌متر، با اشتراک بهای سالانه ۳۶۰۰ ریال و بهای تک شماره ۱۰۰ ریال به نشانی مؤسسه اطلاعات خیابان خیام کدپستی ۱۱۱۴۴. صندوق پستی ۹۳۶۵ / ۱۱۳۶۵) به شمارگان ۱۵۰۰۰ نسخه انتشار می‌یابد.

هدف هفته‌نامه «سیاسی، اجتماعی» است. خلاصه خبرها و گزارش‌های جهانی و کشوری یعنی در واقع چکیده خبرها و گزارش‌های اطلاعات مادر، در این هفته‌نامه می‌آید. افزون بر آن جنبه ضد امپریالیستی این هفته‌نامه چشمگیر است و بخش شعر و نثر یا ادبیات ترکی آن از کیفیت بالاتری برخوردار است. دکتر حسین محمدزاده صدیق زبان شناس معروف آذربایجانی در اداره و بالا بردن کیفیت زبان ادبی و رسمی ترکی این هفته‌نامه نقش اساسی دارد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

شاهسون

روزنامه طنزآمیز شاهسون به مدیریت عبدالرحیم طالب اوف و سید محمد شبستری با چاپ ژلاتین فقط در یک شماره در استامبول منتشر شده است و از جمله روزنامه‌هایی است که وسیله آذربایجانی‌ها و در خارج از ایران منتشر شده است. نام روزنامه که در ترکی آذربایجانی به معنی دوستدار شاه است، از نظر محتوا شاه و دربار و رجال مستبد را به باد مسخره و انتقاد گرفته بود. به همین دلیل روزنامه را به صورت پنهانی پخش کرده‌اند. ناشران برای پنهان نگه داشتن محل نشر آن را به پاریس و لندن فرستاده و از آن

جا پخش کرده‌اند.

طالب اوف مدیر و مؤسس روزنامه که کتاب‌اش احمد یا سفینه طالبی معروف است، از کسانی است که نوشته‌هایش کمک شایانی به بیداری مردم و برقراری مشروطه کرده است. وی متولد تبریز و از مشاهیر و دانشمندان آذربایجان به شمار می‌رود. و کتاب‌های سودمندی را در جهت روشنگری سیاسی و علمی تدوین کرده است که از جمله آن‌ها می‌توان از کتاب‌های زیر نام برد:

کتاب احمد یا سفینه طالبی در دو جلد، مسالک المحسنین، مسایل الحیات، نجبه سپهری، ترجمه فیزیک مختصر، و پندنامه مارکوس... (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۵۶ - ۵۷؛ جعفر خمami زاده، ۱۳۷۲، ص ۱۷۳ - ۱۷۴؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۱۰؛ صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۸۳ - ۸۶).

شاهین

روزنامه شاهین به صاحب امتیازی حبیب‌الله آقازاده (معروف به آقازاده رومی) و همکاری تعدادی از افراد صاحب قلم به سال ۱۳۰۸ روزانه و با چاپ سربی در تبریز منتشر شده از روزنامه‌های کثیرالتنشار آذربایجان بوده است و در اندازه ۵۱/۵ × ۳۴ سانتی‌متر انتشار یافته است.

محتوا و مندرجات روزنامه شاهین را مقاله‌ها و ترجمه‌های گوناگون و خبرهای کشوری و محلی و خارجی و آگهی‌های ثبتی و دولتی و غیردولتی تشکیل می‌داده است این روزنامه پس از سال‌ها انتشار در سال ۱۳۱۴ تعطیل می‌شود و از ۱۹ بهمن ۱۳۲۵ به صاحب امتیازی حبیب‌الله آقازاده و سردبیری محمد دیهیم به صورت هفتگی در تبریز انتشار جدیدی را تا سال ۱۳۳۵ آغاز می‌کند. محمد دیهیم تا حد افراط هوادار شاه و دربار بوده و از پادشاهی پشتیبانی می‌کرده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۵۷ - ۵۸؛ حسین ابوتراییان، ۱۳۶۶، ص ۱۰۹، مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۲۵۳).

شب‌نامه

شب‌نامه نشریه هزلی بوده که به سال ۱۲۷۱ (۱۳۱۰) به مدیریت علی قلی صفراوف با چاپ ژلاتین به زبان ترکی آذربایجان در تبریز منتشر شده است. ادوارد براون نسخه‌ای از آن را در اختیار داشته و براساس آن نشریه را توصیف کرده است.

شب‌نامه پس از شاهسون دوّمین نشریه‌ای است که با زبان شیرین طنز پیرامون حکومت شاه به روشنگری و انتقاد می‌پرداخته و به طور پنهانی چاپ و توزیع می‌شده است.

علی قلی صفراوف که نویسنده دموکرات و بی‌باک بوده می‌خواست با مضمون ساده شب‌نامه، توده‌های زحمتکش را بر علیه حکومت به مبارزه برانگیزد و این امر موجب برانگیختن کینه و دشمنی سران حکومت می‌شده است. (ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۱، ص ۱۰۸؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۵۸؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۱۰؛ جعفر خمami زاده، ۱۳۷۲، ص ۱۷۴-۱۷۵).

شرق

نوع: خبری

مدیر مسؤول: س. ب [و] حاج یوسف خان

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۶ (۱۳۳۶ ق)

ترتیب انتشار: هفته‌ای دوبار

نوع چاپ: سربی

(محمدعلی تربیت، ۴۱۱).

شعله‌ها

هفته‌نامه شعله‌ها به صاحب امتیازی و مدیریت سیدحسین موسوی هرزندی و نگارندگی و مسوولیت میرعلی اصغر منتظم از سال ۱۳۳۰ در تبریز منتشر شده است.

اندازه هفته‌نامه، به ۳۴×۴۸ سانتی‌متر و نشانی آن (تبریز میدان شهربانی رو به روی بانک ملی) اشتراک سالانه آن ۲۰۰ ریال بوده است. هفته‌نامه بیشتر خبرها و گزارش‌های کشور را در بر می‌گیرد و خیر و گزارش استانی کمتر دارد. با آنکه هم‌زمان با روی کار آمدن دکتر مصدق منتشر می‌شود ولی با روش‌ها و سیاست‌های وی مخالفت می‌ورزد و حامی و هوادار محمدرضا شاه است. تا شماره ۷ سال سوم (۲۳ آذر ۱۳۳۲) هفته‌نامه در کتابخانه ملی دیده شد. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

شفق

روزنامه شفق به صاحب امتیازی و سردبیری ج.ا. رضازاده بعداً معروف به دکتر رضازاده شفق و مدیریت محمود غنی‌زاده در سال ۱۲۸۸ (۲۷ رمضان ۱۳۲۸ ق) در تبریز منتشر شده است.

روزنامه در قطع وزیری بزرگ، در آغاز به صورت هفته‌ی، بعدها به صورت هفته‌ی دوبار با چاپ سربی انتشار یافته است.

سال نخست روزنامه با نشر ۴۸ شماره و سال بعد با انتشار ۴۳ شماره در ۲۶ ذی حجه ۱۳۲۹ ق پس از انتشار سرمقاله‌ی زیر عنوان «رجعت استبداد» پایان یافته است. روزنامه شفق در سرلوحه خود نوشته بود: «این روزنامه طرفدار استقلال ایران و حافظ حقوق ایرانیان است.» روزنامه دارای مقاله‌های تند و آتشین بر علیه سیاست دولت روسیه بوده و سهم بزرگی را در تشویق مردم تبریز و آذربایجان بر ضد روس‌ها داشته است. به همین جهت پس از واقعه عاشورای ۱۳۳۰ که ده‌ها نفر آزادیخواه از آن جمله ثقة‌الاسلام، شیخ سلیم ضیاء‌العلماء، صادق‌الملک، دو پسران مشهدی معروف به مسیو، میرزا احمد، حاج علی دوافروش را به دار آویختند، روزنامه‌های هوادار مشروطه و آزادیخواه از آن جمله «شفق» اجازه انتشار نیافتند.

دکتر رضازاده شفق متولد و بزرگ شده تبریز که تحصیلات عالی و دکترا را از آلمان دریافت کرده، سال‌ها در خارج از ایران از جمله در ترکیه بوده است. در نهضت آزادیخواهی تبریز شرکت جسته است. از سال ۱۳۱۳ استاد فلسفه و علوم تربیتی و

ادبیات دانشسرای عالی و دانشکده ادبیات و عضو پیوسته فرهنگستان بوده است. در سیاست نقش میانه‌روی داشته و در دو دوره چهاردهم و پانزدهم به نمایندگی مجلس شورای ملی و در دوره اول سناتور مجلس سنا بوده است. تألیفات متعددی را در زمینه ادبیات، تاریخ و اقتصاد داشته است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۷۲-۴۷۵؛ جعفر خمami زاده، ۱۳۷۲، ص ۱۸۱-۱۸۲).

شفق

محلّ نشر: خوی

سال انتشار: ۱۳۲۹/۹۰ (۱۳۲۹/۳۰ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: ژلاتین

(محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۷۵).

شفق مطبوعات

صاحب امتیاز: احمد چمن آرا

محلّ نشر: تبریز

سال انتشار: ۱۳۲۳/۲۴

ترتیب انتشار: هفتگی، و ۱۵ روز یک بار

زبان: فارسی

نشانی: خیابان تربیت

توضیح: به روزنامه فریاد وابسته بود

اندازه: $۲۳/۵ \times ۱۶/۵$ سانتی متر

چاپخانه: اختر شمال

تعداد صفحه: ۲۰

(سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۱۳۹).

شکر

هفته‌نامه شکر به مدیریت محمدعلی عبدالمناف زاده به زبان ترکی آذربایجانی در سال ۱۲۸۵ (۱۳۲۵ ق) در تبریز منتشر شده است. این روزنامه در چهار صفحه، به اندازه ۱۷ × ۳۰ سانتی‌متر و به بهای اشتراک سالانه در تبریز ۵ قران در شهرستان‌ها ۷ قران و ده شاهی و در روسیه ۲ منات انتشار یافته است. ادوارد براون شماره سوم روزنامه را در اختیار داشته و براساس آن مشخصات روزنامه را توصیف کرده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۰، ج ۳، ص ۸۰؛ ادوارد براون، ج ۱، ص ۱۱۱؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۱۱).

شمال غرب

هفته‌نامه شمال غرب به نوشته محمد صدر هاشمی و محمدعلی تربیت به مدیریت و نویسندگی باقر نطاق [یا ناطق عباس‌زاده تبریزی] در سال ۱۳۰۷ با چاپ سربی در تبریز منتشر شده است. اما وجود شماره مربوط به سال دوم یعنی ۲۰ آذر ۱۳۰۸ در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) حاکی از آن است که این شماره هفته‌نامه به صاحب امتیازی علی اصغر قوامی جهانشاهی (ملقب به اقتدار السلطان) و محمد محامی منتشر شده است. این شماره به ۴ صفحه، در اندازه ۲۸ × ۴۴ سانتی‌متر با بهای اشتراک سالانه ۲۵ قران و تک شماره ۴ شاهی به نشانی (خیابان پهلوی جنب کمیساریای ناحیه ۵) انتشار یافته است. محتوای این شماره دارای سرمقاله‌یی است، که روزنامه خود را مستقل و آزاد می‌داند و در عین حال از منویات ملوکانه پیروی می‌کند و افزون بر آن مطالبی را در زمینه قضاوت و بهداشت و اخبار داخلی و خارجی در بر می‌گیرد. (محمدعلی تربیت، ص ۴۱۱؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۸۱-۸۲)

شمس

هفته‌نامه به مدیریت و نویسندگی سیدحسین تبریزی به سال ۱۲۸۶ (۱۳۲۶ ق) با چاپ سربی در استامبول منتشر شده است. بعداً محمد توفیق مدیر مسؤلی روزنامه را

به عهده داشته است. روزنامه در ۸ صفحه به اندازه $۱۶/۵ \times ۲۳$ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه در ترکیه ۶۰ غروش، در ایران ۳۵ قران، در روسیه ۶ منات و در اروپا ۱۷ فرانک انتشار یافته است.

روزنامه اهداف خود را این چنین توصیف کرده است: «در این جریده هر قسم مقالات تاریخی و سیاسی و علمی و ادبی درج و از منافع دولتی و مملکتی بحث می شود و کلیه مقالات عام المنفعه را پذیرفته و در انتشارش روزنامه آزاد است.» مندرجات روزنامه را مقاله های اساسی و مقاله های مربوط به ایران، ترجمه مقاله ها و اخبار خارجی درباره ایران تشکیل می داده اند.

به دلیل انتشار روزنامه در خارج ایران نویسندگان با فکری باز و قلمی آزاد از خائنان و درباریان انتقاد می کرده است. به خاطر مقاله ای که در انتقاد از سوگند شکنی و اعمال محمد علی میرزا نگاشته بود، شماره های ۱۲ و ۱۳ سال دوم از ورود به ایران ممنوع شدند. گرچه روزنامه در نوشتن مقاله ها حالت میانه روی داشته با این حال بنابر ضرورت مورد استقبال ایرانیان داخل کشور قرار گرفته و برای استفاده و مطالعه دست به دست می گشته و کمکی به امر پیشرفت مشروطیت بوده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۸۲-۸۴؛ جعفر خماسی زاده، ۱۳۷۲، ص ۱۸۲-۱۸۳).

شمس ایران

روزنامه شمس ایران از مرداد سال ۱۳۲۸ به صورت هفته ای دو شماره در اردبیل منتشر شده است. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آقا شمس زاده اردبیلی بوده است. روزنامه در ۴ صفحه، به اندازه ۲۵×۳۶ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه ۱۲۰ ریال و تک شماره ۱ ریال و به نشانی (اردبیل رو به روی باغ ملی) انتشار یافته است. صفحه ۲ و ۳ روزنامه به آگهی اختصاص دارد و در صفحه اول روزنامه مسایل و مشکلات اجتماعی کشور مانند عدم امنیت و فقر و گزارش های محلی آمده است. دو شماره از روزنامه در کتابخانه ملی و سه شماره نخست در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران دیده شد. (رؤیت و بررسی شماره هایی از روزنامه).

شمس تبریز

هفته‌نامه **شمس تبریز** از آبان ۱۳۷۶ به فارسی و ترکی آذربایجانی در تبریز منتشر می‌شود. صاحب امتیاز و مدیر مسؤل آن **علی حامد ایمان** و مدیر اجرایی آن **حسن اصغرزاده** است. تعداد صفحه آن ۱۲، اندازه آن ۲۴ × ۳۴ سانتی‌متر و نشانی آن (تبریز خیابان شریعتی شمالی، ساختمان ۱۱۰ طبقه دوّم) است. هفته‌نامه اشتراک سالانه در داخل ۱۲۰۰۰۰ ریال و در خارج ۸۰۰۰۰۰ ریال به بهای تک شماره ۱۰۰۰ ریال و به شمارگان ۲۰۰۰۰ نسخه انتشار می‌یابد.

خط مشی هفته‌نامه، «فرهنگی، اجتماعی» اعلان شده است. به طور عمده خبرها و گزارش‌های استان و شهر تبریز را می‌آورد. در زمینه‌های فرهنگ و تاریخ و زبان ترکی آذربایجانی مقاله‌های وزین و ارزشمند ارائه می‌کند. بر اصل ۱۵ و ۱۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که طرح زبان‌های قومی و محلی در مطبوعات و رسانه‌های گروهی و تدریس ادبیات آن‌ها در آموزشگاه‌ها، در کنار زبان فارسی را آزاد اعلان کرده است و نیز برابری حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی همه مردم کشور تکیه کرده است، اشاره‌های متعدد دارد و از مسؤولان کشور به خاطر عدم اجرای اصل ۱۵ قانون اساسی یعنی عدم تدریس زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی در آموزشگاه‌ها و دانشگاه‌ها گلایه دارد. و از مرکزیت‌طلبی (شوونیسم) تهران و فارسی‌زبانان انتقاد می‌کند. به خاطر تقویت زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی مطالب مناسبی را در هفته‌نامه می‌آورد. در بین نشریه‌های شهرستانی نشریه‌ای حجیم و پرمحتوا و ارزشمند است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

شورای ایران

هفته‌نامه **شورای ایران** به سال ۱۲۸۶ (۱۳۲۶ ق) از سوی **انجمن مشورت** با چاپ سربی در تبریز منتشر شده است. به نوشته ادوارد براون سه نفر شخصیت سرشناس به نام‌های **سعید سلماسی**، **سیدحسن شریف‌زاده** و **علی دوافروش** بنیانگذاران و نویسندگان انجمن مشورت و روزنامه شورای ایران بودند. این سه نفر از سوی مستبدان و مخالفان

مشروطه شهید شدند. بهای اشتراک سالانه در تبریز ۱۰ قران، در شهرستان‌ها ۱۴ قران و تک شماره آن در تبریز ۳ شاهی و شهرستان‌ها ۵ شاهی بوده است.

خط مشی و هدف روزنامه کمک به برقراری کامل مشروطه و هواداری از آزادی و برابری اجتماعی بوده است. سیدحسن شریف زاده از مجاهدان و مبارزان به نام مشروطه بوده و با سخنرانی آتشین خود مردم را برای نگهداری مشروطه و قانون اساسی تشویق می‌کرد. پس از اعلان مشروطه به عضویت انجمن ایالتی تبریز برگزیده شد و سرانجام در ۲۷ رجب ۱۳۲۶ ق از سوی مخالفان ترور شد. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۸۵-۸۶؛ جعفر خمایی زاده، ۱۳۷۲، ص ۱۸۴؛ محمد علی تربیت، ص ۴۱۱).

شهاب زنجان

روزنامه شهاب زنجان از ۲۵ آبان ۱۳۷۴ به صاحب امتیازی محمد شکوهی هر دو هفته یک بار در زنجان منتشر می‌شود. این نشریه در ۶ صفحه و به اندازه ۳۴ × ۴۸ سانتی‌متر به نشانی (زنجان خیابان امام پاساژ اولدوز طبقه فوقانی پلاک ۳۴) انتشار می‌یابد.

هدف نشریه «فرهنگی، خبری، تاریخی، اجتماعی، ورزشی» اعلان شده است. به طور عمده خبرها و گزارش‌های گوناگون مربوط به استان زنجان مانند خبرهای شورای شهر و شهرداری و شخصیت‌های محلی را در بر می‌گیرد. در زمینه خبرهای جهان و ایران مطلبی نمی‌آورد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

شهنواز

هفته‌نامه شهنواز به صاحب امتیازی جواد مقدمی و مدیریت ک. زعفری و زیر نظر هیأت تحریریه از سال ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۲ در زنجان منتشر شده است. روزنامه در ۴ صفحه و در دو اندازه متفاوت ۴۵ × ۳۲ سانتی‌متر و ۲۶ × ۳۸ سانتی‌متر به بهای اشتراک ۵۰ شماره ۷۵ ریال و تک شماره ۱/۵ ریال انتشار یافته است. احتمالاً روزنامه پس از سقوط حکومت دکتر مصدق از انتشار بازمانده است. ۴ شماره مختلف از این روزنامه در

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است. محتوای این شماره‌ها را موضوع‌های ادبی، (شعرهای طنزگونه و فکاهی)، خبرهای خارجی و داخلی، خبرها و گزارش‌های مربوط به آذربایجان، آگهی‌ها، انتقادهای اجتماعی به ویژه انتقاد و ابراز نگرانی از رواج اعتیاد در بین مردم ایران و غیره در بر می‌گیرند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

شیدا

روزنامه شیدا به صاحب امتیازی حسن جعفرزاده و مدیریت محمد ضیاءالدین به تاریخ ۱۲۸۹ (۱۳۲۹ ق) در شهر استامبول به زبان فارسی و ترکی، ۱۵ روز یک بار منتشر شده است و وسیله کمیته‌یی از دانشجویان به نام‌های حسن جعفرزاده (صاحب امتیاز)، مظفر اسماعیل زاده (مدیر عامل) و عبدالحسین طاهرزاده (مصور) اداره می‌شده است. از این روزنامه در مجموع در چهار صفحه، به طول ۳۵ سانتی‌متر به خط نستعلیق انتشار یافته است. صفحه اول و چهارم آن ویژه کاریکاتور بوده است و شماره پنجم آن به تاریخ محرم ۱۳۳۰ است. زیر عنوان روزنامه این عبارت نوشته شده بود: «روزنامه‌یی است فارسی و ترکی و مسلک‌اش بیان حقیقت است.» روزنامه در عین حال از طنز برای بیان مطالب استفاده می‌کرده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۹۳؛ جعفر خمایی زاده، ۱۳۶۶، ص ۱۸۵ - ۱۸۶).

صاحب

هفته‌نامه صاحب از ۲۰ اسفند ۱۳۷۰ به فارسی و ترکی آذربایجانی در تبریز منتشر می‌شود. صاحب امتیاز و مدیر مسؤل آن خسرو مؤمن هاشمی، سردبیر آن منیژه مؤمن هاشمی و مدیر اجرایی آن قاسم قاسمی ترکانی است

هفته‌نامه در ۴ صفحه و به اندازه ۳۰ × ۴۵ سانتی‌متر و به بهای اشتراک سالانه ۲۴۰۰۰ ریال و تک شماره ۵۰۰ ریال، به نشانی (تبریز اول ارتش شمالی طبقه فوقانی نمایندگی آذربیناد صندوق پستی ۵۱۳۳۵/۱۵۵۸) انتشار می‌یابد. شمارگان آن ۳۰۰۰

نسخه است. خط مشی هفته‌نامه «اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، ورزشی» است. محتوای هفته‌نامه را به طور عمده خبرها و گزارش‌های استان در بر می‌گیرد. از خبرها و گزارش‌های جهانی مطلب عمده‌یی ذکر نمی‌شود و خبرها و گزارش‌های کشورهای کمتر می‌آید. با ملایمت و محافظه‌کاری از هدف‌های جیبه دوّم خرداد پشتیبانی می‌کند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

صحبت

روزنامه صحبت به مدیریت سیدحسین عدالت تبریزی (ملقب به عدالت) به سال ۱۲۸۷ (۱۳۲۷ ق) به زبان ترکی آذربایجانی با چاپ سنگی در تبریز منتشر شده است. از این روزنامه فقط چهار شماره در آمده است. این روزنامه که طنزپرداز بوده به سبب نوشتن مطالبی در شماره چهارم در زمینه زیانهای ناشی از حجاب زنان و لزوم اصلاح و بهبود وضعیت پوشش زنان، خشم و غضب روحانیان و مردم عامی برانگیخته شد. به همین دلیل نشریه را توقیف کردند و ناشر و نویسندگان بازداشت شدند. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۱۰۷؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۱۱؛ جعفر خمایی‌زاده، ۱۳۷۲، ص ۱۸۷).

صدای آذربایجان

روزنامه صدای آذربایجان به صاحب امتیازی و مدیریت جواد ناطق و سردبیری حسین امید در سال ۱۳۲۰ در تبریز منتشر شده است روزنامه هفتگی ولی نامنظم نشر یافته است. این روزنامه در اندازه ۵۴×۳۸ سانتی‌متر و به بهای اشتراک سالانه ۱۰۰ ریال و تک شماره ۵۰ دینار، به نشانی (تبریز خیابان تربیت دم بازار) انتشار یافته است. چند شماره‌یی از این روزنامه مربوط به سال ۱۳۲۰ در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) موجود است. مضمون و محتوای این چند شماره را موضوع‌هایی مانند دفاع از خصایل و همت و اهمیت آذربایجان و آذربایجانیان و خبرها و گزارش‌های کشورهای و شهرستان‌ها شامل می‌شوند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

صدای آذربایجان

هفته‌نامه صدای آذربایجان از ۸ تیر ۱۳۳۰ به صاحب امتیازی و سردبیری علی ستارزاده در تبریز منتشر شده است. هفته‌نامه در ۴ صفحه، به اندازه ۴۸ × ۳۶ سانتی‌متر انتشار یافته است.

زیر عنوان روزنامه این شعر درج شده است:

چه آذرها به جان از عشق آذربایجان دارم

من این آذر خریدارش به جانم تا که جان دارم

نشریه اهداف خود را «سیاسی، اجتماعی، خبری، ادبی، فرهنگی» اعلام کرده است. ولی بیش از همه سیاسی است. از شاه و دربار و مصدق انتقاد می‌کند و از حزب توده ایران نیز به خاطر پشتیبانی از مصدق ایراد می‌گیرد. در شماره‌های بعد لحن خود را نسبت به انتقاد از مصدق ملایم‌تر می‌کند و این نشانه اصلاح خط مشی است. شماره‌های مورد رؤیت مربوط به سال ۱۳۳۰ است. از شماره‌های مربوط به سال‌های بعد رؤیت نشد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

صدای ارومیه

هفته‌نامه صدای ارومیه از ۱۸ بهمن ۱۳۷۷ در ارومیه به فارسی و ترکی آذربایجانی منتشر می‌شود. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن محمدرضا خادم شمس، سردبیر آن رضا خادم شمس و مدیر داخلی آن محمود خادم شمس است: این هفته‌نامه در ۸ صفحه، به اندازه ۴۸ × ۳۴ سانتی‌متر، به بهای اشتراک سالیانه ۳۰۰۰۰ و تک شماره ۵۰۰ ریال و نشانی (ارومیه صندوق پستی ۱۳۳ - ۱۱۴) انتشار می‌یابد.

خط مشی هفته‌نامه «سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، علمی، ورزشی» ذکر شده است. محتوای هفته‌نامه را مطالب زیر در بر می‌گیرد: خبرها و گزارش‌های مربوط به مسایل جهانی، کشوری و استانی؛ هواداری جدی از هدف‌ها و برنامه‌های خاتمی و جبهه دؤم خرداد در سطح کشور و استان، تهیه و تنظیم مقاله‌های تألیفی و ترجمه‌ی بی به ترکی آذربایجانی و به طور کلی جدی گرفتن زبان و ادبیات ترکی با تنظیم واژه‌نامه ترکی و

فارسی و آوردن سرگذشتنامه شخصیت‌های تاریخی و ادبی آذربایجان. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

صدای ایران

مدیر مسئول: خداداد عزیز

محل انتشار: باکو

سال انتشار: ۱۲۹۸ (۱۳۳۸ ق)

(محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۱۲۱).

صدای رضائیه

هفته‌نامه صدای رضائیه از ۱۱ آبان سال ۱۳۲۹ به صاحب امتیازی و مدیریت علی‌اکبر معتمدگرچی زیر نظر هیأت تحریریه در ارومیه منتشر شده است. هفته‌نامه در ۴ صفحه، به اندازه ۳۰ × ۴۰ سانتی‌متر، به بهای تک شماره ۲ ریال و به نشانی (ارومیه جنب راسته غلام خان) انتشار یافته است.

خط مشی هفته‌نامه «سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، خبری» اعلان شده است. در زیر عنوان هفته‌نامه این عبارت به چشم می‌خورد: «این روزنامه ناشر افکار مردم رضائیه است» خبرها و گزارش‌های آمده در هفته‌نامه بیشتر جهانی و کشوری است و جنبه استانی آن کمتر است. چند شماره محدود از این هفته‌نامه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و کتابخانه ملی دیده شد. این هفته‌نامه از ۱۳۲۹ تا میانه سال ۱۳۳۱ منتشر شده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

صدای زنجان

هفته‌نامه صدای زنجان به صاحب امتیازی و مدیریت محمد تقی ملکیان در سال ۱۳۲۹ تا ۱۳۳۲ در زنجان منتشر شده است. هفته‌نامه در دو صفحه و به بهای تک شماره ۱ ریال انتشار یافته است. در زمینه هدف روزنامه در بخشی از سرمقاله چنین می‌خوانیم:

«این نامه به طرفداری از حقوق اجتماعی یک مشت مسگر، کفاش، عطار، چاقوساز، نجار و غیره... حقایق را خواهد نوشت.»

یک شماره روزنامه نشانگر آن است که با سیاست شرق و غرب مخالفت دارد. عنوان اصلی روزنامه «نامه صدای زنجان» است. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

صراط مستقیم

هفته‌نامه صراط مستقیم به مدیریت ابوالعلاء زین العابدین و ح. اشرف ادیب با چاپ سنگی به زبان ترکی آذربایجانی در تبریز منتشر شده است. با آن که تأسیس روزنامه در سر عنوان آن ۱۱ تموز سال ۱۲۸۴ (۱۳۲۴ ق) ذکر شده، ولی سال نخست انتشار روزنامه عملاً سال ۱۲۸۶ (۱۳۲۶ ق) ذکر شده است. بهای سالانه هفته‌نامه در تبریز ۶۵، در شهرستان‌ها و خارج از کشور ۹۰ فروش بوده است.

مقاله‌های این هفته‌نامه در زمینه‌های دین، فلسفه، ادبیات، حقوق و علوم بوده است. (جعفر خمایی زاده، ۱۳۷۲، ص ۱۸۸ - ۱۸۹؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۱۱؛ ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۱، ص ۴۹۶).

طلیعه رضائیه

شماره ۱ روزنامه طلیعه رضائیه در تاریخ ۱۴ بهمن ۱۳۰۹ به صاحب امتیازی و مدیریت امیرنظمی افشار در ارومیه منتشر شده است. این شماره در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) دیده شد. دارای ۴ صفحه و اشتراک سالانه ۲ تومان است. و به نشانی ارومیه خیابان پهلوی انتشار یافته است. به مناسبت انتشار نخستین شماره چند اطلاعیه و خبر درباره استان آمده و انتشار روزنامه بشارت داده شده است. آگاهی دیگری در زمینه روزنامه در دسترس نیست. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

طلیعه سعادت

هفته‌نامه طلیعه سعادت به صاحب امتیازی و مدیریت باقر خیابانی در سال ۱۲۹۶

(۱۳۳۶ ق) با چاپ سربی در تبریز منتشر شده است روزنامه در ۴ صفحه به اندازه ۳۲ × ۴۸ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه در تبریز ۱۲ قران در شهرستان‌ها ۱۴ قران و در خارج ۱۵ قران و تک شماره در تبریز ۶ شاهی و شهرستان‌ها ۷ شاهی به نشانی (تبریز، مجدیه) انتشار یافته است.

از این روزنامه ۶ شماره (۲، ۳، ۴، ۵، ۱۳، ۱۴) در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است. هر شماره‌ی یک سرمقاله نسبتاً مفصل دربارهٔ مسایل روز را در بر می‌گیرد. افزون بر آن خلاصه خبرها و گزارش‌های داخلی و خارجی، دانستنی‌هایی درباره مسایل گوناگون، انتقاد ملایم از نقض نظام حاکم، تلگراف‌های گوناگون مردم به مناسبت‌های مختلف و پاسخ آن‌ها و اعلان‌ها و غیره را شامل می‌شود. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

طلیعه صبح

هفته‌نامه **طلیعه صبح** از سال ۱۲۹۴ (رمضان ۱۳۳۵ ق) به صاحب امتیازی و مدیریت **موسی ماکویی** در ارومیه منتشر شده است. این هفته‌نامه در ۴ صفحه، به اندازه ۳۶ × ۲۲/۵ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه در ارومیه ۳۰ قران شهرستان‌ها ۳۵ قران، خارج ۴۰ قران و تک شماره در ارومیه ۳ شاهی و شهرستان‌ها ۴ شاهی، به نشانی (ارومیه یورتشاه) انتشار یافته است.

شماره‌های ۲۴ و ۲۸ مربوط به سال دوم ۱۳۳۵ ق روزنامه در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران رؤیت شد. لابلای روزنامه زیر عنوان نوشته شده است «این روزنامه از هر گونه مقالات عام المنفعه سخن می‌راند». محتوای این دو شماره را موضوع‌های زیر در بر می‌گیرند: مقاله‌های با عنوان من لم یشکر الناس لم یشکرالله، اخبار شهری، اعطای نشان، رویدادها، تلگراف‌ها، خبرهایی از شهرهای اطراف ارومیه مانند اشنویه و سلماس... (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

عبرت

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۸۴ (۱۳۲۴ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: سنگی

(محمد علی تربیت، ص ۴۱۱؛ ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۱، ص ۱۱۸).

عدالت

هفته‌نامه مصور عدالت، نخست به صاحب امتیازی میرزا محمود ملقب به حکاک باشی و بعداً به مدیریت سیدحسین تبریزی، به سال ۱۲۸۴ (۱۳۲۴ ق) در ۸ صفحه با چاپ سنگی در تبریز منتشر شده است. هفته‌نامه در اندازه $۲۱/۵ \times ۳۴$ سانتی‌متر، به بهای اشتراک سالانه در تبریز ۲۲ قران، در شهرستان‌ها ۲۶ قران، روسیه ۵ منات، اروپا ۱۵ فرانک انتشار یافته است. چند ماه پیش از مشروطه آغاز و تا جمادی‌الاول ۱۳۲۵ ق نشر یافته است.

براون مجموعه نسبتاً کاملی از این روزنامه را در اختیار داشته و بر همین اساس به توصیف روزنامه پرداخته است. شماره‌های آخر روزنامه مصور بوده و تصویر مردانی مانند میرابو و سیسرو را داشته است. براون و کسروی معتقدند چون سیدحسین مدتی در روسیه بوده، زیر تأثیر آن، در روزنامه خود در حد افراط و زود هنگام از آزادی زنان دفاع کرده است. به همین دلیل انجمن تبریز پس از سه سال انتشار روزنامه‌اش را تعطیل کرده است.

سید حسین از مشروطه خواهان و فعالان بنام تبریز بوده و مدیریت روزنامه‌های حدید، صحبت، و خیر را نیز بر عهده داشته است. کتابی را به نام خواب و خیال در دفاع از مشروطه و رد ستمکاری‌ها و ریاکاری‌های استبداد نگاشته است. وی در زمان آغاز استبداد از تهاجم مستبدان به تهران گریخته، ضمن معلمی و مدیریت در آموزش و پرورش، به دفاع از حقوق زنان پرداخته است. (محمد صدر هاشمی، ج ۴، ص ۵ و ۶؛

احمد کسروی، ۱۳۵۵، ص ۹۵).

عصر آزادی

هفته‌نامه **عصر آزادی** از اردی‌بهشت ۱۳۷۶ به صاحب امتیازی و مدیریت سیدفرید پیمان و سردبیری سید وحید پیمان به فارسی و ترکی در تبریز منتشر می‌شود. هفته‌نامه از ۴ تا ۸ صفحه، به اندازه آن ۲۸×۴۲ سانتی‌متر، به بهای اشتراک سالانه آن ۳۰۰۰۰ ریال و تک شماره ۴۰۰ ریال و به نشانی (تبریز، اول خیابان جمهوری، پاساژ نقش جهان، طبقه اول پلاک ۴۱، کدپستی ۵۱۳۴۷، صندوق پستی ۵۱۳۳۵/۴۵۴۵) انتشار می‌یابد.

اهداف هفته‌نامه «فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، ورزشی» اعلان شده است. به طور عمده اخبار و گزارش‌های مربوط به استان را در بر می‌گیرد. خبرها و گزارش‌های جهانی و کشوری را کمتر مطرح می‌کند. از نظر خط مشی سیاسی تقریباً بی‌طرف و کمی متمایل به جناح راست است و سمتگیری چشمگیری ندارد. (رؤیت و بررسی شماره‌بی از روزنامه).

عصر تبریز

روزنامه **عصر تبریز** از ۱۵ خرداد ۱۳۴۰ به صاحب امتیازی و مدیریت و سردبیری احمدبنی احمد در تبریز منتشر شده است. دو شماره ۴۳ و ۵۷ موجود در کتابخانه ملی دیده شد. اندازه شماره ۴۳، ۲۹×۴۲ سانتی‌متر و اندازه شماره ۵۷، ۲۵×۳۵ سانتی‌متر تعداد و صفحه آن ۴ و تک شماره آن ۱/۵ ریال است.

زیر عنوان روزنامه نوشته شده است «این روزنامه به هیچ دسته و جمعیتی بستگی ندارد» از محمدرضا شاه و دربار تعریف و توصیفی نکرده و در عنوان اصلی مطلبی را از آن‌ها نیاورده است. مدارک حاکی از آن است که این روزنامه مدت کوتاهی منتشر شده است. و صاحب امتیاز و مدیر آن در همان سال روزنامه دیگری را با عنوان «عصر نوین» به جای آن انتشار داده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

عصر جوان

نوع: سیاسی، اجتماعی

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر رحیم طبیب (دکتر رحیم دایی)

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۰۴

ترتیب انتشار: هفتگی

نشانی: مغازه‌های مجدیه

چاپخانه: امید

(محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۳۱).

عصر نوین

هفته‌نامه عصر نوین از سال ۱۳۴۰ به صاحب امتیازی و مدیریت و سردبیری احمدبنی احمد در تبریز منتشر شده است. نشریه در ۸ صفحه و به بهای تک شماره ۳ ریال و به نشانی (تبریز چهارراه دانشسرا) انتشار یافته است. صاحب امتیاز این هفته‌نامه پیش از این نشریه عصر تبریز را منتشر می‌کرده که آن را در همان سال ۱۳۴۰ پس از چند شماره تعطیل می‌کند و به جای آن این هفته‌نامه را با عنوان جدید منتشر می‌سازد. هفته‌نامه بیشتر مسایل جهانی کشوری را مطرح می‌سازد و در مورد استان مطالب کمتری دارد.

ویژگی این نشریه در این است که در مورد مسایل و سیاست جهانی، سیاست شرق و غرب را نمی‌پذیرد و سیاست مستقل حد وسط را با پیگیری دنبال می‌کند. در همه شماره‌ها در یک سمت صفحه نخست، مدیر مسئول، سرمقاله وزین و مستدلی را در زمینه مسایل روز کشوری یا جهانی می‌آورد و در سمت دیگر آن تصویر بزرگی از شخصیت‌ها و مصلحان سیاسی مانند لنین، نیکسون، گاندی، کاسترو و دیگران اعم از شرق یا غرب و جهان سوم را طرح می‌سازد و عنوان مناسبی را در زیر آن قید می‌کند. این نشریه در مجموع هوادار عدالت جهانی و طرفدار زحمتکشان و روشنفکران داخلی

است. هیچ نوع تعریف و توصیفی از شاه و دربار ندارد و در مقاله‌های وزین و سودمند درباره‌ی مسایل داخلی و خارجی، عدالت اجتماعی را پیگیری می‌کند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

عنکبوت

هفته‌نامه عنکبوت به صاحب امتیازی و مدیریت باقر ناطق (یا ناطق عباس‌زاده تبریزی) از سال ۱۳۰۴ تا ۱۳۰۶ منتشر شده است. شماره‌های قابل توجهی از این روزنامه در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) موجود است. این روزنامه در ۶ صفحه، به اندازه ۲۱ × ۳۵ سانتی‌متر به بهای تک شماره ۶ شاهی انتشار یافته است. مضمون روزنامه بیشتر هزلی و فکاهی بوده است. در بالا و زیر عنوان روزنامه چنین آمده است. «هفته‌ی یک بار طبع و چهار مرتبه توقیف می‌شود.» محتوای روزنامه را مطالب هزلی و فکاهی به صورت حکایت، پند و اندرز، و خبرها و گزارش‌های اجتماعی در بر می‌گیرند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

عهد کیان

هفته‌نامه عهد کیان به صاحب امتیازی و مدیریت حبیب‌الله صحت‌پور در سال ۱۳۳۰ در زنجان منتشر شده است. هفته‌نامه در ۴ صفحه، به اندازه ۲۸ × ۳۹ سانتی‌متر، به بهای اشتراک سالانه ۱۲۰ ریال و تک شماره ۱/۵، به نشانی (زنجان کوچه بیمارستان شهناز) انتشار یافته است.

از این روزنامه تنها یک شماره مربوط به ۵ بهمن ۱۳۳۰ سال اول در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است. در زیر عنوان روزنامه نوشته شده است که «به هیچ دسته و حزب و جمعیتی بستگی ندارد» این روزنامه ضمن هواداری از اوراق قرضه ملی اعلام شده از سوی دکتر مصدق از تزلزل سلطنت محمدرضا نگران است. دیگر موضوع‌های این شماره روزنامه عبارت‌اند از: گزارش جریان انتخابات، مهم‌ترین خبرهای کشور و شهرستان زنجان، بخش ادبی، متن دو سه نامه وارده. (رؤیت و بررسی

شماره‌ی از روزنامه).

غلبه

هفته‌نامه غلبه به مدیریت محمدبی‌ریا وزیر آموزش و پرورش سیدجعفر پیشه‌وری در سال‌های ۱۳۲۴/۲۵ به زبان ترکی آذربایجانی در تبریز منتشر شده است روزنامه در ۲ تا ۴ صفحه به اندازه ۳۲×۴۲ سانتی‌متر، به بهای تک شماره ۱۰ شاهی به نشانی (تبریز خیابان ستارخان خیابان تربیت) انتشار یافته است.

این روزنامه از سوی اتحادیه کارگران و زحمتکشان آذربایجان وابسته به فرقه دموکرات آذربایجان منتشر شده است. موضوع‌هایی در زمینه خبرها و گزارش‌های مربوط به احزاب دموکرات جهان، مسایل کارخانه‌ها و احزاب سوسیالیستی و مسایل کارگران و زحمتکشان آذربایجان را در بر می‌گرفته است. روزنامه روزهای چهارشنبه منتشر می‌شد و دارای دو دوره انتشار است. دوره اول از آغاز روی کار آمدن فرقه دموکرات در سال ۱۳۲۴ تا تابستان ۱۳۲۵ و دوره دوم آن از ۱۹ مرداد تا آذر ۱۳۲۵ را شامل است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

فجر آذربایجان

روزنامه فجر آذربایجان از ۲۶ آذر سال ۱۳۶۹ به فارسی و ترکی آذربایجانی هفته‌ی سه بار در تبریز منتشر می‌شود. صاحب امتیاز و مدیر مسؤل آن نجف آقازاده و سردبیر آن احمد بادیران است. این روزنامه در ۴ صفحه، به اندازه ۳۰×۴۴ سانتی‌متر و به نشانی (تبریز خیابان شریعتی جنوبی رو به روی مخابرات سابق طبقه ۱)، صندوق پستی (۵۱۳۳۳/۱۱۱۱) انتشار می‌یابد. شمارگان آن ۴۲۰۰ نسخه است. هدف روزنامه «سیاسی، اجتماعی، دینی، فرهنگی» اعلان شده است. مطالب دینی آن می‌چربد. خبرها و گزارش‌های استانی بیشتر و خبرهای کشوری را کمتر در بر می‌گیرد مخالف برنامه و دولت خاتمی نیست ولی پشتیبانی جدی هم از آن ندارد و در مورد مسایل بیشتر بی‌تفاوت است. ادبیات ترکی به ویژه شعر دستور آن در روزنامه مطرح می‌شود. (رؤیت

و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

فدایی

محلّ انتشار: میانه

سال انتشار: ۱۳۲۴/۲۵

نوبت انتشار: هفتگی

زبان: ترکی آذربایجانی

ارگان فرقه دموکرات شاخه میانه

پس از شکست فرقه دموکرات انتشار نیافت

(حسین ابوترابیان، ۱۳۶۶، ص ۱۷۱).

فدایی

محلّ انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۵۸

ترتیب انتشار: روزانه

وابسته به سازمان چریک‌های فدایی خلق، شاخه تبریز

(سعید جلیلی، ۱۳۵۷، ص ۱۵۴).

فردای انقلاب

نوع: سیاسی

محلّ انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۵۸

وابسته به سازمان انقلابی زحمتکشان کردستان ایران (کومله)

(سیدفرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۲۴۰).

فردای ما

نشریه **فردای ما** از دؤم خرداد سال ۱۳۷۷ دو هفته یک‌بار به صاحب امتیازی یوسف **پیر بوداقی** و مدیریت و سردبیری **ناصر حضرتی پور**، به فارسی و ترکی آذربایجانی در ارومیه انتشار می‌یابد. این هفته‌نامه در ۸ صفحه به اندازه ۳۴ × ۴۸ سانتی‌متر، به بهای تک شماره ۵۰۰ ریال و نشانی (ارومیه، صندوق پستی ۵۷۱۳۵/۹۶۸) منتشر می‌شود. خط مشی نشریه «سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی» ذکر شده است. گزارش‌ها و خبرهای کشور و استان را در درجه اول اهمیت قرار می‌دهد. هوادار جدی هدف‌های خاتمی، جبهه دوم خرداد و آزادی مطبوعات است. از سخنرانی‌ها و صحبت‌های بی‌مسئولیت حسنی امام جمعه ارومیه انتقاد می‌کند. حدود یک صفحه از نشریه را به زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی اختصاص می‌دهد ویژه نامه‌های فرهنگ و ادب و هنر آذربایجان نشریه، گیرا و ارزنده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

فروردین

هفته‌نامه **فروردین** به مدیریت **حبیب‌اله آقازاده**، و سردبیری و نویسندگی **محمود اشرف‌زاده** به سال ۱۲۸۹ (۱۳۲۹ ق) در ارومیه انتشار یافته است. این هفته‌نامه ارگان فرقه دموکرات یاسوسیال دموکرات ارومیه بوده و مجموعاً ۲۸ شماره به ترکی آذربایجانی از آن منتشر شده است.

مندرجات روزنامه را بیشتر افشای نیرنگ‌ها و ستمکاری‌های روس‌ها در ایران به ویژه در آذربایجان و دفاع از مشروطه تشکیل می‌داده است. **محمود اشرف‌زاده** سردبیر و نویسنده جوان و آتشین روزنامه در افشای اعمال روس‌ها به هیچ وجه کوتاه نمی‌آمد. با آن‌که کنسول روسیه در ارومیه تلاش کرده بود از راه ملایمت جلوی نوشته‌های اشرف‌زاده را بگیرد، ولی موفق نشده بود. به همین دلیل به اعمال خشن و ضد انسانی متوسل می‌شود، یعنی به وسیله مأموران اشرف‌زاده را دستگیر کرده و به کنسولگری می‌برد. چون مقاومت او را همچنان می‌بیند، به دستور کنسول در سرمای زمستان بدن برهنه او را به باد تازیانه می‌گیرند. و وی در زیر ضربه‌های تازیانه شعار «باشاسین ایران»،

«یا شاسین مشروطه» را سر می دهد.

محمود اشرفزاده از خانواده مرفه و سرشناسی در تبریز به دنیا آمده و سرشتی مبارز و سرسخت داشته است. وی سال ها به تحصیل و مطالعه علوم گوناگون پرداخته و مقاله های متعددی را در روزنامه های عدالت، آزاد، شفق، شورای ایران، مشورت، جبل المتین و دیگر روزنامه های خارج از ایران نگاشته است، وی در واقع عمر کوتاه خود را به مبارزه و جنگ و گریز با دشمنان مردم گذرانده است. نامبرده در اوج جوانی، در حدود سی سالگی، به سال ۱۲۹۳ (۱۳۳۳ ق) در نزدیکی صحنه کرمانشاه مورد هجوم مسلحانه تنی چند قرار می گیرد و به طرز مرموزی کشته می شود. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۶۹-۷۳. محمد علی تربیت، ۴۱۲).

فروغ آزادی

روزنامه صبح فروغ آزادی از ۳۰ اردیبهشت ۱۳۵۹ به صاحب امتیازی و مدیریت سید جواد پیمان به فارسی و ترکی آذربایجانی در تبریز منتشر شده است. این روزنامه در ۴ صفحه، به اندازه ۳۰ × ۴۵ سانتی متر و بهای اشتراک سالیانه ۱۷۰۰۰ ریال و تک شماره ۱۵ ریال، به نشانی (تبریز خیابان جمهوری اسلامی، پاساژ نقش جهان) انتشار یافته است. شمارگان آن ۱۰۰۰۰ نسخه بوده است.

موضع روزنامه «دینی، سیاسی، اجتماعی، ادبی» اعلان شده است. چون انتشار روزنامه با جنگ ایران و عراق مصادف بوده، به طور طبیعی از آن تأثیر پذیرفته است. خبرها و گزارش های مربوط به جنگ را البته به صورت ناقص و نارسا در بر می گرفته است. در صفحه های ۲ و ۳ روزنامه بیشتر آگهی ها آمده و در صفحه های اول و چهارم و عنوان های درشت و به طور کلی در محتوا مسایل دینی را در اولویت قرار داده است. روزنامه در مورد مسایل اجتماعی مطلب ویژه ای را در بر نداشته است. و تا پایان سال ۱۳۶۱ منتشر شده است. (رؤیت و بررسی شماره هایی از روزنامه).

فریاد

هفته‌نامه فریاد به مدیریت و صاحب امتیازی حبیب ارومیه (حبیب اله آقازاده) و سردبیری محمود غنی‌زاده و به مدیریت داخلی عبدالعلی حریری دیلمقانی، به سال ۱۲۸۵ (۱۳۲۵ ق) در ارومیه منتشر شده است. هفته‌نامه با چاپ سربی و به زبان ترکی آذربایجانی و فارسی در ۲۳ شماره انتشار یافته است و نخستین روزنامه است که به دو زبان فارسی و ترکی در ارومیه منتشر شده است. هفته‌نامه در ۴ صفحه؛ به اندازه ۳۲ × ۲۰ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه در ارومیه ۱۲ قران، شهرستان‌ها ۱۸ قران، روسیه ۴ منات، ترکیه ۵۰ غروش، اروپا ۱۲ فرانک و تک شماره ۴ شاهی نشریه یافته است. نشانی آن (ارومیه سرای حاج ابراهیم) بوده است.

سرمقاله شماره دوم، زیر عنوان «احتیاجات ارومیه زیاد است» شعر زیر را آورده است:

دیری است ارومیه دل شاد نداشت / وزقید الم خاطر آزاد نداشت

بسیار مرض‌های نهان داشت ولی / بیچاره زبان نداشت فریاد نداشت

در سرمقاله اختصاصی روزنامه پس از مقدمه‌یی در زمینه خط مشی و مسلک آن چنین نوشته است: «ما نه سوسیالیست و نه آنارشیست هستیم، بلکه طالب سعادت و ترقی ملت ایرانیم. پوشیده چه داریم همینیم که هستیم.» این مطلب می‌رساند که روزنامه‌دارای خط مشی میانه و معتدل بوده و در عین حال از مشروطه و تمدن غربی هواداری کرده است. افزون بر مقاله‌ها و سرمقاله‌ها، خبرهای داخلی ارومیه، سلماس و انجمن ولایتی، مندرجات روزنامه را تشکیل می‌داده است. اداره‌کنندگان روزنامه، یعنی حبیب‌اله آقازاده روزنامه‌های فروردین و شاهین را، محمود غنی‌زاده روزنامه‌های شفق و بوقلمون را نیز منتشر کرده‌اند. (صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۱۳-۱۱۶؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۷۸-۸۰؛ احمد کسروی، ۱۳۵۵، ص ۳۷۳؛ محمدعلی تربیت، ۴۱۲).

فریاد

هفته‌نامه فریاد از سال ۱۳۲۱ به صاحب امتیازی و مدیریت حسین قلی‌کاتبی وزیر نظر هیأت تحریریه در تبریز منتشر شده است. اندازه هفته‌نامه ۳۰×۴۲ سانتی‌متر تک شماره آن ۲ ریال و به نشانی (تبریز خیابان پهلوی) است. به قرار معلوم نشریه دارای دو دوره انتشار است، دوره نخست آن احتمالاً از ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۴ (ظهور فرقه دموکرات) و دوره دوم آن از ۱۳۲۵ (سقوط فرقه دموکرات) تا ۱۳۳۰ است. در دوره نخست صلح طلب و ارگان جمعیت ایرانی هواداران صلح - شعبه تبریز و هوادار حزب توده ایران بوده است. در دوره دوم یعنی پس از شکست فرقه دموکرات هوادار پادشاهی و حکومت مرکزی است. علی‌رغم انتقاد از فساد موجود در حاکمیت از آن دفاع می‌کند و به فرقه دموکرات و اعضای آن می‌تازد و شدیدترین مجازات را برای آنان خواستار است. آخرین شماره مورد رؤیت ۱۷ فروردین ۱۳۳۰ است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

فریاد

روزنامه فریاد به مدیریت و سردبیری حسین قلی‌کاتبی از سال ۱۳۲۳ در تبریز آغاز به انتشار کرده است. اندازه روزنامه نخست بزرگ بوده و در سال ۱۳۲۵ به اندازه کوچک ۳۲×۴۲ سانتی‌متر تبدیل شده است. روزنامه در ۴ صفحه، با بهای اشتراک سالانه ۲۰۰ ریال و تک شماره ۴ ریال، به نشانی تبریز خیابان ستارخان انتشار یافته است. تا سال ۱۳۲۷ شماره‌هایی از روزنامه در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) دیده شد. معلوم نیست انتشار آن تا کی ادامه داشته است.

محتوای روزنامه را افزون بر اخبار داخلی و خارجی به طور عمده خبرها و گزارش‌های مربوط به پیشرفت علم و صنعت در اتحاد جماهیر شوروی سابق و وضعیت رضایت بخش اجتماعی و فرهنگی در آذربایجان شوروی (جمهوری آذربایجان فعلی) در بر می‌گیرند. روزنامه خواسته است بدین وسیله پیشرفت‌های علمی و اجتماعی و فرهنگی آذربایجان شوروی را با وضعیت آذربایجان ایران به مقایسه بگذارد. (رؤیت و

بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

فریاد آذربایجان

روزنامه فریاد آذربایجان به صاحب امتیازی و مدیریت کاظم دادگران به سال ۱۳۰۴ با چاپ سربی در تبریز انتشار یافته است. روزنامه مدتی هفتگی بوده بعداً روزانه شده است. این روزنامه در ۴ صفحه، در اندازه بزرگ، به بهای اشتراک سالانه در ایران ۵۰ قران، در خارج از ایران ۶۰ قران و برای دانش‌آموزان به طور رایگان انتشار یافته است. نشانی آن (تبریز خیابان طهماسبی) بوده است.

مندرجات روزنامه را مقاله‌های اصلی مربوط به اوضاع سیاسی و اقتصادی و خبرهای مفصل خارجی و داخلی و محلی آذربایجان تشکیل می‌داده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۸۱؛ محمدعلی تربیت، ۴۲۱).

فضل

هفته‌نامه فضل از اوّل شهریور ۱۳۷۶ در اردبیل منتشر می‌شود. صاحب امتیاز و مدیر مسؤل آن اکبر حسین باروق و سردبیر آن معصومه الیاس‌وند است. نشریه در ۸ صفحه و به نشانی (اردبیل: خیابان پاسداران، رو به روی خانه‌های سازمانی نیروی انتظامی، صندوق پست ۵۵۱۳۵/۱۵۷) انتشار می‌یابد. شمارگان آن ۳۰۰۰ نسخه است. هدف نشریه «سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی» ذکر شده است. خبرها و گزارش‌های کشورهای استانی را می‌آورد. هوادار جدی خاتمی و جبهه دؤم خرداد است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

فکر

هفته‌نامه فکر به مدیریت الکساندر دروارتانیانس در سال ۱۲۹۰ (۱۳۳۰ ق) با چاپ سربی در تبریز انتشار یافته است. ۱۲۹۰ (۱۳۳۰ ق) سالی است که روس‌ها در آذربایجان آزادیخواهان و مشروطه‌طلبان را مورد حمله و هجوم قرار دادند و در

عاشورای همان سال تعدادی را به دار آویختند این روزنامه در چنین شرایطی مجوز انتشار می‌گیرد و منتشر می‌شود. محمدعلی تربیت این روزنامه را ارتجاعی نامیده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۸۲؛ محمدعلی تربیت، ۴۱۲).

فکر استقبال

روزنامه فکر استقبال به مدیریت علی شریعت‌زاده تبریزی به سال ۱۲۸۸ (۲۱ شعبان ۱۳۲۸ ق) در استامبول فقط در یک شماره منتشر شده است. روزنامه دارای نه صفحه دو ستونی و اندازه خشتی کوچک است. در این شماره روزنامه، ضمن بحث از برادری و نماز خواندن از اینکه جهالت در بین ایرانیان زیاد است و منظور از مشروطه‌خواهی و تشکیل انجمن آزادی و مساوات و قطع ریشه نفاق و غیره را نمی‌دانند، گلایه کرده است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۸۴-۸۵؛ محمدعلی تربیت، ۴۱۲).

قالات شرارا

قالات شرارا (به معنی صدای حقیقت) روزنامه‌یی مذهبی بود، که از سوی جمعیت کاتولیک فرانسویان، به زبان کلدانی (سریانی)، در تاریخ ۱۲۷۵ (۱۸۹۳ م) به صورت ماهانه در ارومیه چاپ می‌شد. ناشر و مؤسس آن کشیشی بوده است به نام داود که بعداً به دین اسلام گرویده و به نام عبدالاحد ساکن استامبول می‌شود. (صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۵۱؛ ادوارد براون، ج ۳، ص ۲۹؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۱۲؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۱۹).

قانون

هفته‌نامه قانون از ۲۰ تیر ۱۳۷۷ به فارسی و ترکی آذربایجانی در ارومیه انتشار می‌یابد. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن محمدرضا خادم شمس است. هفته‌نامه در ۴ و گاهی در ۶ صفحه، به اندازه ۴۸ × ۳۴ سانتی‌متر و به بهای تک شماره ۳۰۰ ریال، به نشانی (ارومیه خیابان امام انتهای پاساژ اکبرزاده) و در شمارگان ۳۰۰۰ نسخه منتشر

می‌شود.

هفته‌نامه موضع خود را «سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، ورزشی» عنوان کرده است «با آنکه هفته‌نامه بر پایه عنوان خود از قانون و قانونمندی و قانون اساسی دفاع می‌کند و بارها آن را در سرمقاله مطرح می‌سازد، ولی عملاً منظور آن از قانون پیروی از اصول و ضوابط اسلامی و برداشت‌های ویژه هفته‌نامه از دین است.

از سخنان مسؤولان کشوری جنبه‌های دینی را برمی‌گزینند و روی اجرای آن‌ها تکیه دارد. از برداشت‌های امروزی و علمی از دین استقبال نمی‌کند. بخشی از روزنامه را به زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی اختصاص می‌دهد. بیشتر خبرها و گزارش‌های استانی را مطرح می‌سازد. خبرهای کشوری و جهانی را زیر پوشش ندارد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

قَبَس

هفته‌نامه قَبَس (به معنی شعله) از سوّم اسفند ۱۳۳۰ به مدیریت پرویز متحیّر در اردیبهیل انتشار یافته است. برابر شماره‌های موجود در کتابخانه‌ها، انتشار آن تا سال ۱۳۴۷ قطعی است. هفته‌نامه در ۶ تا ۸ صفحه، به اندازه ۳۵ × ۲۵ سانتی‌متر به بهای اشتراک سالیانه ۱۵۰ ریال تک شماره ۲ ریال و به نشانی اردیبهیل چاپخانه صابر) منتشر شده است.

هدف هفته‌نامه «سیاسی، اجتماعی، خبری، تبلیغاتی» بوده و به نوشته خود به هیچ حزب و جمعیتی بستگی نداشته است.

محتوای نشریه در مطالب زیر خلاصه می‌شود: خبرهای مربوط به شاه و دربار، مسایل مبتلا به شهرستان اردیبهیل، و گزارش‌هایی از آثار تاریخی آن، اشعار و مطالب ادبی با بهره‌گیری از افراد با ذوق محلی، آگهی‌های قابل توجه محلی در چند صفحه، سخنان کوتاه از بزرگان دینی و ادبی. مشی سیاسی نشریه در عین داشتن گوشه چشمی به دربار، بی‌طرفی و محافظه‌کاری است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

قدرت اسلام

هفته‌نامه قدرت اسلام از سال ۱۳۲۶ به صورت نامنظم در تبریز منتشر شده است. صاحب امتیاز و مدیر مسؤول آن محمد باقر آل احمد، سردبیر آن ح.خ و مدیر داخلی آن اسدالله حاجی‌زاده بوده است. نشریه در ۴ صفحه، به اندازه ۵۰ × ۳۴ سانتی‌متر و به بهای اشتراک سالانه ۲۰۰ ریال و تک شماره ۲ ریال انتشار یافته است.

در کنار عنوان نشریه «نصر من الله و فتح قریب و بشر للمؤمنین» آمده است. از مواضع نشریه یکی نشر افکار آذربایجانی‌های مقیم مرکز و هدف دیگر و چشمگیر آن دفاع از اسلام و تعریف و توصیف از محمدرضا شاه است و امیدوار بوده که شاهنشاه قوانین آسمانی را پیاده کند! صفحه ۲ و ۳ روزنامه به آگهی اختصاص یافته است. تا تاریخ ۱۳۳۳/۱۰/۲۷ دیده شد و معلوم نیست انتشار آن تا چه تاریخی ادامه داشته است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

قره داغ

روزنامه قره داغ به سال ۱۲۹۱/۹۲ (۱۳/۱۹۱۲ م) زیر نظر هیأت تحریریه و به زبان ارمنی در تبریز منتشر شده است این روزنامه به جای آغاچان منتشر شده و ارگان حزب دانشناکسیون بوده است. پس از حدود دو سال این روزنامه تعطیل می‌شود و آئیگ به جای آن منتشر می‌شود. (محمدعلی تربیت، ص ۴۱۲؛ مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۳۱۵).

قزل اوزن

روزنامه قزل اوزن (نام آذربایجانی سفیدرود) به صاحب امتیازی محمدی و سردبیری ضیایی زیر نظر هیأت تحریریه در سال ۱۳۳۰ هفته‌ای دوبار در زنجان منتشر شده است. این روزنامه در ۴ صفحه، به اندازه ۲۸ × ۴۰ سانتی‌متر و به بهای تک شماره ۱/۵ ریال انتشار یافته است.

روزنامه به طور عمده سیاسی و خبری بوده است. شماره ۳۳ آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و ۹ شماره مربوط به سال ۱۳۳۰ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی

شماره ۱ موجود است بالای روزنامه آمده است که این: «روزنامه به هیچ حزب و دسته‌ای بستگی ندارد و ناشر افکار عمومی است».

روزنامه در سالی منتشر شده که دکتر مصدق سمت نخست‌وزیری دارد. از مصدق پشتیبانی می‌کند و او را مورد حمایت مردم می‌داند. به سیاست دولت انگلیس می‌تازد. روزنامه نوشته‌ها و تفسیرهای گوناگون سیاسی، اخبار و گزارش‌های کشورهای و محلی مربوط به زنجان و بررسی‌های اجتماعی را در بر می‌گیرد. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

قیام آذربایجان

نوع: سیاسی، خبری

مدیر مسؤل: محمدعلی غلامی

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۳۰

ترتیب انتشار: هفتگی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۳۱۷)

قیام ماد

مدیر مسؤل: دکتر زین العابدین رفیعیان

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۳۰/۳۲

ترتیب انتشار: هفتگی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۳۱۹)

کارگر

هفته‌نامه کارگر به صاحب امتیازی و مدیریت میر مهدی ماکویی به سال ۱۲۹۸/۹۹

(۱۳۳۸ ق) با چاپ سربی در خوی منتشر شده است. روزنامه در ۴ صفحه به بهای اشتراک سالانه در خوی ۲ تومان «شهرستان‌ها ۲۵ قران و تک شماره یک عباسی، به نشانی (خوی در بند حاج ابراهیم خلیل) انتشار یافته است.

روزنامه در مندرجات خود پس از نوشتن سرمقاله به ذکر اختلاف طبقاتی و فاصله موجود بین طبقه کارگر و سرمایه‌دار و شگردها و سوء استفاده سرمایه‌داران از کارگران می‌پرداخته و رویدادهای محلی و متن تلگراف‌های داخلی و خارجی را ذکر می‌کرده است. همان‌گونه که نام روزنامه گویای آن است، به طور عمده از منافع کارگران حمایت می‌کرده است. روزنامه دیگری به همین نام در سال ۱۳۰۱ شمسی در یک شماره منتشر شده است. (محمدعلی تربیت، ص ۴۱۲؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۱۱۶ - ۱۱۷).

کار و نیرو

هفته‌نامه کار و نیرو از نشریه‌هایی است که به مدت طولانی یعنی نیم قرن در تبریز انتشار یافته است. انتشار آن از آذر ماه ۱۳۳۰ آغاز شده و تا امروز ادامه دارد. منتها از زمستان ۱۳۷۷ به ندای آذر آبادگان تغییر نام داده است. نشریه برای خود سه دوره قایل است. این سه دوره عبارت‌اند از: ۱- از آغاز (۱۳۳۰) تا میانه سال ۱۳۵۷، ۲- از ۱۳۵۷ (آغاز انقلاب) تا ۶ آذر ۱۳۷۶ (سال چهل و هفتم) ۳- از آذر ۱۳۷۶ تاکنون.

نشریه در سال‌های اخیر در ۴ صفحه و گاهی در ۶ تا ۸ صفحه، به اندازه بزرگ ۶۰ × ۳۲ سانتی‌متر، به بهای تک شماره ۵۰۰ ریال و به نشانی (تبریز، خیابان امام، نرسیده به سینما آزادی، پاساژ صمدی، طبقه ۲) منتشر شده است. زبان آن فارسی و ترکی آذربایجانی و شمارگان آن ۵۰۰۰ نسخه است.

سال‌های نخست انتشار صاحب امتیاز هفته‌نامه **لطف‌اله تمکینی** و مدیر مسؤول و سردبیر آن **علی دادران** بوده است. در سال‌های آخر انتشار نشریه **لطف‌اله تمکین** صاحب امتیازی و مدیریت مسؤولی و سردبیری را بر عهده داشته است. روزنامه از زمانی که به **ندای آذر آبادگان** تغییر نام داده است، از نظر اندازه و محتوا نیز تغییر کرده

است. این دوره از نشریه در زیر عنوان **ندای آذر آبادگان** مورد بررسی قرار گرفته است. به همین دلیل در اینجا از بحث در مورد آن خودداری می‌شود. در سال‌های نخست انتشار نشریه که مصادف با نخست وزیری دکتر محمد مصدق است، از نخست وزیری و اقدامات وی با قاطعیت پشتیبانی شده و به شاه و اعضای دربار به شدت حمله شده است. کار و نیرو در سال‌های پس از انقلاب، به ویژه در سال‌های اخیر هدف خود را «علمی، ادبی، اجتماعی، ورزشی، اقتصادی» اعلان کرده است. در میان مسایل مذکور بیش از همه به ورزش می‌پردازد. مسایل ورزشی به ویژه استان و تبریز، هم در صفحه نخست و هم در داخل روزنامه بخش عمده‌یی را اشغال می‌کند. خبرها و گزارش‌های گوناگون مربوط به استان و تبریز نیز چشمگیر است. خبرهای کشوری و جهانی کمتر مطرح می‌شود و آگهی هم ندارد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

کالات شرارا ← قالات شرارا

کامونیست

نوع: سیاسی، انقلابی

مدیر مسئول: **سید جعفر پیشه‌وری**

محل انتشار: ؟

سال انتشار: ۱۲۹۹ (۱۹۲۰ م)

زبان: ؟

ارگان کمیته مرکزی فرقه کامونیست (بلشویک) ایران

به جای انقلاب سرخ منتشر شده است

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۳۲۵).

کاوه

روزنامه کاوه به صاحب امتیازی و مدیریت **سیدحسین تقی‌زاده** دانشمند و

سیاستمدار سرشناس ایرانی از اهالی تبریز، از سال ۱۲۹۴ (۱۳۳۴ ق برابر با ۱۹۱۶ م) در برلن منتشر شده است. سرلوحه یا آرم روزنامه **کاوه** مردی است نماد کاوه که درفش کاویانی را بردوش دارد و شماری از رزمندگان با در دست داشتن سلاح جنگی قدیمی، به دنبال او در حرکت اند. روزنامه **کاوه** از نظر شکل و محتوا به دو دوره مشخص تقسیم می شود. علت این تقسیم ویژگی های جداگانه یی است که در هر دوره وجود دارد.

دوره نخست آن از ۱۸ ربیع الاول ۱۳۳۴ ق آغاز و در ۱۸ ذی قعدة ۱۳۳۷ (۱۲۹۴ - ۱۲۹۷ شمسی) پایان می یابد و در مجموع در ۳۵ شماره منتشر می شود. روزنامه در شرایط و میانه جنگ جهانی اول شروع به انتشار کرده و تحت تأثیر آن قرار می گیرد. از آلمان و متحدانش عثمانی و اتریش هواداری می کند. برعکس بر علیه دولت های انگلیس و فرانسه جبهه گیری دارد و رویدادهای مربوط به کمیته دفاع ایران را پخش می کند. افزون بر موضوع های سیاسی که عمده ترین بخش دوره نخست را تشکیل می دهد، به موضوع های ادبی و تغییر الفبای فارسی و غیره نیز می پردازد. انتشار دوره اول دو هفته یک بار و گاهی ماهانه و اغلب نامنظم بوده است. در آخرین شماره دوره اول، عهدنامه بین آلمان و متفقین آن به چاپ رسیده است.

دوره دوم از جمادی الاخر ۱۳۳۸ ق (۱۲۹۸ شمسی برابر با ۲۲ ژانویه ۱۹۲۰) آغاز شده و به صورت ماهانه و مرتب تا دو سال یعنی تا ۱۳۰۰ ادامه یافته است. تعداد صفحه روزنامه از ۱۲ صفحه شروع و به ۳۳ صفحه بزرگ دو ستونی رسیده است. اندازه روزنامه ۳۴×۲۴ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه در ایران ۳/۵ تومان، در آلمان ۱۰ مارک، دیگر کشورها یک لیر و به نشانی (برلن: شارلو تنبورگ لیبینز - ۶۴) انتشار یافته است. سرمقاله نخستین شماره دوم در زمینه خط مشی و هدف این دوره توضیح می دهد که شرایط جنگی دوره اول پایان یافته و دوره صلح آغاز شده است. بنابراین روزنامه خط مشی خود را تغییر می دهد و از این پس در زمان صلح مقاله های علمی و ادبی و تاریخی و گسترش تمدن اروپا در ایران و مبارزه بر علیه تنگ نظری ها و تعصب ها می پردازد. روزنامه هر چهار سال یک بار ویژه نامه یی درباره (تاریخ روابط ایران و روس) به پیوست منتشر می کند. **کاوه** یکی از بهترین روزنامه های منتشر شده به زبان فارسی بوده و

دانشمندان مختلف ایرانی با آن همکاری داشته‌اند. براون در آن زمان معتقد بوده که روزنامه **کاوه** از نظر محتوا با روزنامه‌های اروپایی برابری می‌کند. **کاوه** در چاپخانه کابوایی که به همت **میرزا عبدالشکور** و دیگر ایرانیان در برلن تأسیس شده بود، چاپ می‌شد. این چاپخانه افزون بر روزنامه **کاوه**، تعدادی کتاب به ویژه از متون قدیمی را به فارسی، چاپ و منتشر کرده است.

سیدحسین تقی‌زاده مؤسس و مدیر روزنامه در یک خانواده روحانی در تبریز متولد شده و از دانشمندان و سیاستمداران سرشناس ایران بوده است. افزون بر مدیریت روزنامه **کاوه**، در انتشار مجله **گنجینه فنون** (۱۹۰۳) شرکت جسته است. وی بارها به نمایندگی مجلس شورای ملی (دوره‌های اول، دوم، چهارم)، به وزیری وزارتخانه‌ها (وزارتخانه‌های خارجه، راه، مالیه)، سفیر کبیری ایران (در لندن و پاریس) و نمایندگی مجلس سنا و ریاست مجلس سنا برگزیده شده است. وی مدتی نیز رهبر نمایندگان دموکرات آذربایجان بوده و با محمدعلی شاه و مخالفان مشروطه و آزادی به مخالفت و مبارزه برخاسته است. (فزون بر فعالیت‌های سیاسی، فعالیت‌های چشمگیر علمی و ادبی کرده و با جراید دیگر نیز همکاری داشته است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۱۲۵ - ۱۳۱؛ ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۳، ص ۳۱۸ - ۳۱۹ و ۳۳۸ - ۳۳۹، یحیی آری‌ن‌پور، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۱۱۲ - ۱۱۹؛ و رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

کَخَوَه

روزنامه **کخوه** (کخوا) به معنی ستاره، به مدیریت **یوخنه موشه** به سال ۱۲۸۶ (۱۳۲۶) **ق برابر با ۱۹۰۸م** به صورت ۱۵ روز یک بار به زبان کلدانی (سریانی) در ارومیه منتشر شده است. نام مدیر روزنامه را **صمد سرداری نیا** **یوخنه موشه**، **محمدعلی تربیت رابی** **یوخنن موسی** و **ادوارد براون موسی** **یوخنا** ضبط کرده‌اند. این روزنامه از نظر محتوا سیاسی و ملی بوده است. در همان زمان کلدانیان یا سریانیان مسیحی دو روزنامه دیگر نیز به زبان خود داشتند که به نام‌های «پروتستان» و «کاتولیک» با مضمون مذهبی منتشر می‌شدند. (صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۱۶ - ۱۱۷؛ ادوارد براون، ج ۲، ص ۳۶۸ و ج

۳، ص ۹۳۶: محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص (۱۳۱).

کرد

نوع: سیاسی، خبری

مدیر مسؤول: محمد ترجانی [یا] محمد ترجانی زاده، شیخ محمد قزلچی

محل انتشار: ارومیه

سال انتشار: ۱۳۰۰

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: فارسی، ترکی [یا] کردی

(سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۱۶۶).

کردستان

نوع: سیاسی

مدیر مسؤول: عبدالرزاق بدرخان، اسماعیل سیمیتقو

محل انتشار: ارومیه

سال انتشار: ۱۲۹۱ (۱۳۳۰ ق)

ترتیب انتشار: روزانه [یا] ماهانه؟

زبان: ترکی - کردی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۳۲۹: سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۱۶۶ - ۱۶۷).

کردستان

محل انتشار: مهاباد

سال انتشار: ۱۳۲۴/۲۵

ترتیب انتشار: هفتگی

ارگان فرقه دموکرات کردستان

توضیح: پس از شکست فرقه دموکرات کردستان انتشار آن متوقف شده است.
(حسین ابوتراییان، ۱۳۶۶، ص ۱۷۲).

کسالت

فکاهی و تفریحی

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۰؟

شبنامه و مخفی بوده است

(صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۴۱؛ سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۱۶۷)

کلید نجات

هفته‌نامه **کلید نجات** به مدیریت **باقر خیابانی** (یا **باقر نطاق** معروف به **طلیعه**) در سال ۱۲۹۵ (۱۳۳۵ ق) در تبریز انتشار یافته است. هفته‌نامه در ۴ صفحه، به اندازه ۴۸ × ۳۳ سانتی‌متر، به بهای اشتراک سالانه در تبریز ۲۲ قران، در شهرستان‌ها ۲۶ قران، در خارج ۲۸ قران و تک شماره در تبریز ۶ شاهی و شهرستان‌ها ۷ شاهی به نشانی (تبریز نجدالملک) منتشر شده است.

از این روزنامه که سال‌های ۱۲۹۵ و ۱۲۹۶ منتشر شده است چند شماره در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است، که مطالب عمده آن را خبری‌های داخلی و خارجی و تلگراف‌های شهرستان‌ها شامل می‌شود. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

کلید نجات

روزنامه **کلید نجات** برای نخستین بار در سال ۱۳۲۴ به صاحب امتیازی **غلام حسین رضازاده** و مدیر مسؤلی م. **فرزدقی** (فقط یک شماره) در تبریز منتشر شده. و سپس به دلیل روی کار آمدن فرقه دموکرات در آذربایجان تعطیل شده است. این روزنامه

سال‌های بعد یعنی تا ۱۳۲۸ در تهران به انتشار خود ادامه داده است. روزنامه در ۴ صفحه، به اشتراک سالانه ۱۲۰ ریال و تک شماره ۲ ریال انتشار یافته است. نشریه هوادار سلطنت بوده و در عین حال اطرافیان شاه و حکومت را فاسد و آلوده می‌دیده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

کمال

روزنامه کمال به مدیریت حسین طیب‌زاده (ملقب به کمال) به سال ۱۲۷۸ (۱۳۱۷ق) ۱۰ روز یک بار یا ۱۵ روز یک بار، با چاپ سنگی در تبریز منتشر شده است. روزنامه در ۸ صفحه با خط نستعلیق در اندازه $۳۴/۵ \times ۲۱$ سانتی‌متر، ظاهراً به شکل مجله، در محل مدرسه کمال انتشار یافته است. اشتراک سالانه روزنامه در تبریز ۸ قران، در شهرستان‌ها ۱۰ قران، روسیه ۳ منات، اروپا ۶ فرانک و تک شماره ۵ شاهی بوده است.

حسین طیب‌زاده از روشنفکران آذربایجان بود و مدرسه کمال را با روش و اصول جدید در تبریز بنیان نهاد و پس از چندی نیز روزنامه را با همین نام با هدف روشنگری انتشار داد. روزنامه کمال پس از حدید دومین روزنامه غیردولتی و مردمی است که در تبریز منتشر شده است.

محتوای روزنامه را مسایل مربوط به ترقی و تجدد و طرح مسایل جدید فرهنگی و علمی به زبان ساده و آسان و بخش مقاله‌ها و خبرهای گوناگون ایران و جهان و خبرهای مربوط به مدرسه کمال در جهت رسیدن به هدف مورد نظر تشکیل می‌داد. انتشار روزنامه ادامه داشت، تا این که در ربیع‌الثانی ۱۳۲۱ ق در جریان رویداد شورش مردم تبریز بر علیه مأموران بلژیکی و بستن بازار تبریز، طلبه‌ها، میخانه‌ها و مهمانخانه‌ها و مدرسه‌ها را تاراج کردند، که از جمله آن‌ها دبستان کمال و روزنامه کمال بود. طیب‌زاده در آن زمان نخست به قفقاز، سپس به همراه محمدعلی تربیت و سیدحسین تقی‌زاده به مصر رفت و روزنامه کمال را مجدداً راه انداخت و پس از چند ماه روزنامه را تعطیل کرده و رهسپار قفقاز شد. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۱۴۱ - ۱۴۲؛ صمد

سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۶۴ - ۶۸؛ احمد کسروی، ۱۳۵۵، ص ۱۵؛ یحیی آریز پور، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۲۴۸؛ گوئل کهن، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۱۸۸ - ۱۹۰.

کورپو

روش: اجتماعی، فرهنگی

صاحب امتیاز و مدیر مسؤول: سیدمسعود پیمان

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۷۷

ترتیب انتشار: دو هفته‌نامه

اشتراک سالانه: ۶۰۰۰۰ ریال

نشانی: خیابان تربیت، جنب بازار آزادی، صندوق پستی ۵۱۳۳۵/۳۳۱۴

(پوری سلطانی، ۱۳۷۸، ص).

کورتز ← گورتز

کوردستان

هفته‌نامه کوردستان به صاحب امتیازی و مدیریت عبدالمجید بدیع‌الزمان در دو دوره مختلف ۱۳۲۸ (آغاز دوره دول) در مهاباد و در دوره دوم که آغاز آن مشخص نیست در تهران منتشر شده است.

از این روزنامه چهار شماره مربوط به خرداد سال ۱۳۳۸ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی شماره ۱ موجود است، این هفته‌نامه در ۸ صفحه، به اندازه ۴۵ × ۳۰ سانتی‌متر به بهای اشتراک سالانه ۸ تومان و تک شماره ۲ قران در تهران انتشار یافته است. روزنامه به زبان کردی است. خبرها گزارش‌های مربوط به کشور و استان آذربایجان غربی، شعر و ادبیات کردی و آگهی و غیره را در بر می‌گیرند. در برابر نظام شاهنشاهی جبهه‌گیری ویژه ندارد و در تهران منتشر شده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

کوردستان

نوع: سیاسی

محل انتشار: مهاباد

سال انتشار: ۱۳۵۸

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: کردی

بها: تک شماره ۱۰ ریال

ارگان فرقه دموکرات کوردستان

(سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۱۷۰).

کیوان

هفته‌نامه کیوان به صاحب امتیازی و مدیریت ربیع انصاری از بهار سال ۱۳۲۰ در ارومیه انتشار یافته است. هفته‌نامه در ۴ صفحه و اندازه‌های گوناگون کوچک و بزرگ و بهای تک شماره ۲ ریال منتشر شده است. در سال ۱۳۲۴ پس از روی کار آمدن فرقه دموکرات که همه روزنامه‌ها به ترکی آذربایجانی منتشر می‌شد، طرد شد و به اصفهان انتقال یافت و در آن جا دو سه سالی به سردبیری ابوالقاسم شهیدی منتشر شد پس از شکست فرقه دموکرات مجدداً در ارومیه تا سال ۱۳۲۷ منتشر شده و پس از آن در سال ۱۳۲۸ برای بار دوم در اصفهان انتشار یافته است.

این روزنامه از نظر محتوا نخست موضع‌گیری چپ داشته و از جبهه آزادی‌پشتیبانی می‌کرد. پس از انتشار در اصفهان جزء هواداران حزب دموکرات ایران قوام‌السلطنه در آمده و از آن پشتیبانی کرده است. (حسین ترابیان، ۱۳۶۶، ص ۱۳۵؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۱۵۳).

گفتار - کردار

روزنامه گفتار - کردار به صاحب امتیازی و مدیریت محمد علی اخباری از فروردین

۱۳۲۱ با دو شماره در هفته در تبریز منتشر شده است. این روزنامه در دو صفحه یک ورقی، به اندازه ۳۵ × ۵۴ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه در ایران ۱۰۰ ریال، در خارج ۱۴۰ ریال و تک شماره ۵۰ دینار به نشانی (تبریز رو به روی شهرداری) انتشار یافته است. محتوای روزنامه را موضوع‌هایی مانند گزارش‌ها و خبرهای مربوط به آذربایجان، خلاصه آخرین خبرها داخلی و خارجی، چند آگهی و خبرهای مربوط به نتیجه امتحانات نهایی آموزشگاه‌های استان و غیره تشکیل می‌دهد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

گورتز (به معنی کار)

خبری، دینی

مدیر مسئول: یقیشه مرادیان (اسقف)

زیر نظر هیأت تحریریه

محل نشر: تبریز

سال انتشار: ۱۲۸۲ (۱۹۰۳ م)

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: ارمنی

نخستین نشریه ارمنی زبان در آذربایجان

(محمدعلی تربیت، ص ۴۱۳؛ مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۳۴۴).

مام

نوع: سیاسی، مذهبی، ادبی، اجتماعی

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: جعفر کاظم‌پور

محل انتشار: ارومیه

تاریخ انتشار: ۱۳۵۹

ترتیب انتشار: هفتگی

(سیدفرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۲۸۶).

مبارز خاور نو

نوع: خبری

مدیر مسئول: محمود ترابی

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۲۷

ترتیب انتشار: هفتگی

(سید محمد صدری طباطبایی نائیبی، ۱۳۷۸، ص ۶۱۴).

مجاهد

روزنامه **مجاهد** ارگان سوسیال دموکرات‌ها و مرکز غیبی تبریز بود. این روزنامه به مدیریت **سید محمد شبستری** معروف به **ابوالضیاء**، به سال ۱۲۸۵ (۱۳۲۵ ق به صورت هفته‌یی دوبار با چاپ سربی در تبریز منتشر شده است. روزنامه در ۴ صفحه، به بهای اشتراک سالانه در تبریز ۱۵ قران، شهرستان‌ها ۲۰ قران، خارج از ایران ۲۵ قران، تک شماره در تبریز ۲ شاهی، در اندازه ۳۴ × ۲۱ سانتی متر و به نشانی (تبریز تیمچه حسینیه) انتشار یافته است.

این روزنامه در آخرین شماره خود **سید کاظم یزدی** از مراجع تقلید را که هم‌نوا با **شیخ فضل اله نوری** با مشروطه مخالفت می‌کرد، مورد انتقاد قرار داده و او را «ابن ملجم سیرت» نامیده بود. به همین دلیل عده‌یی متعصب در تبریز بلواراه انداختند. و نمایندگان محافظه کار **سید محمد شبستری** را محکوم کردند. پاهایش را به فلک بستند و چوب زدند و تبعیدش کردند. در نتیجه روزنامه تعطیل شد. این روزنامه از اوضاع ایران و از عقب ماندگی کشور و وضعیت نابسامان آن دائماً انتقاد کرده است. **سید محمد شبستری** افزون بر این روزنامه، روزنامه‌های **حدید و ایران** نوراً منتشر کرده است. شماره ۱ - ۲۶ روزنامه در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) موجود است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳،

ج ۴، ص ۱۸۳؛ جعفر خمایی زاده، ۱۳۷۲، ص ۲۲۳؛ احمد کسروی، ۱۳۵۵، ص ۲۸۹؛ صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۱۱-۱۱۲؛ و رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

محاکات

روزنامه **محاکات** به صاحب امتیازی و مدیریت **محمود غنی‌زاده سلماسی** (دیلمقانی) در سال ۱۲۸۶ (۱۳۲۶ق) در تبریز منتشر شده است. این روزنامه هفتگی یا به قولی به صورت سه شماره در هفته و با چاپ سربی نشر می‌شده است. روزنامه در ۴ صفحه، به اندازه $21/5 \times 34$ سانتی‌متر، به بهای اشتراک سالانه در تبریز ۵ قران و شهرستان‌ها ۷ قران و تک شماره در تبریز ۲ شاهی و شهرستان‌ها ۳ شاهی انتشار یافته است. هدف روزنامه سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و ادبی بوده ولی جنبه سیاسی آن می‌چربیده است. اغلب نوشته‌های روزنامه انتقادی در جهت مطالبه آزادی‌های مردمی بوده است. **محمود غنی‌زاده** در انتشار روزنامه‌های **سهند**، **فریاد**، **بو قلمون**، و **شفق** نیز شرکت داشته است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۱۹۴؛ ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۱، ص ۱۳۵؛ سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۱۷۸).

محک غیرت

به قرار معلوم از این نشریه فقط یک شماره به تاریخ ۱۲۸۷ (۱۳ محرم ۱۳۲۷ ق) موجود در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) در ۴ صفحه، به اندازه 20×34 سانتی‌متر منتشر شده است.

مشخصات نشریه در بالای آن چنین قید شده است:

مدیر: جوانان ایرانی؛ مرکز: دل با همت؛ عنوان مراسلات: وطن ایران؛ وجه آبونه در تبریز: یک شاهی، با سمنج: یک موغیرت، سردرود: یک گندم تعصب، تهران: یک ذره حرارت.

محتوای عمده این شماره مقاله مفصلی است که به تعبیر و تفسیر معنی «غیرت»، پرداخته و از خواننده یعنی مردم ایران انتظار دارد که غیرت، همت، مردانگی، و تعصب

میهن دوستی داشته باشند. متن چند تلگراف از مردم شهرهای آذربایجان نیز در صفحه‌های بعد آمده است. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

مدنیت

مدیر مسئول: خبرگزاری ارمنی موسوم به صدرا

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۶۳ (۱۳۰۱ ق)

ترتیب انتشار: دو هفته یک بار

نوع چاپ: سنگی

ارگان خبرگزاری ارمنی صدرا

(محمدعلی تربیت، ۴۱۳؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۱۹۶ - ۱۹۷؛ ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۲، ص ۴۰۲ و ج ۳، ص ۷۳).

مدنیت

روزنامه مدنیت از سوی سووت مدنیت سلسله انتشارات (ایوی نشریاتی) وابسته به فرقه دموکرات آذربایجان از اردیبهشت ۱۳۲۵ به زبان ترکی آذربایجانی در تبریز منتشر شده است. روزنامه در ۴ صفحه به اندازه 28×36 سانتی متر به بهای تک شماره ۱ ریال انتشار یافته است.

این روزنامه دارای خط مشی سیاسی، ادبی و فکاهی و محتوای وزین بوده است. شماره نخست آن مربوط به اردیبهشت سال ۱۳۲۵ در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است. صفحه اول روزنامه مصور و رنگی و سه صفحه دیگر آن مصور سیاه و سفید و دارای کاغذ مرغوب و مناسب است. محتوای این شماره را موضوع‌های ادبی و سیاسی و فکاهی به شرح زیر در بر می‌گیرند:

تصویر رنگی از چهره یک زن روستایی در دامن طبیعت، تصویرهای سیاه و سفید با مضمون فکاهی، بخشی از شعرهای انتقادی و اجتماعی معجز شبستری شاعر برجسته

آذربایجان، در توصیف حکومت شورایی، شاعر آرزوهای بزرگ (معجز شبستری)، چند لطیفه و چند معما برای سرگرمی... شماره‌های بعدی این روزنامه دیده نشد. آن چه که مسلم است پس از شکست فرقه دموکرات آذربایجان از آذر ۱۳۲۵ به بعد منتشر نشده است. (ولی مراد صادقی نسب ۱۳۶۰ ص ۱۸۷، رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

مساوات

سید محمد رضا شیرازی معروف به مساوات قبلاً به همراهی سید عبدالرحیم خلخالی آذربایجانی، روزنامه مساوات را در سال‌های ۱۲۸۵ و ۱۲۸۶ (۱۳۲۵ و ۱۳۲۶ ق) در تهران منتشر می‌کرد.

پس از به توپ بستن مجلس، سید محمد رضا مساوات تحت پیگرد قرار گرفت. نخست به قفقاز رفت سپس به تبریز آمده اولین شماره روزنامه مساوات را به شماره ۲۶ در سال ۱۲۸۷ (۷ محرم ۱۳۲۷ ق) با چاپ سنگی به صورت هفتگی در تبریز منتشر کرد. روزنامه در ۸ صفحه، به اندازه ۳۲ × ۲۰ سانتی متر، بهای اشتراک سالانه در تبریز ۱۲ قران، در شهرستان‌ها ۲۰ قران و خارج از ایران ۵ منات و تک شماره یک عباسی در تبریز منتشر شده است.

روزنامه مساوات جداً هوادار مشروطه و آزادیخواهی بود. این روزنامه به خاطر مقاله‌های تند و جسارت فوق‌العاده‌اش که در پشتیبانی از بنیان مشروطه نشان می‌داد، در زمره قهرمانان پیش کسوت مطبوعات مشروطه‌خواهی جای دارد.

سید محمد رضا مساوات پیش از مشروطه به عضویت مجمع آزاد مردان که در حدود ۴۰ نفر عضو داشت و مردان سرشناسی مانند ملک‌المکلمین، سلیمان میکده، جهانگیر صوراسرافیل... در آن عضویت داشتند، در آمده بود. همچنین جزء کمیته انقلاب نُه نفری بود که برای مبارزه با محمدعلی میرزا تشکیل شده بود. وی پس از برقراری مشروطه بارها از تبریز و تهران به عنوان نماینده مجلس برگزیده شد و در ۷ شهریور ۱۳۰۴ فوت کرد. مساوات در تمام دوره زندگی سیاسی خود از دموکراسی و مردم سالاری و در واقع

از مرام دموکرات دفاع می‌کرد. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۲۰۸ - ۲۱۰؛ جعفر خمami زاده، ۱۳۷۲، ص ۲۳۲ - ۲۳۴).

مشرق

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۵ (۱۳۳۵ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی دو شماره در هفته

(محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۲۱۰).

مصباح

مدیر مسؤول: ابوالقاسم تبریزی

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۸۴ (۱۳۲۴ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: سنگی

(محمد علی تربیت، ۱۳۴۱؛ ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۳، ص ۸۳)

مظهر

هفته‌نامه **مظهر** به سال ۱۲۸۷ (۱۳۲۷ ق) به زبان ترکی، فارسی و روسی در تفلیس

منتشر شده است

روزنامه در چهار صفحه، به اندازه $۲۵/۵ \times ۴۲$ سانتی‌متر و اشتراک سالانه ۶ منات

انتشار یافته است. در سرلوحه روزنامه به ترکی نوشته شده بود «روزنامه ادبی، سیاسی و

اقتصادی، به صورت هفتگی برای خدمت به وطن به زبان ترکی» ادوارد براون ۱۳ شماره

از این روزنامه را در اختیار داشته است. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۲۲۰؛

ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۱، ص ۱۴۱).

معرفت

هفته‌نامه معرفت به مدیریت و صاحب امتیازی عبدالله جهانشاهی مدیر مدرسه معرفت در سال ۱۲۸۰ (۱۳۱۹ ق) با چاپ سنگی در تبریز منتشر شده است. می‌توان این روزنامه را جزء روزنامه‌های فرهنگی یا آموزشی و پرورشی پیش از مشروطه به شمار آورد. در سر لوحه روزنامه این جمله آمده است: «لایحه‌یی است محتوی به مسایل علمیه و فنییه و صناعیه و مطالب دایر به مکاتب مدارس و از هر قبیل که راجع به فایده عامه باشد».

(محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۲۲۶؛ محمدعلی تربیت، ۴۱۳؛ صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۶۹؛ ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۲، ص ۲۲۳).

مکافات

صاحب امتیاز: نوراله علی‌زاده یکانی
مدیر مسوول: آقامرندی (مدیر مدرسه سعادت)
نویسنده: ابوالحسن محمدعلی‌زاده (ملقب به سعید الممالک و امیرحشمت)
محل انتشار: خوی
سال انتشار: ۱۲۸۷ (۱۴ صفر ۱۳۲۷ ق)
ترتیب انتشار: هفتگی
تعداد صفحه: ۴
بهای تک شماره: یک عباسی
نوع چاپ: سربی
(محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۲۳۵ - ۲۳۶؛ محمدعلی تربیت، ص ۲۴۳).

ملا عمو ← آی ملا عمو

ملا نصرالدین

روزنامه **ملانصرالدین** نخست به مدیریت و سردبیری **جلیل محمدقلی‌زاده نخجوانی**، از سال ۱۲۸۴ تا ۱۲۹۶ (۱۳۲۴ تا ۱۳۳۶ ق برابر با ۱۹۰۶ تا ۱۹۱۷ م) مدت یازده سال به زبان ترکی آذربایجانی، در تفلیس پایتخت فعلی جمهوری گرجستان چاپ و منتشر می‌شد. اداره کنندگان آن علاوه بر محمدقلی‌زاده، همه آذربایجانی بودند. خط مشی روزنامه افشای اعمال ضد خلقی حکومت روسیه، انتقاد از شیوه حکومت مطلقه در بین ملت‌های مسلمان خاور نزدیک، مبارزه علیه خرافات دینی و تعصب‌ها و جهالت‌ها، مبارزه علیه نژادپرستی، دفاع و تبلیغ اتحاد و دوستی بین ملت‌ها، دفاع از حقوق کارگران و دهقانان و دفاع از حقوق تساوی زنان بود. در سال ۱۹۱۷ به خاطر وقوع انقلاب اکتبر که سراسر روسیه و از جمله قفقاز را فراگرفته بود و انقلابیان و ضد انقلابی‌ها با هم درگیر بودند، انتشار روزنامه چند سالی در تفلیس ممکن نشد.

محمد قلی‌زاده پس از چندی یعنی در سال ۱۹۲۱ برای انتشار مجدد روزنامه به تبریز آمد. با تعدادی از همکاران خود هشت شماره از این روزنامه را با چاپ سربی، به زبان ترکی آذربایجانی، به شمارگان ۵۰۰۰ نسخه در تبریز منتشر کرد. روزنامه در تبریز در ۸ صفحه، به بهای اشتراک سالانه در ایران ۴۰ قران، در خارج از ایران ۶۰ قران، و تک شماره آن ۱۶ شاهی، به نشانی (تبریز نخست مرکز غیبی بعداً خانه شاهزاده نصرت‌الدوله) انتشار یافته است.

در این روزنامه از نوشته‌ها و اشعار نویسندگان و شعرای گوناگون، از آن جمله از اشعار **میرزا علی‌اکبر صابر** شاعر انتقادی و طنزپرداز و از تصویرها و کاریکاتورهای تصویر سازانی مانند **عظیم‌عظیم‌زاده باکویی** استفاده می‌شد. این روزنامه خط مشی سال‌های پیش را در تبریز پی می‌گرفت. مجموعه نوشته‌ها و اشعار و کاریکاتورهای **ملانصرالدین**، طی چند سال به قدری گیرا و توانمند بود، که بسیاری از نویسندگان و شعرای صدر مشروطه در ایران مانند: **ملک‌الشعرا** **بهار**، **علی‌اکبر دهخدا**، **اشرفی‌گیلانی** (نسیم شمال) و دیگران، حتی مطبوعات آن زمان مانند نسیم شمال، به شدت تحت تأثیر آن قرار گرفته بودند. چون در سال ۱۹۲۱ آرامش نسبی در روسیه برقرار شد، به دعوت

عده‌یی از مشاهیر و نویسندگان و آزادیخواهان جمهوری آذربایجان فعلی، **جلیل محمد قلی‌زاده** عازم باکو شد. از سال ۱۹۲۲ تا ۱۹۳۱ روزنامه **ملانصرالدین** را در باکو انتشار داد. در سال ۱۹۳۱ به علت کهولت سن محمد قلی‌زاده، روزنامه مذکور تعطیل شد. (محمد بیفون، ۱۳۵۵، ص ۱۲ - ۶۲؛ جعفر خمایی‌زاده، ۱۳۶۶، ص ۲۴۱ - ۲۴۲؛ یحیی آربین‌پور، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۴۰ - ۶۰، رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

ملانصرالدین

هفته‌نامه **ملانصرالدین** در سال ۱۳۵۸ اوایل انقلاب به زبان ترکی آذربایجانی و فارسی در تبریز منتشر شده است هفته‌نامه در ۸ صفحه و اندازه ۴۴ × ۳۰ سانتی‌متر به بهای تک شماره ۲۰ ریال انتشار یافته است.

هفته‌نامه در واقع خواسته است به تقلید از روزنامه **فکاهی ملانصرالدین** معروف که از ۱۹۰۶ میلادی سال‌های طولانی در تفلیس و باکو و حتی تبریز منتشر شده، با مضمون و محتوای فکاهی منتشر شود.

شماره اوّل روزنامه که تنها شماره موجود در کتابخانه ملی است، با مطالب فکاهی و مصور در ۸ صفحه انتشار یافته است. در این به عنوان قدردانی و نشان دادن خط مشی آینده روزنامه از بانیان و منتشر کنندگان «ملانصرالدین» معروف مانند جلیل محمد قلی‌زاده و دیگران به نیکی یاد می‌کند و به شناساندن آن‌ها پرداخته است و با عنایت به شرایط آزاد ماه‌های نخست انقلاب مطالب فکاهی و طنزگونه در ارتباط با مسایل و موضوع‌های گوناگون روز ایران را همراه با تصویرهای مناسب آورده است. بدین ترتیب آغاز روزنامه مناسب بوده است. از شماره‌های بعدی و ادامه انتشار روزنامه اطلاعی در دست نیست. (رؤیت و بررسی شماره‌یی از روزنامه).

منادی

هفته‌نامه **منادی** در سال ۱۳۲۹ در تبریز منتشر شده است. صاحب امتیاز و مدیر مسؤول آن **علی‌اصغر احمدیان** و سردبیر آن **محمد حسینی** بوده است. هفته‌نامه در ۴

صفحه، به اندازه ۲۴×۳۶ سانتی متر، به بهای اشتراک سالانه ۲۰۰ ریال و به نشانی (تبریز: خیابان تربیت) انتشار یافته است.

فقط شماره ۷۶ مربوط به ۲۵ فروردین ۱۳۳۱ روزنامه دیده شد. صفحه‌های اول و دوم آن آگهی است. در صفحه اول مسایل روز کشور را آورده است مخاطب روزنامه نمایندگان استان هستند که از آن‌ها می‌خواهد کاری برای آذربایجان انجام دهند. (رؤیت و بررسی شماره‌ی از روزنامه).

مناره ← مینارت

مهد آزادی

روزنامه صبح مهد آزادی از سال ۱۳۲۹ به صاحب امتیازی سیداسماعیل پیمان سال‌ها منتشر می‌شده است. دور جدید انتشار آن از اسفند ۱۳۶۸ به فارسی و ترکی آذربایجانی آغاز شده است. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن سید مسعود پیمان و مدیر اجرایی آن فرداد پیمان است. این روزنامه در ۸ تا ۱۲ صفحه، به اندازه ۳۴×۴۸ سانتی متر، به بهای تک شماره ۵۰۰ ریال و نشانی (تبریز خیابان تربیت جنب بازار آزادی، صندوق پستی ۳۳۱۴/ ۵۱۳۳۵) انتشار می‌یابد. شمارگان آن ۱۲۰۰۰ نسخه و برای شمال غرب کشور است.

هدف روزنامه «دینی، سیاسی، اجتماعی، ادبی» اعلان شده است. محتوای عمده روزنامه را مسایل مربوط به آذربایجان، مسایل ورزشی، هنر و اندیشه، و مطالب ترکی تشکیل می‌دهد، به مسایل کشوری و جهانی کمتر می‌پردازد. از آزادی مطبوعات پشتیبانی می‌کند. هوادار خاتمی رییس جمهوری و خواسته‌های جبهه دوم خرداد است. حجم مطالب ورزشی روزنامه و ویژه‌نامه‌های شهرستان‌های استان آن چشمگیر است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

میتق ← میتک

میتک

مدیر مسوول: الکساندر در وارتانیاس

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۲ (۱۳۳۲ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: ارمنی

نوع چاپ: سربی

از این روزنامه فقط یک شماره منتشر شده است الکساندر وارتانیاس روزنامه «فکر» را نیز به زبان فارسی منتشر کرده است. خط مشی ضد ملی و هوادار روسیه. (محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۲۴۵؛ محمدعلی تربیت، ۴۱۴).

میثاق

روزنامه میثاق از سال ۱۳۷۶ به فارسی و ترکی آذربایجانی در تبریز منتشر می‌شود. صاحب امتیاز آن محمد حسین فرهنگی و مدیر اجرایی و سردبیر آن جلال محمدی است. نشریه دو هفته یک بار، در ۱۲ صفحه، به نشانی (تبریز: اول خیابان عباسی شماره ۳۸۵ صندوق پستی ۱۹۸۱ - ۵۱۳۳۵) به بهای تک شماره ۵۰۰ ریال انتشار می‌یابد. روزنامه هدف خود را «سیاسی و فرهنگی و اجتماعی شمال غرب کشور» اعلام کرده است. خط مشی نشریه از نظر جناح بندی سمتگیری راست دارد. مسایل و محتویات مذهبی نشریه می‌چربد. از دولت خاتمی و وزرای سرشناس او انتقاد می‌کند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

میثاق آذربایجان

روش: اجتماعی، فرهنگی، سیاسی

صاحب امتیاز: هاشم دین پرست صالحی

مدیر مسؤول: ابراهیم عباسی گزنق

سر دبیر: حبیب متذکر

محل انتشار: ارومیه

تاریخ انتشار: ۱۳۷۰

نشانی: ارومیه، خیابان امام، جنب دفتر ایران پیما، پاساژ فتوره چی، کدپستی ۵۷۱۳۶

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

اندازه: ۲۹ × ۴۲ سانتی متر

تعداد صفحه: ۴

(پوری سلطانی، ۱۳۷۴، ص؛ حمد صباگردی مقدم، ۱۳۷۳، ص).

میطق ← میتک

مینارت

نوع: اجتماعی، ادبی، اخلاقی

صاحب امتیاز و مدیر مسؤول: آراکیل هاریتونیانس

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۲۹۸/۹۹ (۱۹۱۹/۲۰ م)

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: ارمنی

ناشر: خلیفه گری ارمنی ها

نشانی: باغ ملت

شمارگان: ۳۰۰

(سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۱۸۹؛ محمدعلی تربیت، ص ۴۱۴).

میهن پرست

هفته‌نامه میهن‌پرست به صاحب امتیازی میرآقا صادقی و مدیریت عباس قلی خسروی افشار در سال‌های ۱۳۳۳/۳۵ در ارومیه منتشر شده است. هفته‌نامه در شماره‌های نخست ۴۴ × ۳۰ سانتی‌متر و در شماره‌های بعدی ۴۸ × ۳۴ سانتی‌متر و در ۴ صفحه انتشار یافته است. پس از قیام ۱۳۲۴/۲۵ پیشه‌وری در آذربایجان و پس از نخست‌وزیری دکتر محمد مصدق در سال‌های ۱۳۳۱ و ۱۳۳۲ و بدینی شاه و دربار و هواداران او نسبت به روشفکران و آزادیخواهان و میهن‌دوستان واقعی کشور افزون‌تر شد و این بدینی و اعمال افشار به ویژه در آذربایجان چشمگیرتر بود. فضا و اختناق موجود در آن زمان شرایط خودنمایی برای افراد کم استعداد و کم ظرفیت و دنباله‌رو را فراهم کرد. افراد گرد آمده در مجموع به اصطلاح «جمعیت میهن پرستان رضائیه (ارومیه) از جمله آن افراد بودند که هفته‌نامه «میهن‌پرست» را با شعار ذکر شده در زیر عنوان هفته‌نامه «خدا، شاه، میهن» منتشر می‌کردند.

صفحه اول و چهار روزنامه به مطالبی در زمینه تعریف و توصیف از شاه و دربار و خبرهایی از ارومیه و برگزیده‌یی از سخنان پیشوایان دینی و صفحه‌های ۲ و ۳ به آگهی‌های دولتی اختصاص داشته است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

ناصری

روزنامه ناصری نخست به مدیریت محمد ندیم باشی مدیر مدرسه مظفری تبریز، بعد به مدیریت ناظم الممالک و پس از آن به مدیریت مسعود عدل، از سال ۱۲۷۲ تا ۱۲۷۸ (۱۳۱۱ تا ۱۳۱۷ ق) به مدت شش سال در تبریز انتشار یافته است. این روزنامه جزء چند روزنامه‌یی است که پیش از مشروطیت به صورت نیمه رسمی و نیمه دولتی تابع وزارت انطباعات (باسمه‌خانه‌های آذربایجان) بوده است و به صورت ۱۰ روزیک بار ولی نامرتب و با چاپ سنگی منتشر شده است. روزنامه در ۴ صفحه، به اندازه ۳۰ × ۱۷ سانتی‌متر، و به نشانی (تبریز رو به روی مسجد کبود) و بهای اشتراک سالانه در ایران ۱۶ قران، در روسیه و قفقاز ۴ منات انتشار یافته است.

در سر لوحه آن عکس شیر و خورشید نقش بسته و در زیر آن خط مشی روزنامه چنین ذکر شده است: «روزنامه‌یی است داعی به ترقی و تربیت. هر قسم مکاتبات مفید به حال ملت پذیرفته می‌شود.» در مندرجات آن مطالبی در زمینه اقتصاد، کشاورزی، صنعت و خبرهای علمی جهانی ذکر می‌شده است. مباحث آن بر علیه روزنامه اختر، چاپ استامبول شایان دقت است. (حسین امید، ۱۳۳۴، ج ۲، ص ۱۷؛ صمد سرداری‌نیا، ۱۳۶۰، ص ۴۷-۴۸؛ محمد صدرهاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۲۰۱-۲۰۲).

ناله ملت

مدیر روزنامه ناله ملت میرزا آقا بلوری تبریزی معروف به ناله ملت است که مدیریت روزنامه استقلال را برعهده داشته و نویسنده سرشناس *حشرات الارض* نیز بوده است. این روزنامه در سال ۱۲۸۶ (۱۳۲۶ ق) با چاپ سنگی و به صورت هفتگی در تبریز منتشر شده است. شماره نخست روزنامه با عنوان *نوای ملت* از چاپ خارج شده و از شماره دوم به *ناله ملت* تغییر نام داده است. به اعتقاد صاحب نظران از روزی که انجمن اسلامی در تبریز تشکیل شد، از شهر ایمنی برخاست. روزنامه‌ها تعطیل و چاپخانه‌ها بسته شدند. در شرایطی که در هیچ کجای ایران، روزنامه‌یی غیر از روزنامه‌های دولتی تهران منتشر نمی‌شد، در تبریز دو روزنامه سودمند و مهم *ناله ملت* و *انجمن* منتشر می‌شدند. این دو روزنامه مسایل و مشکلات و درد دل مردم را مطرح می‌کردند. از مسؤولان و دولتیان انتقاد می‌کردند و به روشنگری می‌پرداختند.

مندرجات روزنامه *ناله ملت* عبارت بودند از سر مقاله و یکی دو مقاله دیگر به دنباله آن و سپس اخبار شهرهای آذربایجان و دادخواهی‌های مردم از ادارات دولتی. احمد کسروی معتقد است: *ناله ملت* در شماره‌های نخست بیشتر زبونی و بیچارگی و دادخواهی مردم را مطرح کرده ولی در شماره‌های بعدی از زبونی دولتیان و خواسته‌های برحق توده مردم سخن رانده است. در روزنامه *ناله ملت* اشعار ترکی نیز نوشته می‌شده است. (احمد کسروی، ۱۳۵۵، ج ۳، ص ۲۰۸؛ محمد صدرهاشمی، ۱۳۶۰، ج ۴، ص ۲۵۴-۲۵۵).

نامه آذربایجان

نامه آذربایجان از اوایل سال ۱۳۷۳ هر دو هفته یک بار در تبریز منتشر شده است. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن اکبر رضایی تبریزی و سردبیر آن سید کاظم ناظمی است. نشریه در ۸ صفحه، به اندازه ۴۸ × ۳۴ سانتی متر و به بهای تک شماره ۲۰۰ ریال به فارسی و ترکی آذربایجانی انتشار یافته است. از نشریه ۲۰ شماره تا ۲۸ اسفند ۱۳۷۴ دیده شد. از این نشریه شاید به خاطر کوتاه و محدود بودن مدت انتشار آن در فهرست روزنامه‌ها، نامی برده نشده است. محتوای روزنامه را خبرها و گزارش‌های مربوط به انتخابات دوره پنجم و خبرها و گزارش‌های استانی و مسایل ادبی در بر می‌گیرد. در نوشته‌های ترکی آذربایجانی مطالب مربوط به معرفی شخصیت‌های ادبی، اشعار، ضرب‌المثل‌ها و فرهنگ مردم جالب توجه است. معلوم نیست روزنامه به چه دلیلی از انتشار بازمانده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

نامه آذربایجان

نامه آذربایجان از سال ۱۳۳۰ در تبریز منتشر شده است. صاحب امتیاز کاتوزی و همکار دیگر آن غلام علی هشتروودیان بوده است. هفته‌نامه از سوی جمعیت آذربایجان و زیر نظر هیأت تحریریه انتشار یافته است. هفته‌نامه در ۲ تا ۴ صفحه و به اندازه ۴۴ × ۳۲ سانتی متر به بهای تک شماره ۱ ریال به مدت حدود یک سال نشر یافته است. هدف هفته‌نامه «سیاسی، اجتماعی، خبری» اعلان شده است. هفته‌نامه موضع آزادیخواهانه و سوسیالیستی و ضد امپریالیستی داشته و در مدت کوتاه انتشار خود پیوسته با سیاست‌های انگلیس و ایالات متحده در ایران مخالفت کرده است. اعضا و نمایندگان جمعیت آذربایجان بارها به خاطر اندیشه‌ها و نوشته‌های هفته‌نامه تحت تعقیب و بازداشت قرار گرفته‌اند. محتوای عمده روزنامه را مطالب ضد انگلستان و ایالات متحده، تجلیل از شهدای ۳۰ تیر، حمایت از اقدامات ضد انگلیسی دکتر مصدق، تجلیل از شخصیت‌هایی مانند ستارخان، حیدر عمو و غلی، مخالفت با سیاست‌های ارتش ایران و پشتیبانی از زندانیان سیاسی و درخواست آزادی زندانیان جمعیت

آذربایجان در بر می گرفته است. هفته نامه به خاطر موضع و محتوایش نمی توانست پس از سقوط مصدق به انتشار خود ادامه دهد. (رؤیت و بررسی شماره هایی از روزنامه).

نامه دامن حق ← دامن حق

نامه صدای زنجان ← صدای زنجان

نامه مردم

نوع: سیاسی، اجتماعی

محل انتشار: تبریز

تاریخ انتشار: ۱۳۵۹

ترتیب انتشار: هفتگی

زبان: فارسی و ترکی آذربایجانی

وابسته به حزب توده ایران، شاخه آذربایجان

(سیدفرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۳۲۰).

نجات

نوع: سیاسی دموکرات

محل انتشار: خوی

تاریخ انتشار: ۱۲۸۹ (۱۳۲۹ ق)

ترتیب انتشار: هفتگی

نوع چاپ: سربی

(محمدعلی تربیت، ص ۴۱۴؛ محمد صدر هاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۲۷۶).

ندای آذر آبادگان

هفته‌نامه **ندای آذر آبادگان** در واقع به دنبال نشریه **کار و نیرو** که از سال ۱۳۳۰ تا زمستان ۱۳۷۷ به مدت طولانی در تبریز انتشار یافته است، منتشر می‌شود. به این معنا که از زمستان ۱۳۷۷ نام **کار و نیرو** به **ندای آذر آبادگان** تغییر می‌یابد. صاحب امتیاز و مدیر مسؤل آن **لطف اله تمکینی** و سردبیر آن **ابوالفضل وصالی** است. این هفته‌نامه در ۴ تا ۸ صفحه، به اندازه ۴۸ × ۳۴ سانتی‌متر، به نشانی (تبریز خیابان امام، نرسیده به سینما آزادی، پاساژ صمدی، طبقه دوّم) انتشار می‌یابد. زبان نشریه فارسی و ترکی آذربایجانی و شمارگان آن ۵۰۰۰ نسخه است.

ندای آذر آبادگان دارای هدف «علمی، ادبی، سیاسی، اجتماعی، ورزشی، انتقادی» است. نوشته‌های ترکی آن دارای جنبه‌های ادبی و اجتماعی است و هفته‌نامه به ورزش اهمیت بیشتری می‌دهد و بخش قابل توجهی از آن را به ورزش استان و کشور می‌پردازد. عنوان‌های اصلی هفته‌نامه را خبرها و گزارش‌های مربوط به مرکز استان و شهرستان‌ها تشکیل می‌دهند. پس از تغییر نام **کار و نیرو** به **ندای آذر آبادگان** خط مشی سیاسی و اجتماعی روزنامه به طور کلی دگرگون شده است، تا حدی که برخلاف هفته‌نامه **کار و نیرو** که مطلب سیاسی کمتر داشت و محافظه‌کار می‌نمود، به مسایل سیاسی و اجتماعی بیشتر می‌پردازد. در زمینه خبرها و گزارش‌های کشوری از سیاست‌ها و اعمال جناح راست یا محافظه‌کار انتقاد می‌کند و از برنامه‌ها و هدف‌های رییس‌جمهور خاتمی و جبهه دوم خرداد کم و بیش پشتیبانی به عمل می‌آورد. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

ندای آذربایجان

هفته‌نامه **ندای آذربایجان** از هشتم خرداد ۱۳۷۸ در تبریز به فارسی و ترکی آذربایجانی آغاز به انتشار کرده است. صاحب امتیاز و مدیر مسؤل آن **احمد محمودزاده**، سردبیر آن **رضا عظیم‌آذری** است و زیر نظر گروه مطبوعاتی طوبی منتشر می‌شود. هفته‌نامه در ۱۲ تا ۱۶ صفحه به نشانی (تبریز، خیابان امام طبقه فوقانی سینما قدس)

انتشار می‌یابد.

نشریه موضع خود را «سیاسی، فرهنگی، اجتماعی» اعلام کرده است. مطالب عمده آن را خبرها و گزارش‌های گوناگون از تبریز و دیگر شهرستان‌های استان تشکیل می‌دهند. در زمینه خبرها و گزارش‌های جهانی و کشوری مطالب کمتری را شامل می‌شود. محتوای فرهنگی نشریه شامل گزارش ورزشی، سرگذشتنامه‌های ادیبان و شاعران و نویسندگان و گزارش‌های هنری (شعر و ادب و سینما) چشمگیر و برجسته است. نشریه از نظر سیاسی خط مشی آرام و محافظه‌کارانه را دنبال می‌کند و می‌کوشد وقفه‌یی در انتشارش ایجاد نشود. نشریه‌یی است که در فضای فراهم آمده وسیله رئیس جمهور خاتمی و جبهه دوم خرداد امکان نشر یافته است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

ندای ابهر

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: محمد عظیمی

محل انتشار: ابهر

تاریخ انتشار: ۳۲ - ۱۳۲۸

ترتیب انتشار: هفتگی، نامنظم

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۳۹۸).

ندای حق

هفته‌نامه ندای حق به مدیریت کاظم مرنندی در سال ۱۲۹۳ (۱۳۳۳ ق) در خوی منتشر شده است. این هفته‌نامه در ۴ صفحه، به اندازه $۲۲ \times ۳۶/۵$ سانتی‌متر، به بهای اشتراک سالانه در ایران ۳ تومان، در خارج ۳/۵ تومان و تک شماره در خوی ۳ شاهی و شهرستان‌ها ۴ شاهی، به نشانی (خوی کوچه جعفر قلی خان) انتشار یافته است. تنها شماره ۸ سال اول مربوط به سال ۱۲۹۳ (۱۳۳۳ ق) در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران رؤیت شد. این شماره چند خبر و گزارش و تلگراف معمولی از کشور و

شهر خوی و شهرستان‌های آذربایجان را شامل می‌شود. به قرار معلوم دورهٔ دوم این روزنامه با فاصله زیاد از ۱۳۱۴ به مدیریت جبرئیل اعلایی منتشر شده است. (مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۴۰۰؛ محمد صدر هاشمی، ج ۴، ص ۲۸۴؛ و رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

ندای حق

صاحب امتیاز و مدیر مسؤول: جبرئیل اعلایی

محل انتشار: خوی

تاریخ انتشار: ۱۳۱۴

شماره‌هایی از این روزنامه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است ولی رؤیت نشد.

(ولی مراد صادقی نسب، ۱۳۶۰، ص ۲۲۲).

ندای رهنما

نوع: سیاسی، اجتماعی، خبری، ادبی

صاحب امتیاز و مدیر مسؤول: سیدولی‌اله رهنما

محل انتشار: مراغه

سال انتشار: ۴۳ - ۱۳۳۰

ترتیب انتشار: هفتگی

موضوع: ملی و ناشر افکار عمومی مراغه

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۴۰۱).

ندای زنجان

هفته‌نامه ندای زنجان از مهر ۱۳۷۶ در زنجان منتشر می‌شود. این نشریه هم مانند بسیاری از روزنامه‌ها از دستاوردهای انتخابات دوم خرداد ۱۳۷۶ است. صاحب امتیاز و

مدیر مسئول آن **سیدمصطفی ابطحی** است وزیر نظر شورای سردبیری اداره می شود. هفته نامه در ۸ صفحه، به اندازه ۳۴×۴۸ سانتی متر به اشتراک سالانه ۱۵۰۰۰ ریال و تک شماره ۴۰۰ ریال، به نشانی (زنجان: خیابان بعثت شماره ۴۴۵ صندوق پستی ۴۵۱۹۵/۴۷۵) انتشار می یابد.

هدف نشریه «فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی» است. بیشترین مطلب را به خبرها و گزارش های گوناگون شهر زنجان و شهرهای استان، مطالب گوناگون ورزشی، بهداشتی، پزشکی، علمی اختصاص می دهد. پشتیبان رییس جمهور و جبهه دوم خرداد ۱۳۷۶ است. ولی در حمایت خود پانمی فشارد. روش معتدل و میانه یی دارد. (رؤیت و بررسی شماره های از روزنامه).

نژاد نو

روش: سیاسی، اجتماعی، قضایی، اقتصادی

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: **علی زرینه باف شهپر**

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۳۰

ترتیب انتشار: هفته نامه

(ولی مراد صادقی نسب، ۱۳۶۰، ص ۲۲۲؛ سید محمد صدری طباطبایی نائینی، ۱۳۷۸،

ص ۷۰۳).

نسرين

هفته نامه **نسرين** در سال ۱۳۳۲ اواخر نخست وزیری دکتر مصدق، در تبریز شروع به انتشار کرده است. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن **الف. جوانشیر** و سردبیر آن **پرویز بابازاده** بوده است. نشریه در ۲ صفحه به بهای اشتراک یک ساله ۱۰۰ ریال و تک شماره ۱/۵ ریال، به نشانی (تبریز کوچه ارک) منتشر شده است. شماره یک آن که در زمان نخست وزیری دکتر مصدق منتشر شده، پیروی از منویات شاهنشاه و پشتیبانی از دولت

مصدق را وظیفه هر فرد می‌داند. پس از سقوط دولت مصدق که با انتشار شماره دوم آن هم زمان است، هفته‌نامه به دکتر مصدق و نیروهای چپ، به طور عمده به اعضای حزب توده می‌تازد و آن‌ها را خائن و ضدوطن می‌نامد و به تعریف و توصیف از شاه می‌پردازد. موجودی‌های نشریه نشان می‌دهد که انتشار روزنامه حدود سه سال ادامه داشته است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

نظمیه تبریز

پس از آن که فرمان مشروطه در تاریخ ۱۲۸۴ از سوی مظفرالدین شاه امضاء شد، محمدعلی میرزا که در باطن با آن مخالف بود، پس از رسیدن به سلطنت نیت خود را عملاً آشکار ساخت. با آن که در تهران و دیگر شهرستان‌ها به هدف خود رسیده بود، ولی به علت درایت انجمن ایالتی آذربایجان که مجاهدان را مسلح و آماده نگه داشته بودند، با مشکل مواجه شد. لذا متنفذان تبریز از جمله میرهاشم دوه‌چی و سرکردگان انجمن اسلامیه را بر علیه آزادیخواهان تحریک کرد تا کار تبریز را یکسره کنند. انجمن ایالتی آذربایجان برای رودرویی با بی‌سرو سامانی‌ها و توطئه‌چینی مخالفان و مستبدان، به یک کار انقلابی یعنی تأسیس نظمیه در سال ۱۲۸۵ (۱۳۲۵ ق) دست زد. این نظمیه نخستین نظمیه (شهربانی) بسامان و منسجم با سازمان و لباس‌های متحدالشکل در سطح ایران بود. انجمن ایالتی افراد شایسته و مبارز و با تجربه مجاهدان از آن جمله **اجلال الملک** را در رأس آن به کار گذاشت. نظمیه توانست در سایه شایستگی و همکاری توده مردم نظم و آرامش را به شهر بازگرداند.

از دیگر کارهای انقلابی و مردمی انجمن ایالتی آذربایجان، انتشار نشریه‌یی به نام **نظمیه تبریز** بود که می‌خواست به وسیله آن ارتباط خود با توده مردم را نگه دارد. روزنامه در ۴ صفحه، به اندازه ۳۴ × ۲۶ سانتی‌متر، به بهای اشتراک سالانه در تبریز ۸ قران، در شهرستان‌ها ۱۰ قران به خط نستعلیق انتشار یافته است. ادوارد براون می‌نویسد که این روزنامه مصور به سال ۱۲۸۶ (۱۳۲۶ ق برابر با ۹ - ۱۹۰۸ م) به مدیریت **محمود اسکندانی** به صورت هفتگی و با چاپ سنگی در تبریز منتشر شده و در شماره نخست

آن عکس جلال‌الملک رییس نظمیه تبریز چاپ شده است. را بینو نام مدیر روزنامه را محمدعلی ذکر کرده است. (صمد سرداری نیا، ۱۳۶۰، ص ۱۱۹ - ۱۲۴؛ ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۳، ص ۱۱۷؛ احمد کسروی، ۱۳۵۵، ص ۵۳۳ - ۵۳۵؛ جعفر خمایی زاده، ۱۳۷۲، ص ۲۵۲).

نعره شرق

هفته‌نامه **نعره شرق** از زمستان ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۱ در تبریز منتشر شده است. صاحب امتیاز و مدیر مسؤول **جلیل نوبری** و مدیر داخلی آن **محمد موسوی** بوده است. این نشریه در ۴ صفحه، به اندازه ۳۸ × ۲۴ سانتی متر، به بهای تک شماره ۲ ریال، به نشانی تبریز، بازار شیشه‌گرخانه، پاساژ علی زادگان) منتشر شده است. هفته‌نامه خط مشی سیاسی و اجتماعی مشخصی ندارد و از دکتر مصدق یا شاه از هیچ کدام هواداری نمی‌کند. در عین حال با دکتر سجادی استنادار وقت که از سوی دکتر مصدق تعیین شده است، درگیری لفظی دارد و دکتر سجادی بر علیه روزنامه اعلام جرم کرده است. از چهار صفحه روزنامه دو صفحه آن به آگهی اختصاص داشته و در صفحه نخست خبرها و گزارش‌های جهان و ایران و استان را آورده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

نفوذ ملی

صاحب امتیاز و سردبیر: **سیدحسین بحرینی**

مدیر مسؤول: **هاشم شهناز**

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۳۲ - ۱۳۳۰ دوره بعدی ۱۳۵۸/۵۹

ترتیب انتشار: هفتگی

(ولی مراد صادقی نسب، ۱۳۶۰، ص ۲۲۵؛ سید محمد صدری طباطبایی نائینی، ۱۳۷۸،

ص ۷۱۷، سیدفرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۳۳۴).

نوای ملت ← ناله ملت

نور آزاد

با آن‌که نخستین شماره هفته‌نامه **نور آزاد**، دهم تیر ماه ۱۳۳۱ منتشر شده، ولی نشریه سال ۱۳۳۰ را سال تأسیس ذکر کرده است. شاید تدارک انتشار و پیش شماره روزنامه در سال ۱۳۳۰ صورت پذیرفته است. صاحب امتیاز نشریه **قاسم پور قاسم اشرفی** و مدیر مسئول و سردبیر آن **سیدحسین کروبی** است. هفته‌نامه در ۴ صفحه، به اندازه ۲۸×۴۵ سانتی‌متر و به بهای اشتراک سالانه ۲۰۰ ریال و تک شماره ۱/۵ ریال انتشار یافته است. انتشار روزنامه با نخست وزیری دکتر محمد مصدق هم زمان است. پیروزی‌های پیاپی مصدق را می‌ستاید و از کارهای انجام گرفته وسیله او شادمان است. از پیروزی مصدق با عنوان پیروزی حق بر باطل و غلبه نور بر ظلمت یاد می‌کند. در متن روزنامه تعریف و توصیفی از شاه و اعضای دربار به چشم نمی‌خورد. محتوای روزنامه در مجموع سیاسی و اجتماعی است. روزنامه به نوعی سوسیالیسم ملایم گرایش دارد و در زمینه هنر و ادبیات مطالب مناسب آورده است. (ولی مراد صادقی‌نسب، ۱۳۶۰، ص ۲۲۷).

نهیضت

هفته‌نامه **نهیضت** در سال ۱۳۲۵ نخست در تهران منتشر شده و سال‌های بعد در تبریز انتشار یافته است. هفته‌نامه در ۴ صفحه به بهای اشتراک سالانه ۱۵۰ ریال، تک شماره ۲ ریال، به اندازه ۳۶×۴۸ سانتی‌متر و به نشانی (تبریز خیابان پهلوی کوچه صادقی) منتشر شده است. صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن **منوچهر نوازش**، سردبیر و مدیر داخلی آن **محمد صادقی** بوده است. این هفته‌نامه به خاطر درگیری که با استاندار وقت داشته توقیف شده و به **نهیضت مخصوص** تغییر نام داده است و انتشار آن تا اواخر سال ۱۳۴۰ ادامه یافته است. صفحه ۲ و ۳ هفته‌نامه به آگهی دولتی اختصاص داده شده است. در صفحه اول و چهارم هفته‌نامه، خبرها و گزارش‌های جهانی و کشوری و استانی

منعکس شده است.

هفته‌نامه در مدت نخست وزیری دکتر مصدق، مدام از وی انتقاد کرده و با کارها و برنامه‌های او مخالفت کرده است و از شاه و دربار هواداری به عمل آورده است. خط مشی هفته‌نامه نشان می‌دهد که مسؤولان آن برای کسب امتیازهای مورد نظر فرصت‌طلبی کرده و به هوجبگیری و درج مقاله‌های ضد دکتر مصدق و ضد حزب توده و به تعریف و توصیف از شاه و دربار پرداخته‌اند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

نوید آذربایجان

روزنامه نوید آذربایجان از سال ۱۳۷۷ در ارومیه به زبان فارسی و ترکی آذربایجانی منتشر می‌شود. صاحب امتیاز و مدیر مسؤول فعلی آن **مهران تبریزی** و سردبیر آن **هوشنگ عطاپور** است. در شماره‌های پیشین عیسی نظری سردبیری روزنامه را بر عهده داشته است. این روزنامه هفته‌ای دوبار (روزهای شنبه و سه‌شنبه) و برای شمال غرب کشور منتشر می‌شود. به طور معمول در ۸ صفحه، به بهای تک شماره ۸۰۰ ریال و به نشانی (ارومیه: صندوق پستی ۵۷۱۳۵/۱۷۴) انتشار می‌یابد. شمارگان آن ۱۲۰۰۰ نسخه است.

هدف روزنامه «نشریه سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی شمال غرب کشور و تهران» اعلان شده است. روزنامه مسایل عمده آذربایجان را نخست با عنوان درشت و طی مقاله‌های مفصل مطرح و مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد که از جمله آن‌ها می‌توان به مسایل زیر اشاره کرد: حفظ وحدت و یکپارچگی آذربایجان، آزادی‌های قانونی و جنبش مدنی مردم آذربایجان، دفاع از هویت قومی و ملی مردم آذربایجان، لزوم تحصیل مردم آذربایجان به زبان ترکی در آموزشگاه‌ها و دانشگاه‌ها در کنار زبان فارسی، طرح آثار تاریخی و هنری آذربایجان، ضرورت توجه به فرهنگ و هنر و موسیقی و زبان و ادبیات آذربایجانی و رهانیدن آن‌ها از خطر فراموشی و نابودی، انتقاد از شوونیسیم (مرکزیت طلبی تهران)، بی‌توجهی آن نسبت به فرهنگ و زبان و ادبیات و

توسعه اقتصادی و سیاسی آذربایجان و مسکوت ماندن و عدم اجرای اصل ۱۵ قانون اساسی. روزنامه مسایل مذکور را از طریق مصاحبه با شخصیت‌های سرشناس علمی و فرهنگی کشوری و آذربایجانی، آوردن مقاله‌های وزین و ارزشمند در زمینه‌های گوناگون، با طرح سرگذشتنامه شخصیت‌های سیاسی و ادبی و هنری به فارسی یا ترکی مطرح می‌سازد. محتوای عمده صفحه اول روزنامه را مسایل آذربایجانی و استانی در بر می‌گیرد. و مسایل کشوری را در داخل روزنامه و ضمن پرسش‌ها و پاسخ‌ها و به طور غیر مستقیم مطرح می‌کند. در مجموع هوادار خاتمی و دوّم خرداد است و از اصلاحات مورد نظر رییس جمهور به طور جدی و اصولی پشتیبانی می‌کند. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

نیازمندی‌های تبریز

هفته‌نامه نیازمندی‌های تبریز از آغاز مرداد سال ۱۳۶۴ در تبریز انتشار یافته است. صاحب امتیاز و مدیر مسؤول آن دکتر مجید زاهدی بوده است. هفته‌نامه در ۴ صفحه، به اندازه ۴۲ × ۳۰ سانتی‌متر در روزهای نخست انتشار، و بعدها در ۴۸ × ۳۴ سانتی‌متر، به بهای اشتراک سالانه ۵۰۰ ریال و تک‌شماره ۱۰ ریال، به نشانی (خیابان شریعتی شمالی کوچه پستخانه) منتشر شده است.

این هفته‌نامه صرفاً اقتصادی بوده و همان‌طور که از نامش پیداست برای رفع نیازمندی‌های گوناگون شهر تبریز منتشر می‌شده است.

نشریه با طرح «هدف ایجاد روابط سالم است» و با عنوان «نشریه اقتصادی آذربایجان شرقی» منتشر شده است. در این نشریه دو نوع اطلاعات گردآوری شده بود. یک نوع اطلاعات به صورت آگهی از سوی صاحبان و مبلغان آگهی داده می‌شد و نوع دیگر اطلاعاتی بود که خود نشریه برای آگاهی خوانندگان اضافه می‌کرد. مانند شماره‌کوپن‌ها و بُن‌های اعلام شده، شماره تلفن‌ها و نشانی مراکز و خدمات درمانی و بهداشتی و غیره. روش تنظیم آگهی‌ها بیشتر موضوعی بوده است. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

نیروی کار

صاحب امتیاز و سردبیر: علی کودریان

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰

ترتیب انتشار: هفتگی

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۴۱۹).

ورادزنوند ← ورا دسنوند

وراد سنوند

به معنی تولد دوباره

صاحب امتیاز: هایک کاراکاش

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: دو دوره با فاصله: دوره اول ۱۳۰۸، دوره دوم ۱۳۲۵

زبان: ارمنی

وراژنوند و ورا دزنود نیز ثبت شده است.

(سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۲۰۳ - ۲۰۴).

وطن

نوع: سیاسی، اجتماعی

محل انتشار: میانه

سال انتشار: ۱۳۲۴

ترتیب انتشار: روزانه [یا] هفتگی

هوادار فرقه دموکرات آذربایجان

(سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۲۰۴).

وطن دیلی

ادوارد براون یادآوری کرده که یک شماره از روزنامه **وطن دیلی** (زبان وطن) را در اختیار داشته که تاریخ و شماره نداشته و به خط نسخ و با چاپ سنگی، به سال ۱۲۸۷ (۱۳۲۷ ق) در تبریز به زبان ترکی منتشر شده است. اندازه آن ۳۰ × ۱۶ سانتی متر بوده است. رایینو هم به اختصار به این روزنامه اشاره دارد.

(ادوارد براون، ۱۳۳۸، ج ۱، ص ۱۰۱؛ محمدصدرهاشمی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۳۲۸).

وطن یولوندا

هفته‌نامه **وطن یولوندا** به معنی (در راه وطن) پس از ورود شوروی به آذربایجان ایران به مناسبت جنگ جهانی دوم در سال‌های ۲۵ - ۱۳۲۰ (۴۶ - ۱۹۴۲ م) به زبان ترکی آذربایجانی در تبریز منتشر شده است. مسؤلیت روزنامه را **رضاقلی یف، ش حسن و جعفر خاندان** در زمان‌های مختلف به عهده داشته‌اند. روزنامه در ۴ صفحه، به اندازه ۲۹ × ۴۲ سانتی متر، به بهای تک شماره ۵۰ دینار انتشار یافته است. (شماره‌های ۲۹ اسفند ۱۳۲۰، دوم و چهارم و شانزدهم و بیست و سوم فروردین ۱۳۲۱، بیست و سوم آذر ۱۳۲۴ و ۲۳ فروردین ۱۳۲۵ این روزنامه در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) دیده شد. مضمون و محتوای این شماره‌ها را موضوع‌های زیر در بر می‌گیرند:

گزارش‌ها و خبرهای جنگ جهانی دوم، پیروزی‌های ارتش سرخ شوروی، معرفی و توصیف هنرمندان و دانشمندان آذربایجان شوروی (جمهوری آذربایجان)، معرفی شخصیت‌ها و قهرمانان جنگ جهانی دوم اردوگاه سوسیالیسم، معرفی شخصیت‌های آذربایجان شوروی و ایران، خبرهای مجلس ملی آذربایجان ایران و شعارهای ضدفاشیستی. (رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

وقایع مملکت محروسه آذربایجان ← اخبار دارالسلطنه
آذربایجان

هاکافاشیست

نوع: سیاسی، خبری

سردبیر: دگورکیان

محل انتشار: تبریز

سال انتشار: ۱۳۲۲/۲۳ (۱۹۴۳/۴۴ م)

ترتیب انتشار: هفته‌نامه بعداً سه روز در هفته

وابسته به ارتش سرخ شوروی هنگام جنگ جهانی دوم

موضوع: ضد فاشیست و ضد امپریالیسم

(مسعود برزین، ۱۳۷۱، ص ۴۲۹).

هفته‌نامه حوادث

محل انتشار: ارومیه

تاریخ انتشار: ۱۳۶۲

ترتیب انتشار: هفتگی

وابسته به اداره کل ارشاد اسلامی آذربایجان شرقی

(سعید جلیلی، ۱۳۷۵، ص ۹۸ - ۹۹).

همشهری

نوع: خبری

محل انتشار: آستارا

تاریخ انتشار: ۱۳۵۸

ترتیب انتشار: هفتگی

(سیدفرید قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۳۵۵).

ینی شرق

روزنامه **ینی شرق** به معنی خاور نواز سال ۱۳۲۳ به صاحب امتیازی و مدیریت **محمود ترابی**، به زبان ترکی آذربایجانی در تبریز منتشر شده و انتشار آن روزانه بوده و تا آذر ۱۳۲۵ زمان شکست فرقه دموکرات آذربایجان ادامه داشته است. روزنامه در ۴ صفحه، به اندازه ۴۸ × ۳۴ سانتی متر، به بهای تک شماره ۱ قران، به نشانی (تبریز خیابان ستارخان) انتشار یافته است.

شماره‌های ۹ و ۳۰ آبان ۱۳۲۵ این روزنامه در کتابخانه ملی تبریز (مرکزی) دیده شد. این روزنامه در واقع یکی از ارگان‌های فرقه دموکرات آذربایجان بوده و بازتابی از اهداف و نیات آن است. محتوای دو شماره آن را موضوع‌های سفرها و فعالیت‌های اعضای فرقه، نحوه فعالیت و موفقیت احزاب کمونیست کشورهای مختلف، گزارش‌ها و تفسیرهای ضد ارتجاعی، سخنرانی‌های بعضی از اعضای فرقه به مناسبت‌های گوناگون و چند آگهی مربوط به ثبت اسناد تشکیل می‌دهند.

(رؤیت و بررسی شماره‌هایی از روزنامه).

بخش سوم

بررسی مجموع روزنامه‌های آذربایجان از ۱۲۳۰ تا ۱۳۸۰

پیش از ورود به مبحث اصلی، در این جا نخست اشاره مختصری به عنوان پیش درآمد به تعریف روزنامه و تاریخچه پیدایش روزنامه در جهان و در ایران به ویژه در سال‌های نخست انتشار می‌شود و سپس به اصل مطلب پرداخته خواهد شد.

تعریف روزنامه

با ترجمه تحت‌اللفظی از واژه Newspaper، نخست کاغذ اخبار و بعدها واژه روزنامه در زبان فارسی رایج شده است. در زبان فارسی امروز ایران اصطلاح‌های: نشریات، مطبوعات، جراید و پیاپی‌ها برای روزنامه‌ها (و مجله‌ها) به کار می‌روند. روزنامه‌ها، نشریات ادواری یا مواد انتشاراتی هستند که در فاصله‌های معین و در شماره‌های پی در پی و برای مدت نامعلومی منتشر می‌شوند. فاصله روزنامه‌ها ممکن است روزانه، دو روز یک بار، سه روز یک بار، هفتگی، ده روز یک بار، ۱۵ روز یک بار و گاه ماهانه باشند. البته نشر به موقع روزنامه از اهمیت بیشتری برخوردار است.

روزنامه‌ها معمولاً دارای برگ‌هایی به اندازه‌های بزرگ و آزاد و رها (ناپیوسته) هستند و مطالبی را در زمینه موضوع‌های گوناگون مانند: خبری، اجتماعی، سیاسی، ورزشی، ادبی و... دربر می‌گیرند و مخاطبان آن‌ها می‌توانند ساکنان شهر کوچک یا بزرگ، مردم یک استان، مردم یک کشور و حتی مردم یک قاره و یا کل کره زمین باشند. روزنامه‌ها به شکل امروزی پس از اختراع چاپ پدید آمده‌اند و در پاسخ به تقاضای روزافزون، برای دستیابی به اطلاعات سریع و فوری و سرگرمی‌های منظم بشر، رشد و گسترش بی‌سابقه‌ای یافته‌اند. روزنامه روزانه اساساً برآیند جامعه صنعتی است و روزنامه‌های مستقل جزئی ضروری برای رشد دموکراسی در هر جامعه به‌شمار می‌آیند. روزنامه‌ها پرخواننده‌ترین نشریات بوده‌اند و هستند و روند گسترش آزادی و دموکراسی در قرن‌های نوزدهم و بیستم و هم‌اکنون در اوایل قرن بیست و یکم بدون آن‌ها تصورناپذیر است. (حسن انوشه، ۱۳۷۹، ص ۶۹۹)

تاریخچه پیدایش روزنامه در جهان

نیاز به اطلاعات و خبردهی و خبرگیری از ضروریات زندگی اجتماعی انسان است، از این رو پیش از پیدایش روزنامه به معنی کنونی آن، در زمان‌های دور، ملل متمدن وسایلی برای پاسخ دادن به این نیاز داشته‌اند. یکی از ویژگی‌های اغلب حکومت‌های استبدادی، اصرار و اشتیاق آن‌ها به آگاه کردن مردم از رویدادها و نظرات رسمی مطابق میل و سلیقه خودشان است. نخستین نشریه ادواری به شکل اخبار روزانه که این وظیفه را برعهده داشته، در عصر ژولیوس سزار امپراتور روم نشریه **آکتادیورنا** (Acta Diurna) به معنی وقایع روزانه بوده است که از سال ۵۹ پ م منتشر می‌شد. این نشریه به صورت دستنویس بر روی چوب نسخه برداری می‌شد و نسخه‌هایی از آن در محل‌های مهم شهر روم و دیگر شهرهای امپراتوری نصب می‌گردید. این نشریه حاوی اطلاعات و اخباری در مورد گلادیاتورها، ازدواج‌های مهم، تولد و مرگ، جنگ‌ها، انتصاب‌ها، اعدام‌ها، آیین‌های دینی و زندانیان بود. در کنار آن خبرنامه **آکتاسناتوس** (Acta Senatus) به معنی خبرنامه وقایع سنا نیز وجود داشت که برای اطلاع مقام‌های رسمی منتشر می‌شد. در چین نیز نشریه خبری به نام **پائو** (Pao) به مدت هزار سال (۶۱۸ - ۹۱۱ م) در دربار امپراتوران برای کارکنان تحصیل کرده دولت (دیوانیان) در پکن منتشر می‌شد. (علی مزینانی، ۱۳۷۹، ص ۶۷).

کتاب اخبار (News book) یا کتابچه اخبار (News Pamphlet) نیز در مجموعه ۴ و ۸ و ۱۶ صفحه‌یی از اواخر قرن پنجم میلادی به عنوان وسیله‌ای برای پراکندن اخبار و اطلاعات حوادث مهم مانند: جنگ، عزاداری، تشییع جنازه پادشاهان و شاهدگان و غیره رواج پیدا کرد.

خبرنامه (News letter) شکل رایج دیگری از اخبار بود که از اواخر قرن‌های میانه، بین مقام‌های دولتی و خانواده‌های بزرگ بازرگانان رومی رونق داشت. این خبرنامه را دستی می‌نوشتند و بین مردم می‌خواندند. (حسن انوشه، ص ۷۰۰).

با پیدایش جرعه‌های تابناک رنسانس و آغاز آن از حدود سال ۱۴۰۰ میلادی در کشورهای چون ایتالیا، فرانسه، اسپانیا، آلمان و انگلستان، دگرگونی‌های بزرگ فرهنگی

و عقلی آغاز گشت. ادب و فرهنگ و صنعت و هنر در سایه آزادی‌های به دست آمده شکوفا شدند. روز به روز از رونق فئودالیسم و قدرت کلیسا کاسته شد و تجارت و بازرگانی رونق فراوانی یافت.

در سال ۱۴۳۶ **یوهان گوتنبرگ** آلمانی ماشین چاپ را اختراع کرد. پس از گذشت نیم قرن از اختراع چاپ، خبرنامه‌هایی در شهرهای نورمبرگ، آوگسبورگ و کلنی به صورت نامنظم منتشر شدند. آلمانی‌ها در تهیه روزنامه از نظر فنی و شکل ظاهری و زیبایی پیشرو گشتند. در اواخر قرن ۱۵ و اوایل قرن ۱۶، فوگرها از خاندان بازرگانان سرشناس آلمانی که از نظر ثروت و شهرت به اوج رسیده بودند، خبرنامه‌ای را به نام **خبرنامه فوگرها**، در زمینه اطلاعات مربوط به موجودی و بهای کالاها و دیگر خدمات بازرگانی و گاهی سیاسی انتشار می‌دادند. با گسترش هر چه بیشتر چاپ و با سوادگی در اروپا، انتشار نشریه ادواری منظم از اوایل قرن هفدهم عملی شد. نخستین روزنامه به مفهوم کنونی آن به نام **رلاسیون (Relation)** استراسبورگ و سیله یوهان کارلوس در سال ۱۶۰۹ آغاز به انتشار کرد. روزنامه دیگری به نام **Zeitung** (به معنی روزنامه) به زبان آلمانی منتشر شد. این دو روزنامه نشریه هفتگی بودند. هلندی‌ها به دلیل موقعیت جغرافیایی و بازرگانی ممتاز کشورشان در سال ۱۶۲۰ به **نشر کورانتو (= اخبار جاری)** در آمستردام پرداختند. این روزنامه به انگلیسی و فرانسه نیز ترجمه می‌شد. پس از آلمان و هلند، روزنامه‌های جدید در دیگر کشورهای اروپا مانند سوئیس (۱۶۱۰م)، انگلستان (۱۶۲۱م)، فرانسه (۱۶۳۱م)، دانمارک (۱۶۳۴م)، ایتالیا (۱۶۳۶م)، سوئد (۱۶۴۵م) و لهستان (۱۶۶۱م) پدید آمدند. در ژاپن در زمان سلسله **توکوگاوا (۱۶۰۳ - ۱۸۶۷)** اوراق چاپی بزرگی منتشر می‌شد که خبرهای جشن‌ها، رویدادهای انسانی و طبیعی و غیره را دربر می‌گرفت.

در ایتالیا نخستین گازت‌های ادواری در فلورانس (۱۶۳۶م) و در روم (۱۶۴۰م) منتشر شدند.

نشریه **گازتا** در سال ۱۶۶۱ در اسپانیا انتشار یافت. نخستین روزنامه روسیه به دستور پتر کبیر در ۱۷۰۳ در سن پترزبورگ منتشر شد. **دلیل کورانت (۱۷۰۲ - ۱۷۳۵م)** نخستین روزنامه حقیقی (نشریه روزانه) در انگلستان و جهان به شمار می‌رود. نخستین

روزنامه فرانسوی **گازت دو فرانس** Gazette de France بود که ۱۶۳۱م در پاریس انتشار یافت و نخستین نشریه روزانه در فرانسه **ژورنال در پاریس** (Journal de Paris) بود که از ۱۷۷۱م شروع به انتشار کرد. (حسن انوشه، ۱۳۷۹، ص ۷۰۱).

وقوع انقلاب کبیر فرانسه در سال ۱۷۸۹ در کان استبداد و امپراتوری رالزانند و پایه‌های آزادی و دموکراسی و حکومت مردمی در اروپا و جهان را استوارتر کرد. روزنامه‌های اروپا از این تاریخ به بعد با آزادی عمل بیشتری منتشر شدند. روزنامه **ژورنال دو دبا** Journal de debats در سال ۱۷۸۹ به عنوان نشریه روزانه برای گزارش جلسات مجمع ملی فرانسه بنیان نهاده شد و تا جنگ جهانی دوم انتشار یافت. روزنامه معروف **تایمز** (وسیله جان والتر) در سال ۱۷۸۵ و روزنامه **ابزورور** با سال ۱۷۹۱ بنیان نهاده شد. بوستون نیوزلتر (۱۷۰۴م)، بوستون گزت (۱۷۱۹م) و نیوانگلند کورانت (۱۷۲۱) نیز از نخستین روزنامه‌های ایالات متحده امریکا هستند. دو روزنامه اخیر را **جیمز فرانکلین** برادر **بنجامین فرانکلین** منتشر می‌کرد. با انجام انقلاب صنعتی در میانه قرن ۱۹ در کشورهای اروپایی و با انجام انقلاب کبیر اکتبر ۱۹۱۷ در روسیه و انقلاب کمونیستی ۱۹۴۹ در چین و با انجام دیگر انقلاب و دگرگونی‌های اجتماعی و سیاسی در دیگر کشورهای قاره‌های آسیا و آفریقا و امریکای لاتین، بسیاری از کشورها دوره تاریخی فئودالیسم و حکومت‌های سلطنتی را پشت سر گذاشتند و به جرگه کشورهای صنعتی و پیشرفته پیوستند. از تعداد بیسوادان جهان به سرعت کاسته شد. آزادی و دموکراسی در کشورهای مختلف، دامنه گسترده پیدا کرد. در نیمه دوم قرن بیستم به ویژه در دو دهه آخر، ابزار رایانه و علوم ارتباطات به قدری گسترش یافتند که عصر ما را عصر اطلاعات و ارتباطات نامیدند. همه این دگرگونی‌ها در پیشرفت و گسترش روزنامه و روزنامه‌نگاری تأثیر بسزایی گذاشتند. تا حدی که در حال حاضر هزاران روزنامه با سرعت فوق‌العاده در سراسر جهان منتشر می‌شوند و شمارگان بعضی از آن‌ها مانند **لوموند** در پاریس، **تایمز** در لندن، **نیویورک تایمز** در نیویورک، **پراودا** در مسکو و **آساهی** در توکیو به میلیون‌ها می‌رسند. با پیشرفت حیرت‌انگیز رایانه و فناوری‌های اطلاعاتی مانند اینترنت در دو دهه اخیر، روزنامه‌های مغناطیسی و اینترنتی جای چشمگیری را برای خود باز کرده‌اند.

تاریخچه پیدایش روزنامه در ایران

واژه فارسی روزنامه که معرب آن روزنامه و روزنامج بوده است، از اوایل دوره اسلامی به معنی کتاب شرح گزارش روزانه و یادداشت وقایع هر روزه یعنی معادل ژورنال فرانسه و جورنال انگلیسی (Journal) هم به کار رفته است. شاعران نیز گهگاهی آن را به کار برده‌اند. حتی در زبان فارسی چند کتاب خاطرات و تاریخی، همانند روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه، عنوان روزنامه داشته‌اند.

تاریخ دقیق ورود چاپخانه به تهران مشخص نیست. ولی از روی تاریخ چاپ کتاب‌ها نتیجه‌گیری می‌شود که حدود سال ۱۲۰۳ ش (۱۲۴۰ق) چاپخانه در تهران دایر بوده است. این در حالی است که موضوع چاپ نوشته در اسلام به دلایل متعددی حدود سه قرن به تعویق افتاد که شاید عمده‌ترین آن امتناع مسلمانان از چاپ قرآن به دلیل مقدس بودن آن بود. زیرا مسلمانان معتقد بودند که با به کارگیری فن چاپ اولین کتابی که باید چاپ شود قرآن است. به همین دلیل با ورود آن به کشورهای اسلامی از جمله ایران مخالفت می‌کردند (علی مزینانی، ۱۳۷۹، ص ۴۷-۴۹).

یکی افرادی که عباس میرزا برای تحصیل به خارج اعزام کرده بود، میرزا صالح شیرزای از تبریز بود. میرزا صالح پس از بازگشت به تبریز، به تهران احضار می‌شود و به سال ۱۲۱۵ ش (۱۲۵۳ق) در دوران محمد شاه نخستین روزنامه را به نام کاغذ اخبار منتشر می‌کند. پیش از انتشار روزنامه، اعلامیه بلند بالایی انتشار می‌یابد مبنی بر این که «... همت ملوکانه اولیای دولت علیه مصروف بر این گشته است که ساکنین ممالک محروسه تربیت شوند... به حسب حکم شاهنشاهی کاغذ اخباری مشتمل بر اخبار شرقیه و غربیه در دارالطباعة ثبت و به اطراف و اکناف فرستاده خواهد شد...» از بررسی مطالب سه شماره از نخستین روزنامه ایرانی (موجود در کتابخانه ملی بریتانیا) معلوم می‌شود که کاغذ اخبار نشریه‌ای دولتی و ابزار سخن پراکنی و ارتباط جمعی دربار و حکومت وقت بوده و زیر نظر مدیریت وابسته، ممیزی و کنترل می‌شد. نخستین روزنامه ایرانی پس از حدود سه سال انتشار، در اثر بی‌کفایتی و سیاست‌های ضد فرهنگی نامردمی حاج میرزا آقاسی تعطیل می‌شود. (گوئل کهن، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۱۸-۲۳).

دومین روزنامه در ایران روزنامه‌ای بوده به نام **زآزاریت باهرا** (شعاع روشنایی) که از سوی مبلغان مسیحی امریکایی از سال ۱۲۳۰ ش (اول ژانویه ۱۸۱۵م) یعنی دو ماه پیش از روزنامه وقایع اتفاقیه به صورت ماهانه به زبان کلدانی (آسوری) در ارومیه منتشر می‌شده است. مضمون روزنامه مسایل دین مسیح بوده و انتشار آن به مدت ۶۳ سال ادامه داشته است. (محمد صدرهاشمی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۱؛ جعفرخامی زاده، ۱۳۷۲، ص ۲۷۱).

روزنامه **وقایع اتفاقیه** سومین روزنامه در ایران و دومین روزنامه به فارسی پس از **کاغذ اخبار** است. این روزنامه به سال ۱۲۳۰ ش (۱۲۶۷ق) با چاپ سنگی به طور هفتگی با اخبار ایران و جهان و مقاله‌های علمی به مدت ده سال انتشار یافته و تا شماره ۴۷۱ رسیده است. در انتشار و اداره این روزنامه پنج تن سهم داشتند: میرزا تقی خان امیرکبیر بنیان‌گذار، میرزا جبار تذکره‌چی مدیر و سردبیر، میرزا عبدالله خبرنگار و نویسنده، ادوارد برجیس مترجم و مسؤول مالی و عبدالمحمد مسؤول و ناظر چاپ. مسلماً در آن شرایط تاریخی، کوشش امیرکبیر برای کسب اجازه انتشار این روزنامه اقدام ارزشمند به شمار می‌آمد. ولی هیأت حاکم که افراد جامعه را بی صلاحیت و نابالغ و خود را قیم آن می‌دانست، به ممیزی اخبار و بازرسی ارتباطات جمعی می‌پردازد. نکته قابل ذکر آن که روزنامه نایب توصیه دربار و دستور شاه از سوی امرا، اعیان، اشراف و مباحثران به عنوان وظیفه خریداری می‌شود. ادوارد برجیس مباشر روزنامه، روزنامه خصوصی دیگری را بدون سانسور برای اطلاع شاه و صدر اعظم در می‌آورد. (گوئل کهن، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۳۱-۳۶).

از شماره ۴۷۲ روزنامه وقایع اتفاقیه به نام **روزنامه دولت علیه ایران** انتشار یافت. این کار بنابر علاقه‌مندی ناصرالدین شاه به داشتن روزنامه مصور انجام گرفت. مدیریت روزنامه این بار به **ابوالحسن صنیع‌الدوله** که مرد هنرمندی بود واگذار شد. روزنامه با تصاویر هنرمندانه صنیع‌الدوله از درباریان و دولتمردان منتشر می‌شد. با برکناری میرزا رضانوری، اعتمادالدوله مرتجع و واپسگرا که بسیاری از کارهای امیرکبیر را نفی می‌کرد و با برگزیده شدن **میرزا حسین خان مشیرالدوله** (سپهسالار) از تحصیل‌کردگان دارالفنون

به مدت ده سال، عصر حکومت قانون و گسترش اندیشه ترقی آغاز شد. کیفیت روزنامه بهبود یافت. در سال ۱۲۴۲ ش (۱۲۸۰ق) روزنامه دیگری با عنوان **روزنامه علمیه دولت** علیه ایران به زبان‌های فارسی، عربی و فرانسه و در ۵۳ شماره انتشار یافت. سه سال بعد یعنی در سال ۱۲۴۵ ش (۱۲۸۳ق) به دستور ناصرالدین شاه چهار روزنامه با عنوان‌های: **روزنامه دولتی** بدون تصویر، **رونامه مصور دولتی**، و **روزنامه ملتی** و **روزنامه علمی** در آمد. روزنامه ملتی که برای مطالعه افراد ملت چاپ می‌شد، به دلیل فاصله عمیقی که بین نظام مستبد و استثمارگر و مردم موجود بود، تنها مطلبی که در این روزنامه پیدا نمی‌شد، صدای ملت و حرف مردم بود.

روزنامه **وقایع عدلیه** که وسیله سپهسالار و به کمک میرزا یوسف‌خان مستشارالدوله دسوت دیرینه‌اش برای توجیه و تشریح اصلاحات قانون‌گذاری و نظام حقوقی انتشار می‌یافت، از روزنامه‌های مترقی بود.

در سال ۱۲۵۰ ش (۱۲۸۸ق) **روزنامه دولت ایران** به جای سه روزنامه دولتی و ملتی و علمی منتشر شد که در واقع زبان رسمی دولت و مشتمل بر اخبار دربار، فرامین شاهی، شرح حال اعمال پادشاه، بار عام و شکار و عزاداری و غیره بود. در سال ۱۲۵۳ ش (۱۲۹۲ق) میرزا حسین سپهسالار برای شناساندن ایران به خارجی‌ها، روزنامه‌ای به نام **وطن** را به دوزبان فارسی و فرانسه فقط در یک شماره منتشر کرد. در زمان صدارت میرزا حسین سپهسالار چند روزنامه دیگر در تهران منتشر می‌شدند که عبارت بودند از: **روزنامه نظامی علمیه و ادبیه ایران** توسط کارکنان مدرسه مبارکه اتام‌آزور در سال ۱۲۵۴ (۱۲۹۳ق)، **روزنامه شرف** (بعدهاً **شرافت**) وسیله محمدحسن‌خان اعتمادالسطنه به سال ۱۲۶۱ (۱۳۰۰ق)، **توبیت** وسیله میرزا محمدحسین فروغی به سال ۱۲۷۵ (۱۳۱۴ق)، **خلاصه الحوادث** وسیله دولت به سال ۱۲۷۷ (۱۳۱۶ق) و **روزنامه حکیم‌الممالک** به مدیریت حکیم‌الممالک به سال ۱۲۴۵ (۱۲۸۳ق) (یحیی آری‌پور، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۲۴۳-۲۴۶).

هم زمان با تهران چند روزنامه قدیمی نیز در شهرستان‌ها منتشر شده‌اند که اهم آن‌ها عبارتند از **روزنامه ملتی** از سوی دولت به سال ۱۲۳۷ (۱۲۷۵ق)، **روزنامه تبریز** به

مدیریت و نویسندگی کمال آقا به سال ۱۲۳۷ (۱۲۷۵ق)، روزنامه **الحدید** به مدیریت سید محمد شبستری به سال ۱۲۷۶ (۱۳۱۵ق)، روزنامه **احتیاج** ب مدیریت میرزا علی قلی صفراوف به سال ۱۲۷۷ (۱۳۱۶ق)، روزنامه **ادب** به مدیریت محمدصادق ادیب الممالک به سال ۱۲۷۷ (۱۳۱۶ق)، روزنامه **کمال** به مدیریت میرزا حسین طبیبزاده به سال ۱۲۷۷ (۱۳۱۶ق)، این شش روزنامه همه در تبریز منتشر می شدند. روزنامه **فارس** به مدیریت میرزا تقی کاشانی به سال ۱۲۵۰ (۱۲۸۹ق) در شیراز، و روزنامه **فرهنگ** به مدیریت میرزا تقی خان به سال ۱۲۵۷ (۱۲۹۶ق) در اصفهان.

روزنامه‌های برون مرزی

در زمان ناصرالدین شاه همه روزنامه‌های حتی روزنامه‌هایی که عنوان ملتی داشتند، دولتی بودند و هیچ روزنامه‌ای حق انتقاد از نظام را نداشت. در زمان مظفرالدین شاه نیز تا اعلان مشروطه چنین بود. به علاوه اداره سانسوری وجود داشت که همه روزنامه‌های دولتی و غیر دولتی را به شدت سانسور می کرد. چند روزنامه فارسی که در کشورهای خارجی به چاپ می رسیدند و درباره اوضاع ایران آزادانه سخن می راندند، آزادانه به دست خوانندگان نمی رسیدند. این روزنامه‌ها در بیداری و مشروطه خواهی مردم ایران نقش بسیار حساس و اساسی داشتند. روزنامه‌های فارسی چاپ شده در خارج به صورت قاچاق وسیله جهانگردان، مسافران و زوار، یا ضمن بارهای تجارتي به ایران فرستاده می شدند و محرمانه و با احتیاط دست به دست می گشتند.

(یحیی آربین پور، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۲۴۹-۲۵۰).

مهم ترین و معروف ترین این روزنامه‌ها عبارت بودند از: **اختر** به مدیریت آقامحمدطاهر تبریزی به سال ۱۲۵۳ (۱۲۹۲ق) چاپ استانبول، **قانون** به مدیریت ملکم خان ناظم الدوله به سال ۱۲۶۸ (۱۳۰۷ق) چاپ لندن، **حکمت** به مدیریت میرزاهدی تبریزی چاپ قاهره و **ثریا** و **پرورش** چاپ مصر و **حبل الممتین** چاپ کلکته. از آن جا که پرداختن به دوره‌های سال‌های بعد تاریخچه روزنامه در ایران موضوع این مبحث نیست، از بحث بیشتر در این زمینه خودداری می شود و یادآوری می نماید که

در مبحث بررسی تاریخی روزنامه‌های آذربایجان که در واقع بخش قابل توجه و نمونه عمده‌یی از دوره‌های تاریخی روزنامه‌های ایران را تشکیل می‌دهد، بحث‌های لازم و تکمیلی انجام خواهد گرفت.

بررسی مجموع روزنامه‌های آذربایجان از ۱۲۳۰ تا ۱۳۸۰

چند نکته:

* در مورد نام اشخاص مانند صاحب امتیاز و مدیر مسؤول و سردبیر و غیره، سعی شده است از آوردن القاب متعدد مانند: حاج، میرزا، خان، مهندس و امثال آن‌ها تا آن جا که به اصل نام و شناخت شخص آسیب نرساند، خودداری شود.

* همه سال‌های مورد بررسی در مود ۱۵۰ سال به هجری خورشیدی (سال ایرانی) محاسبه و نگاشته شده‌اند، تنها برای رفع مشکل مقایسه و تطبیق، معدل سال‌های هجری قمری تا سال ۱۳۰۰ خورشیدی در داخل دوکمانک () آورده شده‌اند.

* چون در بررسی یک یک روزنامه‌ها منابع و مآخذ مورد استفاده بجا و به حد کافی در درون متن در محل بررسی یک یک روزنامه آورده شده‌اند، در این مبحث برای کوتاهی مطلب از آوردن منابع و مآخذ درون متنی خودداری شده است.

دوره‌های تاریخی روزنامه‌ها

مدت ۱۵۰ سال انتشار روزنامه در آذربایجان مواجه با چند دوره تاریخی مشخص است که هر کدام ویژگی خاص خود را دارند. مطالعه روزنامه‌ها نیز نگارنده را متقاعد ساخت بر این که بهترین راه بررسی روزنامه‌ها، تقسیم آن‌ها به دوره‌های تاریخی معین است.

دوره‌های تاریخی مورد نظر عبارت‌اند از:

دوره اول - از ۱۲۳۰ تا ۱۲۸۵ ش (از پادشاهی ناصرالدین شاه تا آغاز مشروطه)

دوره دوم - از ۱۲۸۵ تا ۱۳۰۰ (از آغاز مشروطه تا روی کار آمدن رضاشاه)

دوره سوم - از ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ (در مدت زمامداری رضاشاه)

دورهٔ چهارم - از ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ (از عزل رضاشاه تا پایان نخست‌وزیری دکتر محمد مصدق)

دورهٔ پنجم - از ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷ (از عزل دکتر مصدق تا پایان حکومت محمدرضاشاه)

دورهٔ ششم - از ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۱ (از آغاز انقلاب اسلامی تا آغاز ممنوعیت احزاب و گروه‌ها)

دورهٔ هفتم - از ۱۳۶۱ تا ۱۳۷۶ (از ممنوعیت احزاب تا پایان ریاست جمهوری هاشمی رفسنجانی)

دورهٔ هشتم - از ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۰ (در مدت دورهٔ نخست ریاست جمهوری سید محمد خاتمی)

دورهٔ اول - از ۱۲۳۰ تا ۱۲۸۵ ش (۱۲۶۸ تا ۱۳۲۴ ق)

از مجموع اطلاعاتی که در دست است، چنین برمی‌آید که نخستین چاپخانه سربی را میرزا زین‌العابدین به سفارش عباس میرزای قاجار در سال ۱۱۹۵ یا ۱۱۹۶ شمسی (۱۲۳۲ یا ۱۲۳۳ قمری) در زمان محمد شاه از روسیه به تبریز آورده است و چاپ سنگی نیز در سال ۱۲۰۳ (۱۲۴۰ ق) در تبریز دایر شده و مورد استفاده قرار گرفته است. افزون بر چاپخانه‌های مذکور چند چاپخانه دیگر در همان اوایل وسیله اقلیت‌های قومی آسوری و ارمنی به آذربایجان وارد شده است. قدمت ورود چاپخانه به تبریز جلوتر از تهران است. نخستین روزنامهٔ ایران به نام کاغذ اخبار به سال ۱۲۱۵ ش (۱۲۵۳ ق) در زمان محمدشاه به وسیله میرزا صالح شیرازی در تهران انتشار می‌یابد. از این روزنامه چند شماره بیشتر منتشر نمی‌شود. مدت ۱۵ سال پس از آن نیز در هیچ کجای ایران روزنامه‌یی در نمی‌آید. تا این که در سال ۱۲۳۰ (۱۲۶۸ ق برابر با اول ژانویه ۱۸۱۵ م) روزنامه زازاریت باهرا (شعاع روشنایی) از سوی مبلغان مسیحی به صورت ماهانه، با چاپ سربی در ارومیه منتشر می‌شود. این روزنامه برای نخستین بار اوایل حکومت ناصرالدین شاه یعنی دو ماه پیش از انتشار روزنامهٔ وقایع اتفاقیه (دومین روزنامه فارسی

پس از کاغذ اخبار) انتشار یافته و به مدت ۶۳ سال تا سال ۱۲۹۳ ش (۱۹۱۴ م) ادامه یافته است. بنابراین می‌توان گفت این روزنامه دومین و قدیمی‌ترین روزنامه ایرانی پس از کاغذ اخبار است. مبلغان آمریکایی نخست دو نفر به نام‌های اسمیت و دوایت در سال ۱۲۴۴ (زمان پادشاهی محمدشاه) برای مطالعه و تهیه گزارش به آذربایجان می‌آیند. سال‌های بعد کشیشی به نام پرکینز اعزام می‌شود و سال‌ها در آذربایجان می‌ماند. کتابخانه و چاپخانه و مدرسه در ارومیه دایر می‌کند. هدف اصلی روزنامه تبلیغ دین مسیحیت (پروتستان) میان کلدانی‌ها و ارمنی‌های آذربایجان بوده است.

قالات شرارا (صدای حقیق) روزنامه مذهبی دیگری است که از سوی جمعیت کاتولیک فرانسویان به زبان کلدانی، در تاریخ ۱۲۷۵ ش (۱۸۹۶ م) به صورت ماهانه در ارومیه چاپ می‌شد. ناشر و مؤسس آن کشیشی به نام داود بوده است.

روزنامه اخبار دارالسلطنه آذربایجان که به نام‌های روزنامه ملتی و وقایع محروسه آذربایجان نیز در تبریز منتشر شده است، دومین روزنامه آذربایجان و اولین روزنامه به زبان فارسی در آذربایجان است که پس از وقایع اتفاقیه و روزنامه ملتی تهران در تبریز منتشر شده است. این روزنامه از جمله روزنامه‌هایی بوده که از سوی حکومت دستگاه قاجار با نام روزنامه ملتی برای مطالعه مردم منتشر شده است. به دلیل فاصله عمیقی که بین نظام مستبد و استثمارگر و مردم موجود بود، تنها مطلبی که در این روزنامه پیدا نمی‌شد، صدای ملت و حرف مردم بود. این روزنامه پس از دو نوبت تعطیلی سرانجام در سال ۱۲۵۷ (۱۲۹۶ ق) در زمان ولیعهدی مظفرالدین و به دستور وی با نام تبریز، در تبریز منتشر شده است. مدیر مسئول روزنامه علی‌نقی حکیم‌الممالک بوده و سردبیری آن را حسین طیب‌زاده معروف به کمال برعهده داشته و ۱۵ روز یک بار منتشر می‌شده است. موضوع روزنامه را مسایل سیاسی و اخبار و مسایل متفرقه داخلی و خارجی باب میل حکومت تشکیل می‌داده است.

در این دوره افزون بر روزنامه زازاریت باهرا و قالات شرارا که متعلق به قوم اقلیت آسوری بوده، سه روزنامه دیگر متعلق به قوم ارمنی به نام‌های مدنیت ارگان خبرگزاری ارمنی صدرا به سال ۱۲۶۳ ش، آژدارار (اطلاعات) به مدیریت ماشدس پایازیان نایب

خلیفه ارمنی‌های آذربایجان به سال ۱۲۸۲ ش، و **گورتز** (کار) به مدیریت اسقف یقیشه مرادیان در تبریز انتشار یافته‌اند. روزنامه مدنیت به فارسی و گورتز و آردارار به زبان ارمنی بوده‌اند. گورتز نخستین روزنامه به زبان ارمنی بوده که در آذربایجان منتشر شده است. از روزنامه‌های مذکور غیر از مشخصات، اطلاعات دیگری از محتوای آن‌ها در دسترس نیست.

روزنامه **ناصری** دومین روزنامه دولتی پس از اخبارالسلطنه آذربایجان، نخست به مدیریت محمدنیدیم باشی مدیر مدرسه مظفری تبریز بعداً به مدیریت ناظم‌الممالک و مسعود عدل از سال ۱۲۷۲ ش (۱۳۱۱ ق) به مدت شش سال در تبریز منتشر شده است. این روزنامه جز چند روزنامه دولتی بوده که در زمان پیش از مشروطه از سوی وزارت انطباعات برای خنثی کردن افکار آزادیخواهی و مشروطه‌طلبی انتشار یافته است. مباحثات این روزنامه بر علیه روزنامه اختر چاپ استانبول شایان دقت است.

حدید یا **الحدید** نخستین روزنامه غیر دولتی و غیر وابسته و مردمی است که در شهرستان منتشر شده است. این روزنامه در سال ۱۲۷۶ ش (۱۳۱۵ ق) به طور هفتگی در تبریز منتشر شده است. حدید دارای سه نوبت تعطیلی و دو دوره انتشار است که نخست به مدیریت و صاحب امتیازی **سیدحسین عدالت** و بعداً به مدیریت و صاحب امتیازی **سیدمحمد شبستری** (ابوالصیفاء) انتشار یافته است. این دو شخصیت از آزادیخواهان و مشروطه‌طلبان و نواندیشان بنام آذربایجان بوده‌اند. سیدحسن شبستری بعد از مشروطه روزنامه مجاهد را در آذربایجان و ایران نور را در تهران منتشر کرده است. سیدحسین عدالت نیز پس از آغاز مشروطه روزنامه حدید را به عدالت تغییر نام داده و با سبک و سیاف دیگری انتشار داده است. حدید روزنامه مترقی و تجددگرا بوده و خوانندگان خود را به کسب دانش و معرفت و وطن دوستی و بیداری و روشننگری دعوت می‌کرده و تا اوایل اعلام مشروطه منتشر شده است.

علی قلی صفراوف نویسنده دموکرات و شجاع و بی‌باک، در سال‌های پیش از مشروطه دست به انتشار سه روزنامه به نام‌های **شبنامه**، **احتیاج** و **اقبال** زده است. صفراوف شبنامه را که پس از شاهسون دومین روزنامه طنز و هزلی بوده در سال ۱۲۷۱

ش (۱۳۱۰ ق) به طور پنهانی برای بیداری و تحریک توده‌های زحمتکش بر علیه حکومت ستمگر در تبریز منتشر می‌کرد. پس از مدت‌ها در سال ۱۲۷۷ ش روزنامه سیاسی و انتقادی **احتیاج** را در تبریز انتشار داد. محتوای روزنامه را موضوع‌های بی‌پرده و جسورانه در زمینه آزادی و ترقی و وابستگی ایران و دست آوردهای نوین اروپا تشکیل می‌داد. این روزنامه پس از مدت کوتاهی از سوی حسنعلی گروسی امیرنظام (حکمران آذربایجان) توقیف شد و ناشر آن را به کیفر توهین آمیز چوب و فلک محکوم کردند. صفراوف پس از توقیف شماره هشتم را با نام **اقبال** منتشر کرد. محتوای روزنامه به همان روال سابق بود و به همین دلیل فقط یک شماره از آن انتشار یافت.

چند روزنامه دیگر این دوره عبارت بودند از: **ادب** به مدیریت محمدصادق ادیب الممالک به محتوای علمی و ادبی (۱۲۷۷ ش)، **کمال** به مدیریت حسین طیب‌زاده یکی از روشنفکران آذربایجان. روزنامه کمال پس از حدید دومین روزنامه مهم غیردولتی و مردمی بود که در تبریز در مدرسه‌ای به نام کمال منتشر می‌شد. در سال ۱۲۸۱ (۱۳۲۱ ق) در جریان شورش مردم تبریز علیه مأموران بلژیکی و بستن بازار تبریز، طلبه‌ها، میخانه‌ها و مهمانخانه‌ها و به صاحب امتیازی عبدالله جهانشاهی مدیر مدرسه مسایل فرهنگی و آموزش و پرورش مطلب می‌نوشت.

در شرایطی که در اثر مبارزه‌های طولانی مردم، مشروطه در حال استقرار بود، شخصی به نام **احمد کاتب تبریزی** ملقب به بصیرالعلما در سال ۱۲۸۴ (۱۳۲۴ ق) در ماه‌های نزدیک به استقرار مشروطه از سوی انجمن اسلامیه، دست به انتشار سه روزنامه به نام‌های **اتحاد**، **اخوت**، **اسلامیه**، دست به انتشار در برابر اراده و خدامت مردم در مشروطه خواهی جبهه گرفته و نقش ارتجاعی ایفاء کرده است.

روزنامه‌های برون مرزی این دوره

در این تاریخ تعدادی از آزادیخواهان و روشنفکران آذربایجان مانند: مهدی تبریزی (اختر)، محمدطاهر تبریزی، شیخ‌احمد روحی با همکاری تعداد دیگری از ایرانیان مقیم خارج، روزنامه **اختر** را هر ۱۵ روز یک بار از سال ۱۲۵۳ (۱۲۹۲ ق) در

استانبول منتشر کردند. این روزنامه نثری دلنشین و روان و مؤثر داشت. روزنامه اختر در تحریک به قیام ایرانیان مقیم خارج و داخل کشور و در مخالفت با امتیازهای واگذار شده به خارجیان از آن جمله امتیاز تنباکو و در آشنا کردن مردم ایران و آذربایجان با حقوق اجتماعی و سیاسی و آزادیخواهی‌های موجود در کشورهای مترقی نقش اساسی داشت و ۲۰ سال پیایی با سرافرازی و جنگندگی برای آماده کردن مردم ایران به ویژه مردم آذربایجان برای مشروطه خواهی و متزلزل کردن پایه حکومت قاجار درخشیده است. به خاطر استقبال زیادی که از این روزنامه می‌شد، در برخی نواحی قفقاز و آذربایجان افراد متعصب و نادان که روزنامه خواندن را گناه می‌شمردند، خوانندگان اختر را اختری مذهب می‌خواندند. به خاطر مقاله‌های متعددش در زمینه قانون به روزنامه قانون نیز معروف شده است. ناصرالدین شاه تاب تحمل این روزنامه را نداشت. در حدی که به صدراعظم خود امین‌السلطان دستور داد از ورود آن به ایران جلوگیری کند. محسن معین‌الملک سفیر ایران در استانبول را به بهانه این که اجازه انتشار مقاله در روزنامه اختر بر علیه شاه را داده است به تهران خواست. روزنامه پس از ۲۰ سال انتشار در سال ۱۲۷۴ ش از سوی دولت عثمانی برای همیشه توقیف شد.

روزنامه حکمت پس از روزنامه اختر دومین روزنامه است که در خارج از ایران یعنی در قاهره از سوی فرد آذربایجانی به نام دکتر محمد مهدی بیگ تبریزی که شاعر و ادیب بوده از سال ۱۲۷۱ ش به مدت ۱۹ سال انتشار یافته و نور تمدن و آزاد منشی را در ایران تابانده و مردم ایران را از خواب سنگین پیش از نهضت مشروطه بیدار کرده است.

روزنامه اوشاد روزنامه دیگری است که در خارج از ایران در شهر باکو به مدیریت احمد بیگ آقایف قراباغی در سال ۱۲۸۳ (۱۳۲۳ ق) یک سال پیش از مشروطه به زبان ترکی آذربایجانی منتشر شده است. در انتشار این روزنامه افرادی مانند ملافتحعلی آخوندوف همکاری می‌کرده‌اند. موضوع روزنامه را مسایل مربوط به آزادی و استقلال و هواداری از مشروطه تشکیل می‌داده است.

روزنامه شاهسون چهارمین روزنامه است که از سوی دو نفر آذربایجانی به نام عبدالرحیم طالب‌اوف و سیدمحمد شبستری در خارج از ایران در استانبول منتشر شده

است. از این روزنامه طنزآمیز فقط یک شماره منتشر شده و در این شماره شاه و دربار و رجال مستبد به باد مسخره گرفته شده‌اند.

ویژگی‌های روزنامه‌های این دوره:

* در مدت طولانی دوره اول از ۱۲۳۰ تا ۱۲۸۵ یعنی در مدت ۵۵ سال که حدود $\frac{1}{3}$ کل زمان بررسی را شامل می‌شود، در آذربایجان در مجموع ۲۲ روزنامه بیشتر منتشر نمی‌شود. علت این امر روشن است. دلیل نخست این که این سال‌ها، سال‌های نخست انتشار روزنامه در کشور است و روزنامه‌ها هنوز مهارت لازم را از نظر زبان و شیوه بیان و کارهای فنی به دست نیاورده‌اند. درصد بی‌سوادی و جهالت و تعصب مذهبی بسیار بالاست. دلیل دیگر این که فشار و اختناق از سوی نظام سلطنتی و مستبد حاکم فوق‌العاده نمی‌توانستند مطرح بکنند.

* از مجموع ۲۲ روزنامه ۱۸ روزنامه در داخل آذربایجان و ۴ روزنامه در خارج از کشور انتشار یافته‌اند. تعداد نسبتاً زیاد روزنامه‌های منتشر شده در خارج نشانگر آن است که شرایط داخلی هنوز مستعد نیست. به همین دلیل افراد متعهد و روشنفکر، کشورهای خارج را برای آزادی عمل و بیان برگزیده‌اند تا بتوانند رسالت خود را از نظر روشنگری و بیداری مردم میهنشان انجام دهند.

* آمار محل انتشار روزنامه‌ها به ترتیب زیر است: تبریز ۱۶، ارومیه ۲، استانبول ۲، باکو ۱ و آسوری ۲.

* نوع چاپ روزنامه‌ها به شرح زیر است: سنگی ۱۳، سربی ۳، ژلاتین ۲، نوع دیگر ۴. چون آغاز سال‌های بهره‌گیری از چاپ در آذربایجان است. هنوز چاپ‌های نوع قدیم رواج چشمگیری دارند و از چاپ‌های نوع جدید خبری نیست.

* روزنامه‌ها در این دوره از نظر موضوعی وضعیت مشخص و روشنی دارند. ۵ روزنامه وابسته به اقلیت‌های قومی و مذهبی بوده که ۲ عنوان دارای محتوای این آسوری و ۳ عنوان نیز مسایل دینی ارمنی را دربر می‌گیرند. ۳ عنوان از روزنامه‌ها از سوی دولت پخش شده‌اند و دارای اهداف و نیات دولتی بوده‌اند و ۳ عنوان از روزنامه‌ها نیز به

اصطلاح کاسه داغ‌تر از آش‌اند و ارتجاعی عمل کرده‌اند یعنی با هر نوع آزادیخواهی و مشروطه‌طلبی مخالفت ورزیده‌اند. بقیه ۱۱ روزنامه آزاد و مستقل‌اند و اکثرشان زبان انتقادی دارند. در مجموع روزنامه‌هایی که در داخل منتشر می‌شوند، می‌کوشند دست از پا خطا نکنند و به محاق تعطیلی کشیده نشوند. با این حال علی‌قلی صفراوف دموکرات و شجاع نخستین آذربایجانی است که مورد شکنجه و آزار و توهین قرار می‌گیرد و روزنامه او به نام احتیاج اولین روزنامه است که با خشونت به تعطیلی کشیده می‌شوند. در این دوره روزنامه احتیاج و کمال در داخل و روزنامه اختر نیز در خارج به تعطیلی اجباری دچار می‌شوند.

دوره دوم - از ۱۲۸۵ تا ۱۳۰۰ ش (۱۳۲۴ تا ۱۳۴۰ ق)

این دوره از نظر زمانی کوتاه است. یعنی ۱۵ سال را دربر می‌گیرد. اما از نظر تعداد روزنامه‌های منتشر شده، زمان پراهمیت و چشمگیری است. پس از مبارزات طولانی مردم ایران سرانجام مظفرالدین شاه چهاردهم جمادی الثانی ۱۳۲۴ ق (چهاردهم مرداد ۱۲۸۵ ش) به امضای فرمان مشروطه تن در می‌دهد و پس از چند ماه فوت می‌کند. محمدعلی شاه پس از جانشینی پدر، به شدت علیه مشروطه به مبارزه برمی‌خیزد و دو سال بعد مجلس شورای ملی را به توپ می‌بندد و عملاً آن را از بین می‌برد و به قلع و قمع آزادیخواهان و هواداران مشروطه در سطح کشور به جز تبریز می‌پردازد. مدت دو سال از ۱۲۸۷ تا ۱۲۸۹ ش استبداد صغیر را برپا می‌سازد. ولی مردم تبریز برپایه تجربیاتی که کسب کرده بودند به مبارزه قلمی و مسلحانه ادامه می‌دهند. با آن که در مدت استبداد صغیر در کار انتشار روزنامه‌ها در آذربایجان اختلال ایجاد می‌شود، ولی تعطیل نمی‌شوند. تا این که در سایه مبارزات شجاعانه مردم ایران، به ویژه مبارزه دلیرانه مردم آذربایجان، استبداد صغیر محمدعلی شاه به شکست می‌انجامد.

اصل بیستم قانون اساسی مشروطه مصوب ۱۲۸۵ (۱۳۲۴ ق) همه مطبوعات را جز در مواردی که مضر به دین میبهن هستند، آزاد اعلام می‌دارد و سانسور آن‌ها را ممنوع اعلام می‌کند و نخستین قانون مطبوعات مصوب ۱۲۸۶ (۱۳۲۶ ق) نیز بر آزادی مطبوعات و ممنوع بودن ممیزی تأکید دارد.

در مدت ۷ ماه سال ۱۲۸۵ یازده روزنامه جدید و در مدت چهار سال اول مشروطه ۴۶ روزنامه در آذربایجان انتشار می‌یابند و در زمان ۱۵ سال در مجموع به ۹۰ عنوان روزنامه می‌رسد. در این دوره اکثر روزنامه‌های داخلی که با برخورداری از قانون اساسی مشروطه به مرحله انتشار رسیده‌اند، از قانون اساسی و آزادی به دست آمده دفاع می‌کنند. با این حال به خاطر بازگشت استبداد صغیر و وجود فئودال‌های سرسخت و متعصبان هوادار سلطنت و نیز به خاطر حضور فعال عوامل روسیه تزاری در آذربایجان که برای خود حاکمیت مستقل قائل بودند، تعداد زیادی از گردانندگان روزنامه‌ها دچار آزار و شکنجه می‌شوند و حتی تعداد قابل توجهی از آنان به طور وحشیانه به شهادت می‌رسند و کار روزنامه‌ها به تعطیلی کشیده می‌شوند.

هفته نامه **آزاد** به مدیریت رضا تربیت (برادر محمدعلی تربیت) مدیر کتابفروشی تربیت در سال اول مشروطه در تبریز منتشر می‌شود. چون این کتابفروشی به خاطر گسترش و اهمیتی که داشته به مرکز بخش و توزیع کتاب و روزنامه و فعالیت سیاسی و آزادیخواهی تبدیل شده بود. در جریان استبداد صغیر از سوی ارتجاعیون و اجامرو اوباش پیرو رحیم خان قره‌داغی به غارت رفته و سوزانده می‌شود و روزنامه نیز به کلی تعطیل می‌شود.

روزنامه **اسلامیه** روزنامه دیگری است که در سال اول مشروطه منتشر می‌شد و از آرمان مشروطه دفاع می‌کرد. مدیر آن ابوالقاسم ضیاءالعلمای تبریزی که مردی مشروطه‌خواه و آزادی طلب جدی بوده و در پیکار ملیون با ارتجاعیون شرکت فعال داشت، در جریان تجاوز عمال روسیه تزاری و پرچمداری مخالفت با استبداد، به دار آویخته می‌شود.

عدالت روزنامه‌یی بوده که در سال اول مشروطه به مدیریت **سیدحسین تبریزی** ناشر روزنامه‌های **حدید** و **صحبت** و **خبر** و **آنادیلی** (به ترکی) مدافع مشروطه در تبریز منتشر شده است. سیدحسین تبریزی که قبلاً نیز روزنامه‌اش تعطیل و بازداشت شده بود، این بار به خاطر دفاع زودرس از آزادی زنان و افراط در این امر، از سوی انجمن تبریز تعطیل می‌شود و مدیر آن از ترس تهاجم مستبدان به تهران می‌رود و به معلمی

می‌پردازد.

علی‌قلی صفراوف که سال‌های پیش روزنامه‌های شبنامه و احتیاج و اقبال را منتشر کرده بود و کارشان به تعطیلی کشیده بود و با روزنامه معروف **ملانصرالدین** آذربایجان همکاری داشت، این بار این مرد روشن و مبارز، روزنامه **آذربایجان** را به زبان فارسی و ترکی منتشر می‌کند. محتوای عمده این روزنامه مهم انتقادی بو فکاهی و مصور که یکی از جراید مهم تاریخ مطبوعات آذربایجان به شمار می‌رود و افراد سرشناس در انتشار آن همکاری داشتند عبارت بودند از: افشای اعمال ضد مردمی سلسله قاجار و دیگر رجال آن زمان، دفاع از حقوق زنان و کارگران و کشاورزان، انتقاد از اطاعت کورکورانه مردم از حکومت و پیشوایان دینی، انتشار اخبار مربوط به مبارزه‌ها و آزادی مردم کشورهای جهان. این روزنامه ارزشمند سرانجام از سوی نیروهای مرتجع تعطیل می‌شود. مدیر آن مدتی به استانبول می‌رود و سپس به تبریز می‌آید. چون شرایط روزهای استبداد را قابل تحمل نمی‌بیند، در سال ۱۲۸۷ (۱۳۲۶ ق) دست به خودکشی می‌زند.

روزنامه **مجاهد** ارگان سوسیال دموکرات‌ها و مرکز غیبی تبریز بود که به مدیریت **سیدمحمد شبستری** (ابوالصیفاء) در تبریز انتشار می‌یافت. سیدمحمد شبستری روزنامه‌های **حدید** و **ایران** نورا نیز منتشر می‌کرد. این دو روزنامه از اوضاع و عقب‌ماندگی کشور همواره انتقاد می‌کردند و چون در آخرین شماره خود سیدکاظم یزدی از مراجع تقلید را مورد انتقاد قرار داده بود، از سوی متعصبان شهر مورد هجوم قرار گرفت و نمایندگان محافظه کار شهر، پاهایش را به فلک بستند و چوب زدند و تبعیدش کردند. در نتیجه روزنامه‌اش تعطیل شد.

بنیان‌گذاران و نویسندگان روزنامه **شورای ایران** سه نفر شخصیت سرشناس آذربایجانی به نام‌های **سعید سلماسی**، **سیدحسین شریف‌زاده** و **علی دوافروش** بودند. هدف و خط‌مشی اصلی روزنامه برقراری کامل مشروطه و هواداری از آزادی و برابری اجتماعی بوده است. سیدحسین شریف‌زاده مجاهد و مبارز مشروطه و در عین حال عضو انجمن ایالتی تبریز بود. این سه شخص در سال ۱۲۸۷ (۱۳۲۶ ق) از سوی مستبدان و مخالفان مشروطه ترور و شهید شدند.

هفته نامه فروردین که به مدیریت حبیب‌اله آقازاده و سردبیر و نویسندگی محمود اشرف‌زاده به سال ۱۲۸۹ (۱۳۲۹ ق) در ارومیه به زبان ترکی آذربایجانی انتشار می‌یافت، نیرنگ‌ها و ستمکاری‌های روس تزاری را در آذربایجان افشاء می‌کرد. به همین دلیل نامردان کنسول روسیه محمود اشرف‌زاده سردبیر و نویسنده جوان و آتشین را در سرمای زمستان و با بدن برهنه، زیر ضربه‌های تازیانه می‌گیرند. او نیز مقاومت می‌کند و زیر ضربه‌ها شعار «یاشاسین ایران» و «یاشاسین مشروطه» را سر می‌دهد. این نویسنده جوان و بی‌باک در سن سی سالگی در نزدیکی صحنه کرمانشاه با حمله مسلحانه تنی چند به طرز مرموزی کشته می‌شود.

روزنامه تجدد به مدیریت شیخ محمدخیابانی در سال ۱۲۹۵ (۱۳۲۵ ق) به مدت پنج سال در تبریز منتشر شده است. این روزنامه مبلغ آزادی و استقلال ملی و مردم سالاری بوده است و از نظر شکل و محتوا مصداق و مفهوم یک روزنامه کامل و مترقی آن زمان را داشته است. روزنامه با هدف ترویج و گسترش نظریات و خواسته‌های کمیته ایالتی آذربایجان منتشر شد. شیخ محمدخیابانی در سال ۱۲۹۹ برضد وثوق‌الدوله که قرار داد ۱۹۱۹ را منعقد کرده و مقدمات اجرای آن را فراهم می‌ساخت قیام کرد و تبریز را به تصرف در آورد. با روی کار آمدن مشیرالدوله و اعزام مخبرالسلطنه با اختیار تام به آذربایجان، وی را به شهادت رساندند.

جلیل محمدقلی‌زاده که چند سالی بود روزنامه مشهور ملانصرالدین را در تفلیس به زبان ترکی منتشر می‌کرد، در سال ۱۹۲۱ م (۱۳۰۰ ش) به خاطر درگیری انقلابیون در روسیه به تبریز آمد و روزنامه ملانصرالدین را با محتوای مبارزه علیه خرافات دینی و تعصب‌ها و جهالت‌ها، دفاع و تبلیغ اتحاد و دوستی بین ملت‌ها، دفاع از حقوق کارگران و دهقانان و تساوی زنان منتشر کرد. مجموعه نوشته‌ها و اشعار و کاریکاتورهای ملانصرالدین به قدری گیرا بود که بسیاری از نویسندگان و شعرای صدر مشروطه در ایران از آن متأثر شدند. چون آرامش نسبی در روسیه برقرار شد، جلیل محمدقلی‌زاده پس از هشت شماره انتشار از این روزنامه در شمارگان ۵۰۰۰ نسخه، به باکو عزیمت کرد و در آنجا به انتشار روزنامه ادامه داد.

انجمن تبریز

پس از سقوط مجلس شورای ملی ایران به وسیله محمدعلی شاه، مردم تبریز به پایداری مسلحانه ادامه دادند و دارالشورای مردمی و انقلابی به نام **انجمن ایالتی آذربایجان** یا **مجلس شورای ملی تبریز** را برپا داشتند. این مجلس طی تلگرامی به اغلب کشورهای جهان و شهرهای ایران اطلاع داد که جانشین مجلس شورای ملی است و محمدعلی شاه را به خاطر کارهای خودسرانه و غیرقانونی از سلطنت خلع می‌کند. پس از آن به بسیج گسترده مردم پرداخت و روزنامه‌ای را نخست با نام **ملی** بعداً با نام **چریده ملی** و سرانجام با نام **انجمن تبریز** و به عنوان ارگان رسمی انجمن ملی تبریز منتشر کرد. مدیریت روزنامه را **نخست سیدعلی اکبر وکیلی** بعداً **محمود غنی‌زاده** برعهده داشته است. این روزنامه پس از امضای فرمان مشروطه، نخستین روزنامه است که در ایران و آذربایجان منتشر شده است و روزنامه مجلس شورای ملی دومین روزنامه بود که پس از مشروطه می‌شد. این روزنامه تمام مذاکرات اعضای انجمن تبریز و رویدادهای آن زمان و مقاله‌های سودمند را درج کرده است. به همین دلیل از نظر بررسی اوضاع تاریخی و سیاسی و اجتماعی و فرهنگی سال‌های ۱۲۸۴ تا ۱۲۸۹ مرجع قابل اعتماد و معتبری است.

نظمیه تبریز

از دیگر کارهای انجمن ایالتی آذربایجان تأسیس **نخستین نظمیه** (شهربانی) بسامان و منسجم با سازمان و لباس‌های متحدالشکل در سطح ایران برای مقابله با بی‌سرو سامانی‌ها و توطئه چینی مخالفان و مستبدان بود. این نظمیه برای آن که ارتباط خود با توده مردم را نگه دارد، هفته‌نامه‌ای را با نام **نظمیه تبریز** به مدیریت **محمود اسکندانی** در سال ۱۲۸۶ در تبریز تأسیس کرد. نظمیه و روزنامه آن توانستند در سایه شایستگی و نوشته‌ها و اطلاعاتی‌ها و با همکاری توده مردم، نظم و آرامش را در شهر برقرار کنند.

تبریز

روزنامه تبریز تأسیس سال ۱۲۸۹ در شهر تبریز از روزنامه‌هایی است که هم دوبار تعطیلی داشته و هم مدت طولانی به انتشار خود ادامه داده است. اولین سردبیر روزنامه اسماعیل یگانی بوده و سال‌های بعد حسین تبریزی معروف به کمال، حسین فشنگچی و حسین امید سردبیری روزنامه را برعهده داشته‌اند. در سرلوحه سال‌های نخست روزنامه این جمله به چشم می‌خورد «روزنامه‌ای است آزاد، ملی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، در طرفداری عامه سخن می‌راند». اسماعیل یگانی از سران حزب عامیون دموکرات آذربایجان و از قضات برجسته دادگستری و انشاء‌کننده رأی مختاری بوده است.

روزنامه‌های فکاهی

در این دروه تعدادی از روزنامه‌ها ضمن آن که به شدت انتقادی و اجتماعی‌اند، بخش عمده‌ای از مطالب خود را در قالب طنز و شوخی بیان کرده‌اند. از جمله این روزنامه‌ها می‌توان از روزنامه وزین آذربایجان، نخستین روزنامه فکاهی نویس و مصور به سردبیری علی قلی صفراوف، بوقلمون به سردبیری محمود غنی‌زاده، صحبت به سردبیری حسین عدالت، روزنامه کسالت، برجیس به سردبیری اسداله شریف‌رازی. هفته نامه حشرات الارض دومین روزنامه فکاهی و مصور است که پس از روزنامه آذربایجان از سال ۱۲۸۶ در تبریز منتشر شده است. روزنامه نثری روان و وزین و در عین حال ساده و طنزآمیز داشته است. کاریکاتورهایی که در روزنامه تصویر می‌شده، به قدری مضحک و تمسخرآمیز و انتقادآمیز و آگاه‌کننده بوده که لرزه براندام استبداد از محمدعلی گرفته تا مأموران دولتی می‌انداخته است. شخصیت‌ها و روزنامه‌های آن زمان از روزنامه حشرات الارض به عنوان روزنامه فکاهی و سودمند و مؤثر یاد کرده و مردم را به خواندن آن تشویق کرده‌اند.

روزنامه‌های ارتجاعی

روزنامه‌های ارتجاعی روزنامه‌هایی بودند که پیشرفت سیاسی و اجتماعی ایران و تبدیل حکومت سلطنتی به مشروطه را نمی‌پذیرفتند و شرایط موجود و گذشته را به آینده آزاد و حکومت مردمی ترجیح می‌دادند. در این زمینه می‌توان از روزنامه‌های به شرح زیر نام برد: **خورشید**، **میتک** و **فکر هر سه** به سردبیری **الکساندر دروآرتانیانس** (هواداری از حکومت روسیه تزاری و مخالفت با مشروطه خواهان)، **جریده اسلامی** به سردبیری **علی ادیب خلوت** (ضدیت با مشروطه)، و **روزنامه آی ملاممو**. روزنامه آی ملاممو که وسیله احمد کاتب تبریزی ناشر روزنامه‌های ارتجاعی **اخوت**، **اتحاد** و **اسلامیه** منتشر می‌شد، در واقع ارگان وابستگان به دربار محمدعلی میرزا و انجمن اسلامی بود. این روزنامه به فارسی و ترکی منتشر می‌شد و به بهانه نامسلمان بودن مشروطه خواهان، مردم عامی را بر علیه آنها تحریک می‌کرد. برای نمونه چون از علی مسیو رهبر مرکز غیبی تبریز نقطه ضعفی نیافته بودند، عنوان مسیو برای نامبرده را دلیل بی‌دینی وی قلمداد می‌کردند.

روزنامه‌های برون مرزی این دوره

از مجموع ۹۰ روزنامه، ۱۰ روزنامه به شرح زیر در خارج از ایران منتشر شده‌اند:

خلافت به مدیریت **شیخ حسن تبریزی** در لندن به فارسی و ترکی و عربی؛

مظهر در تفلیس به ترکی و فارسی و روسی؛

شیدا به مدیریت **حسن جعفرزاده** (فارسی و ترکی)، **خاور** و **شمس** به مدیریت

سیدحسن تبریزی (فارسی)، **آزادی** به مدیریت **حسن ناجی** (فارسی) هر چهار روزنامه

در استانبول؛

کاوه به مدیریت **سیدحسن تقی‌زاده** در برلین به فارسی؛

صدای ایران به مدیریت **خداداد عزیز** (فارسی و ترکی)، **حقایق** به مدیریت

علی محمد اویسی (فارسی و ترکی)، و **کامونیست** به مدیریت **سیدجعفر پیشه‌وری** هر

سه روزنامه در باکو.

انتشار این همه روزنامه در این دوره در خارج از آذربایجان و ایران، نشانگر آن است که افرادی به علت نامساعد بودن شرایط سیاسی و اجتماعی، برای بیداری و روشن کردن مردم کشورشان، کشورهای خارج را ترجیح داده‌اند.

از میان این روزنامه‌ها کامونیست محتوای سوسیالیستی داشته است. همه این روزنامه‌ها از حکومت مستبد ایران انتقاد کرده‌اند و هر کدام به نوبه خود در بیداری و روشنگری و مشروطه‌خواهی مردم آذربایجان نقش داشته‌اند.

خلافت روزنامه‌ای بوده که با همکاری دو نفر فراری مصری به نام‌های نجیب هندیه و امین هندیه به تناوب به سه زبان ترکی، فارسی و عربی منتشر شده است. به نوشته ادوارد براون این روزنامه به همه کشورهای جهان فرستاده شده و تأثیر بسزایی در بیداری و روشن شدن ملت‌های شرق به طور اعم و ملت‌های مسلمان به طور اخص داشته است.

روزنامه معروف **کاوه** به صاحب امتیازی و مدیریت سیدحسن تقی‌زاده دانشمند و سیاستمدار سرشناس آذربایجان به مدت پنج سال در برلین آلمان منتشر شده است و دارای دو دوره متمایز انتشار است. دوره اول از ۱۲۹۴ تا ۱۲۹۷ ش در شرایط و میانه جنگ جهانی اول، شروع به انتشار کرده و تحت تأثیر سیاست آلمان، از آلمان و متحدانش پشتیبانی کرده و رویدادهای مربوط به کمیته دفاع ایران را پخش کرده است. در دوره دوم از ۱۲۹۸ تا ۱۳۰۰ تغییر مشی داده و در زمان صلح به پخش مقاله‌های علمی، ادبی و تاریخی و گسترش تمدن اروپا در ایران و مبارزه بر علیه تنگ نظری‌ها و تعصب‌ها پرداخته است.

ویژگی‌های این دوره:

* در مدت ۱۵ سال دوره دوم یعنی از ۱۲۸۵ تا ۱۳۰۰ در مجموع ۹۰ روزنامه منتشر می‌شود.

* از مجموع ۹۰ روزنامه، ۸۰ روزنامه در داخل آذربایجان و ۱۰ روزنامه در خارج از کشور منتشر می‌شوند.

* آمار محل انتشار روزنامه به ترتیب زیر است: تبریز ۶۳، ارومیه ۹، خوی ۷، اردبیل ۱، استانبول ۵، باکو ۲، تفلیس ۱، برلین ۱، لندن ۱.

* آمار از نظر انتشار به شرح زیر است: فارسی ۵۵، ترکی ۱۰، ارمنی ۱۰، ترکی - فارسی ۸، ترکی - کردی ۲، فارسی - ترکی - عربی ۱، فارسی - ترکی - روسی ۱، آسوری ۲، کردی ۱.

* نوع چاپ روزنامه‌ها به شرح زیر است: سربی ۳۲، سنگی ۲۰، ژلاتین ۱، بقیه ۳۷.

* فاصله انتشار روزنامه‌ها نیز از این قرار است: روزانه ۱، دو روز یک بار ۱، سه روز یک بار ۵، هفته نامه ۵۸، ۱۵ روز یک بار ۷، ماهانه ۵، تک شماره ۳، نامعلوم ۱۰.

* از نظر موضوعی ۳ عنوان از روزنامه‌ها مذهبی، ۶ عنوان موضع‌گیری سوسیالیستی، محافظه کار و میانه‌رو حدود ۱۰ عنوان، طنز نویس و حکایه ۸ عنوان، ارتجاعی ۶ عنوان. و بقیه روزنامه‌ها در مجموع انتقادی و اجتماعی و آزادیخواهند.

دوره سوّم - از ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰

رضاشاه در سوّم اسفند ۱۲۹۹ با کودتا به قدرت می‌رسد. در ۱۳۰۰ به سمت وزارت جنگ و در ۱۳۰۲ به سمت رئیس الوزرای برگزیده می‌شود. در ۱۳۰۳ ریاست کل قوای دفاعی به وی واگذار می‌شود و در ۲۱ آذر ۱۳۰۴ با بند و بست‌ها و اعمال فشارهایی که انجام می‌دهد، رسماً به سمت پادشاهی ایران انتخاب می‌شود و تا ۲۵ شهریور ۱۳۲۰ که متفقین جنگ جهانی دوّم وارد ایران شدند، با نیروی تمام سرکار می‌ماند. بدین ترتیب رضاشاه ۲۰ سال تمام یک تنه با استبداد کامل بر همه امور کشور حاکمیت کامل داشته است. رضاشاه از زمانی که به قلع و قمع اشرار و افراد سرکش دیگر مملکتی دست زد، تسلط و توانایی خود را به اثبات رساند. بدین ترتیب افزون بر آن که قدرت خود را تثبیت کرد و امنیت نسبی در مملکت برقرار نمود، زمینه را برای استبداد کامل و طولانی مدت فراهم آورد. آمار و ارقام مطبوعاتی موجود در سطح کشور حاکی از آن است که در مدت حاکمیت وی در تمام کشور آمار در سطح پایینی بوده است. در هیچ

یک از روزنامه‌های منتشر شده در زمان رضاشاه در آذربایجان، انتقاد و ایرادی نسبت به نظام و مقامات بلند پایه مشاهده نمی‌شود. آرامش موجود در روزنامه حکایت از سکوت و آرامش غمناک گورستانی دارد.

سهند روزنامه‌ایی است که به صاحب امتیازی شخص سرشناس یعنی **محمود غنی‌زاده سلماسی** در تبریز منتشر شده است. غنی‌زاده از مبارزان مشهور مشروطه در آذربایجان بوده که پا به پای افراد مبارز و روزنامه‌نگاران سرشناس مانند سیدحسین عدالت، علی‌قلی صفراوف و تقی‌زاده فعالیت داشته و در روزنامه فریاد منتشر شده در ارومیه نیز مدتی نویسندگی کرده است. روزنامه وی سهند تنها روزنامه است که از ۱۳۰۵ تا آخر حکومت رضاشاه منتشر می‌شود.

روزنامه **شاهین** به مدیریت حبیب‌الله آقازاده مدت شش سال از ۱۳۰۸ تا ۱۳۱۴ در تبریز منتشر شده و روی هم رفته رضاشاه را تأیید کرده است.

هفته‌نامه **عنکبوت** تنها روزنامه فکاهی این دوره است. در بالا وزیر عنوان روزنامه این جمله دیده می‌شود: «هفته‌ای یک بار طبع و چهار مرتبه توقیف می‌شود».

در بقیه روزنامه‌ها هیچ نکته قابل اشاره وجود ندارد. مهم‌ترین نکته قابل ذکر آن است که رضاشاه براساس تفکر استبدادی و ضد مردمی و شوونیستی خود بارها دستور داده است که از طرح و توسعه زبان ترکی در آذربایجان و نقاط دیگر جلوگیری شود. به همین دلیل می‌بینیم که علی‌رغم خواست و نیاز روزنامه‌نگاران و مردم، اجازه داده نشده است حتی یک بار روزنامه به زبان ترکی و یا به زبان مشترک فارسی و ترکی در سطح آذربایجان انتشار یابد.

ویژگی‌های روزنامه‌های این دوره

* در مدت ۲۰ سال دوره سؤم در مجموع ۱۷ روزنامه در تمام آذربایجان منتشر می‌شود.

* در سال‌های ۱۳۰۳ و ۱۳۰۴ در هر کدام چهار روزنامه، در سال‌های ۱۳۰۵ و ۱۳۰۶ و ۱۳۰۷ در هر کدام یک روزنامه، در سال ۱۳۰۸ دو روزنامه، در سال ۱۳۰۹ سه

روزنامه و در سال ۱۳۱۴ یک روزنامه منتشر می‌شوند. در سال‌های ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳ و ۱۳۱۵ تا ۱۳۲۰ (۲۵ شهریور) یعنی در مدت هشت سال هیچ روزنامه جدیدی منتشر نمی‌شود.

* از ۱۷ روزنامه، ۱۶ روزنامه به زبان فارسی و فقط یک روزنامه به زبان ارمنی منتشر می‌شوند.

* از ۱۷ روزنامه ۱۲ روزنامه در تبریز، ۲ روزنامه در ارومیه و یک روزنامه در هر کدام از شهرهای اردبیل، خوی و زنجان منتشر می‌شوند.

* از ۱۷ روزنامه ۷ روزنامه هفته‌نامه، سه روزنامه سه روز یک بار، یک روزنامه دو روز یک بار و دو روز روزانه و ۴ روزنامه نامعلوم بوده است.

* ۱۰ روزنامه با چاپ سربی و بقیه از نظر نوع چاپ نامشخص هستند.

* به غیر از روزنامه شاهین که از سال ۱۳۰۸ تا ۱۳۱۴ منتشر شده و روزنامه سهند که از ۱۳۰۵ تا ۱۳۲۰ انتشار یافته، بقیه روزنامه‌ها مدت کوتاهی (از یک تا دو سه سال) منتشر شده‌اند. در سه سال آخر غیر از روزنامه سهند هیچ روزنامه‌یی در سراسر آذربایجان منتشر نمی‌شده است.

* مضمون و محتوای روزنامه‌ها را موضوع‌های به شرح زیر تشکیل می‌دهند: خبرها و گزارش‌های داخلی آذربایجان و ایران و خارج، انواع آگهی‌ها، آگهی‌های ثبتی و دولتی و تسلیت، تعریف و توصیف از اقدامات رضاشاه و متویات ملوکانه، مطالب بهداشتی و پزشکی، رویدادهای محلی و خبرهای اقتصادی و ترجمه بعضی مطالب خارجی ... برای نمونه از ده صفحه روزنامه سهند در سال ۱۳۱۶ که مهم‌ترین روزنامه عصر خود در آذربایجان است، هشت صفحه آن به آگهی‌های ثبتی اختصاص یافته است.

دوره چهارم - از ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲

دوره چهارم از نظر زمانی ۱۲ سال بیشتر نیست. یعنی ۱۲ سال در مقایسه با ۱۵۰ سال کل تاریخ روزنامه‌نگاری در آذربایجان مدت زمان بسیار کوتاهی است. ولی این زمان از جهت رویدادها و جریان‌های سیاسی و اجتماعی، زمان بسیار متلاطم و مواجی است.

چراکه در سال ۱۳۲۰ مترادف با ۱۹۴۱ میلادی جنگ جهانی دوم در بحبوحه و اوج قرار داشت. متفقین چاره کار را در آن دیدند که برای برکناری رضاشاه که به طور پنهانی با آلمانی‌ها همدستی می‌کرد وارد ایران شوند. ۲۵ شهریور ۱۳۲۰ از شمال و جنوب وارد ایران شدند و رضاشاه را برکنار و تبعیدش کردند. به یکباره فضای سنگین فشار و اختناق از بین رفت. محمدرضا شاه جانشین پدر، تسلط کامل بر امور را نداشت. برای سر و سامان دادن به امور، دولت‌های متعدد سرکار آمدند. در سال ۱۳۲۴ آذربایجان و کردستان اعلان خود مختاری کردند. در سال ۱۳۳۰ دولت مقتدر دکتر محمد مصدق سر کار آمد و کوشید سلطنت را در چارچوب قانون اساسی کشور محدود کند. دولت‌های خارجی کم و بیش در امور کشور مداخله کردند. آن چه که مسلم است از ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۵ مانع عمده‌ی سر راه انتشار روزنامه در آذربایجان وجود نداشت.

نخستین و مهم‌ترین روزنامه پس از ۲۵ شهریور ۱۳۲۰ روزنامه **آذربایجان** است که وابسته به حزب توده ایران بود و با آزادی عمل بیشتری منتشر می‌شد. این روزنامه دارای دو دوره انتشار است. دوره اول آن با نام **آذربایجان دموکرات** از دی ماه ۱۳۲۰ آغاز شده و هفته‌ای دو بار به فارسی در تبریز انتشار می‌یافت. اهداف آن در دوره اول عبارت بودند از: دفاع از حقوق دهقانان و کارگران، دفاع از اداره امور آذربایجان به دست خود مردم آذربایجان، انتقاد شدید از حکومت مرکزی، مخالفت با ادامه نفوذ و قدرت امریکا و انگلیس در ایران. سر دبیری روزنامه در این دوره با **اسماعیل شمس** بوده است. با قیام **سیدجعفر پیشه‌وری** در آذرماه ۱۳۲۴ و با روی کار آمدن و مسلط شدن فرقه **دموکرات آذربایجان**، دوره دوم این روزنامه با عنوان **آذربایجان** آغاز شده و به ارگان رسمی فرقه **دموکرات آذربایجان** تبدیل گشته و دوره جدید آن به زبان ترکی انتشار یافته است. این بار اهداف روزنامه عبارت بودند از ملی شدن زمین‌ها، دفاع از حقوق همه قشرهای رنجبر، گسترش سریع فرهنگ و آگاهی و علم و هنر بین توده‌ها، دفاع از خود مختاری آذربایجان و شرکت گسترده مردم در اداره امور آذربایجان. مدیریت روزنامه در این زمان با **علی شبستری** بوده که پس از انتخاب وی به ریاست مجلس ملی آذربایجان، **فتحی خشکنابی** مدیریت آن را به عهده می‌گیرد. بسیاری از سرمقاله‌های روزنامه نوشته **سیدجعفر**

پیشه‌وری با امضای «پ» یا دکتر سلام‌الله جاوید با امضای «ج» بوده است.

افزون بر روزنامه آذربایجان که ارگان فرقه دموکرات در تبریز بود، روزنامه‌های دیگری نیز به عنوان ارگان فرقه دموکرات در شهرستان‌ها منتشر می‌شدند. مانند آزاد ملت ارگان رسمی مجلس ملی آذربایجان، غلبه به سردبیری محمد بی‌ریا ارگان اتحادیه کارگران و زحمتکشان فرقه دموکرات و جوانان ارگان سازمان جوانان فرقه دموکرات آذربایجان در تبریز، ارومیه ارگان فرقه دموکرات در ارومیه، آذر ارگان فرقه دموکرات در زنجان، فدایی ارگان فرقه دموکرات در میانه، و دو روزنامه کردستان و آلاله ارگان فرقه دموکرات کردستان در دو شهر مهاباد و بوکان، از دیگر روزنامه‌های وابسته به فرقه دموکرات عبارت بودند از خاور نو و ینی شرق هر دو به سردبیری محمود ترابی، ستاره آذربایجان و آذربایجان اولدوزی هر دو به سردبیری محمدعلی هلال ناصری، آنالار (مادران)، ادبیات صحیفه‌سی (برگه ادبیات) و وطن.

از ۱۳۲۰ تا پایان سال ۱۳۲۵ در مجموع ۳۶ روزنامه در آذربایجان منتشر شده است. همه روزنامه‌های منتشر شده در سال‌های ۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ یعنی ۱۵ روزنامه به طور مستقیم و غیرمستقیم وابسته به فرقه دموکرات آذربایجان بوده و به زبان ترکی منتشر شده‌اند. از مجموع روزنامه‌ها ۲۶ روزنامه اهداف سوسیالیستی را پی گرفته‌اند. محتوای این روزنامه‌ها را مسائلی در زمینه آرمان فرقه دموکرات آذربایجان مانند اخبار و گزارش‌های مجلس ملی آذربایجان، دفاع از حقوق کارگران و کشاورزان و زنان، خودمختاری آذربایجان، تشویق برای شرکت گسترده توده مردم در کار حکومتی، اخبار و گزارش‌های مربوط به کشورهای سوسیالیستی، اشعار شعرای انقلابی، سرگذشتنامه بسیاری از قهرمانان و پیشوایان مبارزه ملی و مردمی در بر می‌گرفته‌اند.

پس از آن که در ۲۱ آذر ۱۳۲۵ پیشه‌وری و فرقه دموکرات آذربایجان سقوط کردند، همه روزنامه‌ها تعطیل شدند. تعدادی از روزنامه‌نگاران و نویسندگان اسیر و زندانی گشتند. بسیاری دیگر نیز رهسپار تهران یا آذربایجان شوروی سابق (جمهوری آذربایجان) شدند و برای همیشه ماندگار گشتند. به همین دلیل از ۱۳۲۵ چند سالی در آذربایجان در روزنامه‌نگاری و انتشار روزنامه رکود و کمبود پیش می‌آید. از تعدادی از

روزنامه‌های این دوره جزء مشخصات ظاهری اطلاعی در دست نیست. به همین دلیل نمی‌توان از محتوای آنها بحثی به میان آورد. تعداد محدودی از روزنامه‌ها نیز از حکومت سلطنتی پشتیبانی می‌کنند و در عین حال از آگهی‌های دولتی برخوردارند. این قبیل روزنامه‌ها مانند دختر شمال و بهار آذربایجان از تاریخ ۱۳۲۵ به بعد امکان ظهور و بروز پیدا می‌کنند.

در سال ۱۳۲۹ قانون ملی شدن صنعت نفت از مجلس شورای ملی ایران می‌گذرد و دکتر محمد مصدق به نخست وزیری می‌رسد. پس از افتتاح مجلس دوره ۱۷، مصدق تقاضای اختیارات فوق‌العاده می‌کند و سرانجام پس از قیام مردمی ۳۰ تیر سال ۱۳۳۱ به هدف خود می‌رسد. در تمام این مدت زمینه برای روزنامه‌نگاری و انتشار روزنامه مهیاتر می‌شود. در سال ۱۳۳۰ تعداد روزنامه‌های منتشر شده در آذربایجان به ۳۰ عنوان و از سال ۱۳۲۶ تا ۱۳۳۲ در مجموع به ۶۲ عنوان می‌رسد.

در این دوره کوتاه یعنی از ۱۳۲۶ تا ۱۳۳۲ روزنامه‌های متنوع و گوناگون منتشر می‌شوند و از آزادی نسبی هم برخوردارند. روزنامه‌های وابسته به حزب توده ایران و فرقه دموکرات آذربایجان به کلی ممنوع شده‌اند. فقط سه روزنامه غیر وابسته سوسیالیستی: بشیر آینده به زبان ترکی و آذربایجان دموکرات به فارسی هر دو در تهران و ستاره روز به فارسی در تبریز (به مدت چند ماه) انتشار می‌یابند. تعدادی از روزنامه‌ها مانند پیام آذربایجان، نهضت، بهار آذربایجان، جهان هنر، رستگار و دامن حق برای بهره‌گیری از امتیازات دولتی به شدت فرصت طلب‌اند. ۱۲ عنوان از روزنامه‌ها از سیاست و برنامه دکتر مصدق به طور جدی هواداری می‌کنند و ۸ عنوان روزنامه نیز با تصمیم‌ها و برنامه‌های دکتر مصدق مخالفت می‌ورزند. بقیه روزنامه‌ها موضع مشخصی ندارند و از کیفیت مناسب از نظر محتوا نیز برخوردار نیستند.

دکتر مصدق آرام آرام محمدرضا شاه را به حکومت در چارچوب قانون اساسی وادار می‌سازد و کار را به جایی می‌رساند که محمدرضا شاه به توصیه مصدق تهران را ترک می‌کند و حتی به خاطر وحشت از نارضایی توده مردم که روز به روز دامنه بیشتری به خود می‌گیرد، برای نجات جان خود به خارج از ایران به ژنر پایتخت ایتالیا فرار می‌کند.

در همین زمان نیروهای مرتجع داخلی مانند فئودال‌ها، بازاریان وابسته و ثروتمند، بخشی از ارتش و روحانیان وابسته به دربار و دیگر نیروهای ارتجاعی و عامه ناآگاه از به خطر افتادن سلطنت نگران و مضطرب می‌شوند. و به دست و پا می‌افتند. متأسفانه مخالفت آیت‌الله کاشانی با دکتر مصدق که آن زمان از پایگاه مناسبی در بین مردم برخوردار بود، مزید بر علت می‌شود. اراذل و اوپاش و مردم ناآگاه را به خیابان می‌ریزند و با کمک مادی و معنوی سازمان جاسوسی سیا و دولت انگلستان سرانجام در ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲ فضل‌الله زاهدی به عنوان نخست وزیر انتخابی شاه، طی کودتایی حکومت قانونی دکتر مصدق را ساقط می‌کند و شاه به ایران بر می‌گردد. طی قراردادی کنسرسیومی مرکب از چند شرکت بزرگ نفتی امریکایی و انگلیسی کلیه امور نفتی کشور را در دست می‌گیرد. همه احزاب و گروه‌ها و افرادی که با دکتر مصدق همکاری کرده بودند از گروه خارج می‌شوند. پس از سقوط دکتر مصدق فضای آزاد سیاسی از بین می‌رود. همه روزنامه به غیر از پنج شش روزنامه تعطیل می‌شوند.

ویژگی‌های اختصاری روزنامه‌های این دوره

* در مدت ۱۲ سال دوره چهارم یعنی از ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ در مجموع ۱۰۳ روزنامه منتشر می‌شوند.

* آمار محل انتشار روزنامه‌ها به ترتیب زیراند: تبریز ۶۷، اردبیل ۹، تهران ۵، زنجان ۶، ارومیه ۷، مهاباد ۳، میانه ۲، ابهر ۲، مراغه ۱، بوکان ۱.

* آمار از نظر زبان انتشار به شرح زیر است: فارسی ۷۵، ترکی ۱۸، ترکی و فارسی ۵، کردی ۳، ارمنی ۲.

* فاصله انتشار روزنامه‌ها از این قراراند: روزانه ۶، سه شماره در هفته ۲، دو شماره در هفته ۶، هفته‌نامه ۷۲، ۱۵ روز یک بار ۲، نامشخص ۱۵.

* از نظر موضوعی: با موضوع سوسیالیستی ۲۶، هوادار فرقه دموکرات آذربایجان ۱۵، هوادار دکتر مصدق ۱۲، مخالف دکتر مصدق ۸، فرصت طلب شدید ۶.

دوره پنجم - از ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷

محمدرضا شاه پس از کودتای ۱۳۳۲ روز به روز به استحکام استبداد خود می‌افزاید. در سال ۱۳۳۷ تمام شبکه‌های حزب توده ایران را که آن زمان منجسم‌ترین و فعال‌ترین حزب ایران بود و به طور پنهانی فعالیت می‌کرد متلاشی می‌کند و از آن به بعد سانسور شدیدی را برقرار می‌سازد. سازمان امنیت و اطلاعات کشور (ساواک) را به وجود می‌آورد و تا سال ۱۳۵۷ با استبداد کامل به حکومت می‌پردازد.

پس از سقوط مصدق اغلب روزنامه‌ها تعطیل می‌شوند. تعداد محدودی از آنها سال‌ها به انتشار خود ادامه می‌دهند و انتشار آنها تا نزدیکی‌های انقلاب اسلامی ادامه پیدا می‌کند. این روزنامه‌ها عبارت بودند از:

هفته‌نامه پیام آذربایجان که از ۱۳۳۰ در تبریز منتشر می‌شد، از نظام شاهنشاهی پشتیبانی می‌کرد و تا سال ۱۳۵۴ انتشار یافته است. روزنامه آذربادگان به صاحب امتیازی محمد دیهیم و سردبیری عبدالله زهتابی در تبریز منتشر می‌شد. تا سال ۱۳۵۶ در تبریز منتشر شده و مدام به تعریف و توصیف از سلطنت پرداخته است. هفته‌نامه پیام ارومیه از سال ۱۳۲۹ به سردبیری حیدر نخجوانی در ارومیه منتشر شده و دارای دو دوره انتشار است. دوره دوم آن از ۱۳۵۷ تا مدت نامعلومی انتشار یافته است. هفته کار و نیرو از سال ۱۳۳۰ به صاحب امتیازی لطف‌الله تمکینی و سردبیری علی دادران به مدت نیم قرن در تبریز منتشر شده است. متنها از زمستان ۱۳۷۷ به ندای آذربادگان تغییر نام داده است. در حال حاضر مدیر مسئول آن لطف‌الله تمکینی و سردبیر آن ابوالفضل وصالی است. در زمان نخست وزیری دکتر مصدق از فعالیت‌ها و برنامه‌های وی حمایت کرده و اکنون نیز به زبان فارسی و ترکی در تبریز منتشر می‌شود و از برنامه سیدمحمد خاتمی و جبهه دوم خرداد به طور جدی پشتیبانی می‌کند. روزنامه مهد آزادی از ۱۳۲۹ به صاحب امتیازی سیداسماعیل پیمان در تبریز منتشر می‌شود. دوره جدید انتشار آن از ۱۳۶۸ به زبان فارسی و ترکی منتشر می‌شود و در حال حاضر از هواداران جبهه دوم خرداد و سیدمحمد خاتمی است.

در دوره پنجم یعنی در مدت ۲۵ سال، در مجموع هشت روزنامه در آذربایجان

منتشر شده است. یکی از آنها روزنامه‌یی است به نام آذربایجان که از سوی فرقه دموکرات آذربایجان و حزب توده با اهداف مبارزه با محمدرضا شاه در دهه ۵۰ در خارج از کشور منتشر شده و اطلاعات دیگری از آن دسترس نیست. روزنامه روز نیز که به زبان کردی بوده به طور مخفی چاپ و در محیط محدود منتشر می‌شد. روزنامه دیگری که در واقع ماهنامه است به نام «دانشگاه تبریز، اخبار» خبرهای کامل دانشگاه تبریز از جنبه‌های گوناگون را پخش کرده است. اما روزنامه عصر نوین که به سال ۱۳۴۰ به سردبیری احمد بنی‌احمد در تبریز منتشر شده قابل ذکر است. چرا که روزنامه مستقلی است. از دربار حمایت نمی‌کند و ضمن آوردن مقاله‌های وزین و سرگذشتنامه‌های ارزشمند از شخصیت‌های برجسته جهانی، عدالت اجتماعی را پیگیری می‌کند.

ویژگی‌های روزنامه‌های این دوره

- * در این مدت در مجموع ۸ روزنامه در آذربایجان مجوز انتشار می‌گیرد.
- * آمار محل انتشار روزنامه‌ها به ترتیب زیراند: تبریز ۳، ارومیه ۲، مهاباد ۱، تهران ۱، خارج از ایران ۱ (جای انتشار نامعلوم).
- * آمار از نظر زبان انتشار به شرح زیراند: فارسی ۶، کردی ۱، ترکی - فارسی ۱.
- * فاصله انتشار آنها از قرار زیر است: روزانه ۲، هفته‌نامه ۴، ماهانه ۱، نامعلوم ۱.
- * از نظر موضوعی دو عنوان از روزنامه‌ها به طور مشخص محتوای سوسیالیستی دارند. یکی از روزنامه‌ها «خدا، شاه، میهن» را سرلوحه خود قرار داده است. یکی از آنها مستقل است بقیه موضوع مشخص قابل ذکر ندارند.

دوره ششم - از ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۱

محمدرضا شاه که از ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ استبداد خود را روز به روز مستحکم‌تر کرده بود، در دهه پنجاه به اوج خود رسانده بود. در کشور هیچ نوع حزب و گروه مخالف نظام حق فعالیت نداشت و در نتیجه روزنامه مخالف نیز نمی‌توانست اجازه ظهور و بروز پیدا

کند. حزب رستاخیز فرمایشی تنها حزب کشور به شمار می‌رفت. سازمان اطلاعات و امنیت کشور (ساواک) با قدرت و اقتدار تمام همه امور کشور را زیر نظر داشت. از رویدادهای قابل ذکر مردمی آخر سلطنت محمدرضا شاه یکی قیام مردمی ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ مردم تبریز است که صورت عصیان عمومی به خود گرفته بود. گروه‌های مسلح و چریکی مانند سازمان فدائیان خلق و سازمان مجاهدین خلق در دهه پنجاه به فعالیت خود افزودند و رعب و وحشت در دل حکومت مستبد به وجود آوردند. همه قشرهای مردم از آن جمله مذهبیون، روشنفکران، دانشجویان، دانش‌آموزان، احزاب گوناگون، کارمندان و کارگران و همه و همه بر علیه نظام قیام کردند. در نیمه دوم سال ۱۳۵۷ قیام جنبه کاملاً توده‌ای به خود گرفت و رویدادها و جنبش‌های متعددی از سوی قشرهای گوناگون به منصفه ظهور گذاشته شد تا جایی که تلاش‌های محمدرضا شاه در جهت تعدیل سیاست و تعویض و معرفی چند دولت پیاپی ثمری نبخشید و سرانجام مجبور شد در ۲۶ دی ماه ۱۳۵۷ کشور را برای همیشه ترک کند. با رفتن محمدرضا شاه و با پیش آمدن قیام شکوهمند ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ دوران استبداد سلسله پهلوی به سر رسید. بدین ترتیب فصل دیگری از آزادی روزنامه‌ها در تاریخ کشور گشوده شد. اما زمان این فصل از همه دوره‌های آزاد کوتاه‌تر است چرا که مدت آن در مجموع از چهار سال تجاوز نمی‌کند.

طی سال‌های ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷ اعلامیه‌ها و شبنامه‌های متعددی از سوی احزاب و گروه‌ها مختلف مانند حزب توده ایران، فرقه دموکرات آذربایجان، سازمان فدائیان خلق و فرقه دموکرات کردستان و دیگر قشرهای مردم در سراسر آذربایجان منتشر و پخش می‌شد. به علت عدم دسترسی به اسناد و مدارک مذکور، مشخص نیست چه تعدادی از آنها ویژگی و شمایل روزنامه را داشته‌اند. به علاوه در سال‌های نخستین روزنامه‌هایی از سوی گروه‌ها منتشر می‌شده که با کمال تأسف به علت عدم ثبت و ضبط مشخصات آنها در منابع و عدم دسترسی به اصل روزنامه‌ها جزء فهرست بعضی از روزنامه‌های انتشار یافته نیامده‌اند. افزون بر آن از مجموع ۲۷ روزنامه منتشر شده در مدت چهار سال فقط به هفت عنوان از روزنامه‌های مذکور دسترسی ممکن شد. با

نهایت تأسف بقیه روزنامه‌ها یعنی بیست عنوان روزنامه یا اصلاً وسیله کتابخانه‌ها و مراکز اسناد تهیه و نگهداری نشده‌اند و یا اگر روزنامه‌ها در کتابخانه و مراکز اسناد نگهداری می‌شده‌اند، همان اوایل انقلاب در اثر مداخله افراد قشری و افراطی از بین رفته‌اند و فقط مشخصات آنها در بعضی از منابع و مآخذ مطبوعاتی ذکر شده‌اند.

از مهم‌ترین روزنامه‌های جدیدی که در این دوره در آذربایجان منتشر شده می‌توان از روزنامه **آذربایجان** نام برد. هفته‌نامه آذربایجان به عنوان ارگان رسمی کمیته مرکزی فرقه **دموکرات آذربایجان** از اردیبهشت ۱۳۵۸ تا اردیبهشت ۱۳۵۹ به زبان ترکی در تبریز منتشر شده است. این هفته‌نامه ویژگی یک روزنامه کامل را داراست. محتوای نشریه را مطالب زیر در بر می‌گیرند: اعلامیه‌های حزب توده ایران درباره تشکیل کمیته مرکزی، اعلام برنامه‌های اقتصادی و اجتماعی حزب توده و فرقه **دموکرات آذربایجان**، تجلیل از شخصیت‌ها و شهدای فرقه و معرفی آنها، مصاحبه با اعضای فعال، نظر حزب و فرقه **دموکرات** درباره قانون اساسی و مسایل ملی و اجتماعی و اقتصادی، درخواست تشکیل شوراهای محلی و کارگری و دهقانی، مطالب ضد امپریالیستی و هواداری از اتحاد شوروی، خبرها و گزارش‌های شهرستان‌ها و روستاهای آذربایجان... این هفته‌نامه پس از یک سال انتشار از سوی مسئولان کشوری تعطیل می‌شود.

از ۲۷ روزنامه منتشر شده در چهار سال، ۱۷ روزنامه مضمون سوسیالیستی دارند و هشت روزنامه دارای نام ترکی‌اند. محتوای روزنامه‌های سوسیالیستی را مطالبی به شرح زیر تشکیل می‌دهند: انتقاد از سیاست شو و نیستی حکومت مرکزی و بی‌اعتنایی نسبت به هنر و موسیقی و زبان آذربایجانی، تجلیل از انقلابیون سرشناس جهانی و ایرانی و آذربایجانی، طرح سرگذشتنامه افراد سرشناس آذربایجانی، هواداری از حقوق کارگران و دهقانان و اقتصاد و برنامه‌های سوسیالیستی و دفاع از آزادی احزاب و آزادی‌های سیاسی و اجتماعی. بعضی از روزنامه‌های افراطی با مضمون قانون اساسی جمهوری اسلامی و اصل ولایت فقیه مخالفت می‌ورزند.

از سال ۱۳۵۹ به تدریج محدودیت احزاب و گروه‌ها از سوی جمهوری اسلامی آغاز شد. با حمله عراق به ایران در شهریور ۱۳۵۹ جنگ تحمیلی به بحران سیاسی

جامعه ایران افزود. جمهوری اسلامی ایران از ۱۳۶۱ به کلی فعالیت همه احزاب و گروه‌ها را ممنوع اعلام کرد. بنابراین همه روزنامه‌های وابسته به حزب توده ایران، فرقه دموکرات آذربایجان، فدائیان خلق و فرقه دموکرات کردستان و دیگر روزنامه‌های با موضع سوسیالیستی تعطیل شدند. می‌توان گفت همه روزنامه‌های جدید یعنی روزنامه‌های دستاورد چهار سال مذکور به کلی از انتشار باز ماندند. فقط چند روزنامه مانند کار و نیرو که از سال‌ها پیش منتشر می‌شدند با محافظه کاری به انتشار خود ادامه دادند.

ویژگی‌های روزنامه‌های این دوره

- * در این دوره در مجموع ۲۷ روزنامه جدید منتشر می‌شوند.
- * آمار محل انتشار آنها به ترتیب زیراند: تبریز ۱۶، مهاباد ۴، ارومیه ۱، اردبیل ۱، زنجان ۱، آستارا ۱، تهران ۳.
- * آمار از نظر زبان انتشار به شرح زیراند: فارسی ۱۲، ترکی ۷، ترکی - فارسی ۵، کردی ۳.
- * فاصله انتشار روزنامه‌ها از این قراراند: روزانه ۲، هفته‌نامه ۱۵، دو هفته‌نامه ۴، ماهانه ۲، نامعلوم ۴.
- * از ۲۷ روزنامه، ۱۷ روزنامه به طور مشخص موضع‌گیری سوسیالیستی داشته‌اند. یکی از آنها با محتوای طنز و فکاهی منتشر شده است. بقیه روزنامه‌ها موضع‌گیری متفاوت و نامشخص دارند.

دوره هفتم - از ۱۳۶۱ تا ۱۳۷۶

مهم‌ترین و چشمگیرترین ویژگی روزنامه‌های این دوره آذربایجان آن است که هیچ کدام از آنها در مقاله‌ها و سرمقاله‌های خود مطلبی را در انتقاد از دولت مطرح نکرده‌اند. یا اصولاً در مقابل برنامه‌ها و تصمیم‌گیری‌های دولت، تحلیل و جبهه‌گیری خاص و جدی به عمل نیاورده‌اند. وجود چنین فضایی به ویژه در زمان ریاست جمهوری آقای

هاشمی رفسنجانی و وزارت میرسلیم در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مسأله سختگیری بر مطبوعات و وجود سانسور را در اذهان تقویت می‌کند.

در این دوره در مجموع ۲۳ روزنامه جدید منتشر شده است. چهار روزنامه از مجموع آنها در تهران منتشر شده‌اند. دو روزنامه **سپهند** و **اطلاعات آذربایجان** از سوی مؤسسه اطلاعات با همان ویژگی‌های روزنامه معروف اطلاعات در تهران منتشر می‌شوند. منتهی اطلاعات آذربایجان مدتی است تعطیل شده و سپند به زبان ترکی همچنان منتشر می‌شود و جنبه سیاسی و تبلیغاتی دارد. روزنامه **اسلامی بیرلیک** نیز از سوی سازمان تبلیغات اسلامی به زبان ترکی به دو الفبای فارسی و سی ریلیک تا سال ۱۳۷۳ به عنوان تبلیغ انقلاب اسلامی در تهران منتشر شده است. روزنامه وزین آذر مهر هم که جنبه فرهنگی و اجتماعی و ادبی داشته، از سوی آذربایجانی‌های مقیم تهران به زبان ترکی و فارسی، مدتی در تهران منتشر و بعد تعطیل شده است. از محتوای ۳ روزنامه اطلاعی در دست نیست. چراکه فقط مشخصات ظاهری آنها در دسترس است. از مجموع ۲۳ روزنامه این دوره ۱۱ روزنامه در کوتاه مدت تعطیل می‌شوند و انتشار ۱۲ عنوان از آنها همچنان تا امروز ادامه دارند. محتوای روزنامه‌های این دوره را به طور عمده خبرها و گزارش‌های مربوط به جنگ عراق و ایران و فداکاری‌ها و شهادت‌های جنگی، خبرها و گزارش‌های جهانی و کشوری و محلی و اخبار ورزشی و انواع رویدادها و آگهی‌های ثبتی و تبلیغاتی تشکیل می‌دهند.

ویژگی‌های روزنامه‌های این دوره

- * در این دوره در مجموع ۲۳ روزنامه جدید منتشر شده‌اند.
- * آمار محل انتشار روزنامه‌ها به ترتیب زیراند: تبریز ۷، ارومیه ۴، تهران ۴، زنجان ۳، اردبیل ۳، مراغه ۲.
- * آمار زبان انتشار به شرح زیراند: فارسی ۹، فارسی و ترکی ۱۲، ترکی ۲.
- * فاصله انتشار روزنامه‌ها از این قراراند: روزانه ۱، سه شماره در هفته ۱، هفتگی ۱۳، دو هفته‌نامه ۳، ماهانه ۴، نامعلوم ۱.

* در مدت طولانی ۱۵ ساله دوره هفتم یعنی از ۱۳۶۱ تا ۱۳۷۶ روزنامه‌ها در برابر شرایط موجود در کشور حالت بی تفاوتی به خود گرفته‌اند و به اصطلاح انگار مهر خاموشی بر لب داشته‌اند. و نخواستند در مقابل اقدامات و برنامه‌های دولت به رسالت واقعی و مهم مطبوعاتی خود به عنوان رکن چهارم جمهوری جامه عمل بپوشانند و در واقع هیچ نوع اعتقاد یا جبهه‌گیری لازم را در برابر دولت و دیگر مسئولان رده بالای کشور نداشته و بیشتر به آوردن خبرها و گزارش‌های کشورهای و محلی و بیان رویدادها و اطلاعات پیش پا افتاده و آگهی‌های ثبتی و دولتی بسنده کرده‌اند. خاموشی مطبوعات در مدت ادامه جنگ شاید تا اندازه‌ای قابل توجیه باشد، ولی ادامه آن پس از پایان جنگ به مدت ده سال دیگر قابل توجیه نیست. بی دلیل نیست که در این مدت از تنوع موضوع‌ها و از سمتگیری‌های رادیکالی و از مقاله‌ها و نوشته‌های تحلیلی و از طرح نیازهای قومی و ملی و از مطالب طنز و فکاهی و امثال آن که لازمه جریان پویای زندگی است، اثری در روزنامه‌های آذربایجان دیده نمی‌شود.

دوره هشتم - از ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۰

با نامزد شدن سیدمحمد خاتمی برای هشتمین دوره ریاست جمهوری و با طرح شعارهای آزادی افکار و اندیشه، مردم سالاری و توسعه سیاسی، جان تازه‌ای در جامعه نوید و دل مرده ایرانی دمیده شد. مردم با شور و شوق تمام در انتخابات شرکت جستند و در دوّم خرداد ۱۳۷۶ سیدمحمد خاتمی را با رأی چشمگیر به مقام ریاست جمهوری برگزیدند. با تشکیل دولت خاتمی بخشی از وعده‌های وی جامه عمل پوشید. در پایتخت روزنامه‌های جدید متعددی آغاز به انتشار کردند و با وجد و شور تمام برای پیشبرد اهداف و برنامه‌های اعلام شده از سوی رئیس جمهوری تلاش چشمگیری به کار بردند. در آذربایجان نیز روزنامه‌های در حال انتشار به تلاش و تکاپو افتادند. از ۱۴ عنوان روزنامه در حال انتشار ۱۰ عنوان روزنامه از فضای باز و برنامه اصلاحات و توسعه سیاسی اعلام شده از سوی رئیس جمهوری به طور جدی استقبال کردند و در کنار مطبوعات معروف به جبهه دوم خرداد قرار گرفتند. از اهداف و آرمان مردمی آنها

پشتیبانی کردند. با بهره‌گیری از فضای مناسب به وجود آمده در سال ۱۳۷۶ هشت عنوان، در سال ۱۳۷۷ ده عنوان و در سال ۱۳۷۸ یک عنوان و در مجموع ۱۹ عنوان جدید، به جرگه روزنامه‌های در حال انتشار پیوستند. هم‌اکنون (سال ۱۳۸۰) در مجموع ۳۳ روزنامه در شهرستان‌های آذربایجان در حال انتشارند. به غیر از چهار عنوان روزنامه بقیه کم و بیش از هدف‌ها و آرمان‌های رئیس جمهور و جبهه دوم خرداد پشتیبانی می‌کنند. محتوای این روزنامه‌ها را موضوع‌های زیر تشکیل می‌دهند: دفاع از آزادی مطبوعات، هواداری از توسعه سیاسی در زمینه‌های گوناگون، حمایت از آزادی بیان و عمل نمایندگان مردم در دوره ششم مجلس شورای اسلامی ایران، انعکاس گسترده بیانات روشنگرانه نمایندگان مجلس، انتقاد از عملکرد دولت‌های قبلی در زمینه‌های سیاسی و اقتصادی و فرهنگی، طرح هنر و فرهنگ و ادبیات و زبان ترکی آذربایجانی در روزنامه‌ها، انتقاد از دولت خاتمی به خاطر بی‌توجهی و سکوت در زمینه عدم اجرای اصول ۱۵ و ۱۹ قانون اساسی، انتقاد از کم‌توجهی نسبت به توسعه اجتماعی و صنعتی و اقتصادی آذربایجان، آوردن سرگذشتنامه شخصیت‌ها و قهرمانان سیاسی و اجتماعی آذربایجان، اخبار و گزارش مربوط به شهرداری‌ها و شورای شهرها.

معروف‌ترین روزنامه‌های در حال انتشار آذربایجان عبارت‌اند از: شمس تبریز به مدیریت علی‌حامد ایمان (تبریز)، پیام ارومیه به مدیریت مهران تبریزی (ارومیه)، صدای ارومیه به مدیریت محمدرضا خادم شمس (ارومیه)، نوید آذربایجان به مدیریت مهران تبریزی (ارومیه)، پیام نو به مدیریت علی اکبرزاده (تبریز)، احوار به مدیریت محمدحسین کوزه‌گر (تبریز)، پیام زنجان به مدیریت مصطفی ناصری (زنجان)، ارک به مدیریت محمد اشراقی (تبریز).

بعضی از ویژگی‌های روزنامه‌های این دوره

* در این دوره ۱۹ عنوان روزنامه جدید منتشر شده و در مجموع ۳۳ روزنامه در حال انتشار بودند.

* آمار محل انتشار روزنامه‌ها به ترتیب زیراند: تبریز ۸، ارومیه ۵، خوی ۱، اردبیل

۱، زنجان ۱، ماکو ۱، نرده ۱، هشترود ۱.

* آمار زبان انتشار به شرح زیراند: فارسی ۸، ترکی - فارسی ۱۱.

* فاصله انتشار روزنامه‌ها از این قراراند: دو شماره در هفته ۱، هفته‌نامه ۱۲، دو

هفته‌نامه ۶.

بررسی آماری ویژگی‌های روزنامه‌های آذربایجان

در این بررسی هدف این است که مجموع و چکیده برخی اطلاعات و دانستنی‌های مربوط به ۳۰۹ روزنامه ۱۵۰ سال گذشته آذربایجان، از مشخصات ظاهری مانند: نوع چاپ، زبان، سال انتشار و فاصله انتشار تا محتوای بعضی از موضوع‌ها، تا حد امکان مورد جمع‌بندی و تجزیه و تحلیل قرار گیرند. پس از بررسی‌هایی که از مجموع اطلاعات به دست آمده به عمل آمد، تهیه شش نمودار به شرح زیر مناسب تشخیص داده شد و نسبت به تهیه آنها اقدام شد:

۱- به تفکیک نوع چاپ

۲- به تفکیک زبان

۳- به تفکیک دوره انتشار

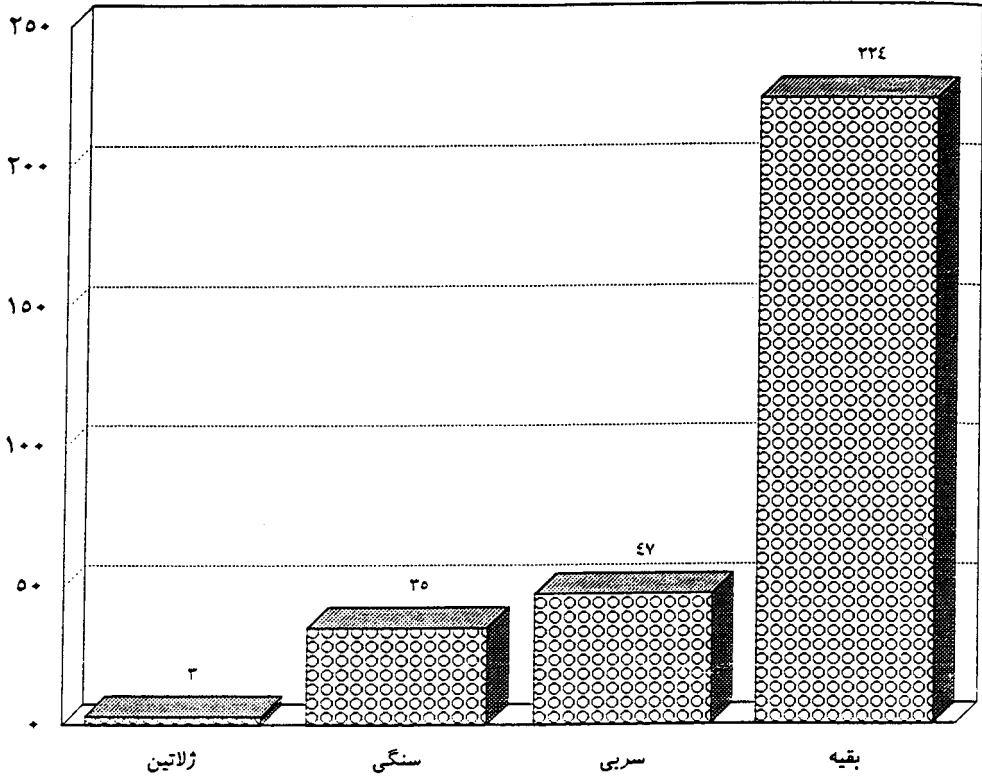
۴- به تفکیک جای انتشار

۵- به تفکیک فاصله انتشار

۶- به تفکیک گرایش به بعضی موضوع‌ها

سعی می‌شود نخست نمودار تفکیکی آورده شود، سپس به تجزیه و تحلیل هر

کدام از آنها پرداخته شود.

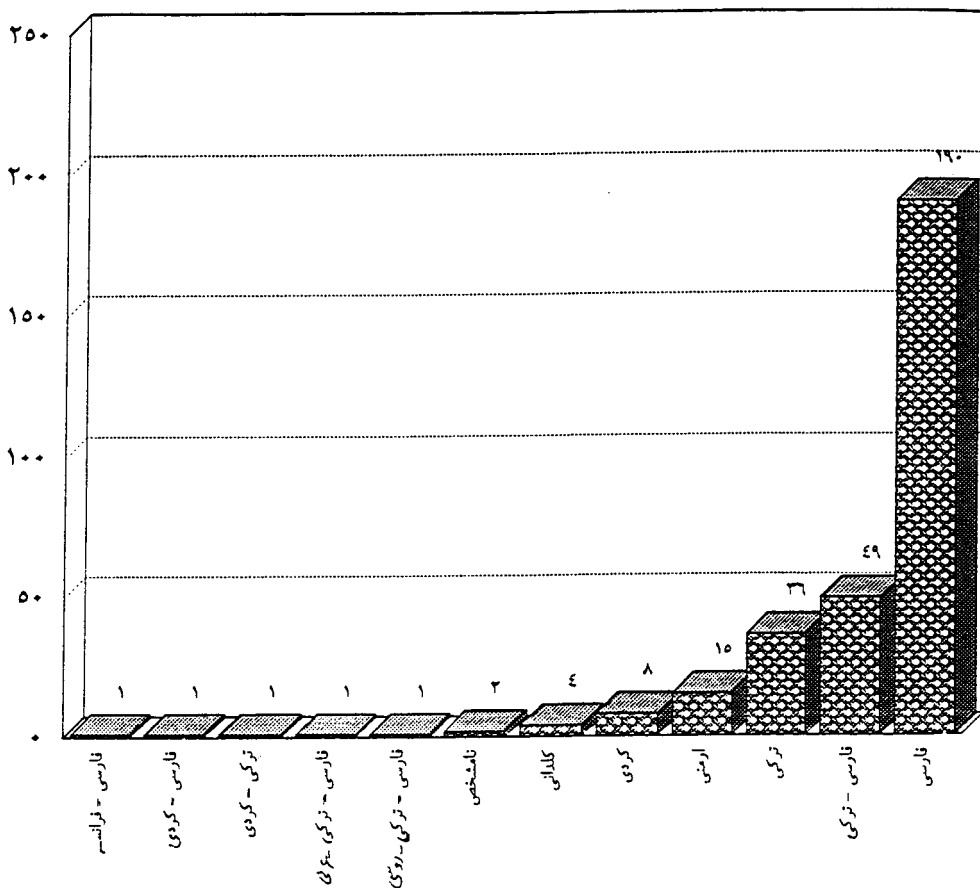
نمودار ۱: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک نوع چاپ

نمودار ۱: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک چاپ

* در ایران نخستین بار دستگاه چاپ به آذربایجان وارد شده است. چاپ سربی در سال ۱۱۹۶ شمسی (۱۲۳۳ ق) و چاپ سنگی در سال ۱۲۰۳ شمسی (۱۲۴۰ ق) در تبریز دایر شده و مورد استفاده قرار گرفته است. پس از ورود چاپ سال‌ها از انتشار روزنامه خبری نبوده است. نخستین روزنامه به سال ۱۲۳۰ (۱۲۶۸ ق) در ارومیه از سوی مبلغان مذهبی چاپ شده است.

این روزنامه **ژازاریت با هورا** نام داشته و از سوی مبلغان مذهبی پروتستان، جهت تبلیغ دین مسیحیت بین کلدانی‌ها و ارمنی‌های آذربایجان به زبان کلدانی منتشر شده است. این روزنامه از ۱۲۳۰ تا ۱۲۹۲ یعنی به مدت ۶۲ سال انتشار یافته است و پس از روزنامه **کاغذ اخبار** که به سال ۱۲۱۶ (۱۲۵۳ ق) به مدیریت **میرزا صالح** در زمان محمد شاه منتشر شده، دومین روزنامه قدیمی ایران است و دو ماه پیش از وقایع اتفاقیه نشر یافته است. از چاپ‌های ژلاتین و سربی و سنگی تا حدود سال ۱۳۰۰ در چاپ روزنامه‌ها استفاده شده و از سال مذکور به بعد استفاده از چاپ‌های جدید به سرعت رایج شده و سه نوع چاپ مذکور منسوخ شده است.

* چاپ ۳ روزنامه با چاپ ژلاتین، ۲۵ روزنامه با چاپ سنگی و ۴۷ روزنامه چاپ سربی و ۲۲۴ روزنامه با چاپ جدید در آذربایجان، نشان از عمر کوتاه چاپ‌های قدیمی (به خاطر مشکلات آن‌ها) و رواج سریع انواع چاپ‌های راحت و جدید دارد.

نمودار ۲: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک زبان

نمودار ۲: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک زبان

* قوم‌هایی مانند ارمنی‌ها، آسوری‌ها، و کردها از قرن‌ها و سالیان دور در کنار مردم آذربایجان با مسالمت و امنیت زیسته‌اند و روزنامه‌هایی را نیز به زبان خود منتشر کرده‌اند. وجود ۴ روزنامه به زبان کلدانی، ۸ روزنامه به زبان کردی و ۱۵ روزنامه به زبان ارمنی و یک روزنامه به ترکی و کردی نشانه این امر است.

* انتشار ۱۹۰ روزنامه به فارسی و ۴۹ روزنامه به فارسی - ترکی، دلیل بر آن است که زبان فارسی به هر دلیل در میان آذربایجانیان دارای جایگاه محکمی است.

* انتشار ۳۶ روزنامه به زبان ترکی آذربایجانی در مقایسه با تعداد روزنامه‌های منتشر شده به زبان فارسی، حاکی از آن است که آذربایجانی‌ها علی‌رغم نیاز فرهنگی و میل باطنی خود، نتوانسته‌اند به حد کافی روزنامه به زبان مردم خود منتشر کنند. این امر دلیل متعدد دارد: نخست آن که زبان فارسی زبان رسمی کشور از طریق آموزشگاه‌ها و دانشگاه‌ها و ادارات و دیگر رسانه‌ها گسترش بیشتری پیدا کرده و در نتیجه نوشتن و خواندن آن برای آذربایجانی‌ها آسان شده است. دلیل دیگر عکس آن است یعنی که زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی در آموزشگاه‌ها و دانشگاه‌ها تدریس نمی‌شود و این امر خواندن و نوشتن زبان ترکی را برای مردم مشکل کرده است. نکته مهم دیگر آن است که شو و نیسم مرکزی از حدود هشتاد سال اخیر اجازه ظهور و بروز به دیگر زبان‌های قومی را در ایران نداده است. حقیقت این است که کشور ما کشور کثیرالمله‌ای است و قوم‌های گوناگون مانند کردها، آذربایجانی‌ها و ترکمن‌ها و غیره در آن زندگی می‌کنند. برابر آمارهای غیررسمی حدس زده می‌شود نصف مردم ایران را ترک زبان‌ها تشکیل دهند. به ویژه آذربایجانی‌ها نزدیک هم زندگی می‌کنند و یک‌پارچه زبان‌شان ترکی است. در حالی که از حقوق خواندن و نوشتن به زبان مادری و ملی خود محروم هستند. در زمان حکومت رضاشاه و محمدرضا شاه در زمینه آموزش مسأله زبان نه تنها اقدام مناسبی صورت نگرفته، بلکه در مخالفت و مقابله با آن دستورالعمل‌هایی نیز به مسؤلان کشوری صادر شده است. پس از انقلاب اسلامی نیز علی‌رغم آن که اصل ۱۵ قانون اساسی آموزش زبان ملی و قومی را در کنار فارسی در آموزشگاه‌ها و دانشگاه‌ها مجاز

شمرده، کوچک‌ترین گامی در این جهت برداشته نشده است.

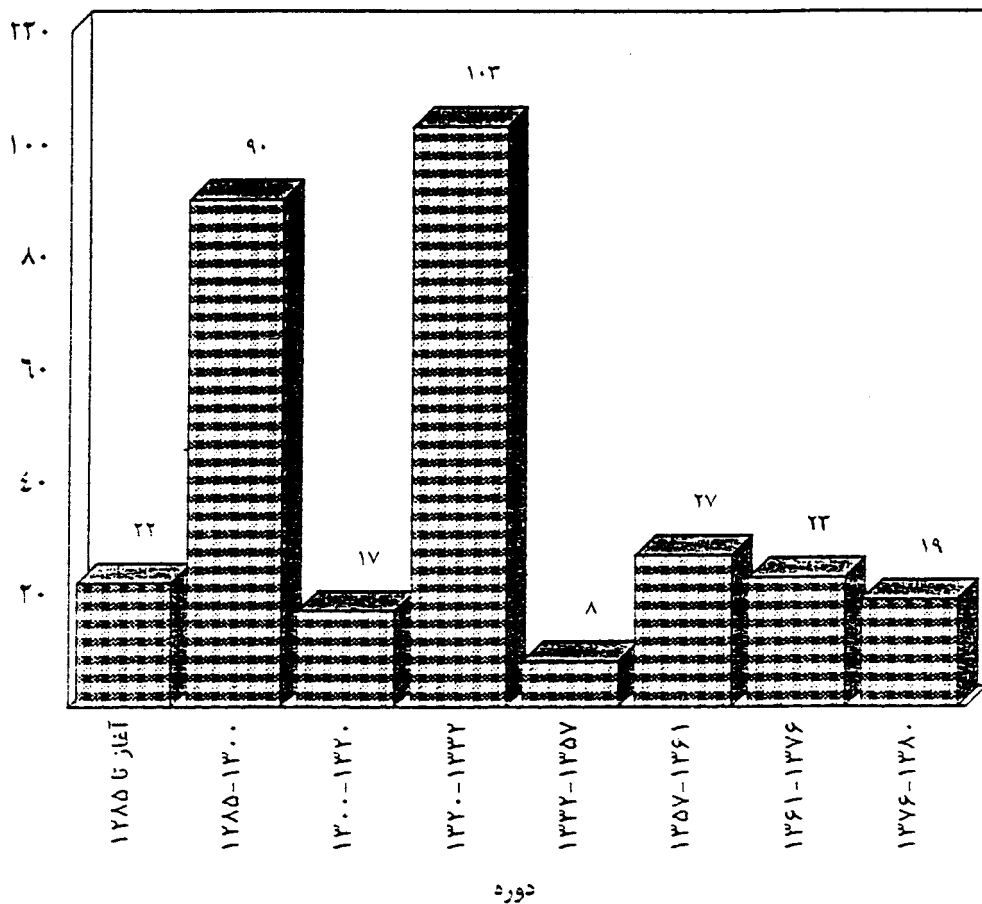
* ۴۹ روزنامه به فارسی - ترکی منتشر شده‌اند که ۲۵ عنوان آن‌ها را روزنامه‌های فارسی - ترکی در حال انتشار تشکیل می‌دهند، منتشرکنندگان روزنامه‌ها خواسته‌اند ضمن بهره‌گیری از سهل‌الوصول بودن فارسی، برای جبران بی‌توجهی دولت، هم به روتق زبان و ادبیات ترکی کمک رسانند و هم خوانندگان بیشتری را برای خود دست و پا کنند.

* اغلب ۲۵ روزنامه‌یی که به دو زبان فارسی - ترکی منتشر می‌شوند، به مناسبت‌های گوناگون از دولت و مسوؤلان کشور می‌خواهند که اجازه داده شود اصل‌های ۱۵ و ۱۹ قانون اساسی به مورد اجرا گذاشته شوند. عین اصل‌های پانزدهم و نوزدهم قانون اساسی برای اطلاع در زیر آورده می‌شوند:

«**اصل پانزدهم** - زبان و خط رسمی و مشترک مردم ایران فارسی است. اسناد و مکاتبات و متون رسمی و کتب درسی باید با این زبان و خط باشد. ولی استفاده از زبان‌های محلی و قومی در مطبوعات و رسانه‌های گروهی و تدریس آنها در مدارس، در کنار زبان فارسی آزاد است.»

اصل نوزدهم - مردم ایران از هر قوم و قبیله که باشند، از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ، نژاد و مانند اینها سبب امتیاز نخواهد بود.»

اغلب روزنامه‌های مذکور از این که اجازه داده نمی‌شود زبان و ادبیات ترکی در آموزشگاه‌ها و دانشگاه‌ها تدریس شوند، به طور جدی گلایه دارند.

نمودار ۳: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک دوره انتشار

نمودار ۳: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک دوره انتشار

* دوره اوّل - از ۱۲۳۰ تا ۱۲۸۵ شمسی: در مدت ۵۵ که حدود ۱/۳ کل

زمان بررسی را شامل می‌شود، در آذربایجان در مجموع ۲۲ روزنامه بیشتر منتشر نمی‌شود. علت این امر روشن است. دلیل نخست این که این سال‌ها، سال‌های نخست انتشار روزنامه در کشور است و روزنامه‌ها هنوز مهارت لازم را از نظر زبان و شیوه بیان و کارهای فنی به دست نیاورده‌اند و درصد بی‌سوادی و جهالت و تعصب مذهبی بسیار بالاست. دلیل دیگر این که فشار و اختناق از سوی نظام سلطنت و مستبد حاکم فوق‌العاده زیاد بوده تا جایی که روزنامه‌ها بسیاری از مسایل دلخواه و مورد نظرشان را نمی‌توانستند مطرح کنند.

* دوره دوّم از ۱۲۸۵ تا ۱۳۰۰: در سایه دلاوری‌های مردم ایران، بویژه در

سایه مبارزه‌های چشمگیر مردم آذربایجان، فرمان مشروطه در تاریخ ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ شمسی (۱۴ جمادی‌الثانی ۱۳۲۴ ق) امضاء شد. مردم تبریز با تجربیاتی که کسب کرده بودند در برابر دو سال استبداد صفیر محمدعلی شاه به مبارزه قلمی و مسلحانه پرداختند و آن را با شکست مواجه ساختند. اصل بیستم قانون اساسی مشروطه مصوب ۱۲۸۵ شمسی همه مطبوعات را جز در مواردی که مضر به دین مبین باشند آزاد اعلام کرد و نخستین قانون مطبوعات مصوب ۱۲۸۶ نیز بر آزادی مطبوعات و ممنوع بودن ممیزی تأکید کرد. بدین ترتیب در سایه مبارزه‌های طولانی مردم ایران و آذربایجان و با تصویب قانون آزادی مطبوعات، انتشار روزنامه در این دوره افزایش چشمگیری پیدا کرد و تا سال ۱۳۰۰ به تعداد زیاد ۹۰ عنوان رسید.

* دوره سوّم - از ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ - رضاشاه سوّم اسفند ۱۲۹۹ با کودتا به

قدرت رسید و پس از طی مراحل ترقی در سال ۱۳۰۴ رسماً پادشاه ایران شد. پس از کسب کامل قدرت و با استبداد و دیکتاتوری کامل و بی‌چون و چرا تا شهریور ۱۳۲۰ بر همه امور کشور حاکمیت کامل داشت. در مدت بیست سال امکان انتقاد و بیان حقایق و اطلاع‌رسانی درست از مردم و روزنامه‌ها سلب و فشار و اختناق فوق‌العاده سنگینی بر تمام فضا و امور کشور حاکم شد. به همین دلیل در این مدت طولانی در آذربایجان

روزنامه نگاری از نظر کمی و کیفی نزول کرد و در این مدت فقط ۱۷ روزنامه آن هم به مدت کوتاه منتشر شدند.

* دوره چهارم از ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ - این دوره از نظر زمانی ۱۲ سال بیشتر

نیست. یعنی دوازده سال در مقایسه با ۱۵۰ سال کل تاریخ روزنامه نگاری در آذربایجان مدت زمان بسیار کوتاهی است. ولی این زمان از جهت رویدادها و جریان‌های سیاسی و اجتماعی زمان بسیار متلاطم و مواجی است. به خاطر جنگ جهانی دوم متفقین در شهریور ۱۳۲۰ وارد ایران شدند و رضاشاه را برکنار و تبعیدش کردند. در این زمان فضای فوق‌العاده سنگین فشار و دیکتاتوری به یک باره به فضای باز و آزادی برای روزنامه نگاران تبدیل گشت. در نتیجه روزنامه‌های متعددی در آذربایجان منتشر شدند. در سال ۱۳۲۴ با مسلط شدن فرقه دموکرات بر آذربایجان و اعلام خود مختاری آذربایجان، روزنامه‌های متعدد دیگری به زبان ترکی در آذربایجان منتشر شدند. با شکست فرقه دموکرات در آذرماه ۱۳۲۵ تعدادی از روزنامه نگاران وقت آذربایجان دستگیر و زندانی شدند و تعدادی نیز ناگزیر شدند به آذربایجان شوروی سابق یا به تهران پناه ببرند. از ۱۳۲۵ تا ۱۳۳۲ فضای آزاد روزنامه نگاری کم و بیش ادامه یافت. ولی این بار روزنامه‌ها از ترکی به فارسی و فضای آنها از سوسیالیستی و مردمی به فضای مستقل با سلیقه‌های متفاوت منتشر کنندگان آنها تبدیل گشت. این دوره ۱۲ ساله از نظر کمی و کیفی پرشکوه‌ترین دوره روزنامه نگاری در تاریخ ۱۵۰ ساله آذربایجان به شمار می‌رود. چرا که یک سوّم روزنامه‌های تاریخ آذربایجان یعنی ۱۰۳ عنوان روزنامه در این مدت انتشار یافته است.

* دوره پنجم از ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷ - محمدرضا شاه پس از کودتای ۱۳۳۲

که به رهبری فضل‌الله زاهدی و کمک نیروهای ارتجاعی داخلی و خارجی انجام گرفت، تمام احزاب را منحل و متلاشی کرد و از آن پس سانسور شدید همه جانبه را در سطح کشور برقرار ساخت. پس از سقوط دکتر مصدق اغلب روزنامه‌ها تعطیل شدند و فقط تعداد معدودی روزنامه فرصت طلب به انتشار خود ادامه دادند. شاه سازمان امنیت و اطلاعات کشور (ساواک) را نیز برای ممیزی تمام نوشته‌ها و گفته‌ها و رفتار مردم به ویژه

برای کنترل مطبوعات به وجود آورد و تا سال ۱۳۵۷ با استبداد و دیکتاتوری کامل به حکومت پرداخت. حال این همه سختگیری آن شد که در مدت طولانی ۲۵ ساله در تمام آذربایجان فقط ۸ روزنامه که اکثر آنها هوادار دربار بودند انتشار یافت. این دوره از نظر کیفیت و کمیّت روزنامه نگاری بدترین دوره تاریخ روزنامه نگاری آذربایجان به شمار می‌رود.

* دوره ششم از ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۱ - با رفتن محمدرضا شاه از ایران و با پیش

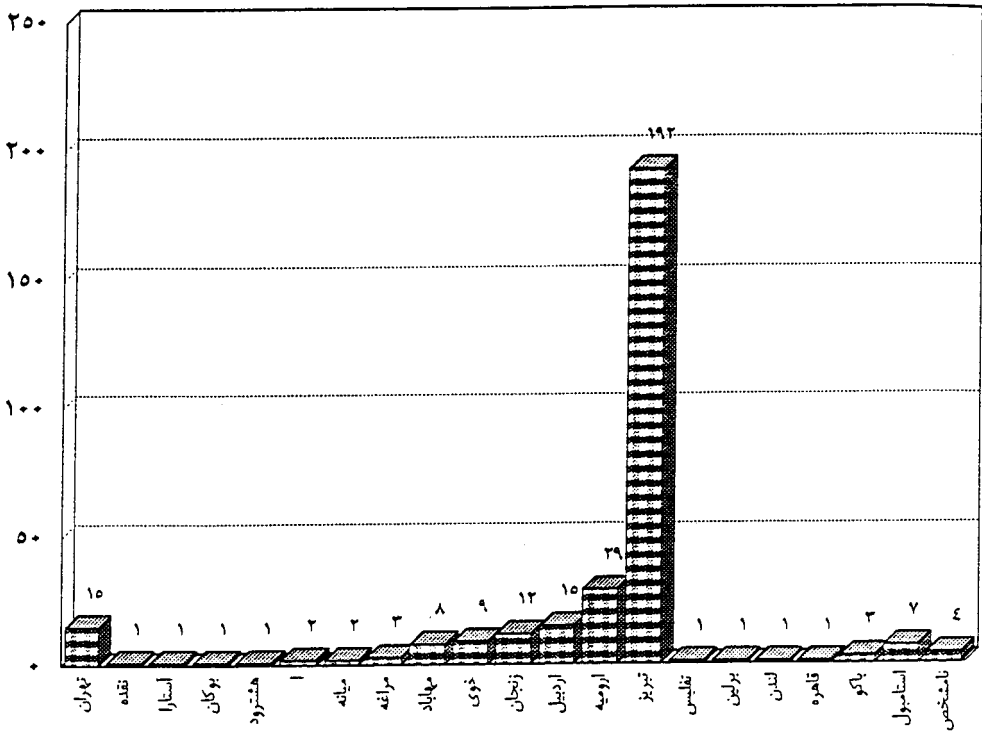
آمدن انقلاب شکوهمند اسلامی ۲۲ بهمن ۱۳۵۷، دوران استبداد سلسله پهلوی به سر رسید. بدین ترتیب فصل دیگری از آزادی روزنامه‌ها در تاریخ کشور گشوده شد. همه حزب‌ها و گروه‌ها و زندانی‌ها آزاد گشتند. روزنامه‌های متعددی در سراسر کشور شروع به انتشار کردند. اما زمان این فصل از همه دوره‌های آزاد کوتاه‌تر است. زیرا مدت آن در مجموع از چهار سال تجاوز نکرد. در این مدت کوتاه ۲۷ روزنامه در آذربایجان منتشر شد.

* دوره هفتم از ۱۳۶۱ - ۱۳۷۶ - در اوایل انقلاب به تدریج فعالیت

احزاب از سوی جمهوری اسلامی ایران محدود می‌شدند. محدودیت احزاب در اواسط سال ۱۳۶۱ کامل شد. یعنی همه احزاب و گروه‌ها به ویژه گروه‌های چپ‌گرا غیرمجاز و غیرقانونی اعلام شدند. از سوی دیگر وجود شرایط جنگ تحمیلی عراق با ایران فعالیت‌ها و آزادی‌های اجتماعی را به کلی محدود کرد. در نتیجه همه روزنامه‌هایی که از سوی فرقه دموکرات آذربایجان، حزب توده، فرقه دموکرات کردستان و فدائیان خلق و دیگر اشخاص مستقل چپ‌گرا در آذربایجان منتشر می‌شدند، تعطیل گشتند، فقط تعداد معدودی از آنها که سمتگیری بی‌طرفانه و گرایش مذهبی داشتند، به انتشار خود ادامه دادند. به دلیل وجود سانسور و فشار بر علیه مطبوعات در دوره ریاست جمهوری ۸ ساله آقای هاشمی رفسنجانی، این وضع تا سال ۱۳۷۶ به مدت ۱۵ سال ادامه پیدا کرد، در نتیجه مجموع روزنامه‌هایی که تحت شرایط خاص اجازه انتشار گرفتند به ۲۳ عنوان رسید.

* دوره هشتم از ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۰ - در شرایطی که دوره ریاست جمهوری

آقای هاشمی رفسنجانی در حال اتمام بود، سیدمحمد خاتمی با شعارهای آزادی افکار و اندیشه، توسعه سیاسی و مردم سالاری در انتخابات هشتمین دوره ریاست جمهوری در دؤم خرداد ۱۳۷۶ شرکت کرد. مردم که تشنه آزادی‌های سیاسی و اجتماعی بودند، با شور و شوق تمام ایشان را با رأی چشمگیری به ریاست جمهوری برگزیدند. پس از برگزیده شدن سیدمحمد خاتمی و با فراهم آمدن فضای نسبتاً مناسب و مساعد، در مدت کوتاهی ۱۹ روزنامه جدید در آذربایجان مجوز انتشار گرفتند و با ۱۴ روزنامه‌یی که از سال‌های پیش در حال انتشار بودند، مجموع روزنامه‌های در حال انتشار آذربایجان در سال ۱۳۸۰ در مجموع به ۳۳ عنوان رسید.

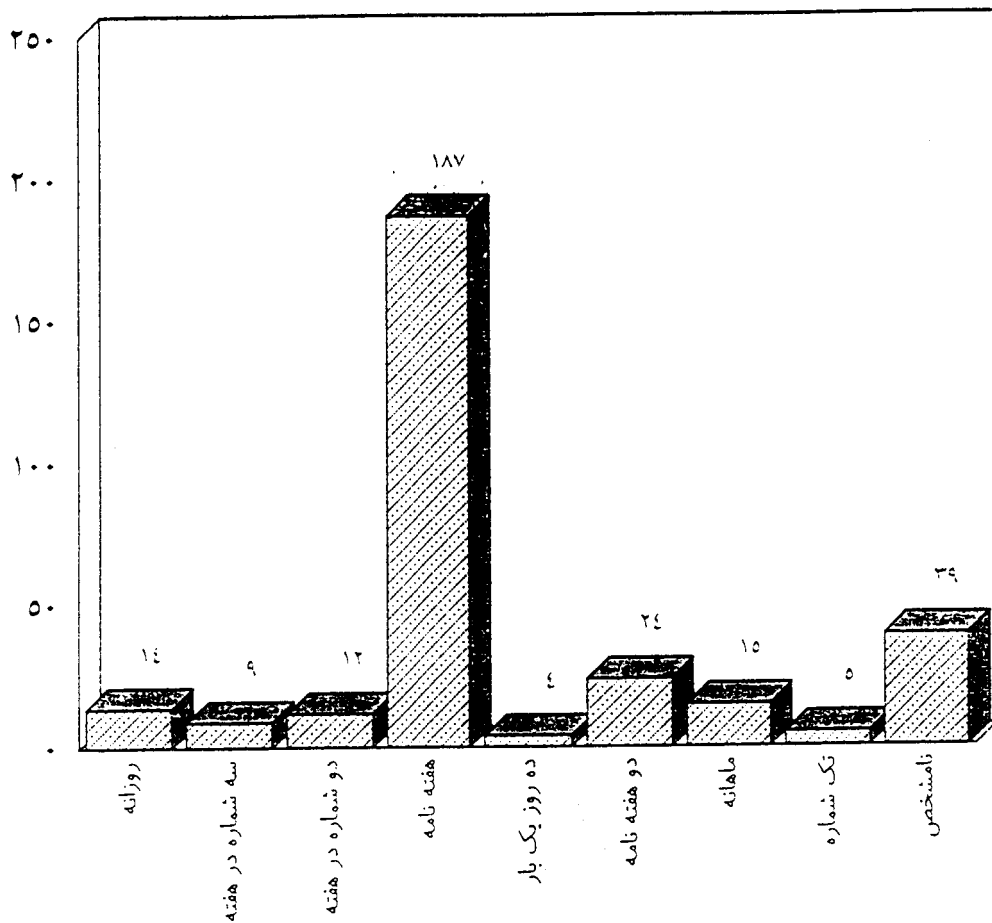
۴

نمودار ۴: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک جای انتشار

نمودار ۴: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک جای انتشار

* تبریز که در طول سالیان دراز مرکز مبارزات تاریخی و اجتماعی بوده، با انتشار ۱۹۲ روزنامه (۶۲/۱۳ درصد) مقام نخست را داراست. پس از تبریز به ترتیب شهرهای ارومیه با ۲۹ روزنامه، اردبیل با ۲۵ روزنامه، زنجان با ۱۲ روزنامه، خوی با ۹ روزنامه، مهاباد با ۸ روزنامه و مراغه با ۳ روزنامه، مقام‌های بعدی را دارا هستند. در شهرهای میانه و ابهر دو روزنامه و در چهار شهر نقده، آستارا، بوکان و هشترود در هر کدام فقط یک روزنامه انتشار یافته است.

* افراد و گروه‌های متعهدی که در شرایط حاد سیاسی نمی‌توانستند در داخل کشور روزنامه منتشر کنند، از کشورهایی که امکان فعالیت در آنها وجود داشت استفاده کرده دست به انتشار روزنامه زده‌اند. مهم‌ترین روزنامه‌هایی که از سوی آذربایجانی‌ها در خارج از ایران منتشر شده و شهرت بسیار کسب کرده‌اند، می‌توان از **اخر** (در استانبول)، **حکمت** (در قاهره) و **گاوه** (در برلن) نام برد. در مجموع ۱۴ روزنامه از سوی آذربایجانیان در شهرهای کشورهای خارج به ترتیب در استانبول ۷ روزنامه، باکو ۳ روزنامه، و شهرهای قاهره، لندن، برلن و تفلیس هر کدام یک روزنامه انتشار یافته است. جای انتشار ۴ روزنامه در داخل کشور نامشخص است.

نمودار ۵: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک فاصله انتشار

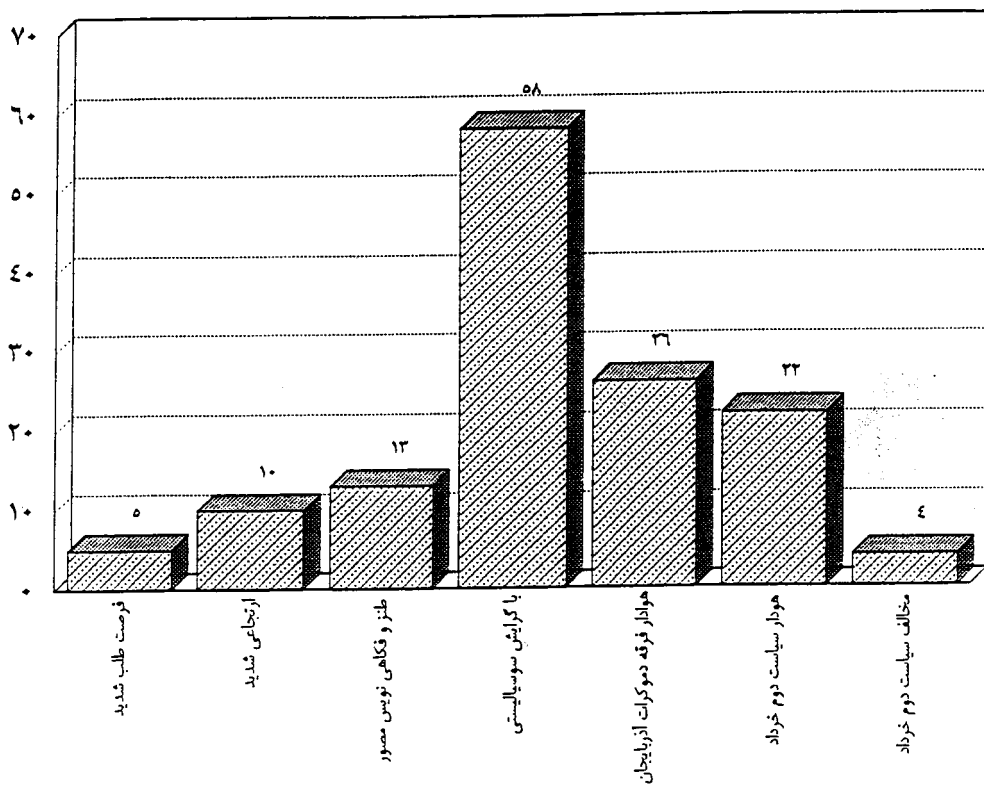
نمودار ۵: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک فاصله انتشار

* تجربه نشان داده است که انتشار روزنامه به صورت روزانه به ویژه در شهرستان‌ها کار دشواری است. به همین دلیل می‌بینیم از میان ۳۰۹ روزنامه در طول ۱۵۰ سال، فقط ۱۷ روزنامه توانسته‌اند به صورت روزانه آن هم نه چندان طولانی انتشار یابند. همان طور چون انتشار روزنامه هر دو سه روز یک بار نیز کار آسانی نیست، می‌بینیم که ۷ روزنامه با سه شماره در هفته و ۲۰ روزنامه با دو شماره در هفته منتشر شده‌اند.

* چون انتشار هفته‌نامه از نظر اقتصادی و اجتماعی در شهرستان‌های ایران کار ممکن و آسان و در عین حال کار معقول و منطقی است، ملاحظه می‌کنیم که ۱۸۶ روزنامه از ۳۰۹ روزنامه (۶۰/۲ درصد) به صورت هفتگی انتشار یافته‌اند.

* از سوی دیگر اگر فاصله انتشار روزنامه بیش از یک هفته طول بکشد، انگار از یادها فراموش می‌شود و رونق لازم را پیدا نمی‌کند. به همین دلیل می‌بینیم از کل روزنامه، ۳ روزنامه ده روز یک بار، ۲۷ روزنامه بصورت دو هفته‌نامه و ۱۰ روزنامه به صورت ماهنامه منتشر شده‌اند.

* از کل ۳۰۹ روزنامه، فاصله انتشار ۳۹ روزنامه مشخص نیست. چند روزنامه از تعداد مذکور روزنامه‌هایی هستند که به دلایلی فقط در یک شماره منتشر شده‌اند. بنابراین فاصله انتشار ندارند.

نمودار ۶: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک گرایش به بعضی موضوع‌ها

نمودار ۶: روزنامه‌های آذربایجان به تفکیک گرایش به بعضی موضوع‌ها

* فرصت طلب به روزنامه‌هایی گفته می‌شود که مسئولان آن در زمان هر حکومتی بدون دلیل و بی‌آنکه اعتقادی داشته باشند، تعریف آن را بگویند و برای خود حاشیه امنیت به وجود آورند تا بتوانند از مزایای یارانه و آگهی و غیره سود ببرند. البته در این تعریف ممکن است تعداد روزنامه‌های فرصت طلب خیلی بیشتر و تشخیص آنها تا حدی مشکل باشد. در این بررسی بیشتر روزنامه‌هایی مورد نظر بوده‌اند که آشکارا و به طور افراطی فرصت‌طلبی کرده‌اند. از ۵ روزنامه فرصت طلب، ۴ روزنامه از ۱۳۳۰ تا ۱۳۵۶ منتشر می‌شده‌اند و یک روزنامه دیگر در زمان پیش از انقلاب و اوایل انقلاب منتشر می‌شده است.

* ارتجاعی به روزنامه‌یی اطلاق می‌شود که مسئولان آن علی‌رغم واقعیات و حقایق روز در جهت خلاف آنها گام بردارند. ۱۵ روزنامه ارتجاعی روزنامه‌هایی بودند که در اوج جریان مشروطه خواهی، علیه آن اقدام می‌کردند و یا در جریان فعالیت‌های دکتر مصدق اقدامات او را به شدت نفی می‌کردند.

* در روزنامه‌های فکاهی مصور همیشه مطالب طنزآمیز و تصویر مکمل یکدیگر و توأم با هم بوده‌اند. مسلم است که انتشار روزنامه فکاهی مصور کار دشواری است و همواره فضای باز و آزاد و دموکراتیک می‌طلبد. به دلیل فراهم نبودن شرایط مناسب و مطلوب در طول ۱۵۰ سال، فقط ۱۳ عنوان روزنامه آن هم در زمان‌های کوتاه زودگذر و با دلهره منتشر شده‌اند. انتشار همه روزنامه‌های فکاهی مصور به دو دوره دوّم (۱۲۸۵ تا ۱۳۰۰) و ششم (۱۳۵۷ تا ۱۳۶۱) که روزنامه‌ها از آزادی لازم برخوردار بوده‌اند مربوط می‌شود. * از میان ۳۰۹ روزنامه ۵۸ عنوان (۱۸/۷۷ درصد) گرایش سوسیالیستی داشته‌اند. مشخص است که انتشار روزنامه‌هایی با گرایش سوسیالیستی فقط در شرایط و فضای آزاد میسر است. تا زمانی که همه احزاب و گروه‌ها با گرایش‌های گوناگون آزاد نباشند، نمی‌توانند از جریان همه امور جاری و رده‌های بالای حکومت انتقاد به عمل آورند. تعداد محدودی از این روزنامه‌ها در دوره دوّم (۱۲۸۵ تا ۱۳۰۰) اجازه بروز و ظهور پیدا کرده‌اند. چرا که در دوران مشروطه، با وجود قانون اساسی مشروطه و قانون آزادی

مطبوعات، روزنامه‌های آذربایجان از آزادی لازم برخوردار بودند. دوره چهارم (۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲) اوج دوران شکوفایی روزنامه‌های آزاد آذربایجان به شمار می‌رود. زیرا از شهریور ۱۳۲۰ با ورود متفقین به ایران و عدم تسلط محمدرضا شاه بر امور کشور، روزنامه‌ها از آزادی کامل برخوردار شدند. به ویژه در سال‌های ۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ همه روزنامه‌های منتشر شده در آذربایجان یا ارگان رسمی فرقه دموکرات آذربایجان بودند و یا از آن هواداری می‌کردند و همه بلااستثنا گرایش سوسیالیستی داشتند. پس از شکست فرقه دموکرات و تعطیل شدن همه روزنامه‌ها، چند سال بعد در زمان نخست وزیری دکتر محمد مصدق نیز تعداد قابل توجهی روزنامه با گرایش سوسیالیستی منتشر شدند. دورهٔ مساعد دیگر برای روزنامه‌های سوسیالیستی چهار سال اوایل انقلاب شکوهمند ضد سلطنتی بود که شرایط برای همه نوع نوشتن و انتقاد کردن فراهم آمده بود و روزنامه‌های هوادار حزب توده ایران و فرقه دموکرات آذربایجان منتشر می‌شدند. دو عنوان دیگر روزنامه سوسیالیستی در دهه پنجاه زمان محمدرضا شاه در خارج از ایران منتشر شده‌اند. در دیگر دوره‌ها به خاطر فشارها و محدودیت‌های ایجاد شده، شرایط انتشار روزنامه‌های با گرایش سوسیالیستی فراهم نشده است.

* ۲۶ روزنامه هوادار فرقه دموکرات آذربایجان به طور کلی در دو دوره چهارم (۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲) به ویژه در سال‌های ۲۴ و ۲۵ این دوره و دوره ششم (۱۳۵۷ تا ۱۳۶۱) منتشر شده‌اند. این روزنامه‌ها یا ارگان رسمی فرقه دموکرات و حزب توده ایران بوده‌اند و یا به طور مستقیم و غیرمستقیم از هدف‌ها و برنامه‌های آن هواداری کرده‌اند.

* پس از دؤم خرداد ۱۳۷۶ بخشی از شعارهای سیدمحمد خاتمی جامهٔ عمل به خود پوشید. یعنی در مدت دو سال ۱۹ روزنامه جدید مجوز انتشار گرفتند. با ۱۴ روزنامه که از سال‌های پیش در حال انتشار بودند، تعداد روزنامه‌های در حال انتشار به ۳۳ عنوان رسید. از این ۳۳ عنوان، ۲۲ عنوان روزنامه کم و بیش از برنامه‌ها و نظریات اعلام شده از سوی سیدمحمد خاتمی و طیف معروف به جبهه دؤم خرداد پشتیبانی می‌کنند و به مناسبت‌های گوناگون از آزادی‌های سیاسی و مطبوهاتی حمایت می‌کنند و مطالبات مردم را مطرح می‌سازند. از مجموع روزنامه‌ها ۴ عنوان روزنامه نیز با برنامه‌ها و نظریات جبهه دوم خرداد مخالفت می‌ورزند.

نتیجه گیری

نتیجه‌گیری

در شرایطی که اروپا قرون وسطی را پشت سر گذاشته و از عهده نهضت عظیم رنسانس به خوبی بر آمده و پا به عرصه اطلاع‌رسانی از طریق روزنامه‌ها گذاشته بود و حتی به انقلاب صنعتی نیز پای نهاده بود، پس از سپری شدن ۲۵۰ سال از عمر روزنامه‌نگاری در جهان، تازه انتشار روزنامه در آذربایجان در سال ۱۲۳۰ شمسی (برابر با ۱۸۵۱ میلادی) به وسیله مبلغان مذهبی امریکائیان به زبان کلدانی آغاز می‌شود و هفت سال بعد نخستین روزنامه فارسی زبان، آن هم از نوع دولتی و درباری در تبریز شروع به انتشار می‌کند.

در مدت طولانی ۵۵ سال پیش از مشروطه زیر فشار و سانسور شدید حکومت استبدادی ناصرالدین شاهی و با نظارت و سانسور مستقیم «وزارت انطباعات و دارالترجمه دولتی»، در مجموع ۲۲ روزنامه در تمام آذربایجان منتشر می‌شود. محتوای روزنامه‌های این دوره را اخبار و گزارش‌های روزمره و معمولی باب میل حکومت تشکیل می‌داد. هیچ کدام از روزنامه‌های دولتی و غیردولتی حق انتقاد از نظام را نداشتند. اگر فرد شجاع و بی‌باکی مانند علی قلی صفراوف جرأت می‌کند مطالب انتقادی در روزنامه خود بیاورد، روزنامه‌اش توقیف و خود نیز به کیفر توهین‌آمیز چوب و فلک محکوم می‌شود. در این سال‌ها چون روزنامه‌های داخلی به دلیل نبود آزادی نمی‌توانستند در روشنگری و بیداری مردم نقش اساسی داشته باشند، روزنامه‌های برون مرزی مانند **اختر** و **شاهسون** در استانبول و **حکمت** در قاهره و **ارشاد** در باکو با بهره‌گیری از آزادی‌های سیاسی و اجتماعی آن کشورها منتشر شده و پنهانی به ایران و آذربایجان فرستاده می‌شوند و بیشترین نقش را در آشنا کردن مردم ایران به ویژه مردم آذربایجان با مشروطه خواهی و حقوق سیاسی و اجتماعی ایفا می‌کنند. در واقع روزنامه‌ها به بارورکردن آزادی‌های سیاسی و اجتماعی کمک می‌رسانند.

با امضا و صدور فرمان مشروطه، اصل بیستم قانون اساسی مشروطه مصوب ۱۲۸۵ شمسی همه مطبوعات را جز در مواردی که مضر به دین مبین باشند آزاد و سانسور آنها را ممنوع اعلام کرد و نخستین قانون مطبوعات مصوب ۱۲۸۶ شمسی نیز بر آزادی

مطبوعات و ممنوع بودن ممیزی تأکید کرد. حتی در مدت دو سال استبداد صفیر محمدعلی شاه در سایه مبارزه‌های دلیرانه مردم آذربایجان آزادی روزنامه‌ها قطع نشد. بدین ترتیب روزنامه‌های آذربایجان از ۱۲۸۵ تا ۱۳۰۰ به مدت ۱۵ سال با آزادی منتشر شدند و در این مدت که کمتر از یک‌سوم زمان دورهٔ اول بود، بیش از ۴ برابر آن زمان، یعنی ۹۰ روزنامه منتشر شدند. در واقع روزنامه‌ها از نظر کمی و کیفی رشد چشمگیری پیدا کردند. محتوای عمده روزنامه‌های آذربایجان این دوره را موضوع‌هایی مانند افزایش اعمال ضد مردمی سلسله قاجار، دفاع از مشروطه و کمک به استقرار آن، مبارزه با خرافات و خرافه پرستی دینی و جهالت، دفاع از حقوق زنان، انتقاد از اطاعت کورکورانه مردم از حکومت و پیشوایان دینی، انتشار اخبار مربوط به مبارزه‌ها و آزادی‌های مردم کشورهای جهان و تجددخواهی و غیره تشکیل می‌داد.

البته با وجود اعلام مشروطه و تصویب آزادی قانون مرقی مطبوعات، روزنامه‌ها در آن زمان با موانع و مشکلات متعدد حکومتی و اجتماعی روبه‌رو بودند. عاملان استبداد حکومتی هنوز سرکار بودند و خرافه پرستی و جهالت و تعصب دینی و مردمی بیداد می‌کرد. **علی‌قلی صفاوف** روزنامه نگار مبارزی بود که سه روزنامه را منتشر می‌کرد، به خاطر چند بار تعطیلی روزنامه‌اش و وجود نامالیقات و مشکلات طاقت فرسا دست به خودکشی زد. **محمود اشرف‌زاده** سردبیر روزنامه فروردین ارومیه به خاطر انتقادهای شدیدش از مأموران ستمکار روس تزاری، در سرمای زمستان با بدن برهنه زیر ضربه‌های تازیانه مأموران کنسول روسیه قرار گرفت و سرانجام با حمله مسلحانه تنی چند به طرز مرموزی کشته شد. بنیان‌گذاران و نویسندگان روزنامه **شوای ایران** سه نفر شخصیت سرشناس آذربایجانی به نام‌های **سعید سلمانسی**، **سیدحسین شریف‌زاده** و **علی دوافروش**، از سوی مستبدان و مخالفان مشروطه ترور و شهید شدند. **شیخ محمد خیابانی** روزنامه نگار و مدیر روزنامه **تجدد** ارگان کمیته ایالتی آذربایجان نیز که مبلغ شدید آزادی و استقلال ملی و مردم سالاری بود و با تصرف تبریز دست به قیام زده بود، به شهادت رسید.

با به قدرت رسیدن رضاشاه که با کودتای اسفند ۱۲۹۹ آغاز و با برگزیده شدن به

پادشاهی در سال ۱۳۰۴ تکمیل شد، تا سال ۱۳۲۰ استبداد کامل در کشور برقرار شد و آزادی حاصل از مشروطه و قانون مطبوعات برای روزنامه‌ها به کلی از میان رفت. روزنامه‌هایی که قبلاً منتشر می‌شدند تعطیل شدند و در مدت ۲۰ سال در مجموع ۱۷ روزنامه منتشر شدند. به دلیل نبود آزادی‌های سیاسی، روزنامه‌های این دوره نمی‌توانستند حقایق را بنویسند و از نظام پادشاهی و مسئولان کشور انتقاد به عمل آورند. مضمون روزنامه‌ها را موضوع‌هایی مانند خبرها و گزارش‌های معمولی داخلی و خارجی، آگهی‌های ثبتی و دولتی و تسلیت، تعریف و توصیف از اقدامات رضاشاه و منویات ملوکانه، مطالب بهداشتی و اقتصادی و بعضی ترجمه‌های خارجی تشکیل می‌داد. آرامش موجود در روزنامه‌های این دوره حکایت از سکوت و آرامش غمناک گورستانی دارد.

با ورود متفقین به ایران در شهریور ۱۳۲۰ رضاشاه برکنار و به جزیره موریس تبعید شد. به یک باره فضای سنگین فشار و اختناق، به فضای باز و آزادی‌های بی‌حد و حصر تبدیل گشت. در سایه آزادی‌های موجود، در سال ۱۳۲۴ آذربایجان تا آستانه خود مختاری پیش رفت و ده‌ها روزنامه به فارسی و ترکی در آذربایجان منتشر شدند. محتوای روزنامه‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۵ را موضوع‌هایی دفاع از حقوق دهقانان و کارگران، دفاع از خود مختاری آذربایجان و شرکت گسترده مردم در اداره امور، گسترش سریع فرهنگ و آگاهی و علم و هنر بین توده‌ها، انتقاد شدید از حکومت مرکزی و به طور کلی مضمون‌های سوسیالیستی در بر می‌گرفتند.

پس از شکست نهضت ملی آذربایجان در ۲۱ آذر ۱۳۲۵، روزنامه‌ها فضای موجود را از دست دادند و همه تعطیل شدند در نتیجه تعداد زیادی از روزنامه نگاران اسیر و زندانی گشتند و تعداد دیگری به جمهوری آذربایجان یا تهران رهسپار شدند. از ۱۳۲۵ تا ۱۳۳۰ آزادی روزنامه‌ها محدود شد و روزنامه‌های وابسته فرقه دموکرات و حزب توده ممنوع شدند. روزنامه‌ها اجازه نوشتن درباره خود مختاری آذربایجان را نداشتند. افراد دیگری به روزنامه نگاری رو آوردند. کیفیت روزنامه‌ها پایین آمد ولی کم و بیش از آزادی برخوردار بودند. از آزادی‌های سیاسی و اجتماعی و اقدامات دکتر محمد مصدق

دفاع می‌کردند. در مدت ۱۲ سال این دوره از ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ در سایه آزادی‌های سیاسی، در مجموع ۱۰۳ روزنامه یعنی اندازه ۱/۳ کل روزنامه‌های تاریخ ۱۵۰ ساله در آذربایجان منتشر شدند. خلاصه آن که سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ به تبع از فراز و نشیب‌های سیاسی ایران و آذربایجان سال‌های پرشکوه و در عین حال متلاطم و مواجی بوده‌اند.

با کودتای فضل‌الله زاهدی در ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ روزنامه‌ها فضای آزاد موجود را از دست دادند. محمدرضا شاه سال‌های بعد با سرکوب حزب توده و دیگر احزاب موجود در ایران و با تأسیس سازمان پلیسی اطلاعات و امنیت کشور (ساواک) همه آزادی‌های لازم برای مطبوعات را به کلی نابود کرد و از ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷ با استبداد کامل بر ایران حکومت راند. پس از سقوط دکتر مصدق اغلب روزنامه‌های آذربایجان تعطیل گشتند و فقط تعداد معدودی از آنها با محدودیت به انتشار خود ادامه دادند. در این مدت ۲۵ سال در مجموع ۸ روزنامه جدید در آذربایجان اجازه انتشار یافتند. محتوای این روزنامه‌ها را گزارش‌ها و اخبار معمولی کشوری و استانی، آگهی‌های ثبتی و تسلیت، تعریف و توصیف از اقدامات و کارهای ملوکانه و دیگر کارهای پیش پا افتاده در بر می‌گرفتند. فضای موجود در این سال‌ها فضای سکوت و آرامش گورستانی دوره رضاشاه را تداعی کرد.

قیام مردمی ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ تبریز که صورت رستاخیز عمومی به خود گرفته بود، به تسهیل انقلاب کمک کرد. در سال‌های ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷ همانند دیگر نقاط ایران اعلامیه‌ها و شبنامه‌های متعددی از سوی احزاب، گروه‌ها و اقشار مختلف مردم آذربایجان منتشر و پخش شد. سرانجام با شرکت فعال توده‌ها و قشرهای مردم ایران انقلاب شکوهمند اسلامی ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ رخ داد و دوران استبداد طولانی سلسله پهلوی به سر رسید. بدین ترتیب فصل دیگری از آزادی روزنامه‌ها در تاریخ کشور و آذربایجان گشوده شد. احزاب و گروه‌ها و افراد گوناگون مانند حزب توده ایران، فرقه دموکرات آذربایجان، سازمان فدائیان خلق شاخه آذربایجان، فرقه دموکرات کردستان و غیره روزنامه‌هایی را در آذربایجان با آزادی تمام منتشر کردند. روزنامه‌ها در این مدت از

نظر کمیت و کیفیت سیر صعودی یافتند. ۲۷ روزنامه جدید منتشر شدند. بعضی روزنامه‌ها با نام و محتوای ترکی انتشار یافتند. مضمون روزنامه‌ها را موضع‌هایی مانند اعلامیه‌ها و اطلاعیه‌های احزاب و گروه‌ها در زمینه‌های تشکیل کنگره‌ها و برنامه‌های اقتصادی و اجتماعی، اظهار نظر درباره مصوبات قانون اساسی، تجلیل از شخصیت‌ها و قهرمانان ملی و تاریخی آذربایجان، درخواست تشکیل شوراهای اتحادیه‌های محلی و کارگری و دهقانی، مطالب ضد امپریالیستی و ضد امریکایی، هواداری از اتحاد شوروی سابق، دفاع از آزادی‌های سیاسی و اجتماعی، گزارش‌ها و مصاحبه‌ها و تفسیرهای گوناگون کشوری و استانی در بر می‌گرفتند. زمان این فصل آزادی از همه دوره‌ها کوتاه‌تر بود و از چهار سال تجاوز نکرد. از اوایل سال ۱۳۵۹ به تدریج بعضی از روزنامه‌ها تعطیل شدند. آغاز جنگ تحمیلی عراق و ایران نیز مزید بر علت شد و در اوایل سال ۱۳۶۱ فعالیت بسیاری از احزاب و گروه‌ها ممنوع اعلام و روزنامه‌هایشان نیز تعطیل شد.

محدودیت آزادی روزنامه‌ها نه تنها در دوره جنگ بلکه همچنان تا پایان دو دوره ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی تا سال ۱۳۷۶ ادامه یافت. در این دوره ۱۵ ساله یعنی از ۱۳۶۱ تا ۱۳۷۶ در مجموع ۲۳ روزنامه جدید منتشر شدند. مضمون روزنامه‌های این دوره را به طور عمده خبرها و گزارش‌های مربوط به جنگ ایران و عراق و فداکاری‌ها و شهادت‌های جنگی، خبرها و گزارش‌های جهانی و کشوری و انواع رویدادها و آگهی‌های ثبتی و تبلیغاتی در بر می‌گیرند. مهم‌ترین و چشمگیرترین ویژگی روزنامه‌های این دوره آذربایجان آن است که هیچ‌کدام از آنها در مقاله‌ها و سرمقاله‌های خود مطلبی را در انتقاد از دولت وقت مطرح نکرده‌اند. یا اصولاً در مقابل برنامه‌ها و تصمیمگیری‌های دولت، تحلیل و جبهه‌گیری خاص و جدی و رادیکال به عمل نیاورده‌اند و از طرح نیازهای قومی و ملی خبری نیست. وجود چنین فضایی بویژه در زمان ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی و وزارت میرسلیم در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مسأله سختگیری بر مطبوعات و وجود سانسور را در اذهان تقویت می‌کند.

سیدمحمد خاتمی در هنگام نامزدی برای دوره هشتم ریاست جمهوری شعارهای آزادی اندیشه، توسعه سیاسی و مردم سالاری را مطرح ساخت. به همین دلیل در دؤم خرداد ۱۳۷۶ با رأی قاطع و چشمگیر مردم به سمت رئیس جمهور برگزیده شد. بدین ترتیب جان تازه‌ای در روزنامه نگاری آذربایجان دمیده شد. در اندک زمانی ۱۹ روزنامه جدید به جرگه روزنامه‌های آذربایجان پیوستند. در نتیجه مجموع روزنامه‌های در حال انتشار آذربایجان به ۳۳ عنوان روزنامه رسید. از میان ۳۳ روزنامه، به غیر از چهار عنوان روزنامه که به طور کلی با خط‌مشی خاتمی مخالف هستند، بقیه کم و بیش با برنامه‌ها و سیاست‌های خاتمی و جناح معروف به جبهه دؤم خرداد موافق و هماهنگ هستند. محتوای روزنامه‌های دوره نخست ریاست جمهوری خاتمی را موضوع‌های زیر در بر می‌گیرند: دفاع از آزادی مطبوعات، هواداری از توسعه سیاسی و قانونگذاری در زمینه‌های گوناگون، پشتیبانی از آزادی بیان و عمل نمایندگان مجلس دوره ششم شورای اسلامی، انعکاس گسترده بیانات روشن‌گرانه نمایندگان، انتقاد از عملکرد دولت‌های قبلی در زمینه‌های سیاسی و اقتصادی و فرهنگی، طرح هنر و فرهنگ و زبان و ادبیات ترکی، انتقاد از دولت خاتمی به خاطر سکوت و بی‌توجهی در زمینه عدم اجرای اصول ۱۵ و ۱۹ قانون اساسی، انتقاد از کم توجهی نسبت به توسعه صنعت و اقتصاد در آذربایجان، آوردن سرگذشت‌نامه شخصیت‌ها و قهرمانان سیاسی و اجتماعی آذربایجان و اخبار و گزارش‌های مربوط به شهرداری‌ها و شورای شهرها.

روزنامه‌های در حال انتشار آذربایجان امروزها با مشکل همانند مشکل روزنامه‌های پایتخت روبه رو هستند. دادگاه‌های شهرستان‌ها تاکنون مسؤولان تعدادی از روزنامه‌ها از آن جمله احرار تبریز، شمس تبریز، نوای اردبیل و امین زنجان را با عنوان اتهاماتی احضار و پس از محاکمه حکم‌هایی نیز بر علیه آنها صادر کرده‌اند. این امر سبب شده است مسؤولان دیگر روزنامه‌ها به خاطر ترس از تعطیلی، کم و بیش به خود سانسوری و تعدیل بسیاری از نوشته‌ها و تحلیل‌های اجتماعی و سیاسی خود دست زده و در مورد بسیاری از انتقادات و بیان مسایل ملی و قومی کوتاه بیابند.

از بررسی یک یک روزنامه‌ها و از مطالعه و تحلیل مجموع آنها و نیز از بررسی

مجموع شرایط تاریخی و اجتماعی ۱۵۰ سال تاریخ آذربایجان می‌توان به این نتیجه رسید که آزادی و دموکراسی و روزنامه نگاری همواره لازم و ملزوم همدیگر بوده‌اند. یعنی در هر دوره و زمانی که آزادی‌های سیاسی و اجتماعی در آذربایجان فراهم آمده، روزنامه‌ها توانسته‌اند با آزادی تمام مسایل و مشکلات مبتلا به جامعه و منطقه را به طور جدی و با صداقت با زبان ادب و طنز و پند و اندرز مطرح سازند و راهکارهای مناسب برآورد مطالبات و درخواست‌های ملی و قومی مردم را ارائه دهند و حاصل کار آن که توانسته‌اند با اطلاع‌رسانی درست و با عمل به وظیفه و رسالت تاریخی و اجتماعی خود، به آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی توده‌ها از جهات گوناگون بیفزایند و رهنمون‌های لازم را برای اطلاع‌خط‌مشی و خدمت به مردم، به مسئولان و سردمداران کشوری و منطقه گوشزد کنند. مجموعه این شرایط اگرچه به برآورده شدن نیازهای قومی و ملی مردم آذربایجان منتهی نشده ولی سبب شده است که آشتی‌ها و همدلی‌هایی بین مردم و مسئولان کشوری و منطقه‌یی فراهم آید و از میزان بدبینی‌ها و تشنج‌های سیاسی و اجتماعی کم و بیش کاسته شده و از انباشته شدن عقده‌ها و مطالبات برآورده نشده جلوگیری شود. اما عکس این موضوع هم صادق بوده است. در دوره‌ها و زمان‌هایی که سردمداران و کارگزاران کشور یا منطقه قانون اساسی و مقررات موجود را نادیده گرفته و به تعدی و تجاوز به حقوق انسانی مردم پرداخته‌اند و یا بی‌توجه به خواسته‌های مردم، فشار و اختناق و استبداد و امنیت‌گورستانی را برپا داشته‌اند نه تنها در نخستین فرصت جلوی انتشار روزنامه‌های مردمی را گرفته‌اند، بلکه از هر نوع اطلاع‌رسانی درست و آگاهی توده‌های مردم به حق و حقوق اجتماعی و سیاسی و فرهنگی خود همه‌جانبه و در سطح گسترده‌یی جلوگیری کرده‌اند. نتیجه آن شده است که مطالبات و نیازهای برآورده نشده، سالیان دراز روی هم انباشته شده و کوهی از عقده‌های در حال انفجار را در دل و جان توده‌ها به وجود بیاورند. متأسفانه دوره فشار و اختناق سیاسی و اجتماعی در تاریخ ۱۵۰ ساله روزنامه‌های آذربایجان خیلی طولانی و دوران آزادی و شرایط دموکراسی برای انتشار روزنامه‌های مردمی بسیار کوتاه بوده است.

بخش چهارم

نمایهٔ روزنامه

	آ
آذربایجان غربی	آذر
آذربایجان غیور	آذر
آذربایجان ما	آذر آبادگان
آذربایجانیان ← نامه آذربایجانیان	آذر آبادگان
آذر پیام	آذربایجان
آذر مرد	آذربایجان
آذر مهر	آذربایجان
آذری ← آذربایجان	آذربایجان
آراز	آذربایجان
آراوت	آذربایجان
آراود ← آراوت	آذربایجان
آرشالویس	آذربایجان
آرولک	آذربایجان
آرولک ← آرولک	آذربایجان آینده
آرهیلک ← آرولک	آذربایجان اولدوزی
آریا	آذربایجان دموکرات
آزاد	آذربایجان سسی

آزاد	آزاد
آزاد لبق	آزاد لبق
آزاد مردم	آزاد مردم
آزاد ملت	آزاد ملت
آزادی	آزادی
آزدارار	آزدارار
آسایش	آسایش
آلاله	آلاله
آملا عمو ← آی ملامو	آملا عمو ← آی ملامو
آنادیلی	آنادیلی
آنالار	آنالار
آوای اردبیل	آوای اردبیل
آوای ماکو	آوای ماکو
آیق ← آیک	آیق ← آیک
آیک ← آیک	آیک ← آیک
آیک	آیک
آی ملامو	آی ملامو
الف	
ابلاغ	ابلاغ
ابهرود	ابهرود
اتحاد	اتحاد
اتحاد	اتحاد
اتفاقات ملی	اتفاقات ملی
افلاطون	افلاطون
اقبال	اقبال
الحديد ← حدید	الحديد ← حدید
الفاظ	الفاظ
امانت	امانت
	اخبار دارالسلطنه آذربایجان
	اختر
	اختر آذربایجان
اختر شمال	
اخوت	
ادب	
ادبیات صحیفه سی	
اراده آذربایجان	
اردبیل	
اردی بهشت	
ارس	
ارسباران	
ارشاد	
ارشالویس ← آرشالویس	
ارک	
ارگان اصناف ← آذر مرد	
ارمیا ارتودوکسایتا ← اورمیا ارتودوکسایتا	
ارومی ارتودوکسانا ← اورمیا ارتودوکسایتا	
ارومیه ← اورمیه	
استقلال	
اسلامی بیرلیک	
اسلامیه	
اسلامیه	
اصلاح	
اصناف ← آذر مرد	
اطلاعات آذربایجان	
افتخارات ملی	

پیام اردبیل	امید
پیام ارومیه	امید زنجان
پیام ارومیه	امین
پیام پان ایرانسم	انجمن تبریز
پیام رضائیه	انقلاب زنجان
پیام زنجان	اوحدی
پیام سولدوز	اورمیا اورتودوکسایتا
پیام قوانین	اورمیه
پیام نو	اولدوز
پیغام آشنا	ایران پاینده
پیکار آذربایجان	ایرملی
پیک روز	

ب

ت	بازار روز آذربایجان
تا وریزی هایدارا روتیونر	بایکار ← پایکار
تبریز	برجیس
تبریز	برگ سبز
تبریز	برید شمال
تجدد	بشیر آینده
تکامل	بقاء
تنقید	بلدیه
توحید افکار	بوقلمون
توفیق	بهار آینده
تیر	بیرلیک

ج

جام جم	
جریده اسلامی	
جریده ملی ← انجمن تبریز	

پ

پایکار	
پروین خمسه	
پیام آذربایجان	

د	جوان لار
دامن حق	جو دت
دانشگاه ارومیه، نشریه خبری	جهان هنر
دانشگاه تبریز، اخبار	
دبستان	چ
دفاع مردم	چکاو
دلیران رضائیه	چنلی بئل
دوست ایران	
ده نگی لاوان	ح
	حدید
ر	حدید
راننده	حرف حق
راه	حشرات الارض
رستگار	حقایق
رصد، مراغه	حق جم
رضائیه	حکمت
روز	
روزنامه انجمن تبریز ← انجمن تبریز	خ
روزنامه انجمن ملی تبریز ← انجمن تبریز	خاور
روزنامه صاحب ← صاحب	خاور نو
روزنامه گفتار - کردار ← گفتار - کردار	خبر
روزنامه ملتی آذربایجان ← اخبار دارالسلطنه	خبر هشترو د
آذربایجان	خلافت
روزنامه ملی ← انجمن تبریز	خلد برین
روزنامه مملکت محروسه آذربایجان ← اخبار	خلق سوزو
دارالسلطنه آذربایجان	خورشید
رویتری هراگیریز	خوی
ریگایگل	خیراندش

ز

زارایت باهرا ← زازارایت باهرا

زازارایت باهرا

زانگ

زرین سپهر

زنجان

زنگ ← زانگ

شرق

شعله‌ها

شفق

شفق

شفق مطبوعات

شکر

شمال غرب

شمس

شمس ایران

شمس تبریز

شورای ایران

شهاب زنجان

شهنواز

شیدا

س

سبازن

سپهر آذربایجان

ستارخان بایراغی

ستاره آذربایجان

ستاره تبریز

ستاره روز

ستاره سحری

سده

سرحد

سروش

سعادت

سها

سهند

سهند

سهند

ش

شاهسون

شاهین

شب‌نامه

ص

صاحب

صحبت

صدای آذربایجان

صدای آذربایجان

صدای ارومیه

صدای ایران

صدای رضائیه

صدای زنجان

صراط المستقیم

ط

طلیعه رضائیه

طلیعه سعادت

فکر استقبال

طلیعه صبح

ق

قالات شرارا

قانون

قبس

قدرت اسلام

قره داغ

قرزل اوزن

قیام آذربایجان

قیام ماد

ک

کارگر

کار و نیرو

کالات شرارا ← قالات شرارا

کامونیست

کاوه

کخوه

کرد

کردستان

کردستان

کسالت

کلید نجات

کلید نجات

کمال

کورپو

کورتز ← گورتز

کوردستان

ع

عبرت

عدالت

عصر آزادی

عصر تبریز

عصر جوان

عصر نوین

عنکبوت

عهد کیان

غ

غلبه

ف

فجر آذربایجان

فدایی

فدایی

فردای انقلاب

فردای ما

فرودین

فروغ آزادی

فریاد

فریاد

فریاد

فریاد آذربایجان

فضل

فکر

میثاق	کوردستان
میثاق آذربایجان	کیوان
میطق ← میتک	
مینارت	گ
میهن پرست	گفتار - کردار
	گورتر
ن	
ناصری	م
ناله ملت	مام
نامه آذربایجان	مبارز خاور نو
نامه آذربایجان	مجاهد
نامه دامن حق ← دامن حق	محاکمات
نامه صدای زنجان ← صدای زنجان	محک غیرت
نامه مردم	مدنیت
نجات	مدنیت
ندای آذر آبادگان	مساوات
ندای آذربایجان	مشرق
ندای ابهر	مصباح
ندای حق	مظهر
ندای حق	معرفت
ندای رهنما	مکافات
ندای زنجان	ملا عمو ← آی ملا عمو
نژاد نو	ملانصرالدین
نسرین	ملانصرالدین
نظمیه تبریز	منادی
نعره شرق	مناره ← مینارت
نفوذ ملی	مهد آزادی
نوای ملت ← ناله ملت	میتق ← میتک
نور آزاد	میتک

وقایع مملکت محروسه آذربایجان ← اخبار
دارالسلطنه آذربایجان

نوید آذربایجان
نهضت
نیازمندی‌های تبریز
نیروی کار

ه

هاکافاشیست
هفته‌نامه حوادث
همشهری

و

ورادزنوند ← وراسنوند
ورادسنوند
وطن
وطن دیلی
وطن یولوندا

ی

ینی شرق

فهرست نام‌ها (صاحبان امتیاز، مدیران مسئول و سردبیران ... روزنامه‌ها)

۳۷	اشرف زاده اسکندانی، محمود	۳۷	آجری، خیراله
۴۳، ۵۰، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۸۰، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۴۹		۴۸	آچاک، علی
۳۹	اشرفی گنجه‌ای، محمد علی	۶۲، ۲۰۳	آخوندوف، ملافتحعلی
۱۲۸	اصغرزاده، حسن	۴۱	آرزومانیان، آرمائیس
۹۹	اصفهان‌ی، سید نعمت‌اله	۳۸	آزاد، قاسم
۱۷۸	اعلایی، جبرئیل		آقازاده، حبیب‌اله (حبیب ارومیه رومی)
۳۱	افشار، مجد السلطنه	۴۲، ۱۲۰، ۱۲۲، ۱۴۲، ۱۴۴، ۲۰۸، ۲۱۴	
۵۲	افشار تهرانی، ابراهیم	۱۴۰	آقازاده، نجف
۷۲	افشارچی، رحمان	۶۲، ۲۰۳	آقایف قراباغی، احمد بیگ
۵۰	افشاری‌راد، محمد علی	۱۴۹	آل احمد، محمد باقر
۸۶، ۲۲۷	اکبرزاده، علی	۱۷۹	ابطحی، سید مصطفی
۱۴۶	الیاس‌وند، معصومه	۴۲، ۱۲۰	احمدزاده دهقان
۱۱۵	امامی، ابوالقاسم	۴۲، ۷۴	احمدزاده، حمید
۸۹، ۹۰، ۱۳۰، ۲۱۰	امید، حسین	۷۸	احمد میرزا
۹۶، ۱۱۹	امیر مولوی، شریف	۱۶۸	احمدیان، علی اصغر
۱۵۹	انصاری، ربیع	۱۵۹	اخباری، محمد علی
۱۰۱، ۲۱۱	اویسی، علی محمد	۵۵، ۲۰۲	اختر، مهدی
۶۰	ایزدی، رجب		ادیب‌الممالک، محمدصادق
۱۷۹	بابازاده، پرویز	۵۸، ۵۹، ۱۹۷، ۲۰۲	
۳۸، ۱۴۰	بادیران، احمد	۹۴، ۲۱۱	ادیب خلوت، علی
۴۰	بازیل	۳۳	اردبیلی، بیوک
۴۰	بانیریان، هایراپت	۸۵	اسکندری، مهدی
۱۸۱	بحرینی، سید حسین	۶۸	اسلامی، عبدالصمد
۱۵۵	بدرخان، عبدالرزاق	۱۳۰	اسماعیل‌زاده، مظفر
۱۵۸	بدیع‌الزمان، عبدالمجید	۶۳، ۲۲۷	اشراقی، محمد
		۱۳۴	اشرف ادیب، ح

۵۵، ۵۶، ۱۹۷، ۲۰۳	تبریزی، میرزا مهدی	۹۶	برادران، ابوالقاسم
	تبریزی قرچه داغی، آقا محمد طاهر	۳۲	برزگر، ابراهیم
۵۵، ۱۹۷، ۲۰۲			بصیرت، احمد ← کاتب تبریزی، احمد بلوری
۱۰۳، ۱۲۰، ۱۶۱، ۱۸۸، ۲۱۷	ترابی، محمود		تبریزی، میرزا آقا (نامه ملت)
۴۲، ۴۳، ۲۰۶	تریت، رضا	۶۳، ۶۴، ۹۹، ۱۰۰، ۱۷۳	
	تریت، محمدعلی	۱۳۷، ۱۳۸، ۲۲۱	بنی احمد، احمد
۳۰، ۴۲، ۵۱، ۶۵، ۹۹، ۱۱۹، ۱۴۷، ۱۵۷، ۲۰۶		۵۹، ۱۴۰، ۲۱۷	بی‌ریا، محمد
۱۵۵	ترجانی، محمد	۴۶، ۲۰۰	پایازیان، ماشدتس
۵۲، ۵۳، ۹۹، ۱۲۰	تقی‌زاده، سیدحسین	۱۸۲	پورقاسم اشرفی، قاسم
۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۷، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۴		۷۰	پیرایش، میرایوب
۱۵۱، ۱۷۶، ۲۲۰	تمکینی، لطف‌اله	۱۴۲	پیربوداغی، یوسف
۶۷	توحیدی، سید محمد	۲۶، ۲۷	پیشوا، علی اکبر
۱۰۳، ۱۲۶	توفیق، محمد		پیشه‌وری، سیدجعفر
۱۰۵	تهرانی، محمد حسین	۳۱، ۳۲، ۵۹، ۱۱۱، ۱۴۰، ۱۵۲، ۲۱۱، ۲۱۶، ۲۱۷	
۳۲، ۲۱۷	جاوید، سلام‌الله	۱۶۹، ۲۲۰	پیمان، سید اسماعیل
۱۳۰، ۲۱۱	جعفرزاده، حسن	۱۴۳	پیمان، سید جواد
۵۷	جوان، ابوالقاسم	۱۳۷	پیمان، سید فرید
۵۷	جوان، حمید	۱۵۸، ۱۶۹	پیمان، سید مسعود
۱۷۹	جوانشیر، الف	۱۳۷	پیمان، سید وحید
۹۵	جودت، حسن (اردبیلی)	۱۶۹	پیمان، فرداد
۱۰۸	جهانشاهی، عبدالحسین (احتشام السلطان)	۴۰	تبریزی، آیدین
۱۶۶	جهانشاهی، عبدالله	۱۶۵	تبریزی، ابوالقاسم
۱۲۵	چمن‌آرا، احمد	۸۹، ۹۰، ۱۹۷، ۲۱۰	تبریزی، حسین (کمال)
۱۴۹	حاجی زاده، اسداله	۱۰۳، ۱۲۶، ۲۱۱	تبریزی، سید حسن
۱۲۳	حاج یوسف خان	۱۳۶، ۲۰۶	تبریزی، سید حسین
۸۶	حافظزاده، محمد	۱۰۵، ۲۱۱	تبریزی، شیخ حسن
۴۸	حافظی‌فر، محسن	۱۰۲، ۲۰۲	تبریزی، محمد مهدی بیگ
۱۲۸، ۲۲۷	حامد ایمان، علی	۸۴، ۱۸۳، ۲۲۷	تبریزی، مهران
۹۵	حبیب‌اللهی، غلام حسین	۸۴	تبریزی، مهرداد

۹۰، ۹۱، ۲۰۸، ۲۴۹		۹۵	حبیبی، حسن
۱۵۱، ۲۲۰	دادران، علی	۶۱	حریری، علی اصغر
۱۱۷	دادران، محمد علی	۱۴۴	حریری دیلمقانی، عبدالعلی
۱۴۶	دادگران، کاظم	۸۷	حریری کاشانی، عبدالله
۱۴۷، ۲۰۰	داود (عبدالاحد)		حزب توده ایران
۴۱	دراوهانیان، آندره	۳۱، ۳۳، ۳۴، ۸۲، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۳۲	
۸۸	درمگر دیچیان، کارایت	۱۴۵، ۱۷۴، ۱۸۰، ۱۸۳، ۲۱۶، ۲۱۸، ۲۲۱	
۱۰۶، ۱۱۴، ۱۴۶، ۱۷۰، ۲۱۱	دروارتانیانس	۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۳۷، ۲۴۳، ۲۴۵، ۲۵۰	
۱۸۷	دگورکیان	۲۵۱	
۱۲۸، ۲۰۷، ۲۴۹	دوافروش، علی	۴۰، ۴۱، ۴۹، ۱۴۹	حزب دانشناکسیون
۷۸	دیانت، باقر	۸۱	حزب هنجاکیان
۱۷۱	دین پرست صالحی، هاشم	۱۱۱	حسن نژاد گرگر، حسین
۲۷، ۱۲۲، ۲۲۰	دیهم، محمد	۱۴۶	حسین باروق، اکبر
۱۰۷	ذکری، محمد	۶۶	حسین زاده خوبی، علی
۳۹	راسخراد، رحیم	۱۰۸	حسینی، اسماعیل
۷۸	رحیمی، اکبر	۱۰۱، ۱۶۸	حسینی، محمد
۱۱۱	رستگار رازی، محمد حسین	۹۴	حسینی میلانی، تقی
۲۶	رشدیه، حسن (تبریزی)	۱۴۲	حضرتی پر، ناصر
۱۵۶	رضازاده، غلام حسین	۱۳۶	حکاک باشی، میرزا محمود
۱۲۴	رضازاده شفق	۸۹، ۲۰۰	حکیم الممالک، علی نقی
۳۴، ۱۷۴	رضایی تبریزی، اکبر	۶۹	حکیمی پور، احمد
۱۵۰	رفیعیان، زین العابدین	۱۳۲	خادم شمس، رضا
۱۰۶	رنجبر حقیقی، علی	۱۳۲، ۱۴۷	خادم شمس، محمدرضا
۵۵، ۲۰۲	روحی، شیخ احمد	۱۳۲، ۲۲۷	خادم شمس، محمود
۱۷۸	رهنما، سیدولی اله	۱۸۶	خاندان، جعفر
۱۸۴	زاهدی، معجد	۱۷۲	خسروی افشار، عباس قلی
۱۱۴	زرین کفش، غفار	۱۶۴	خلخالی آذربایجانی، سید عبدالرحیم
۱۷۹	زرینه باف شهپر، علی	۱۳۴، ۱۵۶	خیابانی، باقر
۱۲۹	زعفری، ک		خیابانی تبریزی، شیخ محمد

۶۳	شفایی اسنجان، کریم	۶۰	زهتاب فرد، رحیم
۱۲۹	شکوهی، محمد	۲۷، ۲۲۰	زهتابی، عبدالله
۱۱۹	شمس، ابراهیم	۱۳۴	زین العابدین، ابوالعلا
۳۱، ۳۵، ۴۵، ۲۱۶	شمس، اسماعیل	۷۵	زینال پور، حسین
۱۲۷	شمس زاده اردبیلی، آقا	۳۸	سارخانی، محمد علی
۸۳	شهبازی، ابراهیم		سازمان چریک‌های فدایی خلق، اکثریت
۱۸۱	شهناس، هاشم	۱۱۳، ۱۴۱، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۳۷، ۲۵۱	
۱۵۹	شهیدی، ابوالقاسم	۴۹	سهاکیان، مگردوم
۷۷	شیخ الاسلام زاده، فضل‌اله	۱۳۲	ستار زاده، علی
۱۸۲	صادقی، محمد	۹۱	سراج، میر علی اکبر
۱۷۲	صادقی، میر آقا	۶۷	سرحددار، رسول
۸۰	صالحی، محمود	۱۱۱	سریع القلم، منصور
۹۹	صحت، علی اکبر	۴۹	سعید السلطان، حسن
۱۳۹	صحت پور، حبیب‌اله	۳۹	سعید دانش، رحیم
۴۰	صدری، محمد باقر	۱۱۹	سعیدزاده
۱۰۷	صفاجو، محمد	۲۶	سعید وزیری، منوچهر
۱۱۵	صفاری، عبدالاحد	۱۲۸، ۲۰۷، ۲۴۹	سلماسی، سعید
	صفراوف، علی قلی	۱۵۵	سمیتقو، اسماعیل
۲۸، ۳۰، ۵۳، ۶۸، ۱۲۰، ۱۲۳، ۱۹۷، ۲۰۱، ۲۰۵		۸۴	سهرابی پسیان، بلال
		۱۸۶	ش، حسن
		۲۰۷، ۲۱۰، ۲۱۴، ۲۴۸	
۶۴	صمیمی، حبیب‌اله	۱۰۴	شاهی عربلو، محمد
۱۹۵	صنیع الدوله، ابوالحسن		شبستری، سید محمد (ابوالضیاء)
۱۳۰	ضیاء‌الدین، محمد	۹۸، ۹۹، ۱۲۱، ۱۶۱، ۱۹۷، ۲۰۱، ۲۰۳، ۲۰۷	
	ضیاء‌العلمای تبریزی، ابوالقاسم	۳۲، ۲۱۶	شبستری، علی
۵۱، ۶۵، ۲۰۶		۱۴۷	شریعت‌زاده تبریزی، علی
۱۴۹	ضیایی		شریف‌رازی، اسداله (منصور السلطان ارژنگ)
۱۲۱، ۱۲۲، ۲۰۳	طالب‌اوف، عبدالرحیم	۷۶، ۲۱۰	
۱۳۰	طاهرزاده، عبدالحسین	۱۲۸، ۱۲۹، ۲۰۷، ۲۴۹	شریف‌زاده، سید حسن
۱۰۰	طاهرزاده، کریم	۱۲۱	شعر دوست، علی اصغر

۱۵۶	فرزدقی، م	۷۵	طاهری، جمشید
	فرقه دموکرات آذربایجان	۱۳۸	طیب، رحیم (رحیم دایی)
۲۶، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۴۵، ۴۸، ۵۷، ۵۹، ۶۱، ۷۴			طیب‌زاده، حسین (کمال)
۸۲، ۹۰، ۹۴، ۹۷، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۱۱، ۱۱۷		۸۹، ۱۵۷، ۱۹۷، ۲۰۰، ۲۰۲	
۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۵، ۱۵۹، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۸۵		۱۱۷	ظهیری، عبدالرحیم
۱۸۸، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۱، ۲۲۲		۱۷۱	عباسی گزنق، ابراهیم
۲۲۳، ۲۲۴، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۴۳، ۲۴۵، ۲۵۰		۱۲۶	عبدالمناف‌زاده، محمدعلی
۲۵۱		۸۴	عبداله زاده، محمدعلی
فرقه دموکرات کردستان			عدالت، سید حسین (تبریزی)
۴۷، ۱۱۰، ۱۵۵، ۱۵۶		۴۷، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۲۰، ۱۳۱، ۲۰۱، ۲۱۰، ۲۱۴	
۱۵۹، ۲۱۷، ۲۲۲، ۲۲۴، ۲۳۷، ۲۵۱			
۱۷۰	فرهنگی، محمد حسین	۱۷۲، ۲۰۱	عدل، مسعود
۹۰، ۲۱۰	فشنگچی، حسین	۱۳۳، ۲۱۱	عزیز، خداداد
۹۳	فیاض، علی اکبر	۱۸۳	عظاپور، هوشنگ
۹۰	فیوضات، ابوالقاسم	۱۷۶	عظیم آذری، رضا
۴۵	قاسم زاده	۱۷۷	عظیمی، محمد
۱۳۰	قاسمی ترکانی، قاسم	۸۱	علامی، محمد علی
۸۱	قانونخواه زنجانی، عیسی	۸۷	علایی، علی (اردبیلی)
۱۱۵	قرشی، ولی	۱۶۶	علی‌زاده یکانی، نوراله
۷۸	قره چایی، احمد	۴۱	عیسی خانیان، هایک
۱۰۴	قره داغی، ایرج	۱۱۳	غریبیان، هرالد
۴۷، ۱۱۰	قرلچی، حسن (استاد)	۳۹	غزنوی، امراله
۱۵۵	قرلچی، شیخ محمد	۱۵۰	غلامی، محمدعلی
۱۸۶	قلی یف، رضا	۶۷	غنی‌زاده، جلال
	قوامی جهانشاهی، علی اصغر (اقتدار السلطان)	۱۲۰	غنی‌زاده، ف
۱۲۶		۶۷	غنی‌زاده، م
۴۶	قیامی، زین العابدین		غنی‌زاده سلماسی، محمود
	کاتب تبریزی، احمد (بصیرت)	۷۱، ۷۹، ۱۲۰، ۱۲۴، ۱۴۴، ۱۶۲، ۲۰۹، ۲۱۰	
۴۹، ۵۱، ۵۸، ۶۵، ۲۰۲، ۲۱۱		۲۱۴	
۸۰، ۱۴۵	کاتبی، حسین قلی	۳۲، ۲۱۶	فتحی خشکناپی

۱۷۰	محمدی، جلال	۱۷۴	کاتوزی
۱۷۶	محمودزاده، احمد	۱۸۵	کاراکاش، هایک
۹۲	مجتهدی، علی اکبر	۵۵	کاشانی، میرزا علی محمد
۹۲	مجتهدی، محمد	۱۶۰	کاظم پور، جعفر
۳۵	مدرس اول، اکبر	۸۴	کامران کشتیبان، رسول
۴۱	مرادخانیان قره داچی، آشوت	۶۴	کایا، مالک
۱۶۰، ۲۰۱	مرادیان، یقیشه	۵۵	کرمانی، میرزا آقا
۴۴	مراغه، ابوالقاسم (آزاد)	۵۷	کروبی، سیدباقر
۱۱۶	مرتضوی خسروشاهی، باقر	۱۸۱	کروبی، سید حسین
۱۶۶	مرندی، آقا	۳۷	کریمی نسب، جواد
۱۷۷	مرندی، کاظم	۴۹	کسپرهاقویانس، بارون
۱۶۴	مساوات، سیدمحمدرضا	۱۸۵	کودریان، علی
۵۰، ۵۳، ۲۱۱	مسیو، علی	۵۴، ۲۲۷	کوزه گر، محمدحسین
۴۵	مصطفایی، میرمحمدعلی	۸۳	لاهیجانی، خلیل
۱۰۷	مصطفوی، سید مهدی	۱۱۶	لعل دل
	مصورالسلطان ارژنگ ← شریف رازی، اسداله	۶۸	لفظی، عباس
۹۳	معاون دیوان، حسین (معاون السلطان)	۱۳۵	ماکویی، موسی
۱۳۳	معلمدگرچی، علی اکبر	۱۵۰	ماکویی، میرمهدی
۷۷	معصومزاده، بابا	۱۴۸	متحیر، پرویز
۳۳	معصومی، علی	۱۷۱	متذکر، حبیب
۱۱۲	معینی، سلیمان	۱۲۶	محامی، محمد
۷۳	مقدم فر، حمید	۶۷	محتشمی، خسرو
۱۲۹	مقدمی، جواد	۳۱	محسن خان
۱۳۲	ملکیان، محمدتقی		محمدزاده صدیق، حسین (حسین دوزگون)
۱۲۳	منتظم، میرعلی اصغر	۴۴، ۱۲۱	
۴۸	منصرف، رضا		محمدعلی زاده، ابوالحسن (سعیدالممالک)
۳۲	موسوی، احمد	۱۶۶	
۲۶	موسوی، ج	۱۶۷، ۱۶۸، ۲۰۸	محمدقلی زاد نخجوانی، جلیل
۱۱۱، ۱۸۱	موسوی، محمد	۱۴۹	محمدی

۱۲۶، ۱۳۹، ۱۵۶		۱۲۳	موسوی هرزندی، سید حسن
۱۸۳	نظری، عیسی	۱۵۴	موشه، یوخنه (موسی یوحنا)
۶۷	نظمی، محمد تقی	۱۳۰	مؤمن هاشمی، خسرو
۱۱۲، ۱۳۴	نظمی افشار، امیر (امیر تومان)	۱۳۰	مؤمن هاشمی، منیژه
۱۸۲	نوازش، منوچهر	۱۱۰	مهاجرى، محمود
۱۱۱، ۱۸۱	نویری، جلیل	۶۰	مهدی‌زاده، شکوفه (رحیمی)
۱۰۶	نوجوان، معصومه	۱۱۸	مهندس، اسماعیل
۹۵	نوراحمر، شفیح	۷۷	میراحمد
۳۶	واعظی، مصطفی	۶۲	میرزا جلیل
۱۷۶، ۲۲۰	وصالی، ابوالفضل	۱۹۴، ۱۹۹، ۲۳۰	میرزا صالح شیرازی
۷۱، ۲۰۹	وکیلی، سید علی اکبر	۵۲	میرزا ملکم خان
۱۷۱	هاریتونیناس، آراکیل	۴۵، ۲۱۱	ناجی خویی، حسن
۶۲	هاشم‌بیگ	۸۲	ناصر آزاد، رسول
۴۹	هاکویان، گاسپار	۸۲	ناصر آزاد، مسعود
۵۴	هدایت، انصاف علی	۸۵، ۲۲۷	ناصری، مصطفی
۱۷۴	هشترودیان، غلام علی	۳۵	ناصری، هلال
۱۱۶، ۱۱۷، ۲۱۷	هلال ناصری، محمد علی	۸۵	ناصری، یوسف
۶۰	همرنگ، ناصر	۱۳۱	ناطق، جواد
۱۰۵، ۲۱۲	هندیه، امین	۷۸	ناظری، حمید
۱۰۵، ۲۱۲	هندیه شاهی، نجیب	۱۷۲، ۲۰۱	ناظم الممالک
۴۰	هوانسیان، یوسف	۱۷۴	ناظمی، سیدکاظم
۶۲	هویدا، رحیم		ناله ملت ← بلوری تبریزی، میرزا آقا
۸۰	هیأت، جواد	۸۳، ۱۰۹، ۲۲۰	نخجوانی، حیدر
۸۰	یار صالحی، علی	۸۳، ۱۰۹	نخجوانی، کاظم
۸۵	یگانه، عیسی	۱۷۲، ۲۰۱	ندیم‌باشی، محمد
۸۹، ۲۱۰	یگانی، اسماعیل		نطاق، باقر (نطاق عباس زاده تبریزی)

فهرست ماخذ

- آخوندوف، ناظم (۱۳۵۸). آذربایجان طنز روزنامه لری. ترجمه غ. ر. سپهری. تهران: فرزانه.
- آراین پور، یحیی (۱۳۵۰). از صبا تا نیما. تهران: فرانکلین.
- آقاسی، مهدی (۱۳۵۰). روزنامه‌هایی که در خوی یا شهرهای دیگر به مدیریت خوئیان چاپ و منتشر شده است. تبریز: مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران.
- ابوتراییان، حسین (۱۳۶۶). مطبوعات ایران از شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶، به انضمام احزاب سیاسی ایران بعد از شهریور ۱۳۲۰، سیری در قوانین مطبوعات ایران از صدر مشروطه تا زمان حال. تهران: انتشارات اطلاعات.
- اسفندیاری، شهین، و دیگران (۱۳۵۸). مطبوعات ایران: فهرست تحلیلی کتابخانه شماره ۲ مجلس سنا. تهران: مؤسسه تحقیقات و برنامه‌ریزی علمی و آموزشی، مرکز مدارک علمی.
- اسماعیل پورقوچانی، رمضان علی (۱۳۶۴). فهرست روزنامه‌های موجود در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی. مشهد: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
- امید، حسین (۱۳۳۴). تاریخ فرهنگ آذربایجان. ج ۲. تبریز: چاپخانه فرهنگ.
- انوشه، حسن (۱۳۷۶). فرهنگنامه ادب فارسی (گزیده اصلاحات سیاسی و موضوعات ادب فارسی). تهران: سازمان چاپ و انتشارات.
- براون، ادوارد (۱۳۳۵ - ۱۳۴۱). تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطه. ترجمه محمد عباسی. تهران: کانون معرفت.
- برزین، مسعود (۱۳۷۰). تجزیه و تحلیل آماری مطبوعات ایران. تهران: مرکز تحقیقات و مطالعات رسانه‌ها
- برزین، مسعود (۱۳۷۱). شناسنامه مطبوعات ایران: از ۱۲۱۵ تا ۱۳۵۷ شمسی. تهران: انتشارات بهجت.
- بیات، کاوه؛ کوهستانی نژاد، سعید (۱۳۷۲). اسناد مطبوعات ۱۲۸۶ - ۱۳۲۰ ه. ش. تهران: سازمان اسناد ملی ایران.
- بیرشک، احمد (۱۳۷۳). گاهنامه تطبیقی سه هزار ساله: تطبیق تاریخ‌های ایرانی و هجری قمری و میلادی ۱۲۶۰ - تا ۲۰۰۰ ه/ ۶۳۹ - تا ۲۶۲۱ م/ ویرایش ۲. - تهران: بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی.
- پیفون، محمد (۱۳۵۵). روزنامه ملانصرالدین». نامه انجمن کتابداران ایران. سال نهم، شماره

اول. بهار. ص: ۱۲ - ۶۲.

- تربیت، محمدعلی [بی تا]. دانشمندان آذربایجان. تبریز: بنیاد کتابخانه فردوسی، [بی تا]. ص ۴۰۵ - ۴۱۴.

- جلیلی، سعید (۱۳۷۵). دانشنامه مطبوعات آذربایجان. تبریز: مهد آزادی.

- حری، عباس. آیین نگارش علمی. تهران: دبیرخانه هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور.

- خداپرست، کبری (۱۳۷۲). راهنمای روزنامه‌های ایران ۱۳۷۱ / ۱۳۷۰. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

- خداپرست، کبری (۱۳۷۳). راهنمای روزنامه‌های ایران ۱۳۷۲. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

- خداپرست، کبری؛ خورشیدی، فاطمه (۱۳۶۳ - ۱۳۷۱). فهرست روزنامه‌های موجود در کتابخانه ملی. تهران: کتابخانه ملی ایران.

- خماسی‌زاده، جعفر (۱۳۷۲). روزنامه‌های ایران: از آغاز تا سال ۱۳۲۹ هـ ق ۱۲۸۹ هـ ش، با اضافات و شرح کامل به همراه تصاویر روزنامه‌ها، برداشتی از فهرست هـ ل. رابینو. تهران: انتشارات اطلاعات.

- دولت آبادی، عزیز. «تاریخچه مختصر جراید و مجلاتی که در ایران به زبان ارمنی انتشار یافته است». حور. سال اول، شماره ۳ و ۴. ص ۷۳ - ۸۸.

- دهقان، علی (۱۳۴۸). جراید و فهرست روزنامه‌ها و مجلات ارومیه در «رضائیه سرزمین زرتشت». تهران: ابن سینا. ص ۲۱۹ - ۲۲۱.

- ذاکر حسین، عبدالرحیم (۱۳۴۷). مطبوعات سیاسی ایران در عصر مشروطه. تهران: «دانشگاه تهران».

- راهنمای مطبوعات ارمنی. تهران: آلیک

- رضوانی، محمد اسماعیل. «تاریخ روزنامه‌نگاری در ایران». تحقیقات روزنامه‌نگاری. سال پنجم. شماره ۱۸ و ۱۹ (زمستان ۴۸ و بهار ۴۹). ص: ۶ - ۱۰.

- رفیعی، منصوره (۱۳۶۲). انجمن ارگان ایالتی آذربایجان. تهران: نشر تاریخ ایران.

- سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی (۱۳۶۷). فهرست روزنامه‌های موجود در سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی. [تهران]: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.

- سرتیب‌زاده، بیژن؛ خداپرست، کبری (۱۳۵۶). فهرست روزنامه‌های موجود در کتابخانه ملی

- ایران. تهران: کتابخانه ملی ایران، ۲۵۳۶ = ۱۳۵۶.
- سرداری نیا، صمد (۱۳۶۰). تاریخ روزنامه‌ها و مجله‌های آذربایجان. تهران: دنیا.
- سلامی، غلام رضا؛ اولیایی، محسن (۱۳۷۴). اسناد مطبوعات ایران (۱۳۳۲ - ۱۳۲۰ ه.ش). تهران: سازمان اسناد ملی ایران، پژوهشکده اسناد.
- سلطانی، پوری؛ اقتدار، رضا (۱۳۷۲). راهنمای مجله‌ها و روزنامه‌های ایران ۱۳۷۲. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- سلطانی، پوری؛ اقتدار، رضا (۱۳۷۳). راهنمای روزنامه‌ها و مجله‌های ایران ۱۳۷۳. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- سلطانی، پوری؛ اقتدار، رضا (۱۳۷۶). راهنمای روزنامه‌ها و مجله‌های ایران ۱۳۷۴/۱۳۷۵. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- سلطانی، پوری؛ اقتدار، رضا (۱۳۷۸). راهنمای روزنامه‌ها و مجله‌های ایران ۱۳۷۶/۱۳۷۷. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- سلطانی، مرتضی (۱۳۵۴). فهرست روزنامه‌های فارسی در مجموعه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران. جلد اول: مربوط به سال‌های ۱۲۶۷ قمری تا ۱۳۲۰ شمسی (حدود یک صد سال). تهران: کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران.
- صادقی‌پور و جدی، محمد؛ فرآذین، جمشید (۱۳۵۲). فهرست کتابخانه ملی تبریز: کتب چاپی اهدایی مرحوم حاج محمد نخجوانی شامل ۱۸۸۵ جلد. تبریز: کتابخانه ملی تبریز.
- صادقی نسب، ولی مراد (۱۳۶۰). فهرست روزنامه‌های فارسی: سال ۱۳۲۵ - ۱۳۳۲ شمسی. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- صدر هاشمی، محمد. «آغاز پیدایش روزنامه در ایران». تحقیقات روزنامه‌نگاری. سال چهارم، شماره ۱۳ (دی ۱۳۴۷) ص: ۱۰ - ۱۹.
- صدر هاشمی، محمد (۱۳۶۳). تاریخ جراید و مجلات ایران. اصفهان: کمال. ۴ جلد.
- صدیقی طباطبایی نائینی، سیدمحمد (۱۳۷۸). راهنمای مطبوعات ایران. ۲ ج، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- صلح‌جو، جهانگیر (۱۳۵۰). «تاریخ پیدایش روزنامه در جهان». صنعت چاپ. شماره ۴۱ (اردیبهشت ۱۳۵۰). ص: ۷ و ۱۱.
- صلح‌جو، جهانگیر (۱۳۴۸). تاریخ مطبوعات ایران و جهان. تهران: سیم‌رغ

- طباطبایی، محیط (۱۳۶۶). تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران. تهران: بعثت.
- «فهرست روزنامه‌ها و مجله‌های کشور پس از شهریور ۱۳۲۰» وحید، شماره ۱۰ (۱۳۵۳) ص ۱۵۱۵ - ۱۵۱۹.
- قاسمی، سیدفرید (۱۳۷۲). راهنمای مطبوعات ایران (۱۳۷۱ - ۱۳۵۷). تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- قاسمی، سیدفرید (۱۳۷۲). راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجار (۱۲۵۳ ق/ ۱۲۱۵ ش - ۱۳۰۴ ش). تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- کسروی، احمد (۱۳۵۵). تاریخ مشروطه ایران. تهران: امیرکبیر.
- کسروی، احمد (). تاریخ هیجده ساله آذربایجان.
- کسروی، احمد (۱۳۵۶). روزنامه‌های تبریز در «تاریخ مشروطه ایران». تهران: امیرکبیر.
- کهن، گوئل (۱۳۵۸). تاریخ سانسور در مطبوعات ایران. ج ۱: از ۱۲۵۳ ه ق تا صدور فرمان مشروطیت. تهران: آگاه.
- مصاحب، غلام حسین (۱۳۴۵ - ۱۳۷۴). دایرةالمعارف فارسی. تهران: فرانکلین.
- نخجوانی، حسین (۱۳۴۲). تاریخچه انتشار روزنامه‌ها و مجلات در آذربایجان و تبریز از صد سال پیش تا کنون. نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز. سال ۱۵. شماره ۱ (بهار ۱۳۴۲)، ص: ۱ - ۱۴.
- نوری، کریم (۱۳۶۲). فهرست نشریات موجود در کتابخانه مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

پیوست شماره ۱

جدول روزنامه‌های بی‌نشان یا کم‌نشان

جدول روزنامه‌های بی‌نشان یا کم‌نشان

۸۷ روزنامه آن‌هایی هستند که در منابع و مآخذ مورد بررسی، از یک سو جز نام و محل و تاریخ احتمالی انتشار آن‌ها در دست نیست. از سوی دیگر روزنامه یا مجله بودن آن‌ها معلوم نیست. به همین دلیل آن‌ها را در فهرست الفبایی مجموع ۳۰۹ روزنامه مورد بررسی قرار نداده‌ام. در این جا فقط به تهیه فهرست الفبایی آن‌ها در یک جدول جداگانه اکتفا شده است. لازم است یادآوری شود که منبع اصلی این فهرست به طور عمده کتاب «دانشنامه مطبوعات آذربایجان» گردآورده سعید جلیلی از انتشارات مهد آزادی تبریز است.

جدول روزنامه‌های بی‌نشان یا کم‌نشان

ردیف	نام روزنامه	صاحب امتیاز یا مدیرمسئول	جای انتشار	سال انتشار	توضیح
۱	آخرین اخبار	—	تبریز	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	سیاسی، خبری
۲	آذربایجان جاوید	سیدمحمد اعتماد	تبریز؟	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۳	آذر شهر	علی... (؟)	اردبیل	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۴	آراز	—	تبریز؟	۱۳۵۷ پیش از ۲۲ بهمن	آراز = ارس
۵	آرزوها	عصمت موسوی	تبریز؟	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۶	آزادی آذربایجان	فریدون بی‌باک	تبریز؟	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۷	آینده آذری	کریم دل‌ل‌زاده	تبریز؟	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۸	اتحاد تبریز	بهمن آیین	تبریز	—	
۹	اتحاد ملی	—	تبریز	سال‌های نخست پس از مشروطه	احتمالاً روزانه بوده است
۱۰	اخبار آذربایجان	فخر ایران مولوی	تبریز	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۱۱	اختر دانش	حسین سلیم نفس	تبریز	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۱۲	اراده امروز	سیدعبداله امیرمشیری	تبریز	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۱۳	اراده خلق	صمد عیسی بیگلر	تبریز	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۱۴	اردبیل	... اسماعیل	اردبیل	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۱۵	اصناف آذربایجان	... مصطفوی	تبریز؟	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۱۶	اطلاعات تبریز	محمد زکی	تبریز	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۱۷	امید زنجان	تقی حکیمیان	زنجان؟	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۱۸	انقلاب خمسه	محمد مجلسی	زنجان؟	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۱۹	اودلار یوردی	—	تبریز؟	۱۳۵۸	به معنی سرزمین آتش‌ها - به زبان ترکی
۲۰	ایشیق	—	تبریز؟	پیش از ۱۳۵۷	به معنی نور - به زبان ترکی
۲۱	باقیات صالحات	ولی حقیر	ارومیه	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۲۶	شرق نزدیک	عبدالکریم کیان‌فر	تبریز؟	—	
۲۷	شفق تبریز	محسن سمعیان	تبریز	بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۰	
۲۸	شفق نو	میربابا نبوی	تبریز؟	—	
۲۹	شکوفه زندگی	حسین آیدین	ارومیه؟	—	

ردیف	نام روزنامه	صاحب امتیاز یا مدیرمسئول	جای انتشار	سال انتشار	توضیح
۲۶	تبریز ما	محمدولی امیرقاسمی	تبریز	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰	
۲۷	تبریز مصور	علی لفاظ نوبری	تبریز	" " " " ؟	
۲۸	تبریز نو	حسین سلیمانی زاده	تبریز	" " " "	
۲۹	تصمیم ملت	شریف امیرموسوی [یا] امیرمولوی	تبریز	" " " "	
۳۰	ثبت اموات ایران	—	تبریز	بین سالهای ۱۶ - ۱۳۱۰	درج نام‌ها و بزرگداشت شهدای مشروطه
۳۱	جامعه آذربایجان	محمدعلی مجتهدزاده	تبریز	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰	
۳۲	جهان آذر	اسماعیل آزادآذربایجانی	تبریز؟	" " " "	
۳۳	چخماق	ابوالفتح بشاطی	تبریز	" " " "	
۳۴	حیات	میرزا آقا فلسفی امین	ابهر	" " " "	
۳۵	خار راه	محمدتقی ملکیان	زنجان	" " " "	
۳۶	خلق سوزو	—	تبریز؟	پیش از ۱۳۵۷؟	به معنی حرف مردم - به زبان ترکی
۳۷	خمسه	علی اکبر شیشه‌چیان	زنجان؟	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰	
۳۸	دیده دل	...افتخاری حسینی	اردبیل	" " " "	
۳۹	راننده آذربایجان	احمد آلایی	تبریز	" " " "	
۴۰	راه صمد	—	تبریز؟	۱۳۵۷	
۴۱	رستاخیز آذربایجان	حسن جودت	اردبیل؟	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰	
۴۲	زبان آزاد	نصرت‌اله بیات	تبریز؟	—	
۴۳	زنجان	سیدعلی رضا	زنجان	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰	
۴۴	ژنده پوشان	سیدریحانی یزدی باقر قائم مقامی	تبریز؟	—	
۴۵	ساحر	میرداود سیدیوسفی	تبریز	—	
۲۲	پرتو آذربایجان	رحیم ایرانی مهر	تبریز؟	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰؟	
۲۳	پرتو فرهنگ	محسن هجیری	تبریز	بین سالهای ۵۱ - ۱۳۲۰	
۲۴	پیک تبریز	اسماعیل واعظزاده	تبریز	" " " "	
۲۵	پیک مراغه	غلامزاده صدراسلامی	مراغه	" " " "	

ردیف	نام روزنامه	صاحب امتیاز یا مدیرمسئول	جای انتشار	سال انتشار	توضیح
۵۰	شمع شرق	محمد فرشیاف	تبریز؟	—	
۵۱	شهاب اهر	رحیم غفاری	اهر	—	
۵۲	صدای آذر	سید محسن حاجی آقاپور	تبریز؟	—	
۵۳	صدای تبریز	مسمود همایونی	تبریز	بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۰	
۵۴	صفای بشر	—	تبریز	" " "	
۵۵	طلوع	—	ارومیه؟	—	
۵۶	عاشیقلر	—	تبریز	پیش از بهمن ۱۳۵۷	به معنی هاشقما
۵۷	عصر مرموز	میرزا علی	تبریز	—	
		تقه الاسلام طباطبایی			
۵۸	عقاب آذر	ابوالقاسم جوان	تبریز	بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۰	
۵۹	عقاب سیاه	خلیل‌اله شریف‌جوادیچی	تبریز	—	
۶۰	عقاید ملت	حسین کاظم خان تبریزی	تبریز	—	
۶۱	فروغ تبریز	محمود علی فروغ	تبریز	بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۰	
۶۲	فرهنگ ملی	حشمت آیملو مهاجر	ارومیه؟	—	
۶۳	فریاد	—	خوی	۱۲۹۰ خورشیدی	نوع چاپ لاتین بوده است
۶۴	فصیح	تقی فصیحی ذاکری	تبریز	بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۰	احتمالاً در سال ۱۳۲۲
۶۵	فوزی	قاسم فوزی	ارومیه؟	—	
۶۶	فیروز	حبیب‌اله رضا قزل ایاق	—	—	
۶۷	قزلباش	محمد مهرانی	تبریز	بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۰	
۶۸	قلم مبارز	منصور اسلامی	ارومیه	بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۰	
۶۹	قیام ارسباران	زین العابدین عابدینی	اهر	" " " "	
۷۰	گل‌های بهاری	علی اکبر قماش	تبریز	—	
۷۱	مخصوص کارگر	علی نوارچی	تبریز؟	—	
۷۲	مراغه	ابوتراب مقدم	مراغه	بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۰	
۷۳	مردان آذربایجان	—	تبریز	—	هفتگی بوده -
					دلیر هم ثبت شده است
۷۴	مرزدار	لطیف زاهدی	خوی	—	

ردیف	نام روزنامه	صاحب امتیاز یا مدیرمسئول	جای انتشار	سال انتشار	توضیح
۷۴	مرزدار	لطیف زاهدی	خوی	—	
۷۵	مژده نو	ابوالقاسم چایچی	تبریز؟	—	
۷۶	مکتب	حسن تبریزی (ملقب به رشديه)	تبریز	۱۳۲۲	
۷۷	ملاعلی	—	تبریز	در زمان مبارزات مشروطه	به ترکی بوده
۷۸	ملت آذربایجان	محمدباقر محمدزاده	ارومیه؟	—	
۷۹	نبرد پاک		تبریز	بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۰	احتمالاً ۳-۱۳۳۲ هنگی بوده
۸۰	نجم تبریز	موسی تبریزی زاده	تبریز	" " " "	
۸۱	ندای آذربایجان	سیدداود خطیب شهیدی	تبریز؟	" " " "	
۸۲	ندای آذربایجان	محمدحسن کاتوزیان	تبریز؟	—	
۸۳	ندای آذرستان	سیدمحمد سیدمدنی	تبریز	بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۰	
۸۴	نمای زندگی	محمود شاه وردی	اردبیل؟	—	
۸۵	نوید حق	حسین معرفت صدقیان	تبریز	بین سال‌های ۵۱ - ۱۳۲۰	
۸۶	وقایع روز	ابوالقاسم فتوره‌چی	ارومیه؟	—	
۸۷	ینی یول	—	تبریز؟	۱۳۵۷	به معنی راه نو - زبان ترکی

پیوست شماره ۲

تصویر سر لوحه یا صفحه اول
تعدادی از روزنامه‌های آذربایجان

فیت مایانہ
 دکتر محمد سعید علی رواس
 شش ماہی ۴ پیچہ ہفتہ
 کتب لکھنؤ ۳۰ پارہ راج است
 اجرت پست مایانہ دو روپے سے وہابی
 خارجہ شش نمبرہ سترہ ازادہ خواہستہ
 غیر از روزهای جمعہ و یکشنبہ ہمہ روزہ
 طبع و نشرہ خواہستہ

تخت

۱۲۹۲

مقدمہ و ادارہ فائزہ دستان والدہ درویش
 شش ماہ است
 کتبہ کی کہ برای راج کلکتہ و ادارہ و ادارہ
 شش ماہ و طبع نشود بجا پیش روزگاہ ہست
 کتبہ کی کہ اجرت پست آن ادارہ نشود
 است از ہفتاد لارہ قول خواہستہ

این گزرتہ از عواضت کہ گمان و از سیاسیات و ہیکل و از تجارت و ہم ادب و دیگر نشان مہربانی خواہ گنتہ مرکزہ سواد سفیدہ مارہ بنا ہست قبول و طبع ہوا

۳۰ شماره ۱۷۲ - مجلہ ۱ سال چہاردم ۱۹۰۶

(قیمت حراتہ ۱۰۰)
 مصر و لبنان شتابہ و در گستان و امریکا
 این لہای انگلیسی
 در بر نیک مجلہ سیر ایران ۱۰۰ لہای
 و در کتابت و روپہ خدمت
 هندوستان و جزایر محیط ہندی
 ۱۰۰ روپہ
 مکتوب بی مہر و بی اضافی
 واضح بفرستہ نیست
 این نشانی ہست و ہمہ سہ ہا روپہ بی شو
 مکتوب بی مہر و بی اضافی ہوا بفرستہ نمی شود
 در ہر کتابت و روپہ بی خدمت ہست

حکمت

۱۳۱۰

REVUE "HEKMET"
 ZAVAN ELI LONDON
 Dr. Eyyza H. Sahdy Khan
 Editor in Chief
 GAZETTE

شمارہ ۱

۱۰۱ اردو ناصری و طبیب
 مدرسہ مظفریہ ہیرا پور
 آقا سیراز احمد نیریشی
 پبلیشر غزہ شہرہ آستان لکھنؤ
 قومی میل ۱۳۱۰ ہجری
 مطابق ۲۸ مارچ ۱۹۰۶
 ۱۸۹۵ میلادی

قیمت تو
 راج دولت علیہ ایران
 یکبار ۳۰ نمبرہ ساتزدہ ہزار
 شش ماہہ ۱۸ نمبرہ شش ہزار
 سہ ماہہ ۹ نمبرہ چہار ہزار
 قیمت یک نمبرہ دو روپہ و پنج ماہہ
 در محاکمہ خارجہ سہ ہزار روپہ
 اجرت پست افزودہ میشود

سال دہمین تاسیس

ناصری

308

1904

ԱԶԴԱՐԱՐ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ

ԹԻՎԱՐԻՉ

(ՇՆՈՒՄԱԿԱՆՈՒՄԻՆԻ)

1904

Կարգադրութեանը Ասորգոտտիանի

1 - 34

Ազգային Առաջնորդարանի

Տպ. ԹԻՎԱՐԱՆ

Կ. Պ. Ն. 26 x 36 5. 5 Կար

Ազարար

ՄՍԿԱԿՆԵՆԻ ՎՐԱՄԱՐԻՄ

1226

ԸՆԴՈՒՄ ԵՎ ՎՃԱՐՆԵՐ ԵՎ ԱԴԻԱՏ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ

ԸՆԴՈՒՄ ԵՎ ՎՃԱՐՆԵՐ ԵՎ ԱԴԻԱՏ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ

<p>ԸՆԴՈՒՄ ԵՎ ՎՃԱՐՆԵՐ ԵՎ ԱԴԻԱՏ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ</p>	<p>ԸՆԴՈՒՄ ԵՎ ՎՃԱՐՆԵՐ ԵՎ ԱԴԻԱՏ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ</p>	<p>ԸՆԴՈՒՄ ԵՎ ՎՃԱՐՆԵՐ ԵՎ ԱԴԻԱՏ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ</p>
---	---	---

ԸՆԴՈՒՄ ԵՎ ՎՃԱՐՆԵՐ ԵՎ ԱԴԻԱՏ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ

Ազար

1323

<p>ՏՆՈՒՄ ԵՎ ՎՃԱՐՆԵՐ ԵՎ ԱԴԻԱՏ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ</p>	<p>ՏՆՈՒՄ ԵՎ ՎՃԱՐՆԵՐ ԵՎ ԱԴԻԱՏ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ</p>	<p>ՏՆՈՒՄ ԵՎ ՎՃԱՐՆԵՐ ԵՎ ԱԴԻԱՏ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ</p>
--	--	--

ՏՆՈՒՄ ԵՎ ՎՃԱՐՆԵՐ ԵՎ ԱԴԻԱՏ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱՆԵՐԻ ԲԱՍՏԻՆԻ

(خلافت لندن)

(کوئینز رود نمبر ۱۱)

آدرس مکس

10

"KHILAFAT"
LONDON

LONDON

خِلاَفَت

KHILAFAT

هر باره روزی یک مرتبه طبع و نشر میشود

قیمت اشتراک

سالانه شش ماه

(لندن) ۵ شلینگ ۶ پنین

(ایران) ۲۰ قران ۱۲ قران

مقاله و سر

۵۰ عددی ۳۰ عددی

(روسیه) ۱۰ شلینگ ۵۰ عددی

آرورا و سید

۱۰۰ قران ۶ قران

پرم پرتو ۹ جولای ۱۳۳۴

مطابق اول محرم سنه ۱۳۰۶

مرض مخصوص

روزنامه خلافت که از چند سال پیش طرف حق
خواهانی طم اسلاطین نامی گوی و در
۱۳۱۱ مسلمانان خواستند حمایت کنند

در او سرحد با همه کویته قریبه حق مخلوقه
آزاد است ملت است ملت علیحدت قدر باشند
ایران را هر چه خود نمایی خود محوط و بشوند
عرض مسر و میداند در سینه مطروقیات
توقیت ایران بطوری که در طول عمره وطن
نمای وجود ملک ما نقش و در واقع وجود

شان (۹۹) (سال اول) (صفحه)

(اداره مرکزی)

دارالسلطنه تبریز خیابان مجیدیه
(هنوان)

مراسلات و نوشتهجات باسم میرزا علی
اکبرخان مدیر نوشته میشود

(هنوان تلگراف)

(جریده انجمن)

(محل توزیع)

انجمن

ایوبه سالیانصه

(۱۰ قران)

تبریز

(۱۰ قران)

ولایات داخله ایران

(۱۰۰۰ مانعیم)

ولایات روسیه

(۱۰۰۰ مانعیم)

ولایات قفقاز

(۱۰۰۰ مانعیم)

ولایات اروپا

(۱۰۰۰ مانعیم)

(مقتبلیه)

(۱۰۰۰ مانعیم)

(تبریز و شاهان) (ولایات داخله)

مکان اقامت میر محمد سکار و فرزند است (هفته سه بار و بعضی هفته هفت
روز شنبه (۳) جاری اول ۱۳۲۰ نجما با طبع توزیع میشود در صورت تکرار تخفیف داده میشود

جریده ایساناد میباید بعضی ملی تبریز مذاکره انجمن مقاله تصدیق و سود مند را درج مینماید
مقالات و مکتوبات نظریه و معارف قبول میشود بنامها اش اما طالع مندرجه با الفاظ سهل
و ساده نوشته خواهد شد که موجب اشغال عموم گردد (همچرا اشتراک بعد از ارسال ده تصدیق یا مکتوبی)

(سواد تلگراف تبریز را هر دو مرتبه ضمیمه المان) در داخله مجلس که در اثر به ثبت بعضی مطالب لازمه
جناب جلالتاب اجل اقای رشید الملک از او پار و مکاتبه مهمه که تا کون طرف توجه بنوده

اینگلیزها در ایران

۱۹۰۶

(۱۷)

قطر ...

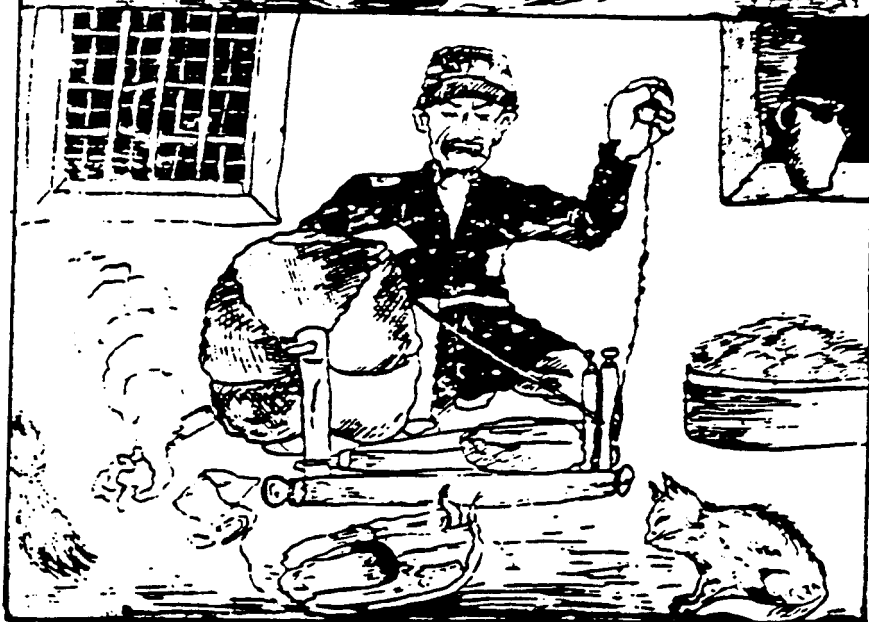
میرزا ...

حکایت

بیت درم با پیشکنت

نمبر ۲۴

توضیح: در این تصویر ۳۰

آرامگاه شریکان باغی، قزوین

(مطبوع)

مجله ۵

کافلت

تعداد روزنامه مقالات طبع شده هفتاد و هفت (۷۷)

مورخه ۲۳ جولای ۱۳۲۷

بر حسب خواص یعنی از جمله جلیتیر حشره

(در مطبعه عروتنوکی بطبع رسیده)

کتابخانه

به زبان ارمنی

1909

15

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԿԱՆԱԿՈՒՄ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԿԱՆԱԿՈՒՄ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹԱԿԱՆԱԿՈՒՄ

آراؤد

وطن بدلی

صاحب الزماں بزرگمندان کا اور جلد
 مشرق طہ ضد فی سن او دون ذواتنا
 ہی روئے بھی جو جا رہے تھو فون جہ نس جس مشیخام
 سندرو اللہ لا بیخ جہ دشکر بدی کہ بو شکر نیر

کتب کتب بدست لب اجدوب ارمنہ مارشا او تودری
 کر کہ سلمان او الا سان ارضی شکر محبوب سو بدی آی
 سندان آجئے من سلمان اولہ بلرر سلمان آلچکوب
 د بدی آی نہ دنش سلمان لب ایک جو رہ و دا و گند

مظہر

تعمیر اور زندگی کو چھتہ ۱۱ سہ ماہی

مظہر کے لئے ہر ماہ ۶۰ روپے
 آئی آئی کے لئے ہر ماہ ۳ روپے
 ملازمین کے لئے ہر ماہ ۱ روپے

AMETA
 PUBLISHERS
 21, N. 11

TOMY STUJOS BAKALIK

شیراز

شیراز کے لئے ہر ماہ ۸۰ روپے
 آئی آئی کے لئے ہر ماہ ۳ روپے
 ملازمین کے لئے ہر ماہ ۱ روپے

M. S. D. A.
 Journal Bureau
 Proprietor:
 H. Djalal, Indé

شیراز کے لئے ہر ماہ ۸۰ روپے
 آئی آئی کے لئے ہر ماہ ۳ روپے
 ملازمین کے لئے ہر ماہ ۱ روپے

ملا افضل الدین

۱ ادچی ایل • **БИУЛЛА ПАСРЕДИНЪ** • تیسری ۱۲ نمبر • № 1.

این روزنامه هر ماه یک بار در ۱۶ صفحه نشر میشود

عنوان مراسلات
Rédaction „Kaveh“
Berlin-Charlottenbourg
Leibnizstr. 64

کَاوه

۱۳۲۴

قیمت اشتراك
سالانه
در آلمان ۱۰۰ مارك | ۶۰ مارك
در ایران و يك ليره انگلیسی | ۱۲ شیلینگ
سایر مسلك
فست هر شماره برای تك فروشی در
ایران پنج قران است

۲۳ تیرماه قدیم ۱۲۹۰ بزرگدی = غرّه ربيع الثاني سنه ۱۳۴۰ = غرّه دسامبر فرنگی ۱۹۲۱ میلادی . Jahrg. 2 — Nr.12 NeueFolge

روزنامه کاوه که بنام کاوه آهنگر داستانی منسوب است و دوره جدید آن از غرّه جمادی الاولی سنه ۱۳۳۸ در برلین پایتخت مملکت آلمان بزبان فارسی فصیح و ادبی چاپ میشود دارای مقالات علمی و ادبی عالمانه است که در نتیجه تنبّات و زحمات طولانی نوشته میشود. این روزنامه نتیجه سعی عده ای از اشخاص مشغول بعلوم و ادب بوده و بکمک فنی اساتید بزرگ از علمای معروف فرنگستان مفتخر و مقالات فاضلانه آنها زین صفحات این روزنامه است. روزنامه کاوه با کمال پاکیزگی در کاغذ اعلا در مطبعه خیلی نفیس بطبع میرسد و خط روشن و خوبی طبع و صحت دقیق آن که بقدر مقدور بی غلط چاپ میشود انسان را بهوس خواندن آن میآورد. در غرّه هر ماه یک شماره از آن دارای ۱۶ صفحه بزرگ و قریب ۱۲۰۰ بیت مطلب نشر میشود که مشتمل است بر ابواب مختلفه از مطالب مهمه و از آن جمله مخصوصاً مقالات تاریخی راجع بایران قدیم و مشاهیر شعرای ایران و مشاهیر قرن اخیر و انتقادات ادبی و ملاحظات عمومی و مقالات علمی و سیاسی و غیره. باشماره ۴ و ۸ و ۱۲ کاوه یک جزوه بزرگ بقطع و حجم خود روزنامه مشتمل بر ۱۶ صفحه از اجزای کتابی موسوم به «تاریخ روابط روس و ایران» بصور منسجمه و بلا عوض بشتراکین فرستاده میشود که بعدها مجموع این جزوهها یک کتاب مستقل بسبب و مفیدی میشود.

برای ترتیبات اشتراک، اسامی و کلمات روزنامه و غیره رجوع کنید بپست سفینت بعد روزنامه

برای مکاتبه با اداره کاوه میتوانید خط فرنگی باین آدرس بفرستید. بریده روی پاکت جیبانیده و بپست بجهت

Rédaction du journal Persan «Kaveh»
(Allemagne) **Berlin-Charlottenbourg**

Leibnizstr. 64.

سال انتشار :
۱۲۹۴ (۱۳۳۴ ق)

تنها بیدبختی ایران مسئله نفت نیست فساد و بیگاری دو عاملی است که باید بشدت با آن مبارزه کرد

کرد

تقدیر ما چه در پیش رو چه در پشت سر
چون که کفر و آیه بر کافیه کلمات
عقلی کون ایران بمشکلات
مورد توجه همه و تدارکات و تیل
برای بر سلامت مسئله نفت و بیگاری
بیشتر تا جمل است که چاره که پیش
مشکلات بود که کوی که گریبانگر
سلب شیطنت همه هوس بر سر
و کفر کفره اقصای سلامت دارد و
تکلیف کرایه طاقن افرای علی ایستاده
چنان است که طاقن همه و در دنیا تیار
و در مسکن که فرود بود تقریباً صفر
است و مسکن همه کنگر تا روزگرم
بسیار است و از تاراج و روزه بود نش
بسیار بود کلی وجود داشت و تولد
و فاش هم بودیم که و میبود که کسی
توانست کلاف و از دست ما و استیجابات ما
و در دنیا بود و اجناس خارجی
طیاره کرایه و کبابی و مشکلات و مشقات
بخواه آن پیش روزه آمدند مشاهده

اصول مکانیزه نمودن جاده های ایران

باید هر چه زودتر در ایران بموقع اجرا گذارده شود
اصلاح جاده های کشور پیش از هفتاد میلیون تومان
اعتبار لازم دارند و حال آنکه بودجه
وزارت راه ۲۷ میلیون تومان میباشد

جمع زاده آهن در گذشته و حال

بطوریکه اطلاع دادیم بر اثر بارندگیهای
فصلی در استان و بهار در آنها صوما خرابی
راه آهن بواسطه و فرسودگی
فولن لاده بواسطه زخمی که از چند ماه
قبل برای مرت آنها کشیده شده بود بطور
که باید مورد استفاده قرار نگیرد و راه
آهن بواسطه نداشتن لوازم بزرگ و ریل
و ترانس و حواصت و وسعت فولن لاده برای
دستگاه دولت و مورد در فراهم آورده
بود

بیکر

مدیر مسئول آقای کریم نیکو - سردبیر و مدیر مسئول همکاران
سال سوم - شماره ۱۷۱ - دو شنبه ۳۱ خرداد ۱۳۳۳
نشانی خیابان شاهپور چهارراه مشخاری کوی الهی
تک شماره ۴ ریال

از حکیم باشد

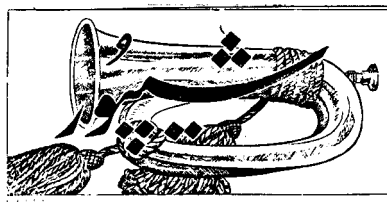
فریاد

سال پنجم
شماره:
(۱۰) ۵۸

یکشنبه
۱۳ - بهمن ماه
۱۳۳۵

وجه افترک: پنجاه شماره ۶۰ ریال
مرکز انتشار: نریز خیابان بهاوی
تلفن ۳۱۷
تک شماره ۹ ریال

سرنوشت ملت به ایادی مرموز و خطرناک سپرده نخواهد شد

ارتگان رسمی کشور سازمان فداانان و میهن صاحب اعتبار و مدیر مسئول احمد شارق
دوره دوم شماره ۹ - شنبه ۱۴ تیرماه ۱۳۳۳ بهاء تک شماره ۳ ریال شماره تلفن ۲۵۲۸
تلفن ناصر بعین مردوخی کردستانی
شرکت بازرگانی مراد برادر

باجاسوس شماره ۱ - بحرین و قفقاز - قسمتی از اخبار کردستان - برج ۱۳۳۵ -
موسس و ناشر: آیت الله منصور اسلامی

سار سر لشکر عبداللله هدایت - وزیر جنگ
از فرزندان برزخاد کشور و از ذخائر ملی ایران است که در موقع
حساس استیجاب وطن پرستی خود را داده
ی خاک عالم سرفشانی که حوجه های گوناگون را بعضی میفرستد تا با ارجیف خود به
و در جرات و ارشاد قیامت بر ایران حمله کند

نمونه ای از اقتصادیات اداره
کل ذخایرات بانامد تربیت بازرسی به مدیر کل

**Title: The History and analysis of newspapers of Azarbayjan from 1230 to 1380
(1851-2001)**

Prepared by: Moussa Majidi

Publisher: National Library of the Islamic Republic of Iran

Circular: 1000

Printing: 1nd

Litography: Tasvir

Printing house and bindary: Rodaki

Date: 2003

Price: \$50.00

N.L.I. Card Number: M82-4586

30 Tir Street, Tehran, Iran, P.Code 11364, Tel: 6703315, 2280937
Fax: 0098-21-2288680; Publication 6462040, Fax: 6469856

**The History and Analysis of
Newspapers of Azarbayjan from
1230 to 1380 (1851-2001)**

By:

Moussa Majidi

National Library of the Islamic Republic of Iran

Tehran 2003

ISBN 964-446-091-X

9 789644 460913